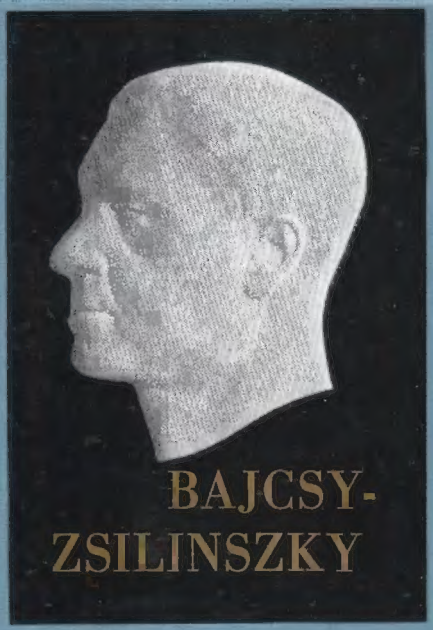
BAJCSY-
ZSILINSZKY

66

MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT

MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT

Dernői Kocsis László 66

Bajcsi-Zsilinszky

MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT

3. r. sz. Könyvkártya
ÁKV Könyvtárellátó
Közl. Nyi

Ára: 6 fillér

DERNŐI KOCSIS LÁSZLÓ

BAJCSY-ZSILINSZKY

DERNŐI KOCSIS LÁSZLÓ

BAJCSY-ZSILINSZKY

KOSSUTH KONYVKIADÓ
1966

Mikor elhatároztam, hogy megkísérlem a mai idők emberének, aki esetleg még kortárs, de főleg a fiatalabb nemzedék számára bemutatni Bajcsy-Zsilinszkyt, az 1945-tel lezárult magyar történelmi szakasz talán legellentmondásosabb, legbonyolultabb közéleti, politikai személyiségét, láttam feladatom nehézségeit.

Egy embert kell bemutatnom, aki *beleszületett a magyar nemesi rend felsőbbrendűségének tudatába.* E rend védelmében 1911-ben részese volt egy máig véglegesnek mondhatóan fel nem derített politikai gyilkosságnak, amelyben urak álltak szemben a „durva, nyers parasztság" egyik képviselőjével, s a parasztot megölték. Később eljutott a *parasztság majdnem rajongó, szinte kritikátlan imádatáig.* 1943-ban már volt politikai tisztánlátása és erkölcsi ereje, hogy elmondja az országgyűlésben: „Nemzetünket és államunkat egyedül csak a magyar nép – parasztságunk és *ipari munkásságunk* – józansága és Toldi Miklós-i ereje mentheti meg, semmi más erő e kerek világon . . ."

Egy embert kell bemutatnom, aki a marxizmus gyűlöletében nőtt fel, ellenforradalmár, üldözi a kommunistákat, a kommunista eszméket. Bizalmatlan a munkásmozgalom és a Szociáldemokrata Párt, a szakszervezetek iránt. Még Magyarországnak a második világháborúba történt szerencsétlen beavatkozása után is – amit keményen és bátran bírál, elítél – komolyan veszi Horthyék ostoba tételét, hogy „Magyarország Európa védőbástyája a bolsevizmus ellen". 1942-ben még azt mondja letartóztatott elvtársuk ügyében nála járt erdélyi kommunistáknak, hogy segít, de ha a Vörös Hadsereg megjelenik a Kárpátokban, ő az első vonalban harcolni fog ellenük.

Ugyanez az ember a haza veszedelmében, az ország és a nép jövőjének féltésében, arra a meggyőződésre jut, hogy minden politikai erőt össze kell fogni a németek és a fasizmus ellen.

Felismeri a munkásság és a föld alá kényszerített Kommunista Párt erejét, megérti, hogy csak a kommunistáknak van következetes harci és munkaprogramjuk a haza megmentésére. Odaáll melléjük szilárdabb és megbízhatóbb szövetségesként, mint bárki más a polgári politikusok közül. Hívásukra vállalja az ellenállási mozgalom vezetését, és hűségében elmegy a vértanúhalálig.

Egy szeméttel, hazugsággal, álnagyságokkal és áligazságokkal teli, furcsa magyar korszakban igaz ember és nyugtalan, becsületes, igazságkereső ember volt. Bármit mondott, hittel és meggyőződéssel mondta, olykor oly naiv bájjal, ami felett mosolyogni kellett volna, ha nem érződik hallatlan erő a naivitása mögött is.

Zsilinszky Szegeden éppen olyan meggyőződéssel volt ellenforradalmár, mint a harmincas években a szegényparasztok apostola, 1941-ben a népfront harcosa, 1944-ben a kommunisták szövetségese és az ellenállás hőse.

Csupa ellentmondás, de az ellentmondásokon keresztül állandóan felfelé ível szellemi, erkölcsi és politikai fejlődése. Gondolkozásában minden változást, fordulatot sok-sok munka, tanulmány, vita, tapasztalat, kínlódás, gyötrelem, átvirrasztott éjszaka előzött meg. Míg szegedi társainak többsége pénzt és hatalmat keresett, Bajcsy-Zsilinszky végig megmaradt a tisztesség és a szegénység útján, s kétségtelen, hogy még tévelygéseiben is a nemzet, a haza érdekét vélte szolgálni. Ezt pedig a Horthy-korszak kevés emberéről lehet elmondani.

Nehéz a feladat. És minél több emberrel, kortárssal és tanúval beszéltem, minél több könyvet, újságkötetet, tanulmányt, emlékiratot lapoztam át, minél több apró ablak nyílt fel a múltra saját emlékezetemben, annál bonyolultabbnak tűnt megoldása. Nem vállalhattam egy teljességre törekvő életrajz megírását. Ilyen mű adatgyűjtéséhez évek munkájára volna szükség, akkor se volna teljes, s erre már korom miatt sem merek vállalkozni. Ezen a területen bárki bárhová nyúl, ellentmondásokba fog ütközni, és elkerülhetetlen, hogy tévelygésekbe, helytelen ítéle-

tekbe ne keveredjék. Ezért határoztam el, hogy elsősorban Bajcsy-Zsilinszky Endre életének nagy drámájára, *a magyar nép és a haza szabadságáért és függetlenségéért folytatott harcára és vértanúságára* fordítom a figyelmet. Hitem szerint ebben rejlik a legtöbb tanulság a mi nemzedékünk és az utánunk következők számára.

Ez a dráma Gömbös Gyula hatalomra jutásával kezdődött. Gömbös feltétel nélküli németbarátságával, odaadásával a német nemzeti szocializmus és Hitler iránt, akiben kétségtelenül példaképét látta. Az akkori magyar politikában nyílt színen szereplő jelentős személyiségek között Bajcsy-Zsilinszky egymagában, és a legkorábban ismerte fel Gömbös külpolitikai tájékozódásának veszedelmét, és szembefordult vele.

Ez még az a Zsilinszky, aki elragadtatással ír Mussoliniről. Meggyőződése, hogy a fekete inges fasizmus valami csodálatos olasz – és latin – újjászületés forrása, az olasz népnek kigondolt korszerű jótétemény, a világpolitikában pedig olyan kristályosodási pont lehet, amelynek szövetségéből Magyarország is hasznot húz. Lelkesedik az olasz fasizmusért. Nem akarja tudomásul venni a két fasiszta mozgalom eszmei egységét. Hitlertől és nemzeti szocializmusától *Magyarországot félti.*

Egy előzékeny fiatal pap kezedbe adja a szarvasi evangélikus ótemplom anyakönyvét, az 1886-os kötetben olvasd a június 14-én kelt 405. számú bejegyzést.

Dr. Zsilinszky Endre főgimnáziumi tanárnak és feleségének, Bajcsy Máriának, akik Szarvason a 202. házszám alatt laktak, 1886. június 6-án fiúgyerekük született, akit Endre Kálmán névre kereszteltek. Keresztszülők: Rohonyi Gyula ügyvéd, Újvidék és Kemény Ilona kisasszony, Makón. Keresztelő lelkész Áchim Ádám.

Aztán egy bejegyzés: Dr. Zsilinszky Endre Kálmán családi nevének „Bajcsy-Zsilinszky"-re való átváltoztatását a belügyminiszter 231 883/1925. IX. sz. a. engedélyezte. Bejegyezte: Szlovák Pál lelkész.

Van valami meghökkentő ebben az Áchimban, aki evangélikus lelkész volt Szarvason, és a keresztvizet adta az újszülött Zsilinszky Endrének.

Autón jöttem ide, egy órával ezelőtt Békéscsabán egy másik Áchimnak múzeumban őrzött emlékeit nézegettem. Paraszt volt, pártot szervezett, amit később Magyarországi Független Szocialista Parasztszövetségnek nevezett, híveit szóban, újságcikkekben és röpiratokban „elvtársaknak", „elnyomott parasztestvéreknek" szólította.

Ady Endrével levelezett, egyik börtönbüntetésből szabadulva azt írta neki: „Édes Endre . . . ismét nyitva a ketrec, és mink üvölthetünk a széles nagy rónákra, hogy éhes, hogy nyomorult, hogy árva, – hajh, de gyáva is már a magyar paraszt."

S arra szólongatja Adyt: „Hejh, édesapám, lelkem danoló madara, tanáld már ki azt a nótát, amitől egyszer, nem is oly régen, oly szépen égtek itt az úri kastélyok és plébániák . . ."

Félelmetes hit, meggyőződés és szónoki erő lehetett ebben az emberben. Gyűlölet ellene az urakban s benne az urak iránt. Néhányan gyűjtögetik napjainkban az Áchim-ügynek a világba

szétszórt kövecskéit. Hogy magáról a gyilkosságról valaha is teljesen világos és hiteles képet kaphatnánk – nem hiszem. Ami a békéscsabai úri rend és Áchim L. András harcáról nyomtatvány, újságcikk, feljegyzés megmaradt, hőfokában és tartalmában hátborzongató.

Az urak élén dr. Zsilinszky Endre főgimnáziumi tanárt látjuk. Valami döbbenetesen durva sajtó- és szócsata után Budapestre utazik. Áchim azt hiszi, adatokat akar gyűjteni ellene. Az utcán találkozik Zsilinszkynével és durván megsérti.

Néhány nappal előbb ifjabb Zsilinszky Endre előadást tartott a kaszinóban a becsületről, becsületvédelemről, elmondta kora és osztálya uralkodó gondolatait az elégtételszerzésről; vannak sérelmek, amelyeket vérrel kell lemosni, megtorolni.

Az apa nincs otthon, a két Zsilinszky testvér, Endre és Gábor, 1911. május 14-én elmegy Áchim L. András lakására. Gábornál revolver, Endrénél furkósbot, és talán nála is van egy kölcsönrevolver. Egyik tanú szerint igen, másik szerint nem. Hogy a hálószobában mi történt, hitelesen sohase fogjuk megtudni. Áchim lövöldözés után három lőtt sebből vérezve tántorog ki a másik szobába, onnan az udvarba, a két Zsilinszky elmegy. Urak, tehát osztályuk szabályai szerint elmennek feladni magukat, de senki sem hajlandó még csak kihallgatni sem őket. Másnap Áchim meghal, akkor letartóztatják a két fiatalembert. Azután a békéscsabai esküdtbíróság önvédelem címén felmentő ítéletet hoz. A bíróság szerint Áchim megtámadta a két Zsilinszkyt, bottal megütötte, ágyára teperte és fojtogatta Endrét, mire Gábor, testvére védelmében belelőtt. Majd miután a megsebesült parasztvezér kitántorgott a szomszéd szobába, még egyszer utána lőtt, s Áchim ekkor kapta a halálos sebet. Ezzel a bírósági megállapítással sokan és sokat vitatkoztak az évek folyamán. Az igazságot felderíteni ma már elképzelhetetlen, de ha a körülményeket vizsgáljuk, aligha járunk messze az igazságtól, amikor úgy gondoljuk: a két Zsilinszkyt abban a képtelen módon elvadult békéscsabai helyzetben *úri társadalmi törvényeik és osztályuk akarata* küldte rá Áchimra.

Áchim gazdag paraszt volt, tele erővel, szenvedélyességgel, úrgyűlölettel. Ha elolvassuk egyetlen mondatát, mit akart, megértjük hírét, tekintélyét nemcsak a parasztoknál, hanem talán szélesebb körben is: „A leendő jogrend, amelyért én *harcolok . . . a munka jogrendje lesz, benne egyedül a munka fogja megadni a polgár jelentőségét a társadalomban.*" 1910 körül ezt a hitvallást kevesen tudták volna így megfogalmazni, aztán politikai állásfoglalásokban, harcokban következetesebben képviselni, mint ő tette.

Zsilinszky erről az ügyről – érthető okból – nemigen beszélt. Talán azoknak sem mondott sokat, akik reá hivatkozva vélik ismerni a tragédiát.

Figyelemre méltónak gondolom Dobi István „Vallomás és történelem" című önéletrajzi munkájának erre vonatkozó néhány mondatát. Mikor Bajcsy-Zsilinszky – valamivel Dobi után – csatlakozott a Független Kisgazdapárthoz, Dobi megkérdezte valakitől:

– Elfeledhetjük-e Áchim vérét? Kezet foghatunk-e vele?

„Híre juthatott ennek – írja most Dobi –, és úgy adódott, hogy hetek múltán az utcán talál koztam, ismerkedtem meg Zsilinszkyvel. Kézfogás után szomorkásan azt mondta, ha szükségét érzem, *megmoshatom a kezem*, megért engem. A tekintetén láttam, nagy teher lehet szegénynek a lelkén az Áchim-ügy, alighanem sokat tépelődik miatta, de meg nem történtté már nem teheti. Amit a parasztoknak, a szegényeknek engesztelésül adhatott az életéből, odaadta. Hosszú utat kellett megtennie, hogy eljusson a szegények gondjainak a megértéséhez, az értük való önzetlen szolgálathoz. De becsületesen végigjárta az utat, Békéscsabától Szegeden át, Sopronkőhidáig, a haláláig."

Még annyit, hogy 1942-ben, egy heves parlamenti csatában a nyilasok Bajcsy-Zsilinszkyt durván azzal támadták meg, amit különben előttük soha senki sem mondott, hogy ő ölte meg Áchimot. Zsilinszky csak annyit felelt:

– *Engem a magyar bíróság mentett fel . . .*

Áchim halála valóban nagy teher lehetett szegénynek a lel-

kén, úgy, ahogyan Dobi István látta és írja. De az is igaz, hogy holtáig és halálával engesztelte a parasztokat és a nemzetet tévedéseiért és hibáiért. Áchim L. András haláláért is.

Fiatalon Árva megyében főispáni titkár volt, amit talán csak azért érdemes feljegyezni, mert ebben a szolgálatban óhatatlanul mélyebbé váltak, szorosabbra fűződtek a kapcsolatok, amelyek Zsilinszkyt az uralkodó osztályokhoz fűzték. A főispán a kormány képviselője volt a régi vármegyében, leginkább nemesember, földbirtokos, miniszterek, államtitkárok barátja, aki négylovas hintóból nézte a népet, amelynek legfőbb megyei istensége. A főispáni titkár vagy lakáj, vagy hatalom. Minthogy Zsilinszkyt szolgának elképzelni lehetetlen, gondolom, inkább kisisten lehetett Árvában a főispán mellett.

Aztán 3-as honvédhuszár, s később valahol ellágyultan írta meg: milyen szeretettel, virággal, kalaplengetéssel, éljenzéssel fogadta Bécs a Hadik-huszárokat, amikor ők oda nyalkán, büszkén, amúgy magyarhuszárosan bevonultak. Ezzel a visszaemlékezéssel – Dollfuss kancellársága idején a magyar–osztrák barátsági politikát akarta szolgálni.

NÉGY HUSZÁRRAL PANCSOVÁÉRT

Féja Géza hosszú ideig bizalmasa volt Zsilinszkynek, majd később szembekerültek, ahogyan két szenvedélyes ember haragba, ellenségeskedésbe sodródhat, különösen akkor, ha mind a kettőnek megvan az a tulajdonsága, hogy adott pillanatban csak a maga igazát látja és érzi, annak határain túltekinteni nem hajlandó, a másik tetteinek indító okaira, rugóira nem figyel. De azért mind a kettőnek megvolt a jó véleménye a másik képességeiről, s ez teszi hitelessé Féja tényközléseit Zsilinszkyről „Szabadcsapat" című könyvében, ha egy-egy következtetésével talán vitatkozni is lehet. Féja írja, hogy hősünk nagyapja kis-

paraszti sorban élt Békéscsabán, fiai, Endre és Mihály, mezítláb jártak iskolába, az egyház támogatásával tanultak. Zsilinszky Mihályból idővel államtitkár lett. Ilyen karriert a Ferenc József-i időkben csak a katolikus papságban szoktak csinálni a mezítlábasok, példa volt erre Csernoch János, akiből hercegprímást neveltek. A kor ismeretében kételkedem benne, hogy ezek a múlt századi Zsilinszky-gyerekek valóban azért jártak volna mezítláb, mert nem volt otthon kiscsizmájuk. De lehet, hogy tévedek. Mindenesetre szokatlan dolog, hogy a békéscsabai szegényparasztgyerekből Ferenc József idejében államtitkár lehetett, amiből akkoriban igen kevés volt: minden minisztériumban csak kettő, ezek egyike politikus, másika hivatalnok, karrierbeli. Zsilinszky Mihály adminisztratív államtitkár volt. Testvére, idősebb Endre előbb polgári iskolai tanár Békéscsabán, azután a szarvasi gimnáziumba került, s mikor ifjabb Endre megszületett, már főgimnáziumi tanárként jegyezték be az anyakönyvbe. Féja leírása szerint korán otthagyta a tanári pályát, parcellázást vállalt. Nem lehetett ügyetlen ember, mert kétezer holdas birtokot szerzett belőle magának. Földbirtokos élete azonban nem tartott soká. Adósságokba keveredett, csődbe jutott, és vagyona roncsaival vonult vissza Békéscsabára. Előbb Áchimot támogatta a politikában, majd elhagyta őt, és „az urak pártjának" egyik vezéralakja lett. Így írja le a dolgot Féja, kétségtelenül Zsilinszky személyes közlései alapján.

Az apa mindenesetre földbirtokos volt és nemes, a Zsilinszky név szépen cseng. Hősünk mégsem elégszik meg vele, hanem belügyminiszteri engedéllyel felveszi az anyja nevét is, így lesz belőle Bajcsy-Zsilinszky. Azt hiszem, magyarázatért nem kell messzire menni. A fiatal Zsilinszky a hősiesség, a virtuskodás, a nemesség, a faj imádatának révületében él, nagy elődök, ősök után kutat. 1925 körül az apa mezítlábassága, egyházi gondozottsága aligha vonzotta őt. Annál nagyobb az öröme, amikor régi-régi írásokban Bajcsyakat fedez fel a történelemben, sokkal korábban Bajcsyakat, mint Zsilinszkyeket. Homályos legendák nyomában jár, de amint az égben lakó egy istent hiszi, ép-

pen olyan biztosan írja és mondja majd: anyai ősei már Bulcsu vezér mögött lovagoltak a honfoglalás és a nagy portyázások idején, a kalandozások korában. A legrégibb Zsilinszkyvel csak a XVI. században találkozik, amint éppen Ócsa ostromlott várát védelmezi. Édesanyját amúgy is rajongásig szereti, aztán ez a múlt . . . 1925-ben egyesíti a két nevet, arra gondol, hogy majdan ezt viszik tovább leszármazottai a magyar nép és nemesség történetében. Aztán úgy alakul a sorsa, hogy késői házasságából leszármazottja nem marad, ezzel a szép kapcsolt névvel lezárul a Bajcsy-Zsilinszkyek nemzetsége: az első és utolsó Bajcsy-Zsilinszky férfisarj halálával.

Nem tudom, Bulcsu vezért fedezte-e fel előbb vagy anyai őseinek Bulcsu mögött álmodott kalandozó lovaglásait, csak az bizonyos, hogy Bulcsu talán minden idők legnagyobb hadvezérének rangjára emelkedik képzeletében. Nagyobb, mint Julius Caesar, mint Nagy Sándor, Napóleon, vagy legalábbis velük egyívású. Ezt Zsilinszky olyan hittel, meggyőződéssel mondja és írja, mintha istentől kapta volna kinyilatkoztatásnak – hiszen Bulcsu ekkora nagyságára történelmi bizonyíték nem igen akad. Még azt is elmondja róla egyik képviselőházi beszédében, hogy nem de Gaulle találta fel a villámháború fogalmát, hanem Bulcsu vezér.

Testében-lelkében huszár, s ezt talán nem is lehet tőle rossz néven venni, ha felidézzük első világháborús hőstetteit.

1914. szeptember 11-én Zsilinszky Endre hadnagy négy huszárral vágtatott be Pancsova városába, *elfoglalta* a várost, amelyből az osztrák–magyar monarchia közös hadseregének egy egész brigádja futott el éppen, de annyira közeli időben, hogy Zsilinszky még szembelovagolt a menekülő utóvéddel. 1939 körül, amikor vad erővel folyt az agitáció, hogy Szálasi Ferencből nyilasfélistent csináljanak, Bajcsy-Zsilinszky meg nem nevezve emberét, de szinte félreérthetetlenül Szálasira érthető módon gúnyosan emlegeti fel egyik cikkében: „Te futottál, én szembelovagoltam veled, be Pancsovára, de hiába hívtalak, nem mertél visszafordulni, velem tartani . . .”

Dolgozószobája falán végig nagy becsben őrizte Pancsova törvényhatósági joggal felruházott város oklevelét, amelyben bizonyítják, hogy Zsilinszky Endre huszár hadnagy 1914. szeptember 11-én a szerbektől fenyegetett, az osztrák–magyar hadseregtől „őrizetlenül hagyott" városba bevonult, gyors és bátor intézkedéseivel a lakosságot megnyugtatta, a kitörőfélben levő zavargásoknak elejét vette, csapatainak visszaérkezéséig a rend és közbiztonság fenntartásáról gondoskodott.

Nincs közelebbi adat róla, hogyan csinálta, de tény, hogy azok a szerb erők, amelyek egy egész brigádot megfutamítottak Pancsováról, nem vonultak be a városba, hanem megálltak előtte, s később teljesen visszahúzódtak – Zsilinszky négy huszárjával akkora harci lármát csapott.

Kétségtelenül birtokában volt mindazoknak az emberi, sőt talán emberfeletti erényeknek, tulajdonságoknak, amelyek a bátor, önfeláldozó nagy katonákra jellemzők. A tankok, óriásbombázók korában – Dugovics Tituszok hősiességével. Amit talán korszerűtlennek érezhet valaki, de tiszteletreméltóságát megtagadni nem lehet.

1915 tavaszán a szerbek visszafoglalták Belgrádot. A város eleste után különböző parancsnokságok mintegy 800 katonát sorsára hagytak a Duna jobb partján. Minden tiszt elmenekült, csak Zsilinszky Endre került elő valahonnan. Hajót szerzett, állandó tűzben megcsinálta a maga kis Dünkirchenét: visszaverte a megújuló szerb támadásokat, egész kis menekülő seregét behajózta, az utolsó percekben már egymaga karabélyával fedezte katonáit, és utolsónak szállt fel a hajóra, szerencsésen visszahozta az embereket az északi partra.

Azután az orosz frontra küldik. Súlyosan megsebesül, hazahozzák. 1917-ben még harcképtelen, de sehogy se tud megülni itthon, amikor az Isonzónál, a Piavénál, a Doberdón, Asiagónál egymást érik a véres csaták. Ha visszagondolunk a fiatal Zsilinszky első világháborús haza- és életszemléletére, a nemesemberr, a katona, a huszár kötelességeiről benne élő nézetekre, már nem találunk benne semmi meglepőt, hogy kérvényez, kilin-

csel, követelődzik, és külön orvosi engedéllyel, sántán és bottal, megint csak kint van a csatában, most már olaszokkal hadakozik, ellenük vitézkedik a háború végéig.

Az összeomlás miatt szerencsétlenül, az okokról valószínűleg nem többet és kevesebbet tudva, mint abban az időben bármelyik fiatal huszártiszt és volt főispáni titkár, jogász és nemesi rendű úriember, a haza sorsáért lelke mélyéig aggódva, de kitüntetésekkel és vitézi dicsőséggel megrakodva tér vissza a frontról.

Az út természetesen Budapestre vezet. Itt megismerkedik egy Gömbös Gyula nevű nyughatatlan, jobbra-balra intrikáló, szervezkedő kapitánnyal, egy Marton Béla nevű huszár századossal, akinek ugyancsak tele van a melle háborús kitüntetéssel, más tétlenül és reménytelenül Budapesten kóválygó tiszt urakkal. Megszervezik a Magyar Országos Véderő Egyesületet. Szorgalmasan gyűléseznek, terveznek, határozatokat hoznak, nem kis gondot okozva Károlyi Mihálynak és a forradalom többi vezetőjének. 1919 tavaszán le is tartóztatják Zsilinszkyt, de nem lehet valami nagy figyelem rá, sikerül megszöknie fogságából. Utána természetesen Szegeden köt ki, az ellenforradalmároknál.

Ha visszagondolok egykori szegediekkel később folytatott beszélgetéseimre, nem hiszem, hogy vezetőik közül akadt volna egy tucatra való, aki megértette az 1918 őszén hazánkban megindult erjedés, a polgári forradalom, majd a Tanácsköztársaság kikiáltásának, a proletariátus hatalomátvételének társadalmi, népi, nemzeti jelentőségét. Azok között pedig, akik Szegeden a tömegbe számítottak, de később szegedi „érdemeikre" való tekintettel képviselők, főszolgabírák, alispánok vagy részvénytársasági igazgatósági tagok lettek, még nagyobb volt a tájékozatlanság. De nem is akarták megérteni, miről van szó, nem nagyon kutattak utána. Számukra Károlyi áruló volt, képtelenség, hogy osztályának hátat fordított a nemzet érdekében. A forradalomról azt mondták, hátbatámadása volt a frontnak, s még csak arra sem fordítottak fáradságot, hogy emlékezzenek: volt-e még egyáltalán front azon a tájon, ahová ők elképzelték. Még

kevésbé lehetett volna rávenni őket annak a beismerésére, hogy esetleg azért is baj volt a fronton, mert ők – Károlyinak és a forradalomnak a vádlói – bőrüket féltve, idejében felvették a nyúlcipőt, katonáikat is sorsukra hagyták. A hátbatámadási és árulás-elmélet kényelmesebb volt, ezt vallották és hirdették mindenfelé, előbb a MOVÉ-ban, azután a szegedi Kass Szállodában s a kiskocsmákban. Aztán még nagyobb árulásnak mondták, hogy Károlyi átadta a hatalmat a munkásosztálynak, és megszületett a proletárdiktatúra.

„Zsidók vezetésével a csőcselék vette át Pesten az uralmat" – ez volt a szegedi közvélemény. Ha jól visszagondolok, Gömbös Gyula még 1930 körül sem tudott ennél sokkal többet mondani arról az 1918–19-es forradalomról, amelynek megdöntésére előbb Budapesten a MOVÉ-t szervezték, később pedig Szegeden kereszteshadjáratra gyülekeztek.

Zsilinszky azzal a jóhiszeműséggel, ami sajátja volt, és holtáig elkísérte, vetette bele magát a szegedi forgatagba. Kezdetben talán észre se vette, milyen korhely, züllött forgatag. Gondolom, a szépen csengő, nagy szavakra figyelt, hazáról, nemzetről, felelősségről, fajról, erről a származásra és vérségre utaló fogalomról, ami különösen erősen megragadhatta képzeletét, és azután valójában soha el nem bocsátotta.

Hőst keresett és boldogan megtalálta nagybányai Horthy Miklós altengernagyban, aki Kenderesről érkezett az ellenforradalmárok közé. Nagy bánatára néhány magas rangú tisztnek, akik előtte jelentek meg a Tisza-parti városban, sereget keresve tábornoki csillagjaik, lampaszaik és vezéri ambícióik mögé.

„Nem hallgathattam Kenderesen tétlenül a fű növését" – mondta Horthy a hírverés szerint. Ez szépen hangzott, bár elég hihetetlenül egy udvari és flottaszolgálatból valóban csak hazatévedt admirális szájából, aki magyarul alig tudott, beszélgetéseiben minden második mondatban németre váltott a szava.

A jótartású ember és híre megragadta Zsilinszky képzeletét, amint megismerte, azonnal szívébe zárta őt.

Horthy Miklós hosszú időn keresztül I. Ferenc József mellett

szolgált, szárnysegéd volt. Lakájféle, mondanánk mi, tiszteletlen szemlélői az elmúlt korok udvari méltóságainak, de Zsilinszkyben mindig elsősorban középkori mértékegységek jelentkeztek, ha szemügyre vett a környezetében egy új embert. Nála a császári szárnysegéd amolyan nagyúri, főnemesi fegyverhordozó volt, Ujlaki, Gara vagy Bebek Nagy Lajos, Róbert Károly oldalán – azért nem mondok Mátyás királyt, mert az aradi, königgrätzi és solferinói hadurat mégse lehetett Mátyás mellé állítani, legfeljebb kora elemi iskolai tankönyveiben.

Mikor a bécsi Burg gazdát cserélt, Horthy a flottánál szolgált, és „megnyerte az otrantói csatát". Cattaróí, polai kivégzések árnyai is szerepeltek történetében, aztán ő adta át a monarchia flottáját Jugoszláviának, minden hősi gesztus mellőzésével. De ki gondolt ezekre a dolgokra 1919-ben Szegeden? Otrantóra igen!

Ezt a csatát persze elfelejti majd feljegyezni a világtörténelem. De ki merte volna ezt kimondani Ausztriában, Magyarországon a háború alatt, 1919-ben Szegeden, majd megint e szegény hazában Horthy országlásának éveiben?

Gyámoltalan, tehetetlen volt a császár hadiflottája, s lám, ez a Horthy Miklós elindult a „Novara" kiscirkálón, vitte a kísérő hajóit és „áttörte az antantblokádot" az Otrantói-szorosban. Igaz, hogy miután áttörte, és sérült hajóival visszavánszorgott támaszpontjára, a blokád azonmód visszazárult, de erről az újságok már nem írtak. A Szegeden megjelent Horthy tehát az otrantói győzelmes tengeri csatát személyesítette meg. S még egy hőstettet megírtak róla: amikor a csatában megsebesült, nem engedte magát levinni a fedélzetről, hanem lekötözték, miként Nelsont Trafalgarnál, hősiesen tovább vezényelte a csatát. A kenderesi admirális Nelsonja lett a szegedi gyülekezetnek, Otrantó pedig majdnem Trafalgar . . .

Zsilinszky Horthyban megtalálta akkori hős-szemléletének ideálját, azonnal mellé állt. Nemcsak fővezérré ütni segít a tengernagyot, hanem előbbre tekint.

Német egyetemeken járt, Lipcsében és Heidelbergben ta-

nult, talán azért is gyűlölte annyira a németeket, mert benyomások befogadására legérzékenyebb éveiben köztük élt, a hozzá hasonló fiatalokon keresztül méregette a porosz junker és a német nyárspolgár emberi és közösségi tulajdonságait. Sok embertől hallottam, tőle persze nem kérdeztem, mert nem volt jelentősége: beszélték, hogy sok diákpárbaja volt odakint, és azt a kardvágást, ami keresztbe metszette arcát, és néha annyira kemény, kérlelhetetlen kifejezést adott neki, német diákpárbajban kapta. Mostani kutatásaimban kaptam meg a cáfolatot – Zsilinszkytől.

1943-ban Kállay Miklóshoz írott egyik levelében olvasom: annak idején a sajtóban ő – Zsilinszky – vetette fel elsőnek *Horthy Miklós kormányzósága* gondolatát, s arcán a kardvágás akkor, *Horthy védelmében* esett.

A GOLYÓIG ÉS AZ AKASZTÓFÁIG...

Bethlen István tízéves országlása, majd gróf Károlyi Gyula átmeneti kormánya után 1932. szeptember 21-én Horthy kormányzó vitéz jákfai Gömbös Gyulát bízta meg kormányalakítással. Általános vélemény, hogy nem egyszerű miniszterelnökváltozás történt. A szegedi grófok – Teleki, Bethlen, Károlyi – után megjelent a kormányrúdnál az első ellenforradalmi kapitány: valaki a második szegedi garnitúrából, akinek képességeiről ellentmondóak a vélemények, senki sem mondaná azonban, hogy tehetségtelen ember, hiszen már egy évtizede elsőnek számít a szegedi trónkövetelők között, akiket a grófok kirekesztettek a hatalomból. Ilyen trónkövetelő volt Eckhardt Tibor és Bajcsy-Zsilinszky Endre, de ők már ellenzékbe szorultak, nem Horthyval, hanem a kormánypolitikával szemben. Eckhardt a Független Kisgazdapártban várja Gaal Gaszton halálát, hogy utána átvegye a pártvezérséget, Bajcsy-Zsilinszky saját kis Radikális Párt-

jában vitézkedik, tisztességesen, bátran és mindinkább magára hagyatottan.

Gömbös előtt kitárultak a kapuk. Megalakította kormányát, és minden józan ítéletű ember előtt félelmesnek tűnő demagógiával kezdi miniszterelnökségét. Revideálja a zsidókérdésben vallott álláspontját, barátai összekacsintanak cinkos módon, csak azok veszik komolyan a revíziót, akik félelmeiktől szeretnének megszabadulni. Meghirdeti a békeszerződés revíziójának programját, kevesen gondolnak rá, hogy ebben új háborúk és veszedelmek magját veti el a szomszédokkal való kapcsolatban és az egyszerű emberek százezreinek, talán millióinak lelkében. A tőkés- és munkásérdekek összehangolását hirdeti, rokon módra Mussolini rendszeréhez, elrendeli a munkásszervezetek alakítását, hogy ezzel ellensúlyozza a szakszervezetek szerepét. Nem ér el sikert, a tüzet vízzel elegyíteni neki sem sikerül, de zavart csinál. A szabadságjogok kiszélesítését hirdeti, programot ad, beszédeket mond. Lényegében semmit sem csinál, csak beszél és beszél, de az tagadhatatlan, hogy fellépésére megváltozott a közéleti légkör, azok is várakozással figyelnek rá, akik semmi jót sem várnak tőle.

Miért engedték ezt az embert hatalomhoz Horthy környezetének óvatos, konzervatív vénei? Néhány héttel kormányra lépése után gróf Klebelsberg Kunó, Bethlen bizalmasa, volt kultuszminisztere, Horthy bridzspartnere és belső kamarillájának tagja, egy nyírségi utazáson, amikor órákat töltöttünk egy személyvonat fülkéjében bizalmas kettesben, hideg nyugalommal közölte velem, hogy Gömbös *egy évet* kapott az országlásra. A gróf vezércikkírója volt a „Pesti Napló"-nak, én abban az időben a lap politikai rovatának vezetője; sokéves közelség alakította ki közöttünk a bizalomnak azt a légkörét, amelyben Klebelsberg elmondta, hogy megunták a „szegedi kísértetek" örök fenyegetőzését, Gömbös türelmetlen dörömbölését a hatalomért: olyan világpolitikai és belső gazdasági válság, feszültségek idején javasolták Horthynak, hogy bízza meg a kormány vezetésével, amikor *bele kell buknia* a reá záduló nehézségekbe. Egy

évnél tovább nem tarthatja magát, s utána – így határoztak – Bethlen már nem tér vissza a Sándor-palotába, hanem egy Klebelsberg-kormány következik . . .

Így határoztak Horthy kamarillájában, azonban – beszélgetésünk után néhány nappal – Klebelsberg váratlanul megbetegedett, a professzorok nem ismerték fel a bajt, az ellenforradalmi kor híres és kétségtelenül tehetséges kultúrpolitikusa meghalt. Gömbös kiszemelt utóda eltűnt az útból.

Ezen a nyírségi utazáson Klebelsberg elmondta véleményét a szegedi „kísértetekről" – Bajcsy-Zsilinszky Endréről is.

– Endre szent vagy bolond . . . – mondta, s most, amikor tömérdek Zsilinszky-ismeret birtokában idézem a beszélgetést, eszembe jut könyvem hősének egyik keserű levele, melyben – függetlenségi harca derekán – panaszolta: néha még barátai is bolondnak mondják.

– Zsilinszky Bandi nem igazi kísértet – magyarázta Klebelsberg. – Se a hatalom, se a pénz nem érdekli. Bármit mond, bármit ír, szó szerint kell érteni. Ily módon soha senkiből nem lesz miniszterelnök. – Furcsa fintorral hozzátette: – *Ebben az országban nem . . .*

Gömbös tehát hatalomra került, Zsilinszky pedig egy ideig bízott benne, hogy komolyan veszi programját, az ígéreteit. Szegedről azzal jött el, hogy művelt, szabad, gazdag emberek közösségévé kell nevelni a nemzetet. Gazdag és erős legyen az ország, jólétével és tekintélyével döntse le a trianoni békeszerződésben felállított határokat, legyen erős vonzása a szomszéd népek felé, ily módon szerezze vissza a „Szent István-i örökséget", Magyarország és a nemzet vezető szerepét a Duna-medencében. Gömbös is ott ült a szegedi tanácskozásokon, s ha utóbb csinált is néhány furcsa politikai lépést, Zsilinszky a maga jóhiszeműségében úgy gondolja, most minden egyenes és becsületes lesz, Gömbös jó értelemben fogja használni hatalmát, – szegedi módon értelmezve a jót. Mióta eljöttek Szegedről, folyton várta és remélte, hogy ha nem Teleki, akkor Bethlen, ha ő nem, akkor Károlyi valósíthatja meg a szegedi terveket, no de

egyik sem tette, most már Gömbös Gyulán a sor. Ha mégse cselekedne, még mindig ott van utolsó reménycsillagnak Horthy . . .

Zsilinszky úgy jött Szegedről Budapestre, hogy „keresztény és nemzeti" az idők fogalmai szerint, ebben a szellemben szerkeszti napilapját, a „Szózat"-ot. Hirdeti és várja a „kommunizmussal és a zsidó befolyással való leszámolást", de a felelősség hangján szól a földkérdésről, a szociális és kulturális problémákról, s ebben hamarosan egyedül marad a szegedi cimborák közül. Mindaddig, amíg lapját meg nem öli a vásárló közönség közönye és a hirdető kapitalisták támogatásának hiánya, több-kevesebb sikerrel még arra is erőfeszítéseket tesz, hogy tőle balra álló írókat megszólaltasson lapjában. Ez még a szélsőjobboldali Zsilinszky volt, de már megvan benne az a felelős ember, aki évekkel később – mikor már csak a szerény „Előre" gazdája – József Attilának is juttat majd valami teret és pár pengőt. Csak annyit persze, amennyit akkoriban a pénztárcája elbírt: ebből élni nehéz, meghalni nem kevésbé.

Mire Gömbös hatalomra jutott, már a „Szózat" éppen úgy régmúlt, mint a rossz emlékű Fajvédő Párt, és Zsilinszky gazdagabb néhány csalódással, furcsa politikai, választási, közéleti tapasztalattal. Főleg jóhiszeműsége, ellenforradalmár barátai iránt érzett bizalma szenvedett súlyos sebeket. Évről évre jobban eltávolodott a szegedi barátoktól, csak Horthyhoz ragaszkodik rajongó és elvakult hűséggel, pedig ha az önmagára nézve felállított szellemi és erkölcsi normákat megpróbálta volna a kormányzóra alkalmazni, siralmas eredményre jut. A tengernagy felszínesen művelt udvari katona, korlátolt az ítéleteiben és látókörében, mohó és telhetetlen a hatalom s az anyagi gyarapodás kérdéseiben, kegyetlen, könyörtelen és embertelen. Zsilinszky szeretné Orgoványt, Siófokot, a bestiális ellenforradalmi tömeggyilkolásokat és rablásokat elválasztani Szegedtől, holott ez naiv erőlködés. Megveti a gyilkosokat, elkerüli őket – külön tanulmányt lehetne írni Prónay Pállal való találkozásainak furcsaságairól –, de óvakodik mögöttük keresni a *felbujtót*, holott meg-

találni könnyű, csak éppen kínosan kényelmetlen volna Horthy Miklós személyében . . .

Múltak a hónapok, Gömbös beszélt, beszélt és vajmi keveset cselekedett. Zsilinszkyben nőtt a bizalmatlanság. Sok minden miatt nem szerette Gömbös Gyulát. Svábnak tartotta, aki jogtalanul viseli a „jákfai" nemesi előnevet. De ezt talán elnézte volna neki, hiszen 1919-ben Kovarczok, Ulainok, Zadravetzek társaságában lettek együtt „magyar fajvédők". Nem szerette azonban Gömbös karrierizmusát, ostoba hiúságát. Ettől persze még csinálhatott volna Zsilinszky fogalmai szerint megfelelő belpolitikát. A miniszterelnök Mussoliniért való rajongásának örült, ebben egyetértettek, német külpolitikai vonala azonban hónapról hónapra jobban nyugtalanította.

1933. január 30-án Hindenburg elnök Hitlert a német birodalom kancellárává nevezte ki, március 5-én a nácik elsöprő győzelmet arattak a birodalmi gyűlési választásokon.

Bethlen István – Gömbös a miniszterelnök, de még Bethlen a kormánypárt vezére – ekkor külföldi előadókörutat tett. Berlinbe is elment, és ott kifejtette: véleménye szerint Hitler hatalomra jutásával Magyarország és Németország között megszűntek a világnézeti különbségek, és sok kérdésben, így elsősorban a békeszerződések revíziója dolgában azonosak az érdekeik.

Bajcsy-Zsilinszky a képviselőház 1933. március 16-án tartott ülésén tiltakozott először a magyar és német náci célok kapcsolása, azonosítása ellen. Az a véleménye, mondta, hogy Németország még egy el nem intézett polgárháború állapotában van. Hitlerék és a magyar államvezetés világnézeti azonosságát nem fogadja el. Hitler anschlusst készít elő Ausztriával. Ez éppoly kevéssé volna érdeke Magyarországnak, mint ahogy aggodalommal kell nézni a pángermán irányzat megfigyelhető erősödését, ami ellenünk is irányul. *Németország imperialista törekvései fokozódtak, és további fokozásukra lehet számítani.* Nagy hiba volna, ha a békeszerződésben Magyarországot ért igazságtalanságok jóvátételét bármilyen formában összekapcsol-

nánk a németek követeléseivel. Mindezt elmondta a parlamentben.

Egy szociáldemokrata képviselő – Büchler József – közbeszólt:

– A német revíziós politika vágóhídra vihet minket!

A németországi események állandóan foglalkoztatták a közvéleményt. Jobbfelől és kormánytagok is sűrűn hangoztatták ebben az időben, hogy Hitler hatalomra lépésével Németország külpolitikai törekvései nem változtak.

Zsilinszky nyugtalansága nő, s május 22-én figyelmeztette a képviselőházat: tudomásul kell venni, hogy a német külpolitika *megváltozott*, és óvta a kormányt bárminő gesztustól a németek felé, ami sérthetné a magyar nemzet érdekeit.

1933. június 17-én Gömbös Gyula az ország józan közvéleményének megdöbbenésére és nyugodtan elmondhatjuk, hogy az egész világ meglepetésére megjelent Berlinben, meglátogatta Hitlert, majd másnap a náci führer társaságában elment Erfurtba, a Nemzetiszocialista Párt házi ünnepén megszemlélte a rohamosztagosok felvonulását.

Zsilinszky megértette és érezte az esemény félelmetes jelentőségét és a benne rejlő riasztó perspektívákat. A hír megérkezésének percében félrelökte Gömbössel szemben még táplált illúzióinak minden maradékát, harcra készült, és szövetséges társakat keresett.

Egyik legelső lépése Eckhardtnak szólt, aki december óta pártvezére a legnagyobb ellenzéki pártnak. *Országos mozgalomról*, az ellenzék közös tiltakozó akciójáról akart vele beszélni, találkozóra hívta a Vadászkürtbe. Ültünk egy sarokasztalnál, Eckhardtra várva, s Bajcsy-Zsilinszky ökölbe szorult kézzel szidalmazta Gömböst:

– Elment, kezet fogott ezzel a sötét mázolólegénnyel, akit az egész világ vesztegzár alá helyezett a gazságai miatt, mint veszett kutyát, s remélem, nem is szabadul onnan soha . . .

Mondja harci terveit, én félbeszakítom szelíden:

– Tudod-e, ki volt az első magyar politikus, aki meglátogatta Hitlert?

– Nem tudom, kire gondolsz.

– *Eckhardtra*, akit most harcra akarsz szervezni Gömbös Hitler-barát külpolitikája ellen. Eckhardt már 1923-ban, a müncheni puccs előtt járt nála . . . Aztán a müncheni utcán találkozott Mecsér Andrással. Ajánlotta neki: van itt egy Hitler nevű ember, érdekes, van benne fantázia, keresse fel, talán tudnak egymással valamit kezdeni. Mecsér elment Hitlerhez, majd hazatérve beszámolt tapasztalatairól Gömbös Gyulának. Elkezdődött a járás-kelés Budapest és München, Gömbös köre és a nácik között. Ezt Eckhardt mondta el nekem, amikor Hitler hatalomra került, és ő ennek az eseménynek világpolitikai jelentőségét, a magyar politikára várható hatását, következményeit vizsgálgatta . . .

Nekem nem volt meglepetés, hogy a legnagyobb ellenzéki párt vezére, a választáson leadott szavazatok tanúsága szerint sok százezer paraszt hite és reménysége, nem jött el a Zsilinszky által kért találkozóra. Lehet, hogy sétálni ment, mert sütött a nap, lehet, hogy teniszezni a Margitszigetre vagy Újpestre, az Egyesült Izzó milliomos gazdájához, Aschner Lipóthoz, az is lehet, hogy egy csinos nőt követett nyomon budai sikátorokban. De az is lehet, hogy politikai meggondolásból felejtkezett el a megbeszélt randevúról . . .

1933. június 20-án történt meg a képviselőházban Gömbös Gyula és Bajcsy-Zsilinszky Endre drámai összeütközése a miniszterelnök németországi kirándulása miatt.

Zsilinszky – érdekes módon – most először adott hangot a parlament előtt annak a meggyőződésének, hogy a nemzetnek, a társadalomnak, a gazdasági életnek oly óriási bajai, elüszkösödött sebei vannak, hogy azokat a régi konzervatív és főleg álkonzervatív módszerekkel – az utóbbi változat engedmény a régi, szegedi Zsilinszkynek – nem lehet orvosolni. *Új eszközökhöz* kell nyúlni, azokra fordítson erőt és figyelmet a kormány.

Ezután fordult szembe Gömbössel. Megkérdezte, mit keresett Németországban. Mit keresett Berlinben és mit Erfurtban, a nácik háziünnepén? A magyar kormány feje kirándul egy né-

met pártünnepre? „Mintha a kasznár házába ment volna el az urasággal" – förmedt rá Gömbösre.

Az pedig ült vele szemben a kényelmetlen miniszterelnöki bársonyszékben. Ma is előttem a kép, ami velünk, az újságírókarzattal szemben kitárult: a nehéz beszédű, minden kifejezést keresve-keresgélő, zömök, szinte gránitból faragott Zsilinszky, akit fűt az elkeseredés, az indulat, ütésre nyitott tenyerével bele-belevág a levegőbe. A Ház asztalának túloldalán szétvetett lábakkal elterpeszkedve, inkább elfekszik, mint ül Gömbös, kidüllesztett mellel, két hüvelykujja a hóna alatt, pöffeszkedve, arcán az üdvözültek, a sérthetetlenek vigyorgásával, amit csak annyi különböztet meg a buták suta nevetésétől, hogy ebben érezni a fölény rosszindulatát. Szembenéz Zsilinszkyvel, és úgy szemléli egykori barátját, hogy tekintetében most már a gyűlölet ég: ezt az embert mindenáron el kell takarítani innen az Országházból, de talán az életből is . . .

Gömbös háta mögött zúg a kormánypárti erdő. Ez még Bethlen pártja, amit Gömbösnek adott. De Bethlen éppen nincs itt, sok bethlenista nem tudja, mekkora legyen a felháborodása, ezért a morajlásaikban van valami bizonytalan vonás. Talán meg is félemlíti őket Zsilinszky keserű szenvedélyessége. Csak a miniszterelnök személyes hívei lármáznak, egyöntetű mamelukhűséggel a gazdájuk iránt.

Zsilinszky mögött csend, óvatosság, be nem avatkozás, *a kisgazdák hallgatnak*, Eckhardttól nem kaptak jelt. Rassay sötéten maga elé mered, híveinek kis tábora nem akar beleszólni „ezeknek a fajvédőknek" a hadakozásába. Csak a szociáldemokraták szólnak közbe-közbe a szónok pártján: képtelenség volna hallgatniok, hiszen Hitler a német munkásosztály harci szervezeteinek hamvain keresztül érkezett meg a hatalomba, s menynyi kiontott munkásvér árán . . .

Zsilinszky figyelmezteti Gömböst: egész Európa izolálta az új német kancellárt. Vesztegzárral sújtott házba ment be, és nem volna jó, ha bennünket is fertőzöttnek tekintene a világ. De nem vagyunk-e fertőzöttek?

Mit akarunk mi Hitlertől, mit a németektől – kérdezi –, hiszen az egész magyar történelem egyetlen hatalmas védekező gesztus a német imperializmussal szemben . . .

Gömbös fölényesen legyint, Zsilinszky pedig megkérdezi: nem látta-e azokat a térképeket, amelyek a náci párt kiadásában jelentek meg, és világosan megmutatják Hitlerék Magyarországot is érintő területi igényeit?

A miniszterelnök közbe-közberöffen: oda megy, ahová menni jónak látja, cseresznyét ment eladni, mondja gúnyosan, és a kormánypárt végre kivirul, hiszen ezen oly jóízűen lehet nevetni: a miniszterelnök úr őexcellenciája cseresznyét ment eladni, és Hitler kancellár őexcellenciája – maga a führer! – hajlandó megvenni a magyar cseresznyét!

Kalandoktól óvja Gömböst? Hol van itt kaland? A miniszterelnök meg fogja majd mondani a csalhatatlanok bőszítő biztonságával, hogy megnézte magának a kancellárt, látta benne a nagy államférfit és a barátot, *Magyarország barátját* – s biztosíthatja a Tisztelt Házat, hogy ez az ember *csak békepolitikát* fog csinálni!

Mire lángra lobban a pokol, és Európát elhamvasztja a tűz, amit Hitler gyújtott, már nem lehet számon kérni Gömbösön ezt az 1933-as jóslatát: rég eltemették. A holtak nem hallották sem a légiriadókat, sem a bombák robbanását . . .

Zsilinszkyt meg-megállítják a közbeszólások, talán a legmegfelelőbb kifejezéseket is keresi, hiszen néha majdnem kínlódva beszél, mennyivel nehezebben, mint ahogyan a szépen fogalmazott mondatok tolla alól papírra gördülnek. Végül öklével az asztalra vág:

– *Vegye tudomásul a miniszterelnök úr, hogy itt német világ nem volt ezer éven át, s itt német világ nem lesz! Hogy ezt megakadályozzuk, elmegyünk a golyóig és az akasztófáig!*

Riadt csend, azután Gömbös bőszülten felkiált, most már az egész kormánypárt tombol, Zsilinszky pedig égő szemmel szembenéz velük, majd fáradtan leül.

A jobboldal és az ellenzék indulatai még összecsapnak, de aki

a vihart felkavarta, most már hallgat. Senki sem gondolná, hogy a saját sorsát jósolta meg. Mikor sápadtan kitántorog a folyosóra – minden parlamenti beszéde testét-lelkét kimeríti, mert nem szónokol, mint az odabent található hivatásos ékesszólók, akiknek a politika csak karrier útja vagy játék. Neki minden felszólalása: kísérlet, hogy meggyőzze az embereket általa nagyon fontosnak vélt és hite szerint a nemzet érdekében való igazságokról. Nos, mikor kitántorog a folyosóra, arcán rajta ül a kétségbeesés: *istenem, mennyire egyedül van!* Most persze utána tódulnak az ellenzékiek, szorongatják a kezét, gratulálnak, igen, ezt meg kellett mondani Gömbösnek, jól tette, hogy beszélt, egyetértenek vele.

Később Pesthy Pál, Bethlen volt minisztere, a kormánypárt nagytekintélyű vezetője, óvatos mesterember a politikában, félrehúzza egy sarokba, és megpróbál a lelkére beszélni:

– *Bandi! Neked olyan nehéz az életed . . . Mindent megkaphatsz, amit akarsz, csak légy óvatosabb, ne szidd a németeket . . .*

Ránéz:

– Ezt Gömbös vagy Bethlen nevében mondod, ők üzenték?

Pesthy zavartan mosolyog:

– Barátod vagyok, szeretlek, jót akarok neked.

Komoran felel:

– *Nekem ne kínáljatok semmit. Én semmit sem akarok kapni tőletek. Gömböstől, Bethlentől se . . .*

A KENYERES-KAUFMANN BOTRÁNY

Bajcsy-Zsilinszky Endre 1933-ban a tarpai kerület mandátumával beszélt az országgyűlésen. Otthon volt Tarpán, a kerületben és a választók szívében. Még akkor fogadták be, amikor forró nacionalizmusánál és az ellenforradalmi láz szédületéből származó tévedéseinél, Horthytól kapott és büszkén viselt „vi-

tézi" rangjánál, hős katona hírénél többet alig vitt közéjük. Nem tudom, a kuruc múlthoz való vonzódásán kívül volt-e valami, ami első alkalommal odavezette. Aztán megismerte a sivár földeken keményen dolgozó és sokat nélkülöző népet, melynek a jelen nem sokat kínált, tehát annál nagyobb igyekezettel kapaszkodott a múltba: a neveikben és a táj minden görbületében őrzött hagyományokba. Esze Tamás, Rákóczi legendás hadnagya, Żsilinszky álomlovagja, viszont ennek a tarpai népnek majdnem élő valóság, hiszen minden házsorra jut Esze: leszármazott, vagy annak mondja magát, ha pedig nem Esze, akkor rokonság. A szegény népnek nincs aranya, abból csinál kincset, amit a keze ügyében talál. Itt az Esze-hagyomány és rokonság nem üres beszéd, hanem a történelemből és vén anyakönyvekből bizonyítható igazság, hogyne volna tehát aranynál többet érő kincse az egész vidéknek?

Menj el közéjük, lásd ünnepeiket és hétköznapjaikat és lépten-nyomon szemedbe ötlik, mily öntudatosan őrzik kuruc emlékeiket és hagyományaikat, benne van a tartásukban, a beszédükben, az erkölcsükben, a hibáikban és az erényeikben.

Hogyne ismerte volna fel Zsilinszky érzékeny lelke, elméje ezeket a vonásokat, hogyne zárta volna szívébe az egész tiszaháti népet, elsősorban a szegényeket, sivár korának erős lelkű kurucait? S hogyne ismerte volna fel a nép Zsilinszkyben késői, elpuhult, elrongyolódott, hitvány világ korszerűtlen és mégis annyira magával ragadó kuruc hadnagyát?

Magyarországnak ebben a távoli északkeleti szögletében már 1926-ban elkezdték verni, gyötörni a népet Zsilinszky miatt, aki megbízólevelet kért tőlük az országgyűlésre. Először Pekár Gyuláért verték, egy barom-nagydarab, buta emberért, akit írónak mondtak, de legendás híre volt nagyképű ostobaságának, majd egy Konkoly-Thege nevű nyugalmazott huszárezredest hoztak a nép nyakára, akiről még azt sem lehetett mondani, hogy különösebben kívánta volna a képviselőséget. Főispán, főszolgabíró alkalmatlannak tartotta rá, ő maga félt a néppel való érintkezéstől, folyton visszalépett, de újra meg újra erőltették oda-

fentről. A csendőrök megtették, amit a hatalom elvárt tőlük. „Betört koponyák, kórházban fekvő sebesültek, összerugdalt asszonyok jelzik a tarpai korteshadjáratok útját" – írta Zsilinszky. Egy alkalommal őt is bilincsbe verte egy Bálint nevű csendőrőrmester.

– Megbilincselték, bezárták, félóra-egyóra alatt elterjedt a híre, együtt állt a nép, tombolt és követelte Zsilinszkyt – így emlékezik vissza a siralmas és mégis nagyszerű napra Vaszkó Mihály, aki egyik paraszthadnagya, hűséges embere volt hősünknek, s ma is él Endrődön. – A csendőrőrmester csak parancsolta, parancsolta az oszlást, de senki sem mozdult. Akkor az a csirkefogó arra kért engedélyt a főszolgabírói hivataltól, de talán egyenesen Budapestről, hogy lövethessen. Szerencsére odafent több eszük volt, mint ennek, mert bizony, ha akkor ott eldördül egy puska, olyan csata lett volna, aminőt még nem látott a világ . . . A sok telefonálgatásnak az lett a vége, hogy Zsilinszkyt mégiscsak el kellett engedni, a nép vele együtt ment haza.

Amilyen elgondolkoztató volt Zsilinszky kapcsolata a Tarpa vidéki néppel, éppen olyan rendhagyó volt annak a társaságnak az összetétele, amely egy-egy választáson Zsilinszky mellé, támogatására, korteskedésre összeverődött körülötte. Hogyan került Tarpára például ez a Vaszkó Mihály? Olvasott Endrődön egy Zsilinszky-cikket, átment vele Gyomára Rácz Lajos barátjához, egy másik baloldali paraszthoz, megmutatta neki az írást: „Azt hiszi, ez az ő emberük, úgy látszik komolyan akarja a földreformot, a radikalizmust, a szabadságjogokat, a titkos választójogot." Aztán mikor legközelebb olvasták, hogy Zsilinszky beállt a választási hajtóvadászatba, a két volt vöröskatona ment utána kéretlenül, hívatlanul, persze a maga költségén. S találnak önként vállalt politikai vezérük, ideáljuk társaságában mindenféle önkéntes, lelkes, buzgó embert: újságírókat, hivatalnokot, tanárembert, fiatal radikális írót, aztán nem egészen radikális szelídebbet, akit itt fognak megvadítani a csendőrök. De találnak egykori szegedi „vadembert" is, aki kézigrá-

nátokkal megrakodva érkezik és a jelölt alig-alig tudja lebeszélni használatukról. Könyörög, hogy legalább ijesztésre engedjen egyet-egyet robbantani, de Zsilinszky csak mosolyog és nincs robbantás. Sokféle szemléletű ember, hősünket mindegyik olyannak találja, amilyennek elképzelte, szeretik őt, együtt dolgoznak érte, holott néhány 1919-ben vöröskatona volt, a terrorista akkor ellenük fenekedett, s ki tudja, mennyi gaztett van a háta mögött.

Pénzük elfogyott – kezdetben sem volt belőle sok –, tanakodnak a jelölt háta mögött, elindulnak egy pesti címre, felkeresnek egy urat, segítsen.

– Adok én húszezer pengőt, harmincat is – mondja vidáman a deputációnak –, csak egy feltétele van: Bandinak személyesen kell eljönnie érte.

– No, ezen nem múlhat . . . – szólnak ezek jámboran, gyanútlanul. Mennek vissza Tarpára, Vaszkó Mihály újságolja a jelölt úrnak, van pénz rogyásig, csak el kell menni érte.

Bajcsy összevont szemöldökkel nézi a közvetítőket.

– Csak nem a testvéremnél voltatok pénzt kérni?!

– De bizony ott voltunk. Testvér a testvérnek segítsen . . .

Ordít rájuk:

– Én attól a piszkos kapitalistától egyetlen fillért el nem fogadok. Most már benneteket se akarlak látni. Menjetek a szemem elől!

Zsilinszky Gábor is pengőre váltotta a szegedi gondolatot, Endre nemcsak a hírhedt szegedi gyilkosokat kerüli, a testvérével sem áll szóba. A megszégyenített barátok érzik, hogy a „piszkos kapitalista" jelzőt nem egészen 1919-es értelemben kell felfogni, mégis jólesik nekik, hogy *ekkora radikalizmus* tört ki a jelöltjükből. Nem mennek el, végül meg is békítik, hiszen jót akartak. És ha nincs pénz, hát nincs, van becsület és meggyőződés, verekednek kenyéren-szalonnán, ha nincs gazdagabb asztal.

És 1933-ban Bajcsy-Zsilinszky Endre zsebében volt a tarpaiak mandátuma.

Gömbössel történt nagy összecsapása másnapján megint felszólalt a parlamentben, „új, északi barbárságnak" nevezte a hitlerizmust, és csodálatos érzékkel figyelmeztette a kormányt és a képviselőket a náci führer erfurti beszédének egyik mondatára: „Mindazokon, akik a belföldön és a külföldön nem alkalmazkodnak a német politika új ritmusához, és akik kívülről ellenséges álláspontot foglalnak el ezzel a politikával szemben, a történelem szekere keresztül fog gázolni." Zsilinszky megállapítja, hogy ebben a mondatban, amit Gömbös Erfurtban lelkesen megtapsolt, nem békepolitika van, hanem a *második világháború fenyegetése.*

S mert benne van a levegőben, hogy Gömbösnek az anschluss-tervekről is beszélnie kellett Hitlerrel, elmondja:

„Ha Európában mindenki belenyugodna az anschlussba, Magyarországnak akkor is kardot kellene kötnie az anschluss ellen. Irtózatos felelősség és irtózatos kockázat hárul a miniszterelnök úrra, amelynek nem lehet más konzekvenciája, mint az, hogy a miniszterelnök úr őszintén és becsületesen bevallja és segít rajta. Vagy úgy, hogy gyorsan változtat eddigi politikáján, és nyíltan kimondja, hogy neki a német Südostraum tervhez nincs köze, vagy úgy, hogy lemond. Merném mondani, hogy az utóbbi volna helyes az ország érdekében . . ."

Gömbös persze nem mond le, hanem folytatja, amit Hitlerrel elkezdett.

1934 tavaszán – egy év telt el Hitler hatalomra jutása óta – a világ aggódva figyeli a sokasodó jeleket: Németország mielőbb elnyeli, bekebelezi Ausztriát.

Gömbös Gyula és Dollfuss osztrák kancellár márciusi olaszországi útját, az akkor megkötött osztrák–olasz–magyar hármas egyezményt általában úgy értékelték, hogy célja a német befolyás ellensúlyozása Közép-Európában. De ez volt-e vele mindenkinek a célja?

Bethlen István 1927-ben a magyar–olasz barátsági szerződésről tárgyalva egyetértett Mussolinival, hogy akár akarják, akár nem – az anschluss előbb-utóbb elkerülhetetlen. (A ma-

gyaroknak ekkor az volt a benyomásuk: Mussolininak legfőbb gondja, hogy mit kereshet ezen Olaszország.)

1934. március 13-án Gömbös egy nappal Dollfuss előtt érkezett Rómába, külön tanácskozott Mussolinival. Egyetértett vele, hogy Ausztria függetlensége Magyarország szempontjából is előnyös, de hozzáfűzte, nem tud fellépni Németország ellen, mert revíziós politikájában számít Hitler aktív támogatására.

Március 14-én a „Pesti Napló"-ban Bethlen István cikket írt. Kifejtette, hogyha a Gömbös-kormány ingyen és ellenszolgáltatás nélkül Ausztria mellé állna, ingyen kaparná ki a gesztenyét a tűzből mások számára. Semleges álláspontot kell elfoglalnunk mindaddig, ameddig a nagyhatalmak nem teljesítik követeléseinket.

Gömbösnek tehát megvolt a belpolitikai támasza, amikor Rómában megtagadta egy olyan nyilatkozat aláírását, amelyben Olaszország és Magyarország garantálná Ausztria függetlenségét. Csak „tanácskozásra" vállalt kötelezettséget.

Barátkozunk Ausztriával, Mussolinival is, de Hitler az első számú barát, a németekkel való szoros együttműködés mindenekelőtt való. Gömbös mindig büszke lesz rá, hogy 1934. június 17-én ő mondta ki először a „tengely" kifejezést, ami azután általánosan elfogadottá vált a nemzetközi politika szótárában.

1934. július 25-én náci államcsínyt kíséreltek meg Bécsben. Meggyilkolták Dollfusst, de a puccskísérletet leverték. Schuschnigg minden nehézség nélkül Dollfuss örökébe lépett, Európa figyelmeztetést kapott, hogy az osztrák területeknek a Harmadik Birodalomhoz való csatolása érdekében Ausztriában is megtörténtek az előkészítő lépések.

1934. augusztus 2-án meghalt Hindenburg. Hitler magához ragadta a teljhatalmat Németországban.

– Nagy barátunk! – lelkesedik Gömbös Gyula.

Menj végig 1934-ben a képviselőház jobboldali folyosóján, ahol ebben az időben a kormánypárt tanyázott, figyeld az urakat, milyen boldog örömmel ünneplik a németországi változásokat. A hőfok nem egyenletes, de a többségtől csak azt hallha-

tod: mekkora szerencsénk van ezzel a német nemzeti szocializmussal. Bethlen István már nem lelkesedik annyira. Pártjának vénei még hozzá törleszkednek, az ő jelzéseit figyelik, félszemük azonban Gömbösön, s ha nagy hangját nem is veszik át, legalább a ragyogásból kérnek részt, látnivaló, hogy a győzelmi lakomákon ott akarnak lenni. Ki gondolt még ekkor temetkezésre? A párt középkorú és fiatalabb nemzedéke korlátlanul átadja magát az örömnek, csoportokba verődve latolgatják, hogyan kell alakulnia a magyar politikának. Mire való folytatni a bethleni taktikákat, a hajladozást, ígérgetést jobbra-balra, az alkalmazkodást, az óvatoskodást? Lám, Németország bebizonyítja: csak neki kell vágni bátran, aki ellenünk van, rázzuk ki a nadrágjából, de az se baj, ha a lelkétől szabadítjuk meg azt, aki konokul utunkban áll. A felsőházban a tábornokok peckesebben járnak, a papok és a bankárok alázatosabban: úgy kell nekik.

Az egész közéletben nyugtalanító a mozgás. Az egyetemen többet verekednek. A diákszövetségekben a dominusok, primusok, nestorok és fővezérek elkezdenek megint az 1920-as hangon beszélni. Ásatag vén védnökök, főpatrónusok sürögnek-forognak a fiatalok között, mintha orgoványi, siófoki szeleket éreznének. Mindenfelé vacsorákat, összejöveteleket tartanak, a szónoklatok egyre lelkendezőbbek, elvakultabbak. A jámbor polgár is ott van, néha beleborzong abba, amit hallania kell, de azért tapsol az istenadta, nehogy lemaradjon a megdicsőülésből. Körülnézel Budapesten, vagy elutazol vidéki városokba, álmélkodnod és keseregned kell – mekkora „ébredés" folyik az úri kaszinókban, a főszolgabírói hivatalokban és a tiszt urak között. Minden patkány a felszínen szaladgál, szemtelenül és éhesen, még a legjámborabb egykori fehér csigabigák is kidugják szarvacskáikat, élvezik a napfényt, amelynek forrása Münchenben kelt fel egykoron, s kezd megérkezni a delelőjére.

Hogy Gömbös „nehezebb időkben" a fegyverszünetet Németország nevében aláíró Erzberger nacionalista gyilkosait rejtegette – ó, milyen bölcs előrelátás volt! –, arról most már nyíltan beszélnek, hőstettnek emlegetik. A magyar szélsőjobboldal és a

német nemzetiszocialisták tízéves szövetsége hetvenkedő emlékezésekben és méltatásokban bontakozik ki előttünk, és mind gyakrabban hallani a szót, aminek nem is olyan sok idő múlva tragikus tartalma lesz: *sorsközösség*. Fegyverbarátság, menetelés váll váll mellett és – sorsközösség.

Hej, mondják a turulisták két verekedés között, vitézi hadnagyok a szemlén, öreg diákok éjfélkor az érettségi találkozón, rozzant nyugalmazott tábornokok a trafikokban: mi lesz itt, ha beteljesednek az idők, s német a magyarral megint összefog? Majd mi együtt elintézzük a cseheket, a románokat, a szerbeket . . . Tulajdonképpen kardunk sincs, de úgy csörtetjük, mintha minden főre legalább kettő jutna belőle, mind a kettő fényes, éles, s aki magyar, az már majdnem Kinizsi Pál! Hadseregünket ugyan csak jelképesnek lehet mondani, se ágyúnk, se repülőgépünk, tankjaink csak játéknak valók az adott időben. Pénzünk sincs, fejünket éppen csak feldugtuk a válságmocsárból, amelyben fuldokoltunk, de Gömbös szabadjára engedi a nacionalista szenvedélyeket, s olyan harciasságra ösztönzi táborát és a hozzá sodródott tömeget, hogy a közvélemény hangja és hangulata egyszerűen hátborzongató.

Zsilinszky mind keserűbb cikkeket ír. Írja félelmeit, ontja történelmi példáit, óvja az országot az új német maszlagtól. Ahogy most visszatekintve látjuk: kísérteties módon érezte az országot és nemzetet fenyegető életveszélyt. Egykori jobboldali barátai eközben szinte valamennyien elhagyták, már-már hazaárulónak kiáltják ki. Akik megmaradtak a régiekből, szánják és még az életét is féltik.

Ebben a forró és félelmetes átmeneti korszakban, a magyar politika szekerének teljes szélsőjobbra fordulása küszöbén alakul ki körülötte *egy új baráti kör*, ezek azonban még nem teljesen az övéi, s bár a szíve könnyen kitárul, néhányát ő is inkább várakozással, mint bizalommal nézegeti.

A nagy jobboldali zsongásban most már nem Horthy Miklós, hanem Gömbös Gyula a vezéralak, s bár az Országos Vitézi Szék vénei hűségesen kotlanak a kormányzó és a várbeli húsos fazék

körül, szerte az országban a vitézek többsége Gömbös és ispánjai után igazodik. Horthy nemzetes urai – ha vitézi telek nem is jutott mindenkinek, a cím mindenkit megillette – most tartanak főpróbát az 1944-ben eljövendő árulásból.

Ez volna a lélektani pillanat, amikor Horthyt szembe lehetne fordítani Gömbössel. De a kormányzó hiúságát, féltékenységét nem Bethlenék, nem a felsőházi és udvari vének nyergelik meg, hanem a miniszterelnök. Miközben Bethlen pártjában vezérjelöltté növekedik, Horthyt gyermeki és alattvalói hódolattal udvarolja körül, s a kormányzó boldogan veszi tudomásul, hogy míg Bethlen mellett tíz évig hallgatnia kellett, Gömbös most végre „kormányzóvá tette". Mindent megkérdez tőle, mindenbe beleszólását kéri. A körmönfont játékot aligha Gömbös Gyula elméje tervezte, de teljes sikerrel járt, s azokban az Antal Istvántól sugalmazott újságcikkekben érte el csúcspontját, amelyekből a kormányzó megtudhatta: minden, ami Európában zajlik, Szegeden és Szegeddel, *vele*, Horthy Miklóssal kezdődött. Az olasz fasizmusban és a német nemzetiszocializmusban a szegedi gondolatot fejlesztették tovább és alkalmazták más körülményekre, más adottságokhoz, s Mussolini és Hitler tulajdonképpen az ő tanítványa, nevük együtt fog szerepelni a történelemben. Az utóbbi jóslat különben bevált, csak éppen más értelemben.

Horthy ezek után félretette a féltékenységét, utánuk ügetett a német nemzetiszocializmusért lelkesedőknek. Nem kellett nagyon megerőltetnie magát, csupán udvara Cunctatorainak néhány tanácsát és országlása kezdeti éveinek tanulságait kellett félretennie. Bámulatos volt, hogyan kapta el a széljárást, mennyi tűzzel, és azonosulással vette át az új jelszavakat.

Repült a hajó, azoknak, akik a kormánykerék körül tevékenykedtek, sejtelmük sem volt róla, hogy a dáridónak meglesz a böjtje, és hamarosan zátonyossá válik a tenger, veszélyessé a hajózás.

Gömbös új országgyűlést akart, s ezen már nem akart találkozni Bajcsy-Zsilinszky Endrével. 1935. március 5-én nyíltan

szembefordult Bethlen Istvánnal, háta mögött megszerezte Horthytól a házfeloszlató kormányzói kéziratát. Elindult, hogy ne csak kormányfő, hanem pártvezér is legyen, az országgyűlésnek is parancsolója s talán diktátor.

A gyilkosan éles választási harcban váratlanul megjelent Horthy István lovassági tábornok, a kormányzó testvérbátyja. Fáradhatatlanul járta a gyűléseket, és furcsa beszédeket lehetett tőle hallani: „Megmondom, emberek, csirkefogóság történt. A miniszterelnök hazudott, becsapta kormányzó öcsémet!" A főszolgabírák nem értették, a nép álmélkodott, amerre ez az öreg huszár megfordult, ez azonban lényegesen nem változtatott a dolgokon.

A tarpai kerületben jó kiállású, elegáns fiatal úriember jelent meg, azzal a feladattal, hogy irtsa ki az országgyűlésből Zsilinszky Endrét. Pénzt, hatósági támogatást, terrort, vitézeket, mindent megkapott.

Gömbös Gyula levelet írt a kerület népének: „Válasszátok meg képviselőnek kedves barátomat, Kenyeres Miklóst."

És megválasztották. A kor egyik legnagyobb politikai botránya kezdődött Gömbös idézett levelével.

A Horthy-korszak választási rendszerének egész sor olyan sajátossága volt, ami előtt a mai idők embere értetlenül áll. 1939-ig csak Budapesten, környékén és néhány nagy vidéki városban szavaztak titkosan, egyébként nyíltszavazásos rendszer volt, a választójog sokféle megszorításával, amit részletezni itt már nem érdemes. Választójogi névjegyzékre feljutni nehéz feladat volt. A nyílt szavazást kétféle módon indokolták: 1. a magyar falusi nép nyíltságával nem fér össze a titkosság; 2. a magyar paraszt még nem érett a titkos választójogra. Minthogy nyilvánvaló volt e rendszer tarthatatlansága, Gömbös Gyula hivatalba lépése után felvette „nemzeti munkaterve" 95 pontjába a titkos választójogot. Amikor pedig az ellenzék követelte a reformot, mindig kijelentette: *benne van a programban*. Benne is maradt Gömbös haláláig.

1935-ben Gömbös Gyula elhatározta, hogy mind a kormánypárton belüli ellenzékével, mind pedig a vele szemben kellemetlenkedő baloldali és polgári demokratikus mozgalmakkal a lehetőség határáig leszámol, a kényelmetlen embereket nem engedi be a parlamentbe. A puccsszerű házfeloszlatással megsértett Bethlen kilépett a kormánypártból. Híveinek egy része feltétlen megadással nyert kegyelmet Gömbösnél, a többieket nem jelölték. Eckhardt Tiborral szövetséget kötött. Igénybe vette segítségét Bethlen ellen, majd megállapodott vele, hogy a legfontosabb kisgazdapárti jelöltek megválasztása útjába nem gördít akadályt. Hogy ez milyen frivol játék volt, erről Dobi István beszámolt emlékirataiban. Gömbös elkérte Eckhardttól „a legfontosabb emberek" névsorát, majd belügyminisztere, Kozma Miklós útján bizalmasan utasította a főispánokat, hogy a felsorolt jelöltek közül senkit se engedjenek mandátumhoz. A titkos utasítás nem maradt titok: Lukács Béla, Horthy rokona, elárulta Eckhardtnak. De ez már a választás küszöbén történt. A kisgazdapártiak ezután vad erővel támadták Gömböst, nyilvánosan szószegéssel vádolták. Abban a csupa párbajos, csupa becsületügyes úriemberi világban Gömbösnek emiatt sem a rangján, sem tábornoki csillagjain nem esett folt, még a kaszinókból sem zárták ki.

A választáson a vesztegetéstől a zsarolásig és a halottak leszavaztatásáig az akkori idők minden piszkos trükkjét alkalmazták, és a szavazás hatósági irányítása könyörtelenül érvényesült. Ha a miniszterelnök valakiről azt mondta: nem lehet képviselő – abból nem is lett, még ha kerülete valamennyi választópolgára leadta volna rá a szavazatát, akkor sem. Végső szükségben elégették a választási jegyzőkönyveket, újakat írtak – ezekben már másként „szavazott" a polgár.

Bajcsy-Zsilinszky Endrére ilyen ítéletet mondott ki Gömbös Gyula. Neki tehát 1935-ben semmi esélye sem volt a tarpai mandátumra. Itt nem a választók akaratáról, a tarpaiak hűségéről vagy hűtlenségéről volt szó, hanem Gömbös akaratáról, amit a főispán, választási elnök, csendőrség, falusi jegyzők, papok és

hajlítható lelkiismeretű választási jegyzőkönyvvezetők, szavazatszedő küldöttségi elnökök hajtottak végre.

Az adott esetben, minthogy Bajcsy-Zsilinszky Endrének vitézi címe és országos híre volt, komoly szerep jutott a járási vitézi hadnagynak és a megyei vitézi vezetőknek. Ők értesítették – és kellő nyomatékkal értesítették – a tarpai kerület vitézeit, mint a legmegbízhatóbb hazafiakat: az ország érdeke, az Országos Vitézi Szék akarata, „Gömbös vezérünk" kívánsága, hogy Kenyeres Miklóst válasszák meg a tarpa–beregszászi kerület képviselőjének, s ehhez valamennyi vitéznek minden erejével segítséget kell nyújtania.

Zsilinszky persze minderről nem tudott semmit, bizakodva ment a kerületbe. Országos hírű ember, s a tarpaiaknak különösen jól esett, hogy éppen ő vezeti a harcot a németek és az újkori labancság ellen. Érezték és szerették a tisztaságát, emberségét, bátorságát, és ez talán még többet jelentett, mint az országos hírnév. Lehet, hogy egyik-másik házban, ahová betért, szabódva panaszolta el neki a férfi, az asszony, hogy ilyen meg ilyen parancs érkezett, *ezt kell tenniök*, mást nem tehetnek, ellene fognak szavazni, mert muszáj, ezen fordul meg, hogy holnap, jövőre lesz-e munka, kenyér, hogy mi lesz a gyerekek, az unokák sorsa. Lehetséges, hogy az ember már járt is a csendőrségen, s most összetörve, félholtan feküdt otthon, ily módon meggyőzve Kenyeres Miklós nagyságáról és igazságáról. De Zsilinszky mégis minden házban *otthon volt*, talán meg is tanácskozták vele: hogyan cselekedjenek a választás napján, hogy kisebb legyen a szégyen . . . A bort – ha volt –, a kenyeret, szalonnát, egy kis diót, egy kis pálinkát az asztalra tettek, a kedves vendéget leültették, kínálták, majdnem a családhoz számított. Ha fanatizmust, erőt és furcsa melegséget árasztó tekintetét rávetette valakire, aztán szóba ereszkedtek, ha egyik is, másik is kiöntötte a szívét, Zsilinszky ellenállhatatlan tudott lenni. Kérdezgették politikáról, gazdaságról, búzáról, a szilva, a dió jövőjéről, aztán arról, hogy lesz-e háború, de a legbensőbb családi dolgokról is tanácsát kérték. Mindenről lehetett vele beszélni, s ez annak az elhagyatott

népnek igen jólesett. Zsilinszky előtt a szegénységük nem volt titok, de szégyen sem, s ők tudták róla, hogy pénztelensége, a tisztes, de mindig egyszerű öltözködése nem választásra vagy kerületlátogatásra felvett álruha: nemcsak ők szegények, hanem a képviselőjük is.

Ennek a népnek írta Gömbös Gyula, hogy Zsilinszky helyett válasszák képviselőnek az ő kedves barátját, Kenyeres Miklóst, itt kapták meg a vitézek a parancsot, hogy nem vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre, hanem Kenyeres Miklós mögött a helyük.

Az Országgyűlési Almanachban olvasható önéletrajz szerint Kenyeres Miklós 1895-ben Aknasugatagon, Máramaros megyében született, evangélikus, műszaki tanácsos volt, amikor a tarpaiak bizalmáért jelentkezett.

A kormánypárti választási apparátus először vitéznek írta, mondta, azután ezzel felhagytak, s Kenyeres a bíróság előtt azzal védekezett: ő sohase állította, hogy vitéz volna – a kortesek a maguk feje után beszéltek.

1912 őszén beiratkozott a műegyetemre, két évig állítólag ott tanult, aztán elment a háborúba. Hogy ott volt-e valóban, és mit csinált, azt sohasem lehetett kinyomozni. 1919 tavaszán megint műegyetemi hallgató. Az ellenforradalmi zűrzavarban anyagbeszerző a Honvédelmi Minisztériumban. 1922-ben – egyik bejelentő lapja szerint – Kapp tábornok titkára. Előrelátó ember lehetett, hogy ezt a tábornokot ráírta a bejelentő lapra. Azután – olvassuk önéletrajzában – „a kormánypártban már a Gömbös-kormány megalakulását megelőző esztendőkben is ismételten megfordult, és igyekezett politikai összeköttetéseket szerezni". Akkoriban „különösen a szénkérdéssel foglalkozott", annyira, hogy egyszer valahol előadást is tartott erről. Egy ideig szénbányát bérelt Salgótarján vidékén. Ez a vállalkozása nem sikerült. Utána „a szénkormánybiztosságon működött". Közben ápolta politikai összeköttetéseit, és egy alkalommal támogatta a kormánypárt jelöltjét a csengeri kerületben. Ekkor megismerkedett és megbarátkozott a Tiszahát politikai életében szerepet játszó családokkal. Olyan sikerrel, hogy 1935-ben Budapesten, a

kormánypárt Esterházy utcai központjában őt találták a legalkalmasabb embernek Bajcsy-Zsilinszky Endre ellen.

Lement a kerületbe, végiglátogatta előkelő ismerőseit, barátait, ahol udvarolni kellett, udvarolt, ahol inni és kártyázni, ott ivott és kártyázott. Meggyőződött róla, hogy a barátok körül nincs hiba. Megvolt a pénze, a szinte korlátlan felhatalmazása. A főispán biztosította róla, hogy legfeljebb az istentől kell félnie. A főszolgabíró, a közigazgatás, a csendőrség, a vasút, a posta, minden állami szerv támogatása birtokában bátran megindította választási harcát. A közigazgatás – ismerve az ellenzéki jelölt különleges helyzetét és Gömbös akaratát – kemény és kíméletlen volt Zsilinszky ellen, Kenyeres Miklós pedig lángolóan „keresztény és nemzeti", híven a korszellemhez.

Zsilinszky azt üzente haza: „élethalálharc folyik", s ezt nyugodtan szó szerint vehetjük tőle. Látott már néhány választási csatát, hogy értékelhesse a hőfokot és a küzdelembe vetett hatósági nyomást.

Vívta a maga nehéz harcát, aztán egy napon táviratot küldött Budapestre, az Országos Vitézi Székhez: bejelentette, hogy a kormánypárti jelölt szélhámos és – zsidó származású. Tiltakozik ellene, hogy a kerületben lakó vitézek ne őt, hanem ezt a szélhámost segítsék a választási harcban.

Kenyeres Miklósról az volt a köztudat, hogy valami módon Gömbös bizalmi embere, mindenesetre közeli híve, hiszen különben nem éppen őt indította volna Zsilinszky ellen. Zsilinszky távirata nagy meglepetést kelthetett a Várban. Bizonyára szóltak Gömbösnek, ő legyintett: Bandinak egy új választási fogása!

Így aztán Zsilinszky hiába várt választ, a helybéli vitézek viszont fejenként egy-egy kocát kaptak ajándékba, s a vásárosnaményi vitézi értekezleten még erősebb csatára tüzelték őket Zsilinszky ellen. A nemzetes urak éppúgy teljesítették a kapott parancsokat, mint amilyen hittel és meggyőződéssel osztották a hatóságok a vesztegetési pengőket, a bort, ezt, amazt, a csendőrök pedig a verést, a vasút, a posta és a hivatalok a fenyegetéseket.

És a tarpai kerületben a választás estéjén kihirdették, hogy a többség a kormánypárt jelöltje mellett foglalt állást, a választási elnök Kenyeres K. Miklóst országgyűlési képviselőnek jelentette ki.

Micsoda „K.", kérdezi joggal az olvasó. Honnan került most ide egyszerre a Kenyeres után ez a „K." betű? Oly módon, hogy a jelölt, aki kezdetben vitéz volt, Zsilinszky előbb említett tiltakozó távirata után elkezdte magát Kenyeres *K.* Miklósnak írni és mondani. Így állították ki a megbízólevelét is.

Persze nehéz megérteni, hogyan alakítgathatta valaki a választási harcban, menet közben a nevét, de a Horthy-idők választásain imitt-amott kicsire nem néztek a hatóságok. Tarpán is ez történt.

Mikor összeült az országgyűlés, s felolvasták az új tarpai képviselő nevét, az ellenzék lármázott, a „K." betűt is firtatták, noha akkor már köztudott volt, hogy Bajcsy-Zsilinszky Endre intellektuális okirathamisítás címén feljelentést tett Kenyeres Miklós ellen. Vádolta, hogy a Kenyeres nevet jogtalanul használja, voltaképpen Kaufmann Mózes a neve.

Az új tarpai képviselő hírlapi nyilatkozatban állította, hogy az ellene felhozott vádak alaptalanok, és értük elégtételt fog szerezni. Úgy látszik, nyilatkozata nem nyugtatta meg Gömböst, mert másnap-harmadnap „Zsilinszky legyőzőjét" kiléptették a kormánypártból.

Dinnyés Lajos kisgazdapárti képviselő az első interpellációs napon megkérdezte a belügyminisztert: terheli-e felelősség vagy mulasztás valamelyik közigazgatási hatóságot Kenyeres-Kaufmann Miklós névhasználata ügyében. Megemlítette azt is, hogy a hivatalos jelölt az ajánlási íveken és a jelölő nyilatkozatban műszaki főtanácsosként szerepelt, holott az érvényes törvények szerint ennek a címnek a viseléséhez mérnöki minősítés szükséges. Kenyeres pedig maga sem mondja, hogy mérnöki diplomája volna. Csak azt emlegeti, hogy járt a műegyetemre, hallgatott ennyi meg ennyi félévet.

Kozma belügyminiszter előbb azt közölte, hogy Kenyeres

Miklós névváltoztatására egy 1933-as házassági anyakönyvi kivonat alapján adtak engedélyt, később azt, hogy a házasságkötésnél Kenyeres személyi adatait nem okmányok, hanem eskü alatt tett nyilatkozata alapján jegyezték be. Budapesti illetőséget egy négyéves budapesti adófizetést igazoló okmány alapján adtak neki, utóbb azonban sehol sem találták nyomát, hogy Budapesten a jelzett időben valóban fizetett volna adót. Így aztán a budapesti illetőséget megsemmisítették.

Nyilvánvaló lett, hogy a kormány valóban egy szélhámost erőszakolt a tarpai kerület nyakára. Később bírósági eljárások során Kenyeres homályos célzásokban gazdag vallomásokat tett, elítélték őt, de végeredményben még az sem volt egészen biztos, amit ellenfelei a származásáról állítottak, mert számtalan olyan okmányra hivatkozott, amit beszerezni nem lehetett, az ő nyilatkozatait pedig már senki sem hitte el. Mandátumától megfosztották.

Bajcsy-Zsilinszky hívei petícióval támadták meg a választást. Hogy Zsilinszkynek adhassák a mandátumot, Kenyeres Miklósnak lemondásával kellett volna elismernie a panaszok jogosságát. Minthogy ilyen nyilatkozatot – nyilvánvalóan a kormány parancsának engedelmeskedve – nem tett, hanem megvárta a mandátumfosztást, büntető perében enyhe ítéletet kapott, Tarpán pedig új választást írtak ki.

Gömbös Gyulának Bajcsy-Zsilinszkyvel szemben táplált gyűlölete és félelmei nem enyhültek. A hatóságok megint kíméletlen terrorra kaptak engedélyt, és a pótválasztáson Konkoly-Thege huszárezredest választották képviselővé – 69 szótöbbséggel. Zsilinszky mandátum és országgyűlési szószék nélkül maradt.

Kenyeres Miklós hosszú időre eltűnt a homályban – a nyilas világban felbukkant valahol, megint szélsőjobboldalon.

Történetünk további részében Zsilinszky Endre már nem viseli vitézi címét, újabb keserű csalódással gazdagabban. Csak Horthy Miklós iránti hűsége változatlan.

1935. április 7-én a „Szabadság" című hetilap első oldalán közölte Bajcsy-Zsilinszky Endre nyílt levelét vitéz Igmándy-Hegyessy Géza testőr ezredeshez, a Vitézi Rend törzskapitányához. „Leteszem vitézi rangomat" – ez volt a nyílt levél címe. A lemondás rendkívüli esemény abban a korban, hiszen vitéznek lenni kiváltságokat, közéleti rangot jelentett, igényt megkülönböztetett elbánásra a hatóságok előtt, talán még a bíróságnál is, anyagi előnyöket, a kormányzó személyéhez és udvarához közelállást. Befolyást és olykor majdnem törvényfelettiséget. A forma még meghökkentőbb, mint a tény: az első világháborúnak vitathatatlanul egyik legkülönb hőse, szegedi ellenforradalmár, az úri rend előtt annyira utálatos sajtónyilvánosság igénybevételével mond le vitézi címéről . . .

A levélíró a Vitézi Rendről szóló 1920-as rendelkezések megfelelő szakaszára hivatkozva jelentette be: a törvényben biztosított jogával él, és leteszi vitézi rangját. Azt hitte – írja, nemcsak a mai ember, hanem az akkori idők számára is megmagyarázhatatlan naivitással –, hogy mikor a Vitézi Rend tagja lett, „egy tökéletesen politikamentes, tisztán nemzetvédelmi, nemzetnevelő és katonai célokat szolgáló szervezetbe lép", de tévedett. Ha valóban hitte azt a „politikamentességet" – s igazmondó, nyílt természetét ismerve el kell hinnünk, amit leírt –, 1920-nak, az ellenforradalmi időknek valóban legnaivabb, leghiszékenyebb embere volt. Nem gondolnám, hogy a vitézek ezrei között, tábornokoktól lefelé közlegényekig, akadt volna még egy, aki a vitézi szervezetet nyílt antibolsevizmusával, antiszemitizmusával, a kor minden haladó gondolatával szemben álló szellemével, középkori ízű szertartásaival – politikamentesnek látta volna.

A Vitézi Rend alapításától fogva mindig politizált – ezt Zsilinszky a maga bőrén attól kezdve érezte, amikor elindította a maga igazságkeresését, a szegényekért, elesettekért való rajongásában, megfogalmazta első radikális követeléseit, amikor

szembefordult az uralkodó irányzattal. Mikor bebizonyosodott, hogy hősünk nemcsak beszél – ami még belefért volna a kor „vakulj magyar" szemléletébe –, hanem komolyan is veszi, amit mond, a Rend és Zsilinszky politikája között már nem lehetett egyetértés.

Olvassuk a nyílt levélben – s olvastuk annak idején, magunk is részesei voltunk a meglepetésnek, amit az újságcikk megjelenése az akkori közéletben keltett –, hogy az 1926-os derecskei választáson, amikor Pekár Gyulával hadakozott, Horthy még megvédte Zsilinszkyt, 1928-ban és 1931-ben azonban már nem kapott segítséget a Vitézi Rendtől a választáson. Az országos szervezet alsó funkcionáriusai beolvadtak a kormánypárti kortesapparátus szent egységébe.

Végül most . . . – írta tovább –, „ami kortesgazságot romlott képzelet s tudatos alávalóság csak kiagyalhat, mind felhasználták ellenem és barátaim ellen, valósággal törvényen kívüli állapotba kerültünk".

Írta: úgy üldözik, mintha Rózsa Sándor, mintha Sobri Jóska volna, aztán írta a vesztegetéseket, a vásárosnaményi járási vitézi hadnagy buzgólkodását ellenjelöltje javára, a vitézeknek juttatott ingyen kocákat, a nagy mozgósítást, hogy minden vitéz teljesítse kötelességét – ellene. Azt hitte, mint vitéz nem lehet védtelen kiszolgáltatottja minden alávaló korteskutyának – tévedett. Megint védelmet kért az Országos Vitézi Széktől, de se válasz, se védelem nem érkezett.

Eddig szólt a panasz a nyílt levélben, azután következett háborús tetteinek szerény, de mégis büszke felsorolása, Pancsovától az olasz frontig.

Talán másra termettem, szebbre, jobbra . . . — írta a továbbiakban. Panaszolta egykor acélos idegrendszerének romlását, sokféle munkája sikertelenségét. „Könnyű lett volna nekem is kellemesebb és díszesebb pályát választanom . . . és a legnehezebb sorsot választottam. És szegényen a legnagyobb fényűzést. *Szabad akartam maradni*, és gátlások, kicsinyes megalkuvások nélkül, külső sikereket megvetve akartam mindig dolgozni a porba

sújtott, megnyomorított, de lelkében tiszta, előkelő és ragyogó, velem együtt *más sorsra termett* magyar népnek."

Tudja, hogy az adott politikai helyzetben Gömbös mit rótt fel legsúlyosabb bűnének, erre is felel, megírja félelmeit Igmándy-Hegyessynek és az ország nyilvánosságának:

„Ösztönösen érzem és tudatosan átélem a mai magyar hivatalos politika s az egyoldalú németbarátság szörnyű veszedelmeit a magyarság népi, nemzeti és állami jövőjére, Duna völgyi történelmi szerepére – ez elég ok arra, hogy üldözött dúvad legyek ilyen múlt után saját hazámban?!"

„A nemzeti egységet . . . a magyarság szociális kiegyensúlyozódásában, egészséges társadalmi tagozódásában, művelődésének az ezeréves hagyományokhoz és az ősi szellemhez való visszatérésében . . . emelkedett és egyetemes nacionalizmusában keresem . . ."

„Nem tudom eltitkolni belső lázongásomat a hárommillió elkoldusodott magyar zsellér és nincstelen embertelen sorsán, életből való kisemmizettségén."

Leteszi vitézi rangját, csak vitézségét tartja meg, írja befejezőben, – *vitézségét senki sem veheti el tőle!*

Így búcsúzott el a Vitézi Rendtől, még ellenfelei sem merték akkor mondani, hogy méltatlan módon.

Összeült az 1935-ös országgyűlés, Bajcsy-Zsilinszky nélkül, de egyébként is erősen megváltozott arculattal. Héjjas Iván már nem merte magát jelöltetni, Kovarcz Emil – Somogyi Béla gyilkosa – még nem képviselő. De vitéz Scheftsik György már itt van, s ki merné azt mondani, hogy Kovarcz 1919–1920-ban nagyobb gyilkos volt Scheftsiknél?

Gróf Pálffy-Daun József is itt van, az 1919-es bécsi bankgassei rablás glóriájával és mindig részegen, révült, üveges tekintettel, imbolygó járással. Körülnéz a Házban, megáll a Dunára néző bal oldali folyosó erkélyre nyíló nyitott ajtajában, lelkesen felkiált:

– Okosan építették ezt az Országházat. Innen fogjuk kidobálni a zsidókat, egyenesen a Dunába!

Egy vén újságíró, akinek leszármazási papírjait legalább annyira rendben találnák Nürnbergben, mint vitéz Imrédy Béláét, megfogja az ugrabugráló gróf karját, undorral, mintha tetűt vagy poloskát érintene:

– Mondok én neked valamit, Jóska. Tovább leszek én itt zsidó, mint te képviselő. . .

1935-öt írunk.

A megduzzadt és átalakult kormánypárt példátlan diadalmámorral veszi körül Gömbös Gyulát, akinek mintha még jobban megnőtt volna a mellbősége. Megduzzadt a párt, de át is alakult. Az öregek szerényen lapulnak, kevesen vannak, meg talán szégyenkeznek is, hiszen egytől egyig Bethlen István teremtményei voltak. Bethlen pedig most odaát ül, az ellenzék első padsorában: párton kívül. Emberei Gömbös mögött, ha Gömbös megkegyelmezett nekik. A miniszterelnök mögött és körülötte sok az ismeretlen. Honnan jöttek? Ha jobban megismerkedünk velük, megtudjuk, hogy a szegedi kísértetek – Bethlen mostani szóhasználatával élve: a patkányok – tömegesen visszatértek.

Aztán vannak szép számmal fiatalabbak is, főleg a különböző egyetemi bajtársi egyesületek éléről vagy életéből érkeztek, mindegyik zsebében érzi a marsallbotot, holott egyike-másika tíz év múlva alig-alig menekül meg az akasztófától, a vesztett háború után igazságot szolgáltató nép haragjától. Most tele vannak győzelmi mámorral, uralkodni és kormányozni akarnak.

Az első munkaülésen feláll Eckhardt Tibor, mint a legnagyobb ellenzéki párt vezére (mit jelent ez a „legnagyobb"? – 23 embert), elmondja első mondatát a választási visszaélésekről, s abban a pillanatban Scheftsik elbődül a kormánypárton, intésére tíz-tizenkét társa olyan ordításba fog, aminőt ezek az országgyűlési falak még nem hallottak, kocsmában is nehezen tűrik. A szegediek bömbölnek – két-három új taggal kiegészítve soraikat. Nem közbeszólások vannak, nem vihar, csak bőgés, üvöltés, értelem nélkül, a hang kedvéért. Eckhardt háromszor-négyszer megpróbálkozik a beszéddel, Scheftsik és bandája bömböl, veri az asztalt, Gömbös Gyula a miniszterelnöki, Sztranyavszky

Sándor a házelnöki székből földöntúli gyönyörűséggel hallgatja-nézi legbensőbb híveik „alkotmányos" bemutatkozását. Eckhardt leül, feladta a harcot, most már az egész kormánypárt nevet.

Azután Peyer Károly próbálkozik – a szociáldemokraták 11 emberükkel a második ellenzéki párt –, belefojtják a szót. Gömbös szokásos pózában, szétvetett lábakkal, kidüllesztett mellel, hóna alá akasztott két hüvelykujjával, nagyokat nevetve, sugárzó arccal szemléli az undorító színjátékot.

Másnap Rassay Károly következik, a baloldali polgári ellenzék legfegyelmezettebb szónoka. Belezavarják beszédébe, s mihelyt a választási csalásokat, visszaéléseket említi, bőg a kormánypárti kórus. Az elnök nem nyúl a csengőhöz, Gömbös nevet; folyik tovább a színjáték.

Mikor már úgy látszik, hogy ezen az országgyűlésen minden ellenzéki képviselőbe bele fogják fojtani a szót, s úgy látszik, ez Gömbös Gyula akarata, amikor a baloldal már kivonulásról, passzivitásról tanakodik, váratlanul bekövetkezik a fordulat, éppen onnan, ahonnan nemigen lehetett várni.

Szólásra jelentkezik Bethlen, és amint kimondja a bevezető két szót: „Tisztelt Ház!" – Scheftsik megadja a jelt, a kórus bőg addig, amíg el nem fogy a lélegzete. Bethlen áll, és amikor a kórus elnémult, megint kezdi. És kezdi másodszor, harmadszor, negyedszer. Amíg azok bömbölnek, a vékony, savanyú képű gróf szótlanul áll a helyén, az undor, amivel az ordítozó képviselőket nézi, leírhatatlan. Aztán nézi Gömböst. Az elnököt nem, tőle védelmet nem vár, oda nem kell kifejeznie utálatát, Sztranyavszkyval éppen eleget gázolták együtt az ellenzéket, hogy annak lelkiismeretlenségével tisztában legyen. Már talán fél óra is elmúlt, Bethlen csak áll, és a bömbölés szüneteiben mindig elmondja a két szót: „Tisztelt Ház!" Tovább nem jut. De nem ül le. Ellenben a miniszterelnök arcáról először lehervad a vigyorgás, azután a görcsös mosoly. Maga alá húzza a lábát, fészkelődik, beljebb vonja mellbőségét. Már nincs hóna alatt a két hüvelykujja, az asztalon dobol a kezével, hol egyikkel, hol a másikkal, zsebkendő után kap, verejtéket töröl a homlokáról. Aztán nyel egyet, és

felemeli a kezét. Feladta. A bömbölés elnémul, s Bethlen elkezdi mondani a választások minden visszaélését, gyalázatosságát. Ahogyan pár évvel ezelőtt felé címezve az ellenzék el szokta mondani – eredménytelenül. Sok a piszok, nem fér be az ordítókórus miatt amúgy is megcsonkult beszédidejébe. Hidegen meghosszabbítást kér. Scheftsikék felhördülnek, de Gömbös mindenbe beletörődve int: szavazzák meg a meghosszabbítást. Hiszen a szó végül is elrepül . . .

Mikor vége van az ülésnek, már tudjuk, hogy többé itt aligha lesz ordító kórus. Rassay Károly kilép a teremből, dörmög:

– Én ennek a Bethlennek ellenzéke voltam tíz évig, mert megérdemelte. De hogy állatszelídítőnek kitűnő, az tagadhatatlan . . . Lehet, hogy az arisztokráciának erre a mesterségre különös hivatottsága van.

Ezen az országgyűlésen csak Rupert Rezső ügyvédnek van valami köze Zsilinszky pártjához: a budapesti északi kerületben a nemzeti radikálisokkal szövetségben jutott mandátumhoz.

NÉPFRONT A FASIZMUS ELLEN

A Kommunista Internacionálé 1935 augusztusában határozatot hozott, hogy a munkásosztálynak egységben kell harcolnia a fasizmus ellen. A Kommunisták Magyarországi Pártjának illegálisan működő Központi Bizottsága 1936. január 15-én a tagsághoz és a szervezetekhez intézett „elvtársi levélben" magyarázta meg a határozat hazai alkalmazásának lehetőségeit, és ezzel megtette a kezdeményező lépést a magyar antifasiszta népfront kialakítására. A levelet azért is szükséges ezen a helyen kivonatosan ismertetni, mert tömör helyzetképet ad a választások után mind a kormánypárt, mind az ellenzék mozgásáról, törekvéseiről, s meg kell vizsgálnunk az országgyűlésből kiszorult Bajcsy-Zsilinszky magatartását is az antifasiszta népfront kérdésében.

A Gömbös-kormány a fasiszta diktatúra további kiépítésével és élesítésével felelt a parlamenti ellenzéki pártok heves támadásaira, melyeket a munkásság antifasiszta ellenállása, a dolgozó parasztság és a városi kisemberek tömegeinek ellenzéki magatartása kényszerített ki. A kormány lépésről lépésre olyan intézkedéseket valósít meg, olvashattuk a Központi Bizottság levelében, amelyek nyilvánvalóvá teszik, hogy Mussolini és Hitler mintájára Magyarországon is a parancsuralmi rendszer bevezetésére törekszik.

A parancsuralmi tervekkel szemben *az első frontban a munkásosztály harcol.* A tervek azonban aggodalmat és ellenállást váltanak ki a kormányhatalomban nem részesedő ellenzéki pártokban és csoportokban is. A parancsuralom létrehozásának terve a belpolitikai helyzet központi kérdésévé vált. Gömbös törekvéseivel, a miniszterelnök pártjával koalícióban kormányzó Kereszténypárt és a nyilaskeresztesek kivételével, szemben áll az egész polgári ellenzék és a Szociáldemokrata Párt.

A polgári ellenzéki pártok kommunista értékelésénél az a szempont mérvadó, mondja a levél, hogy

1. milyen tényleges akadályt gördítenek a parancsuralmi törekvések útjába;

2. milyen álláspontot foglalnak el a közszabadságok megvédésének és kiterjesztésének kérdésében.

A fasisztaellenes népfront azt jelenti, olvashattuk a továbbiakban, hogy a dolgozó társadalom minden erejét össze kell fogni a fasiszta rabszolgaság, az éhség és háború kormánya ellen. Kifejezést kell adnunk a dolgozó nép minden rétege elégedetlenségének a fennálló fasiszta diktatúrával és minden törekvésével szemben, és minden támogatást meg kell adnunk érdekeik védelmére. Meg kell keresnünk és találnunk a módját a dolgozó parasztság és városi kisemberek szervezeteihez való közeledésnek. Az értük való harccal és a köztük való munkával teremtjük meg a szövetséget. E szövetség megteremtése a városi kisemberek, de különösen a dolgozó parasztság hatalmas tömegeinek a proleta-

riátus oldalán való harcba mozgósítása: *ez a népfront megteremtésének útja.*

Ha most olvassuk ezt a levelet, felismerjük benne a kommunisták akkori és későbbi sokéves harcának alapját: *gyakorlati és elvi útmutatását, amelyre a magyarországi antifasiszta és háborúellenes mozgalmak különböző formái felépültek.* Erre épült az 1944-es ellenállási mozgalom és a partizáncsoportok testvéri jó kapcsolata a polgári lakosság és a parasztság jelentős tömegeivel, majd 1945 után a koalíciós kormányzat, amelyben benne volt a zavaroktól, bonyodalmaktól mentes új országépítés számtalan lehetősége. De a későbbi magyarországi fejlődésnek, a szocializmusba való átmenetnek s *a mai népfrontpolitikának is az 1935-ös határozat adta meg elvi-eszmei alapját.*

Gömbös Gyula félreérthetetlenül egyéni diktatúrára tört. Ezt még alaposan kirostált pártjában, sőt kormányában sem fogadta egyhangú tetszés. Az „ősi alkotmány védelme" hangzatos és a tömegek között is rokonszenvvel fogadott jelszó volt, noha az alkotmányról sokkal több üres szólam forgott közszájon, mint pontosan megfogalmazott ismeretanyag. Az *„alkotmányvédelem"* mindenesetre alkalmas volt arra, hogy a kormánypárt nyugtalanjaitól a Szociáldemokrata Pártig összefogja Gömbös személyi diktatúrájának ellenzékét. A front konzervatív jobbszárnya Horthy Miklós kormányzó személyét és tekintélyét is besorolta a megvédelmezendő alkotmányos értékek közé. Ebben persze jókora adag naivitás volt, s ezt különösen az 1935-ös puccsszerű házfeloszlatás után tudomásul kellett volna venni. Horthy végeredményben örült, hogy megszabadult Bethlenék szoros gyámságából és Gömbös személyében olyan miniszterelnököt kapott, aki bármennyire vezérkedett, majmolta Mussolinit, azért arra ügyelt, hogy Horthy érzékenységét meg ne sértse, a kormányzó a maga helyzetét ne érezze veszélyben. Ma már kétségtelen, hogy ő sokkal jobban értette, ismerte Horthyt, hiúságát és gyengéit is beleértve, mint bárki más, aki 1919 és 1944 között a kormányzó körül tett-vett, s hatalomnak számított a politikában, az állam vezetésében vagy a gazdasági életben. Tudta, hol

és mikor kell hízelegnie, és saját egyéni hatalma építésében meddig mehet el anélkül, hogy Horthy biztonságérzetét nyugtalanítaná. Az alkotmányvédő front jobbszárnya és centruma gondolt Horthy védelmére, de a magyar államvezetésbe 1920 óta beépült fasiszta jellemvonásokra a legkevésbé sem ügyelt, s hogy ezek még mivé fejlődhetnek, arra kevesen gondoltak. Mikor a kommunisták antifasiszta front létrehozását tűzték ki célul, jól látták, hogy a polgári pártokra, sőt a Szociáldemokrata Párt vezetőségére is csak bizonyos fokig lehet számítani antifasiszta harcukban. *De az elérhető határokig létre akarták hozni az erők összefogását, s ez nagy jelentőségű politikai kezdeményezés volt az adott helyzetben.*

A polgári ellenzék vezető pártja Eckhardt alkudozásai és kudarcai következtében sokat vesztett tekintélyéből, de az elégedetlen paraszttömegekre, ha azok a szó modern értelmében szervezetlenek voltak is, számítani lehetett. A Független Kisgazdapárt az 1935-ös választáson majdnem félmillió szavazatot kapott, a kormánypárt 1 245 899 szavazatával szemben. Helyesebb ezen keresztül mérni az akkori erőviszonyokat az ország közvéleményében, mint a befutott, megválasztott képviselők 24:170 számarányán.

A párt ellenzéki volt, programja és követelései – a titkos választójog, a szabadságjogok kiterjesztése, földreform, a kartellek megrendszabályozása – demokratikus, haladó szelleműek. De hűségesek voltak a „szegedi gondolathoz", noha a tömegben kevesen értették, valójában mi is van abban a szegedi örökségben, Horthy és Eckhardt mindenesetre benne volt. És benne volt az is, hogy elsősorban a „bolsevista rémtől", a „keleti veszedelemtől" kell óvni az országot, a nemzetet. Nagy türelem, körültekintés és okosság kellett hozzá, hogy a kommunisták a párt útmutatása szerint a városokban és a falvakban megközelítsék a Független Kisgazdapárt szervezeteit és a hozzájuk kapcsolódó olvasóköröket, legényegyleteket, gazdaegyesületeket, a parasztságot segítsenek ráébreszteni Gömbös hatalmi, parancsuralmi törekvéseinek veszélyeire, reális antifasiszta tartalmat adjanak a

kisgazdák vezetői által hirdetett „alkotmányvédelmi harcnak". De a kommunista erőfeszítések nem maradtak hatástalanok, és főleg a Tiszántúl igen sok helyén természetes állapotnak tűnt az 1919-es kommunistákkal való együttműködés, Gömbös diktatúrája ellen.

Ebben az időben kezdett kialakulni barátságosabb légkör a Független Kisgazdapárt és a Szociáldemokrata Párt között. Eckhardt antimarxizmusa éppen olyan közismert volt, mint bizalmatlansága a szakszervezetek és az ipari munkásság pártjának vezetői iránt. Alig volt népgyűlés vagy parlamenti beszédalkalom, hogy el ne mondta volna: mekkora győzelmet aratott a keresztény nemzeti gondolat 1919-ben „a bolsevista rém" felett, s óvta a munkásságot a marxizmus „idegen szellemétől". De a Szociáldemokrata Párt és a szakszervezetek tömegerejével, vonzásával számolni tudott, s amikor – előzetesen Mónus Illéssel megbeszélve – megkérdeztem tőle: nem látná-e értelmét egy bizalmasabb beszélgetésnek a Szociáldemokrata Párt ideológusával, sietett igent mondani. A két vezető még azon a napon összeült a Parlamentben. Megállapodtak bizonyos fajta laza taktikai és harci együttműködésben, s ezt a két párt nemcsak az Országgyűlésen, hanem kint az országban, a városok és falvak politikai életében is alkalmazta.

Bajcsy-Zsilinszky Endrét különösen az 1935-ös választás tapasztalatai győzték meg különállásának hátrányairól. Bár Eckhardt iránt alighanem nagyobb barátságot, cimboraságot, mint bizalmat érzett, bizonyos idő múlva híveivel csatlakozott a Független Kisgazdapárthoz. Addig, mint „szabad vadász", szívvel-lélekkel alkotmányvédő volt, azután pártállásából következett, hogy elméletben a kisgazdapárti nagyválasztmány, gyakorlatilag Eckhardt Tibor politikai útmutatását kövesse. Személyes tapasztalatom volt, hogy Eckhardt és Mónus megállapodása egyáltalán nem tetszett neki. Ha Eckhardt antimarxista volt, Bajcsy-Zsilinszky még egyszer akkora erővel az.

A kommunisták, felismerve a történelmi szükségszerűséget, antifasiszta népfront kialakítására tettek kezdeményező lépése-

ket, a fasizmus fenyegetéseivel szemben egységbe vagy legalább bizonyos határig terjedő akcióegységbe kívánták szervezni a magyar munkásságot, parasztságot, polgári ellenzéket. Ebben a tömbben helye volt Zsilinszky Endrének. De antifasizmusa olyan sajátos volt, hogy nem is tudom, lehet-e egyáltalán annak nevezni. Ez a legérdekesebb és talán legkényesebb Zsilinszky-titok.

Amit a szegediek magukkal hoztak az országos politikába, az állam vezetésébe, az *maga a tömény fasizmus volt.* Később nem alap nélkül kérkedtek vele: megelőzték Mussolinit és Hitlert a történelemben. Hirdették és gyakorolták az erőszak nyers uralmát, a faji elkülönülést, egy uralkodó faj fensőbbségét más népekkel – vagy fajokkal – szemben, egy kiválasztott csoport uralkodó hivatottságát és szerepét, adott esetben a tisztekét, Zsilinszky értelmezésében Árpád fiainak, Bulcsu leszármazottainak, az öntudatos fajvédőknek a diktatúráját, amit hamis parlamentarizmussal igyekeztek kendőzni a világ és a beavatatlanok előtt. Horthy „igazi, nagy időkre és nagy feladatokra szánt vezérember", „vérbeli magyar, nemes, nagy katona és hős, a magyar lélek erejének, bátorságának, szépségének és férfias varázsának tündöklő megszemélyesítője – ilyennek teremtette Horthy Miklóst az Úristen", ezt írta a kormányzóról Bajcsy-Zsilinszky Endre, nem 1920-ban, hanem 1940. szeptember 9-én, amikor „országgyarapító" nagyságát ünnepelte egyik cikkében.

Hogy a szegedi politika, a szegedi gondolat, a szegedi szellemiség még Bethlen és Károlyi Gyula „liberális" gyakorlatában is mennyi szenvedést, nyomorúságot, jogfosztást, megaláztatást hozott a magyar milliónak, arról már a történelem beszél. Zsilinszky soha nem tudott volna arra vetemedni, hogy semmibe vegye a népet, mint a „szegediek" legtöbbje csinálta negyedszázadon keresztül, úri gőggel, önzéssel, a megkülönböztetettek, a vezetésre hivatottak fölényes kíméletlenségével. *Nemesi rangjára* azonban éppen olyan büszke volt, mint vitézi tetteire, bátorságára, és még a negyvenes években is sűrűn tett származási megkülönböztetéseket osztályok és rétegek között. Tömérdeket

olvasott, tanult, és megvolt a képessége, hogy az élet apró és nagy eseményeit gondosan mérlegre téve, változtasson nézetein, levonjon következtetéseket, amelyek néhányát bizony keservesen viselte el, a Szegeden felszedett fasiszta elméletek maradványaival azonban még a háború alatt is sűrűn találkozunk nála. A módszerekről hajlandó vitatkozni, a nyilvánvalóan törvénybe és egyéni jogérzetébe ütköző erőszakot elítéli, de amit be tud illeszteni az alkotmányról és alkotmányosságról vallott fogalmába, azzal nem ellenkezik.

1942. november 27-én parlamenti költségvetési beszédében a szegedi fajvédelmet mint „a jogegyenlőség, keresztény vallás és erkölcs, a magyarság mély embersége" foglalatát magyarázza. Ebből kiindulva állapítja meg a *zsidótörvények teljes csődjét*, amelyek végrehajtásában „*bizonyos rablóösztönök*" érvényesülnek. Felszólítja a kormányt: „idejében ébredjen rá arra, hogy az igazságtalanság, a nem egyenlő mértékkel való mérés, az embertelenség tűrésének módszerei bukóban vannak az egész világon, és nem érdeke a magyar nemzetnek, hogy egy beteg korszak elhibázott és fajtánk szellemétől elrugaszkodott tévelygéseiből ítéljenek meg bennünket majdan . . ." De ugyanabban a beszédében „meglehetősen elvadult és mohó idegen népnek" mondja a zsidóságot, azokat a zsidókat, akiket az előbbi idézetben olyan szépen és erőteljesen, emberségesen és politikusan védelmezett. Az egyetemen a húszas évek elején bevezetett zsidóellenes numerus clausussal egyetértett. Tíz évvel később már a „törzsökös magyaroknak" követelte a helyek 80 százalékát a főiskolákon, öt év múlva *törzsökös magyarokat* követelt minden vezető pozícióba, „hogy nemzetünk betölthesse történelmi hivatását". Zsilinszkynél mélyebben, jobban kevesen voltak képesek érzelemmel szeretni a nemzetet, az országot, a hazát. Azonban a „nemzet" fogalma éppen az érzelmekben sokszor leszűkült a „*fajtám*" fogalmára, és ő határozza meg, ki a fajtája.

A szegedi gondolattal a szegedi fasizmust magával hozza. Ott összegyűjtött meggyőződésanyagából később, az évek folyamán tapasztalatai, olvasmányai segítségével sok mindent elvetett, sok

mindent azonban megtartott, átalakítva vagy változatlanul, és ezért nem tudott teljes értékű harcosa lenni az antifasiszta frontnak, egészen 1944-es, teljes, drámai átállásáig. Nézeteinek átalakulásához sokban hozzájárultak a német nácizmus évről évre jobban lelepleződő embertelen és kíméletlen módszerei.

Sok minden változott benne, más módon, mint ahogyan Gömbösben, Eckhardtban vagy – Kovarcz Emilben formálódott a szegedi örökség, de eredeti szemléletének sok hibájától nem tudott szabadulni. Egyéniségének és életpályájának helyes ismeretéhez ennek tudomásul vétele is hozzátartozik. Elhallgatni ezt nem szabad, de véleményem szerint nem is szükséges. A tapasztalatok, a történelem, a nemzet és az ország helyzete, a világpolitika alakulása különböző szemléleteinek újabb és újabb átvizsgálására, ha a szükségességet felismerte, álláspontjának gyors és gyökeres revíziójára késztette Zsilinszkyt, s ha egyszer a revízió megtörtént, a konzekvenciákat halálig vállalta. Az ország, a nemzet, a nép szolgálatához való föltétlen odaadás, a gyors helyzetfelismerés, az új szükségletekhez való alkalmazkodás képessége s a bátorság, amivel félre tudta tenni egy-egy korszerűtlennek és hibásnak felismert korábbi nézetét, vallotta helyettük az újat, mindezeknek a tulajdonságoknak összessége komoly megfontolásra érdemes érveket ad azokkal szemben, akik időnként kételkedve felvetik: „képes lett volna-e Zsilinszky beilleszkedni a felszabadulás utáni idők közéletébe, építőmunkájába, ha életben marad?"

Nem tudott teljes értékű antifasiszta harcos lenni külpolitikai nézetei miatt sem. Latinimádata határtalan, és ebbe együtt foglalja bele a franciákat és az olaszokat, tekintet nélkül belpolitikai állapotaikra. Míg a magyar hivatalos államvezetés az első világháború „nagy legyőzöttje és igazságkeresője", Németország mellé áll – Weimar bukása után és főleg Hitler eljövetelével nagyobb hittel és meggyőződéssel, mint azelőtt –, a németek oldalán reméli elérni a trianoni békeszerződés revízióját, Zsilinszky kezdettől fogva a franciákért lelkesedik, velük szeretne szövetkezni. Meggyőződése, hogy a németek – bármilyen rendszerben

– történelmi ellenségeink, nem is lehetnek mások, és tömérdek érvet tud felhozni, miért volna hasznosabb a franciákra támaszkodnunk. Miután Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia megalakította a kisantantot a magyar revizionizmus és a Habsburg-restauráció fenyegetései ellen, Franciaország e szövetséget – győző a győzőket – pártfogásába vette. Zsilinszky szerint Franciaország rosszul választott, közép-európai politikáját Magyarországra kellene építenie, mert mi „katonanemzet vagyunk", vezetésre hivatottak és kiválasztott nép a Kárpát-medencében. Egyáltalán nem hajlandó mérlegelni, tudomásul venni az erőfölényt, amit a három kisantantállam velünk összemérve lélekszámban, területben, katonai-politikai helyzetben, gazdasági kincsekben, honvédő nacionalista elszántságban, de katonai potenciálban és nem kevés kulturális területen is képviselt, s ez valamit bizonyára számított a franciák döntésénél. Számos cikket ír, beszédeiben újra meg újra próbálja meggyőzni Franciaországot, hogy meg kell változtatnia közép-európai politikáját, tájékozódását. Persze eredménytelenül. A németek elleni önvédelemben is Franciaországot szeretné magunk mögött tudni, támasznak, barátnak, nagy szövetségesnek, mögötte pedig Angliát. És csak München fogja rádöbbenteni: csak el kell érni bizonyos fokát a német és a francia–angol tőke összefonódásának, csak egy Daladier kell a francia miniszterelnöki székbe, mellé egy esernyős Chamberlain Londonba, rothadás és felelőtlenség a nyugati politikában, és Közép-Európa számára már *nincs nyugati védelem a német imperializmussal szemben.* Hogy a Szovjetunió védelmet jelent, ezt még később fogja felismerni, de mennyi világnézeti elfogultságot, szegedi gondolatot, gátlást kell addig önmagában felszámolnia?!

1944 őszén parasztok mennek hozzá, tanácsát kérik. Miután húsz évig tanította őket szovjetgyűlöletre, most azt mondja nekik:

– *Bennünket a németektől csak isten vagy a szovjetek védelmezhetnek meg, innen csak ők verhetik ki a németeket. De isten messze van, Malinovszkij és a Vörös Hadsereg a Kárpátokban . . .*

Együtt szereti és tiszteli a franciákat és az olaszokat, együtt szeretné őket Magyarország támaszainak, szövetségeseinek, barátainak látni, s hitében, hogy ez megvalósítható, akkor sem rendül meg, amikor Franciaországban népfrontkormány alakul.

Boldog volt, amikor Olaszországban a fasizmus került hatalomra, s amikor Bethlen megkötötte Mussolinival a magyar–olasz barátsági szerződést, éppen olyan lelkesedéssel, ugyanazon érvekkel tapsolt neki, mint bármelyik jobboldali párt: kijutottunk az elszigeteltségből, megvan az ellensúlyunk a kisantanttal szemben, egy nagy latin nép és hozzá olyan „nemzeti megújhodási mozgalom" oldalán, amely édestestvére a magyar ellenforradalomnak. Mussolini hatalomra jutásának körülményeire, a Matteotti-ügyre, a gyilkosságokra, száműzetésekre, a brutális feketeinges-akciókra, a munkásság üldöztetésére bizonyára odafigyelt, de azután igyekezett elfelejteni, ezeket bocsánatos bűnnek kezelte. Az olasz diktátort igen nagy embernek, rendkívüli történelmi jelenségnek tartotta, néha imádatig menő lelkesedéssel beszélt róla. Korabeli szerkesztői a megmondhatói, hány elviselhetetlenül túlzó jelzőt kellett kihúzniuk Mussoliniról és az olasz fasizmusról írott cikkeiből, s mennyi nehézség és kemény vitatkozások árán.

Két alkalommal csalódott Mussoliniban: mikor cserbenhagyta Ausztriát, és amikor hadat üzent a már legyőzött, Hitler hadaitól legázolt Franciaországnak.

A hadviselő olasz fasizmusról tisztelettel beszélt. Amikor Mussolini barátját, Balbo légimarsallt Líbia felett lelőtték, hősi haláláról majdnem a nemzeti gyász hangján íratott a „Független Magyarország"-ban, melynek akkor főszerkesztője volt. A német–olasz háborús szövetségben is védelmezőnknek hitte Olaszországot, és boldog volt, ha valahol ennek a leghalványabb bizonyítékát vélte felfedezni az olasz magatartásban.

1935-ben kiszorult a képviselőházból. Ezután egész energiájával az újságírás felé fordult. Most ez már nemcsak hivatása, hanem kenyere is volt. *Büszke szegénységben élt*, és ez emberi nagyságának nem jelentéktelen jellemvonása. Állandó cikkírója a

„Magyarország"-nak, majd később a „Magyar Nemzet"-nek. Ha végiglapozzuk a régi újságköteteket, látjuk, mennyi mindenre kiterjedt az érdeklődése. Sokat írt a földkérdésről, a falusi nép helyzetéről, a szociális és kulturális problémákról, a nép egészségügyéről és az iskolákról, irodalomról, külpolitikáról, s persze újra meg újra a magyarság Duna völgyi történelmi hivatásáról, amit – ha teheti – minden olvasójának szívébe vésett volna, a Házi Áldásba beír minden családi otthonban.

Ha néhány címet idézek, az olvasó valami fogalmat alkothat magának az író érdeklődésének széles skálájáról, de a szemléletében uralkodó, írásaiban tükröződő regényes vonásokról is:

Ki a kuruc, ki a labanc? – A „magyar Glóbusz" Európában. – A drága török testvér. – Léket kapott a „Führerprinzip". – Ketten győztek: Dollfuss és Mussolini. – Új revíziós politikát? – Magyar nemzet, magyar állam, magyar faj. – Mit kezdjünk ősi tehetségeinkkel? – Emlékeztetjük Flandint! – Titkos választás Biharban. – Hármas huszárok. – Roosevelt és a huszárok. – Magyar lélek és idegen áramlatok. – Vissza az ősi alkotmányhoz! – Hang Erdélyből. – Üdvözlet Zágrábnak. – Igazságot a magyar falunak! – Milyen szövetkezetek kellenének? – Mi lesz az egykével? – Még mindig nagybirtokvédelem? – Liszt és a magyarság. – Amiről az írók vitatkoznak. – Titulescu retirál. – Szükség van-e ránk Európában? – Két tenger készül összecsapni felettünk. – Urak és parasztok. – Le kell számolni a választási sárkánnyal. – „Nemzetfegyelmezés." – Olimpiász és a tardi helyzet. – Figyeljük Lengyelországot! – Magyar falu – sváb falu. – Európa védekezése a bolsevista világveszedelem ellen. – Franciaországban nem döntő dolog a jobb- vagy baloldaliság. – Eden, az angol demokrácia. – A Duce szózata hatalmas biztatás és ígéret a megtiport magyarságnak. – A fixfizetés nyavalyája és gyógyítása. – Róma–Budapest–Varsó. – Utazás a „tengely" körül. – Megmenteni a középosztályt! – Jobb- és baloldali felforgató szélsőségek. – Ki vezesse a falut? – Honvédelem és magyar katonai gondolat. – Nagyadózók, kisadózók. – Zajlás a kukoricafronton. – Leon Blum és a magyar politika. – Nyári hajnal a Balaton partján. –

Egy szép magyar házban gyönyörködtem. – Pángermán veszedelem. – Nem veszélyeztetem a közrendet. – A Duna völgyi népek. – „Vezérek kora." – Kivándorlás? – Soha többé! – Kiktől kell félteni a csehszlovák köztársaságot? – A magyar nép megérdemli, hogy komolyan vegyék! – Nagy bajban van Prága. – A nemzet és kormányzója. – És így tovább: az események, a hazai és világpolitika sodrásában vagy annak mentén, vélemények, állásfoglalások, álmodozások, reménységek, csalódások.

Sok cikke maradt az íróasztalában. Szerkesztőkkel folytatott heves csaták után indulatosan, sértődötten visszavont, vagy a szerkesztőségekig el sem jutott cikkek. Sokszor belátta: íróasztala fiókjába kell temetnie egy-egy lángoló kitörésének írott dokumentumát. Ugyanezt el lehet mondani leveleiről is.

Kezdeményezett levelezéseket, barátainak, de ismeretlennek is megírta véleményét, ha szükségesnek, fontosnak érezte. Kora egyik legelfoglaltabb levelezőjének kellett lennie, mert tömérdek ember fordult hozzá tanácsért, segítségért, nemcsak közügyekben, hanem még családi problémákkal is. Mindenkin segíteni próbált, s amiről kérdezték, arra felelt. Olyan helyzetekben, oly témakörökben, amelyekről tíz más politikus, közéleti szereplő szívesebben hallgatott, mint beszélt, Zsilinszky le is írta, amit gondolt. De néha mégsem küldte el a megírt levelet. Szellemi hagyatékában így tömérdek kéziratos anyag maradt, amit helyesen és pontosan értékelni soha senki sem tudhat. Az elküldetlen vagy éppen befejezetlen levél, akár Teleki Pálnak, akár egy derecskei parasztnak szánta, abban a pillanatban, amikor félbeszakítva félretette, vagy befejezve nem engedte postára adni, már aligha fejezte ki Bajcsy-Zsilinszky véglegesnek tekinthető véleményét az adott helyzetben, az adott problémáról. Ugyanez vonatkozik a cikkekre, bármilyen oknál fogva süllyesztette el ezeket íróasztala fiókjába. Már most sincs lehetőség szellemi hagyatékának pontos értékelésére, évek, évtizedek múlva pedig még nehezebb lesz a történészek helyzete, éppen véleményeinek átalakulásai, sok-sok nézetének bonyolult *ellentmondásossága miatt.*

Megpróbáltam felvázolni: miért nem lehetett hosszú éveken keresztül teljes értékű harcosa annak a népfrontmozgalomnak, amit 1936-ban a Kommunista Párt elindított. Közben azonban érdekes módon egész *szellemi népfront* alakult ki körülötte. Különböző pártállású, világnézetű írók, újságírók, művészek, tudósok, műkedvelő és hivatásos politikusok, mindenféle közéleti ember kereste a barátságát. Vitatkoztak vele és egymás között, és a legjobb értelemben vett népfrontéletet élték Bajcsy-Zsilinszky különböző kávéházi és vendéglői törzsasztalai körül.

Ebben a körben a kommunisták képviseletében 1939-ben jelent meg Kállai Gyula. A polgárok világában otthonosan mozgó, mindenre odafigyelő, olykor hevesen vitatkozó, máskor nagyokat hallgató fiatal újságíró, a „Népszava" munkatársa. Talán senki sincs a körben, aki sejtené, hogy ő itt hivatalos pártmegbízott: az *illegális Kommunista Párt képviselője* a különböző szövetséges és lehetséges szövetséges partnereknél.

FUTÁS A CSODASZARVAS UTÁN

1938 március elején robbant ki az anschluss-válság. Magyarországról könnyen meg lehetett figyelni az Ausztriában végbement belső bomlást, a nagynémet fordulat térhódítását nyugati szomszédunknál. Merényletek, összeesküvések, véres összeütközésekig feszített pártharcok jelezték Hitler benyomulásának állomásait. Dollfuss meggyilkoltatása után Schuschnigg megpróbálta keményebb eszközökkel körülbástyázni hatalmát és Ausztria keresztényszocialistának mondott államvezetését, ami egyáltalán nem álcázott osztrák formája volt a fasizmusnak. Az osztrák munkásság hősi harcai késleltették a bukást, de megakadályozni nem tudták. A nagyobb fasiszta tömeg – a nagynémet – vonzotta a kisebbet, még csak csodálkozni sem lehet különösebben, hogy az osztrák fasiszták jelentékeny tömegei az

anschlussban látták a jövőt, a német nemzeti szocializmusban a nagyobb perspektívákat, hiszen eddig az ideig már éppen elég jelét látták a Nyugat elgyávulásának, behódolásának Hitler egymást követő és mind vakmerőbb követelései előtt. Schuschnigg a maga személyében kétségtelenül ellenállt a csatlakozásnak, azonban még saját pártjában sem támogatták valami erős meggyőződéssel. Jellemző volt a helyzetre, hogy mint az utóbb kiderült, még Miklas köztársasági elnök családjában is meg lehetett találni az Ausztriába települt náci párt titkos tagjait, akik aztán az anschluss idején büszke öntudattal tűzték mellükre a horogkeresztes pártjelvényt, húzták fel a karszalagot.

Zsilinszky – első világháborús romantikus bécsi emlékei és saját reményei szellemében irányított új értesülései és hite szerint – a valóságosnál magasabbra értékelte az osztrák belső ellenállást. Végső szükségben valami nagy szabadságharc kirobbanását remélte, amit Schuschnigg fog vezetni, aztán nyomon követi Mussolini beavatkozása, a Nyugat erélyes fellépése, Hitler megszégyenülése és veresége a nemzetközi politikában. Gömbös már rég meghalt, – Zsilinszky talán még arról is álmodott, hogy legalább egy magyar huszárezred is részt vehet majd Ausztria megmentésében, ami akkori gondolkozása szerint a szabadság, népfenség, a kultúra és kereszténység nagy győzelme lenne az új északi, barbár pogányság, germán gőg felett.

Egész lelkével féltette Magyarországot az anschlusstól, *a németek megjelenésétől Hegyeshalomnál*, s valóban, amikor ez bekövetkezett – emlékezzünk csak! –, a légkörben érezhető volt, hogy a szó szoros értelmében beleborzadt a nemzet... Zsilinszky érezte és ki tudta fejezni ezt a félelmet, a nyugtalanságot. Amellett szerette, őszintén szerette az osztrákokat, féltette függetlenségüket. Az ausztrofasiszta államrend képviselőit rokonlelkeknek érezte. Ha most, későbbi tetteit ismerve olvassuk 1937–1938-as újságcikkeit, Dollfuss- és Schuschnigg-imádata, az akkori diktatórikus osztrák államvezetés iránti tisztelete érthetetlennek tűnhet, hiszen annak a diktatúrának a természete felől nem voltak, nem lehettek kétségei. Ausztriában évek óta folyt egy belső

polgárháború, Dollfuss és Schuschnigg kormánya a nyers erőszak kíméletlen alkalmazásával tartotta féken Ausztria haladó erőit. A munkásság ellen ismételten fegyverhez nyúltak. Hogy a rendőrség, csendőrség, katonaság vagy a párthadsereg használt-e fegyvert, abban lényeges különbség nem volt.

Mikor Hitler elérkezettnek látta az órát az anschluss végrehajtására, Schuschnigg utolsó kísérletként népszavazást rendelt el Ausztriában. Bajcsy-Zsilinszky akkor írta meg egyik legemlékezetesebb cikkét: „Schuschnigg győzni fog!" címmel. Ez a cikk is a problematikus Zsilinszky-írások útját megjárva sok vita, a kételkedések indulatos, heves elutasítása után jelent meg a „Magyarország" napilapban. Megvolt a politikai értelme: külső hanggal erősíteni az osztrák függetlenség védelmezőinek pozícióit az elkövetkező népszavazáson. Azonban, mint ismeretes, Hitler magához parancsolta Schuschniggot, a népszavazás elmaradt, a német csapatok megindultak Ausztriába. A magyar szélsőjobboldal diadalmámorban úszott. A vezércikkcímbe foglalt és be nem teljesedett jóslatot éveken át durván gúnyolódva használták fel Zsilinszky ellen. Sok szép kezdeményezését egyszerűen azzal utasították vissza: képtelen a dolgok reális megítélésére – írták, mondták –, ez bebizonyosodott, amikor Schuschnigg győzelmét jósolta Hitler felett.

Az országgyűlés 1938 áprilisában megszavazta a titkos választójogról szóló új törvényt, a választók körének siralmas szűkítésével, a kerületi beosztások körül végzett körmönfont ügyeskedéssel. A jobboldal szempontjából megbízhatónak gondolt városok, falvak előnyösebb követküldési jogot kaptak, a munkáskerületekben sokkal több szavazat kellett egy-egy mandátum elnyeréséhez.

Aztán megszavazták az első zsidótörvényt, majd lemondott Darányi Kálmán és Horthy Imrédy Bélát nevezte ki miniszterelnöknek.

1938. május 25-e és 28-a között rendezték meg Budapesten az eucharisticus világkongresszust, XI. Pius pápát Pacelli bíboros, a későbbi XII. Pius képviselte.

Imrédy egy középkori keresztes vakbuzgóságával vezekelte, térdelte, imádkozta, ájtatoskodta végig a kongresszust. Ez korábbi léha életformájának, szokásainak merőben ellentéte volt. Újra meg újra órákig tanácskozott Pacellivel, s aligha tévedtek, akik azt mondták: a későbbi XII. Piusnak nem kis része volt abban, hogy anglománból németbaráttá, óvatos konzervatívból szélsőséges nemzetiszocialistává vált – szinte egyik napról a másikra.

Az anschlusst a csehszlovák válság követte. Szeptember 29-én a müncheni egyezmény, majd november 2-án az első bécsi döntés, amelynek nyomán a felvidéki területek egy részét visszacsatolták Magyarországhoz. Bajcsy-Zsilinszky teljesen átengedte magát a pillanat örömének. Aggodalmait félretette, a számlára, amit Hitler benyújt, keveset gondolt, s azt sem vizsgálgatta, hogy az anschluss és Csehszlovákia megbontása után mit kell várni, mitől kell rettegnie a világnak, Európának, legközelebbről Magyarországnak a történelem logikájától. Külön boldogsága volt, hogy elterjedtek a hírek a bécsi alkudozásokról, s ezek szerint a két döntőbíró, Ribbentrop és Ciano közül az olasz bizonyult „megbízhatóbb barátnak".

„Akiben magyar lélek lakol, s akiben csak félig épek a magyar ösztönök, kell hogy érezze: olyan időponthoz érkeztünk, amikor a történelem elmozdul a holtpontról" – írta a bécsi döntés után kiadott, „Egyetlen út: a magyar paraszt" című könyvében.

A történelem valóban elmozdult a holtpontról – ha ugyan Hitler hatalomra jutása, az olasz–abesszin háború és az anschluss után, a német fegyverkezés után még lehetett holtpontról beszélni. Csakhogy más irányba mozgott, mint amit Zsilinszky elképzelt. Ha helyesen lát – feljajdul, vészjeleket ad, mit sem törődve azzal, hogy az 1938 késő őszi hurrá-hangulatban beverik a fejét. De ő együtt lelkesedett a lelkesedőkkel, éljenzett az éljenzőkkel, ünnepelte a visszacsatolás „diadalmas tényét".

Már készen volt a könyv, keserű előszavával, amely arról panaszkodik, hogy a XX. század fordulóján egy gyarló középosztály,

egy vezetésre méltatlan „vezető" osztály egészen szűk társadalmi rétegek számára igyekezett kisajátítani a magyar nemzetet, és megfeledkezett *a nagy magyar dolgozó rétegekről* való gondoskodás legelemibb feladatairól . . . Azt fejtegeti, hogy 1918-ban „a magyar földművesnép megmenthette volna a történelmi Magyarországot", de a századfordulós, a millenniumi parádékat rendezgető nemzedék – értelem szerint: az úri nemzedék – nem az utolsó magyar szabadságharc, hanem Mohács nemzedékéhez hasonlított, amely a maga idejében éppen úgy megtagadta volna Mátyás királyt, mint emez Kossuth Lajost. „Ma világerők szorongatják a magyarság faji, népi, nemzeti és állami létét és határait, s ugyanakkor óriási történelmi feladatok merülnek fel szemünk és lelkiismeretünk előtt, amelyek az ősi magyar hivatás újrafölvételét követelik tőlünk. Gyarló középosztályunk azonban a maga silány játékait űzi, a széles szemhatárok összezsugorodtak előtte . . ."

Így az előszó – utána egy lelkesedéstől lángoló fejezet következik, beiktatott fejezet, amely az északi területek visszacsatolásának „diadalmas ténye" hatása alatt íródott, és magán viseli Zsilinszky szertelenségének, elfogultságainak, irreális szemléletének minden bélyegét. Nem lehet róla hallgatni, mert jellegzetesen Zsilinszky-vallomás.

Abban a tényben, hogy visszakaptuk a magyar Felvidék túlnyomó részét – írta –, nem álmaink és vágyaink részleges beteljesedését kell látnunk elsősorban, hanem *indítást és indulást.* Sohasem fogunk odáig alacsonyodni, hogy a magyar történelmi állameszmét megtagadva elfogadjuk Közép-Európa keleti részének legfőbb vagy éppen egyetlen újjárendezési elvéül a néprajzi gondolatot, s belenyugodjunk abba a gyalázatba, hogy a Szent István-i gondolatot Wilson elnök elveivel cseréljük fel. A néprajzi elv Zsilinszky véleménye szerint, csak egyik segédeszköz lehet az igazságosabb és szervesebb átrendeződés felé, de sohasem az egyetlen és legfőbb elv.

Felvázolja a Varsó–Buda-tengelyt, mint az új rendezés elképzelt gerincét – közben mód nyílik, hogy egymás mellett emle-

gesse Báthori István és Piłsudski marsall, a kor lengyel diktátormarsalljának „géniuszát" – azután kifejti: mi nem szólhatunk abba bele, nem is szólunk, hogy más népek milyen eszméket termelnek, milyen világszemléletnek sugallata alá kerülnek, milyen módszereket gyártanak és alkalmaznak a maguk sorsának és életének kialakítására, de bennünket semmi hatalom el nem tántoríthat a magunk évezredes hivatásától, a magunk élettörvényétől. S ezeket a törvényeket nem Wilson fogalmazta meg, hanem Szent István hagyta nekünk örökül. Wilson megbukott a nagy történelmi vizsgán, írja, de Szent István él.

„A hatalmas kardforgató magyar szent – olvassuk – itt jár közöttünk, itt bujtogat közöttünk az örök magyar ügyért való kiállásra."

Aztán magyarázza a Szent István-i gondolatot, a Szent István-i politikát, a Szent István-i birodalmat és örökséget. István honvédelmi politikája méltó volt Attilához, Árpádhoz és a dicső Bulcsu hadnagyhoz. Minden ellenfelét megverte, és legjobban éppen II. Konrád német császárt, elfoglalván Bécset . . . A világhistória egyik legnagyobb csodatevője a Szent Jobb, mely csodát tett már az első magyar király életében is. Mert világraszóló csoda volt, hogy ez a férfiú – István – a maga korának, az akkori keresztény Európának legünnepeltebb és legnépszerűbb, leglegendásabb hősévé válhatott. És azóta királynak, államférfinak, diplomatának, hadvezérnek, kereszténynek és magyarnak mindig annyit ért a magyar, amennyire híven lépett Szent István nyomdokaiba. Szent László, Kálmán, III. Béla, IV, Béla, Nagy Lajos és Mátyás király, Báthori István és Bethlen Gábor, Rákóczi Ferenc és Kossuth Lajos, Kölcsey Ferenc, Széchenyi István, Deák Ferenc és Eötvös József, az idősebb és ifjabb Andrássy Gyula és az idősebb Ugron Gábor: Szent István halhatatlan szellemi hagyatékának őrzői, hordozói, korszerű megjelenítői, új életre keltői, újjáértékelői Zsilinszky hite és lángoló meggyőződése szerint.

Az ifjabb Andrássy Gyula és Ugron Gábor: mint az utolsó zászlótartók! Csupa lelkesedés – következetlenség és ellentmon-

dás is bőségesen. Hogyan alakult ki ez a névsor, amely különben Zsilinszky mindenféle írásában újra meg újra visszatér? – nem lehet tudni. S hogy Ugron és az ifjabb Andrássy miként jutott „az utolsó két zászlótartó" rangjához, nehéz megmagyarázni. Mindkettő átlagon felüli politikus volt, de ebben a felsorolásban furcsán hat a nevük.

István műve azt példázza – olvassuk –, hogy a magyarság csak a maga eredeti szelleméhez és Európa legfelsőbb rendű színvonalához való hűséggel, a magyar politikai, uralmi gondolathoz és a legemelkedettebb európai emberséghez való ragaszkodással és az eszményekért való határtalan áldozatkészséggel tudhatja betölteni történelmi szerepét.

A hangsúly félreérthetetlenül *a magyar uralmi gondolaton van*. A bécsi döntés, a felvidéki bevonulás csak kezdet, amit folytatni kell, s igényei a régi határok helyreállításáig terjednek, amit pedig 1938-ban már a magyar öregebb nemzedék többsége is elérhetetlen álomnak tartott. Zsilinszky nem tartotta annak, s most a Felvidéken, később Erdélyben a bécsi döntőbíróság által megvont határok további kiterjesztésének lehetőségeiről beszélget felfedezett új és megtalált régi barátaival. Jaross Andort, aki a felvidéki képviselők élén megjelent az országgyűlésen, mint világháborús hős bajtársát ünnepli és öleli széles keblére; ez az ember, aki később a magyarság egyik hóhéra volt, és megérdemelten végezte az akasztófán, már első megjelenésével bizalmatlanságot váltott ki az 1938-as országgyűlés komolyabb elemeiből. Dőltek belőle az üres és veszedelmes frázisok, megjelenésében és közéleti viselkedésében ellenszenves keveréke az uradalmi ispánnak, a megyebál első táncosának és egy kifürdetett kutyapecérnek. De egykor lovas tüzértiszt volt, és Zsilinszky most még azt is szükségesnek tartotta megírni róla, hogyan mászott „vitézül" egy óriás tölgyfára az orosz fronton mint megfigyelő.

A földreformot sürgeti. Azért íródott a könyv. A Szent István-i hagyományok hanyatlására vezeti vissza azt is, hogy vannak „akik kicsinyes, vakondok szemhatárú osztályönzés gonosz

bűvöletében" meg akarják akadályozni a magyar földkérdés igazságos, emberséges és értelmes megoldását", ezeket keményen elítéli. Azután a magyar történelmi fejlődésben fellelhető demokratikus vonásokat keresgéli, s persze inkább mondja, mint bizonyítja, hogy ilyen vonások – Szent István-i hagyatékból és a nép bölcsessége, jogérzéke következtében – nálunk bővebben voltak, mint más országok történetében.

Megint Zsilinszky szenvedélyessége lobog a következő mondatokban: „Akik ma a gyökeres és gyors földreformnak gáncsot vetnek, azok Szent Istvánra emelnek kezet, azok a legszentebb magyar hagyományok ellen lázadnak, azok Dobzse Lászlóra esküsznek Mátyás király helyett, azok a magyar történelemben mindig idegen intézményként beplántált oligarchiát akarják megörökíteni, azt az oligarchiát, amely történelmünk folyamán vagy a katasztrófák oka, vagy a katasztrófák eredménye volt, vagy mindkettő egyszerre . . . A mai magyar politikának, ha Mátyás király és Kossuth Lajos nyomdokaiba akar lépni, nemcsak elsősorban, hanem majdnem teljesen a magyar parasztságra kell támaszkodnia és építenie."

Azután néhány mondattal tovább, mintha kilépne abból a romantikus történelmi körből, amit magának kialakított, leírja szellemi és politikai fejlődésének egyik legjelentősebb megállapítását, kiterjeszti, szélesíti a politika alapjait:

„Számunkra egy nagyon szűkkörű középosztálybeli eliten kívül egyszerűen nem maradt más igazi erőforrás, mint *a romlatlan és erejében megtörhetetlen magyar parasztság és a belőle kisarjadt iparosság és ipari munkásság.*"

A munkásság még az utolsó helyen szerepel – Bajcsy Zsilinszky szemléletében valószínűleg végig ott marad –, de az nagy haladás, hogy itt most *csak elítélő formában* van szó a felsőbb osztályok történelmi értékéről.

Kemény és irgalmatlan a középosztály iránt: „Sosem volt lelkileg készületlenebb, ösztöneiben bizonytalanabb, a nagy nemzeti feladatokra készületlenebb középosztálya Magyarországnak, mint amilyen a mai. Mérhetetlen szociális és nemzeti mulasztá-

sok és bűnök terpeszkednek a középosztály bölcsője körül, mulasztások és bűnök, melyeknek következményei beláthatatlanok. Csak egy ilyen zűrzavaros, tákolt, kontraszelekciós utakon összeverődött középosztály lehet közege és hordozója mindenfajta idegen rontásnak, idegen hatalmi gondolatnak, százféle idegen sületlenségnek, kritikátlanságnak . . .''

E megrendítően komor ítéletmondás után megint romantikus lobogás következik: „nincs pótlása Attila, Baján, Árpád, Szent István nagyvonalú birodalomalkotásának!'' Szent István után kiált a megzavarodott keleti Közép-Európa, csak az ő birodalmi eszméje foghatja össze ezt az óriási területet. Európa szabadságszerető népei mind felénk tekintenek, még a franciák is, akik kissé szégyenlik (?), hogy botor fővel éppen ellenünk, a mi megnyomorításunkra formálták ki a Duna völgye új rendjét a világháború után . . .

Nem sokkal később megírja: milyennek látja a magyar parasztot – *általánosítva*, egészében. Ha ezt olvassuk, megértjük azoknak a Horthy-világbeli parasztoknak a rajongását, akik valami módon Zsilinszky személye vagy írásai közelébe kerültek, s nem tudtak szabadulni varázsos vonzásától, bárminő áldozatra, politikai vagy egyéb gyötörtetés vállalására készek voltak, határtalanul és lelkesülten . . .

Majd tovább olvassuk: „Aki a magyar népet valóban ismeri, az tudja, hogy ez a nép ma túlnyomórészt földműves, de egyéniségében, testi-lelki alkatában ma is szabad pásztor és vadász s ami azzal egy: katona. A vadászszenvedély ma is erősebb a mi népünkben, mint bármi más európai népben. És a szabad lovas pásztorember könnyű mozgása, nagyvonalúsága, mindig széles szemhatárok között mozgó gondolkodása, a nagy térségeket, a nagy közösségeket kereső s főleg azokhoz ragaszkodó politikai eszmevilága jellemzi ma is a magyar parasztságot . . . Van abban is valami jelképes visszaérzés az ősi múltba, hogy a magyar földművesnép ma sem szereti, legalább az ország legtöbb vidékén, ha parasztnak nevezik. Nem a foglalkozását szégyelli ezzel, hanem valahogy érezteti, hogy valóban nem paraszt, *árja érte-*

lemben, a germánok és szlávok mértéke szerint . . . Aki a magyar népet, egyéniségét, testét, lelkét igazán ismeri, az a legszegényebb, legnincstelenebb magyar falusi kisember, fold nélküli proletár alá is oda kell képzelje a lovat . . . Egyéniségének lovas vonásai még csak el sem halványodtak . . . A középkorban, elég botorul, a magyarság katonailag sok értelmetlen, éretlen és otromba nyugati formát és divatot magára szedett, még a hülye vaspáncélt is, sőt belelovallta magát időnkint a »nehéz lovasság« katonai butaságába is . . . A magyar lovas ember soha sem lehet nehézkes, a magyar lovas ember mindig könnyen mozog, a magyar lovas ember nem érzi magát egyetlen kicsi ponthoz odarögződöttnek, a magyar lovas ember a vérében, az idegrendszerében, testének, lelkének az emberi és természeti dolgokra való reagálásában, a széles térben való könnyű és gyors tájékozódásában, a szellemi dolgoknak is gyors áttekintésében őrzi az évezredes beidegzettségeket, keleti puszták fanyar és üde leheletét . . . A mi népünk ma is: *született lovasság.*"

Mintha Szabó Dezsőt olvasnánk, akinek szenvedélyes nacionalizmusa nagy hatással volt Zsilinszkyre. Még az író stílusából is sokat átvett, ezektől a befolyásoktól csak a háború komor gondjai között szabadul meg teljesen és véglegesen, amikor cikkeiben és beszédeiben már letisztult önmagát adja.

Mikor a könyv megjelent, már túl vagyunk a falukutató „népi írók" mozgalmának csúcsán, amit olyan nagy irodalmi alkotások jellemeztek, mint Darvas József „Egy parasztcsalád története", Erdei Ferenc „Futóhomok", Féja Géza „Viharsarok", Illyés Gyula „Puszták népe", Kovács Imre „Néma forradalom", Szabó Zoltán „A tardi helyzet" című munkája. Feltárták a falu nyomorúságát, elmaradottságát, az agrárproletárok szegénységét, rettenetes kizsákmányoltságát. Kodolányi János megdöbbentő erővel ábrázolta a parasztság sivár, rideg életformáját, a falura nehezedő szellemi sötétséget. A kommunisták ösztönzésére 1937-ben megalakították a Márciusi Frontot, amit Kállai Gyula „A magyar függetlenségi mozgalom" című művében „az antifasiszta front megjelenése első formájának" nevez.

A népi írók mozgalma azonban hamarosan részekre szakadt. Ezt a szakadást nemcsak az üldöztetéstől való félelem, a szaporodó súlyos rendészeti eljárások, bírósági ítéletek okozták, hanem a fasizmus hazai és nemzetközi előretörése is. A „baloldal" – köztük Darvas, Erdei, Szabó Pál és Veres Péter – több-kevesebb következetességgel a munkásmozgalommal keresett és talált együttműködési lehetőséget, mások viszont jobbfelé fordultak. Zsilinszky – egyikkel barátságosabb, másikkal rosszabb személyi viszonyban – nagyon figyelt rájuk, elősegítette törekvéseiket. A „népiesek" és Zsilinszky parasztromantikája között sok a rokonvonás, s ez különösen az „Egyetlen Út"-ban mutatkozott meg.

Zsilinszky ebben a könyvében a *földreform szükségességéről* kívánta meggyőzni olvasóit, s a földreformról vallott – és változó – elképzeléseiről tájékoztatta 1938–1939-ben a parasztokat. Elsősorban az agrárproletárokhoz és a szegényparasztokhoz szólt, s ha ma visszagondolunk ennek a sokmilliós tömegnek akkori helyzetére, nyomorúságára, hajszoltságára, kiszolgáltatottságára, bizony nem arra vezet a képzeletünk, hogy ezeket a szegényeket – a hárommillió koldust – Bulcsu népével azonosítsuk és lovas erényeket keressünk bennük. Szántó Kovácsot és az aratósztrájkok népét Zsilinszky „született lovasságnak" képzelte és magyarázta, holott ez a nép már jóval 1938–1939 előtt proletártömeg volt, valószínűleg kevés érdeklődéssel a ló és könnyű lovasság fogalma iránt. Ez a nép bizony *Dózsáé volt*, és ha munka nélkül lázadozott, vagy munkában és késő este holtfáradtan rövid álomra hajtotta a fejét, hogy másnap hajnalban új robotra ébredjen, aligha jutott eszébe a Szent István-i gondolat . . .

Talán hősünk is érezte, hogy túlzásokba tévedt lobogásával és álmodozásával, s egyszer csak megállítja, reálisabb földi talajra kényszeríti önmagát:

„. . . Megszakítom ezt a futást a csodaszarvas után . . ."

Ebben volt valami önbírálat is, persze csak amúgy Zsilinszky módra. Az „Egyetlen Út"-ban Zsilinszky azt a magyarság- és

parasztságszemléletét írta meg, amitől hitem szerint egészen sohasem szakadt el. Ha az olvasó ismerni akarja Zsilinszky sokszínű egyéniségét – s én munkámmal a megismerést szeretném valamennyire előmozdítani –, meg kell ismerkednie azzal az alapszemlélettel, amivel ő népünket és parasztságunkat nézte. Ezért tartottam szükségesnek részletesebben idézni ebből az 1938–1939-ben megjelent könyvből. Zsilinszky ekkor a távolban felderengeni látta legszebb álmát: a Szent István-i birodalom restaurációját – holott erre semmiféle reális történelmi esély nem volt –, s mert éppen akkor készülőben volt a földkérdésről írott könyve, ott fejtette ki lángoló és teljesen irreális hitvallását a magyarság felsőbbrendűségéről és Duna völgyi vezető, uralmi hivatottságáról. Valóban nem kevesebbről van itt szó, minthogy a magyar népnek – Zsilinszky meggyőződése szerint – át kell vennie a vezetést Közép-Kelet-Európában, és – „bennünket semmilyen hatalom nem tántoríthat el a magunk magyar élettörvényeitől".

Éppen a következő évek bizonyították be, mennyire romantikus és megalapozatlan volt ez a vélemény, amiben azonban 1939 körül magyarok milliói osztoztak.

ZSILINSZKY FÖLDREFORMTERVEI

„A kommün összeomlása után a Szegeden megszerveződött nemzeti gondolat Horthy Miklós fővezér fennkölt személyében 1919. szeptember 15-én bevonult Budapestre . . ." – így ír Bajcsy-Zsilinszky 1938-ban, s közli velünk, hogy hite szerint ennek a „fennkölt személynek" a megjelenése nyitotta volna meg az útját a magyar lelkek által megálmodott földreformnak. (A helyes bevonulási dátum 1919. november 16-a. – *A szerző.*) Aztán elmondja, hogyan sikerült mindent elrontani Nagyatádi Szabó István törvényével és annak végrehajtásával. Pedig –

ezek az ő jelzői – többek között a nagyszerű magyar egyéniség, páratlan magyar elme, felsőbbséges vezető államférfiú, Bethlen István is bábáskodott a reform mellett. Még ennél a kérdésnél sem veszi észre Bethlennél az *osztálymagatartást*. Bámulatos, hogy a keserves ellenzéki esztendők után is ilyen hódolattal ír Bethlenről, az erdélyi grófról, aki föld nélkül jött ki otthonából, aztán szeme se rebbent, amikor Hágában megkötött egy nemzetközi egyezményt, amelynek révén közvetve a magyar adófizetők pénzéből kellett kártalanítást kapnia elveszett birtokáért, Magyarországon pedig húsz éven keresztül akadályozott minden olyan politikai-gazdasági kísérletet, amely megbontotta vagy éppen megsemmisítette volna a nagybirtokrendszert.

Bajcsy-Zsilinszky ismerte Bethlen szerepét a földkérdésben. A tisztelet azonban, amit nemzetsége, kétségtelenül nem hétköznapi személye, műveltsége és agyafúrtsága iránt érzett, még 1938-ban is féket tett ítélkező, bíráló nyelvére. Holott ha valahol, úgy itt helye lett volna a legkeményebb – Zsilinszky helyzete szerint –, a legradikálisabb bírálatnak. Ha a két ember politikai egyéniségét és helyzetét összemérjük, majdnem két végletet jelentettek, hiszen Bethlenen túl kevesen álltak jobbfelé az akkori magyar politikai színpadon, Bajcsy pedig a polgári baloldal legbaloldalibb irányzatát képviselte.

Könyve tanúsága szerint 1917–1918-ban készítette el a maga első földreformtervét, ebben fejtette ki, hogy a katona érdemeit földhöz juttatással kellene jutalmazni.

Több háborús emlékét idézi. Az első 1915 nyaráról való, amikor a Hadik-huszárokkal az olasz frontra küldték, és Santa Luciánál vasútról leszállítva, huszárjaival nyeregbe szállnak, keskeny hegyi szerpentinúton liba-lósorban léptetnek felfelé a magas hegyre. Figyeli huszárjai arcát, azokon se félelem, se meglepetés, pedig legtöbbje talán igazi hegyet sem látott eddig, s a gyalogösvény keskeny, veszélyes. Úgy vonulnak, mintha isten tudja, mióta ismernék a hegyet, a járást, Zsilinszky pedig itt is Bulcsu vezérre gondol: „valahogy az az érzésem támadt, tisztán emlékszem rá, hogy olyan vidéken járunk, ahol az én édes-

anyám őse is ott repülhetett Bulcsu úr nyomában, útban a lombard síkság felé szövetségesünk, Berengár király megsegítésére. Visszafordultam a nyergemben és hosszan, meghatottan néztem, hogyan kanyarognak nyomomban a magyar huszárfiúk, s visszagondolva százféle apró háborús élményre és tapasztalatra, egyszerre átéreztem és megértettem: ezek a lovasok valóban ma is Bulcsu népe, semmit sem változtak, semmit sem koptak, egy évezred kevés volt ahhoz, hogy megmásítsa testilelki lényük, egyéniségük legjellemzőbb vonásait."

Eszébe se ötlik: ha igaza volna, úgy ennek a népnek, nemzetnek még a nehéznél is nehezebb a dolga egy modern világban, s bizony „ezer esztendeje őrzött" jellemvonásaival semmire se mehet az *új kor* embertelen történelmi tülekedésében. Bizonyos értelemben azonban sajnos, Zsilinszkynek igaza volt . . .

„Büszkeség és mérhetetlen magyar *gőg*" gerjedt fel benne a huszárok láttán s a gondolatra, hogy ezek „másíthatatlanul Bulcsu népe". Félkézzel még Hannibál seregének elefántos alpesi hadmenetét is elintézi – „amiből olyan óriási világtörténelmi parádét csapott a népi emlékezés és történetírás" –, mit nekünk Hannibál, hiszen a mi őseink ezer évvel ezelőtt évente kétszer is átröppentek az Alpokon, lóháton, s nem csináltak belőle valami különleges nagy ügyet . . .

Az alpesi lovaglás közben derengett fel benne a szabadító gondolat: a nagyszerű paraszti őserőre kellene felépíteni az új magyar államot, *a diadalmas magyar birodalmat*. Földet kell adni a parasztoknak, ez az első lépés.

1917-ben dolgozta ki első földreformtervét 5000 hold szántó és 10 000 hold erdő birtokmaximummal.

Második földreformterve 1930-ban készült, s a Nemzeti Radikális Párt egyik alapvetően fontos programpontja volt. Mielőtt kidolgozta, szakított politikai értelemben azzal az irányzattal, amit Gömbös Gyulával együtt a Fajvédő Pártban képviseltek.

Érdekes idézni abból a nyílt levélből, amit *1928. szeptember 17-én* írt Gömbösnek magyarázatul, miért nem követi Bethlen

István egységpártjába, s bírálataképpen annak, amit a Fajvédő Pártban csináltak:

„A gyors hatalomszerzés reménysége sodorta bele pártunkat új, guvernementális kompromisszumokba. Nem mertük kibontani a hitbizományok eltörlésének, egy új, a falusi nincsteleneknek nagy tömegeit új kisbirtokos falvakba telepítő, a latifundiumot megszüntető s a nagybirtokot legfeljebb pár ezer holdra redukáló, igazi és becsületes birtokreformnak zászlaját; fajvédelmet és népvédelmet kissé kaszinói mérték szerint adagoltunk, kicsit a falusi kúria ámbitusáról néztük a falut, a falusi középbirtokoson át kerestük a nép szívét, s nem szállottunk le elég gyakran és elég közvetlenül a szenvedő szegénységhez a szalmafedeles viskókba; harcot hirdettünk ugyan és viseltünk is a tőke gazságai ellen, de nem néztünk a szociális problémák mélyére, s nem mertünk az idegen tőkével szemben elég nyomatékkal a magyar munkásság mellé állni. A gyors hatalomszerzés balga reménysége mellett konzervatív beidegzettségeink és kaszinói illemszabályok nem engedték, hogy elég demokraták legyünk a szó jobbik értelmében, és elég radikálisan képviseljük eszméinket. Pedig hivatásunk éppen az volt, hogy a magyarság örök faji és történelmi eszményeit, melyek idáig csak középső és felső rétegeink magyar színe-javának a kincse és szentsége voltak, összeolvasszuk a magyarság millióinak, a magyar parasztnak és a magyar munkásnak magasabb életszínvonalat biztosító szociális gondolattal. Mi azonban sem a magyar faji, sem a magyar katonai gondolatot nem képviseltük elég éllel és nyomatékkal, elég magával ragadó tűzzel és lánggal. S ezt a mi tömegeink ösztönösen megérezték."

Sok érdekes, figyelemre méltó és elgondolkoztató van ebben a bírálat- és önbírálatban. De ha jól odafigyelünk, meg kell mondanunk, hogy maga Zsilinszky a kaszinói mértéktől és kaszinói illemszabályoktól még sokáig nem tudott megszabadulni. Nem értette, hogy az idegen tőke és magyar tőke: egyik kutya, másik eb, s a munkást nem védelmezni, hanem harcba vinni, harcra buzdítani, szövetséges módján segíteni kell mindkét faj-

távál szemben, mert a tőke nemcsak a munkással, hanem az egész nemzettel szemben áll, érdekei a nemzet érdekeivel ellentétesek. Bizony még sokáig nézte a falut a saját lelki-szellemi kultúrájának ámbitusáról, mert úrnak érezte magát, ősnemes származéknak, akinek hivatása, nemesi, úri kötelessége, hogy tisztességes, emberséges legyen a szegények iránt, jóságos, atyai vezetőjük, *de vezetőjük*, aki összevonja szemöldökét, oroszlán módra felmordul, amikor ellentmondásokba vagy tiszteletlenségbe ütközik. Nemigen ismertem embert, akiben olyan bonyolult és ellentmondásos módon keveredett volna az emberek tisztelete, az emberség, az önfeláldozásig menő segítőszándék a büszkeséggel, a származásból következő rátarti öntudattal, amely néha már a gőg határát súrolja, mint Bajcsy-Zsilinszky Endrében.

1930-as terve szerint 3 millió hold földet kellett volna a parasztok kezébe adni, oly módon, hogy a hitbizományokat megszüntetik, a magán-, egyházi és községi birtok szántóföldjének ezer holdon felüli részét kisajátítják, a régi tulajdonos bizonyos határig pénzt, onnan feljebb államkötvényeket kap, amelyek 4–5 százalékkal kamatoznak. Az 50–100 000 holdas földtulajdonos kisajátított földjéért alacsonyabb árat kapjon, mint a többi. A reformot telepítésre akarta építeni, ennek során olyan birtokarányok kialakításával, hogy minden falu határából $^3/_4$ rész jusson a 100 holdon aluli kisbirtokra. Szükségesnek tartja a termőterület kiterjesztését és javítását, erdősítését és csatornázását, a mezőgazdaság iparosítását, olcsó energiával, jó utakkal való ellátását, megfelelő érdekvédelmét. Azt hiszi, a mezőgazdálkodás eliparosodása csak bizonyos körökre korlátozott mértékig lehetséges, de annyira soha, hogy felvehesse az ipar alapvető sajátságait. Gazdálkodási ideálja a belterjes kisbirtok, de látja ennek korlátait, *termelő-*, *beszerző-*, *értékesítő*, *hitel- és fogyasztási szövetkezeteket ajánl a parasztoknak*. Kapitalista szemléletből kiindulva, természetesen kapitalista szövetkezeteket, de félreérthetetlenül szövetkezést.

Később nem ragaszkodik elgondolásaihoz, hanem állást foglal a

Független Kisgazdapárt 1938-ban Kaposvárott bejelentett földreformterve mellett, ezt előnyben részesíti saját régi terveivel szemben.

Eckhardt tervében ugyancsak 3 millió hold föld igénybevételéről van szó. 500 holdban jelölte meg a birtokhatárt, a föld egy részét bérlet vagy örökbérlet formájában juttatná az igénylőknek. Természetesen megváltással, hiszen a kisgazdák vezére abból indult ki: „Senkitől sem szabad elvenni azt, ami az övé." Aztán ennek a reformnak a végrehajtásánál arra is ügyelni kellett volna, hogy a földbirtokos osztály tényleges vezető szerepe megmaradjon a faluban – ez is egyik sarkalatos pontja volt a Független Kisgazdapárt politikájának.

Kállai Gyula a magyar függetlenségi mozgalom történetében tisztán parasztfogásnak mondja Eckhardt 1938-as földreformjavaslatát, s idézi a reakciónak a kaposvári programmal szemben hangoztatott érvét: olyanok voltak a viszonyok, amikor nem lehetett hozzáfogni ilyen nagy horderejű kérdés megoldásához.

A Kisgazdapárt hitele abban az időben a paktumok és az állandó alkudozások, megalkuvások következtében erősen megingott a falusi tömegek között. Eckhardt valóban elsősorban erre gondolt, amikor a parasztság figyelmét a földkérdésre próbálta irányítani, azzal, hogy a megoldást a Kisgazdapárt hozza és követeli. Tervezetével a nyilas földdemagógiát is ellensúlyozni próbálta.

Zsilinszky az Eckhardt-féle javaslatot elfogadhatónak és megvalósíthatónak ítélte. Az volt a véleménye, hogy a földkérdést már nem lehet rábízni sem a szabad forgalomra, sem a „természetes fejlődésre", hanem erős kézzel és az egész ország területét átfogóan néhány év alatt kell megoldani, de nem mechanikusan, nem kezdetleges földdarabolással, hanem nagyszabású terv alapján, egy nagy, szerves belső átalakulás legelső és legnagyobb szabású feladataként, kiindulópontjaként, idegközpontjaként.

Mikor könyve megjelent, Dél-Szlovákia visszacsatolt földjén már tapasztalgatta az ott élő nép, mit jelent a magyar urak visz-

szatérése. Zsilinszky ezeket a dolgokat még nem nézte valami éles kritikával, inkább átengedte magát a területgyarapodás felett érzett örömének. Számított rá, hogy Erdélyből is visszakerül valami, így vagy amúgy, ahogyan abban az időben még a nála kevésbé heves vérmérsékletű emberek közül is sokan mondogatták. Látta és tudomásul vette, hogy 1918 után mind az új Csehszlovákiában, mind Romániában, mind Jugoszláviában *földreformot* hajtottak végre. Kevesen gondolták, ő sem, hogy ha gyarapodik az ország, a visszakerült területekre megint be lehetne telepíteni a magyar nagybirtokrendszert. Azért is szerette volna, ha *1939-ben* – tekintet nélkül a nehézségekre – valami nagy kezdeményezés történik a földkérdésben.

Tudom, hogy erről a dologról Teleki Pállal komoly megbeszéléseket folytatott, Teleki azt mondta neki, hogy az alapelvben egyetért vele. Ennek Zsilinszky érthetően örült, és Teleki szavának hitelt adott, hogy is tudott volna kételkedni benne.

1942. június 9-én aztán megdöbbenve hallgatta gróf Apponyi György felszólalását a képviselőházban. Apponyit megtámadták, mert a felvidéki bevonulás után megkísérelte visszaperelni családja egykori birtokát a csallóközi magyar telepesektől, akik földjüket a csehszlovák államtól, a csehszlovák földreform alapján kapták.

Apponyi azzal mentegette magát, hogy a föld visszaperlését Teleki Pál ajánlotta neki, különben gondolni sem mert volna rá . . .

A BIRODALMI ÁLMOK KÁPRÁZATÁBAN

Attól az órától kezdve, amikor Hitler elkezdte a nemzetközi politikában addig szokatlan, durva hangú támadásait Csehszlovákia ellen, világossá vált, hol kell keresni a német terjeszkedés legközelebbi célpontját. A mi közvéleményünket lelkiismeretlen, féktelen revíziós propagandával tömték, szították a szen-

vedélyeket a szomszédok, elsősorban Csehszlovákia ellen. Ellentmondó hang csak szélsőbaloldalról hallatszott, illegálisan, s ebből természetesen következett, hogy komoly hatása csak a munkásosztályban volt érezhető, s talán néhány politikus lelkiismeretében szólaltak meg a vészharangok.

A „Dolgozók Lapja" már 1938 áprilisában komoran figyelmeztet: az ország veszélyben van. A német fasizmus fegyveres erővel legázolta Ausztriát, hódító útra készül a független, demokratikus Csehszlovákia ellen, de a független Magyarország ellen is. Hitler a népek börtönévé akarja tenni a Duna völgyét, aztán – ha már birtokba vette egész Délkelet-Európát – a Szovjetunió ellen fog vonulni. A fasiszta Németország barbár világuralmának előkészítése folyik. Hideg tárgyilagossággal megírt helyzetkép volt ez, kísértetiesen biztos jövőbelátás. A kommunista lap rámutatott arra, hogy a kormány Hitlerrel szövetségben a háborút készíti elő s vele a magyar nép, az egész ország vesztét. A németeknek szükségük van a magyar föld búzájára, állatállományára, népünket be akarják sorozni a német hódító seregekbe. Az ország vezetői a Csehszlovákia elleni féktelen uszítással vakká akarják tenni a népet az igazi veszélyekkel szemben. Magyarországnak nem érdeke a függetlenségét védelmező Csehszlovákia hátbatámadása, hanem meg kell egyezni Prágával és valamennyi fenyegetett dunai országgal a közös ellenség, a német imperializmus ellen. A lap felszólította a munkásosztályt, álljon élére a harcnak, amelyet az ország függetlenségének védelmére meg kell indítani. A munkások, parasztok és értelmiségiek összefogásával olyan reformokat kell kiharcolni, olyan rendet teremteni, hogy a nép örömest védje az országot, érezze, hogy a sajátját védi . . .

Zsilinszky érezte az országot fenyegető veszélyt, de másként és más következtetésekkel, mint a kommunisták. A józanokkal szorongott, de a lelkesekkel lelkesedett, s amikor az Imrédy-kormány, aggódva, hogy Hitler cserbenhagyja, vagy ha nem, akkor erőteljesebb magyar külpolitikát, kockázatokat követel a döntés órájában, részleges mozgósítással és a honvédség tüntető

határmenti manővereivel „fenyegette" Csehszlovákiát, hősünk készen állt, hogy ősz fejjel harcolni menjen az „ősi földért", ha háborúra kerülne sor. Azután, amikor megvan a bécsi döntés, és háború nélkül bevonulunk az északi területekre, fenntartás nélkül boldog a visszacsatolás miatt, s abban reménykedik, hogy a szlovákok egy napon szembefordulnak a csehekkel és majd Magyarországhoz akarnak visszatérni.

Magyarországon akkor már több nemzetiszocialista párt és csoport működött. Azért több, mert egymás között nem tudtak megegyezni. Egy dologban azonban teljes egyetértés volt közöttük: német módra remélték előbb vagy utóbb átvenni a hatalmat, Horthyval vagy Horthy nélkül, s minden csoportosulás szorosabb-lazább kapcsolatban állt a német náci párttal. 1938-ban még ez a jelszó: Horthyval vagy Horthy nélkül, s nem alaptalanul. A Szálasi Ferenc körül kialakult legerősebb párt vagy mozgalom egyik vezetője, vitéz Taby Árpád, testőr őrnagy, egyike a szegedi ellenforradalmároknak. Amikor politikai szereplése miatt nyugdíjaztatását kellett kérnie, megmarad szabad bejárása Horthyhoz. A kormányzó körül csoportosult konzervatív öregek – élükön Bethlennel, Károlyi Gyulával, Telekivel, Esterházy Móriccal – szégyenletesnek érezték a cinkosságot, amivel Horthy nem dicsekedett, nyilasai azonban annál inkább. Sűrűn lehetett hallani, hogy kezükben tartják a kormányzót, s ha majd eljön az ideje, kiszórják mellőle öreg tanácsadóit. Sok jel – például a nyilasokkal nyíltan rokonszenvező néhány tábornok kulcspozícióba helyezése – szólt amellett, hogy Horthy egy ideig valóban eljátszadozott egy nyilas típusú államcsínyben való pozitív érdekeltség lehetőségével.

A kormányok közben újra meg újra bizonyítani igyekeztek, hogy senki sem múlja felül őket a Hitler-barátságban, a németekhez való hűségben s abban a törekvésben, hogy a Harmadik Birodalom gazdasági és politikai kívánságait messzemenően teljesítsék. A nyilas sajtóból a kormánypropagandába is átcsúszik a veszedelmes motívum: Hitlerrel és csak vele lehet megváltoztatni a trianoni határokat, nélküle soha. A nyilasok próbálják

meggyőzni a népet, hogy mint nemzeti szocialisták legközelebb állnak Hitlerhez és pártjához, tehát mindenkinél alkalmasabbak volnának arra, hogy Hitlert megnyerjék a magyar revíziós követeléseknek, nemcsak a csehszlovákok, hanem keleti és déli szomszédaink ellen is.

A felvidéki bevonulás előtt Imrédy miniszterelnök népgyűléseken és kormánypárti képviselői értekezleteken néhány olyan elmélettel jelentkezett, amelyek elárulták, hogy szívesen bevezetné Magyarországon a német nemzetiszocialista államrend és gazdasági vezetés különböző módszereit, köztük a kormányfő – odakint a Führer, vezér és kancellár, Magyarországon a miniszterelnök – hatalmi jogkörének széles kiterjesztését. Évekkel korábban Gömbös tett néhány hasonló kísérletet, őt kormányának legtekintélyesebb öregjei akadályozták meg tervei végrehajtásában. Most Imrédy nemcsak a kormányban, hanem a pártban is ellenkezésbe ütközött. Az „ősi alkotmány" védelme volt a jelszó, de ragaszkodjunk ebben a kérdésben is a rideg tárgyilagossághoz; közeledtek a választások, s a társaság nagy részének, amely a kormánypártban belső ellenzéket szervezett, kevés reménye volt, hogy a miniszterelnök valami nagy lelkesedéssel pártolná őket, s megadná nekik azokat a kiváltságos előjogokat, amelyeket egy részük még a bethleni időkből élvezett. Imrédynek megvoltak a maga emberei, s olyan politikusok, mint Sztranyavszky Sándor, Kornis Gyula, Marschall Ferenc s még jó néhány öregje a pártnak, nehezen törődött bele, hogy kiszorult a miniszterelnök szűkebb bizalmi köréből, a befolyásuk mindjobban összezsugorodott.

A kassai bevonulási parádéra különvonat vitte az országgyűlés tagjait, és hazafelé a vonaton megszületett a pártütők elhatározása: kenyértörésre viszik a dolgot Imrédyvel.

1938. november 15-én Imrédy Béla ismertette terveit a kormánypártban, ezt követően négyen kiléptek a pártból. November 22-én pedig Sztranyavszky Sándor volt földművelési miniszter és Kornis Gyula, a képviselőház elnöke vezetésével hatvanan jelentették be kilépésüket. Másnap a képviselőház 115 : 94 szava-

zatarányban leszavazta az Imrédy-kormányt. Horthy azonban miniszterelnöke védelmére sietett – főleg Teleki Pál buzgólkodott Imrédyért, ugyanakkor Bethlen a másik fél legtevékenyebb emberének mutatkozott –, nem fogadta el a kormány lemondását. Mire a kormányválság elült, a kilépett képviselők nagy részének harcikedve is lelohadt. Mások viszont egy kormányképes középpárt vagy koalíció alakításán buzgólkodtak.

Jellemző az akkori helyzetre, hogy a kormánypártból kilépett konzervatív öregek éppen a Független Kisgazdapártban találták meg természetes szövetségesüket. Ez a párt – most már tagjai sorában van Bajcsy-Zsilinszky Endre is – egy évtizede hivatalos ellenzéke volt a mindenkori kormánynak, Bethlentől Imrédy Béláig. Híveit üldözte, gyötörte a közigazgatási, rendészeti apparátus, vezetői azonban újra meg újra alkudozásokba, paktumokba keveredtek jobbfelé. Most a legszorosabb politikai házasságban próbáltak együtt dolgozni a közélet legreakciósabb konzervatív politikusaival, akiknek természetes vezére Bethlen István volt. Néhány hónap múlva meghökkentő volt Tarpán találkozni Bethlen egyik hírhedt választási specialistájával, aki most önként jött Zsilinszkyt támogatni – hősünk őszinte és nem is titkolt keserűségére. Ez az ember a korábbi választásokon csendőrökkel, hatóságokkal veszett kíméletlenséggel üldözte Zsilinszky híveit, – 1939-ben nem érezte megjelenése erkölcsi összeférhetetlenségét, mindaddig, amíg valakik meg nem értették vele: Tarpán egészségtelen számára a levegő.

„Az ősi alkotmány védelméről van szó" – ezzel magyarázták a konzervatívok és kisgazdák furcsa politikai házasságát, pedig csak Eckhardt és Bethlen újabb kombinációjáról volt szó, hogy létrehozzanak egy újabb kormányképes „keresztény és nemzeti" pártot vagy csoportosulást.

A kor érdekes politikai dokumentuma az az emlékirat, amelyet a csoportosulás vezetői 1939. január 14-én a kormányzóhoz intéztek. A memorandum-formában, amit ezek az emberek eddig sohasem alkalmaztak, de a gondolatmenetben és helyen-

ként a szófűzésben is rá lehet ismerni Bajcsy-Zsilinszky közreműködésének nyomaira, noha ő nem szerepelt az aláírók között.

Hangoztatták, hogy keresztény, nemzeti alapon állnak, jobboldaliak, és „mindenféle szélsőség" megerősödésének veszedelmére figyelmeztették Horthyt. Kormánypárt szervezésére ajánlkoztak, s még az országgyűlés várható feloszlatása előtt meg akartak oldani „két magyar sorskérdést". Melyek ezek a sorskérdések? Első helyen egy új zsidótörvény követelése szerepelt, másodikon a föld, – az utóbbi lehetett Bethlenék engedménye a kisgazdáknak.

Az aláírók: Bethlen István, Sztranyavszky Sándor, Kornis Gyula, Pesthy Pál, Zsitvay Tibor, Tildy Zoltán, Lányi Márton, Eckhardt Tibor, Lázár Andor, Marschall Ferenc, Bornemisza Géza.

A kormánynak készen van az új, szigorú zsidótörvény-javaslata. „Nem a magyar ügyet szolgálja – mondja a memorandum erről –, hanem alacsonyrendű indulatok kielégítését célozza . . . tekintet nélkül arra, hogy . . . az országnak mibe kerül." Ismerjük az aláírókat, érdemes elgondolkozni a kérdésen: mit akartak volna kezdeni „ezzel a legelsőrendű sorskérdéssel", ha rájuk bízzák. Ha együtt vannak, s hozzájuk intézik a kérdést, valami üres szólamot mondtak volna, alighanem Eckhardt fogalmazásában. Ha külön-külön kapják a kérdést? Bethlen lassú mozdulattal cigarettára gyújt, aztán óvatos szavakkal utal „hasznos nemzetközi kapcsolatokra", melyeknek ezen a téren is szükséges konzekvenciái vannak, közhangulati elemekre, a középosztályban uralkodó és mindig emlegethető elégedetlenségre, nyugtalanságra, a tisztikar közismert álláspontjára, majd mondta volna, hogy „a zsidóság vezetői előtt mindezek a tényezők ismeretesek, velük beszélni lehet erről", a jogászok feladata, hogy a rendezést összeegyeztessék az alkotmányosság szellemével. Így Bethlen, s talán Pesthy és Zsitvay, valamivel több filozófiai körítéssel Kornis. Tildy lényegében Bethlenhez hasonlóan beszélt volna, nagyobb hangsúllyal az országra nehezedő nyomásra és erőteljes utalással az emberiességre, s valami alkudozó gesztussal

isten felé. A többiek? Léha fölényesség, szemhunyorítások, vállvonogatások, s hogy ezek mögött mi minden fért volna el, arra gondolni sem jó.

Hiszen milyen kínos pontossággal fogalmazott meg pár hónappal később Zsilinszky Endre egy magánjogi okmányt, amely anyaggyűjtés közben a kezembe került, hogyan vette figyelembe nemcsak az érvényben volt zsidótörvény betűjét, hanem még annak szellemét is. Ha ezt itt elmondjuk róla – s hogy róla alkotott képünk a lehetőség határáig hűséges legyen, el kell mondanunk –, tesszük ezt azért is, hogy még élesebben bontakozzék ki a változás, ami a gyilkosan embertelen korban Zsilinszky Endre gondolkozásában az évek folyamán végbement, s őt az üldözöttek, a haláltáborokba küldött zsidók pártfogójává, a polgári politikai táborban szinte egymagában álló védőjévé tette.

Nem a memorandum, nem a konzervatívok kérész életű szövetkezése buktatta meg Imrédy Bélát, hanem néhány anyakönyvi kivonat, amit máig is kinyomozhatatlan kezek szereztek be valahonnan Morvából, és bizonyították Horthy előtt, hogy miniszterelnökében zsidó vér is van. Nem sok, de valami van. – Imrédy elájult, amikor a kormányzó elébe tette a belügyminiszter által gondosan ellenőriztetett papírokat. 1939. február 12-én Imrédy Béla lemondott, helyére Teleki Pál lépett.

Az adott történelmi körülmények között, amikor a szélsőjobboldal tüntetően fitogtatott német kapcsolatai, a nyilasok és barátaik hazai garázdálkodása, féktelen követelőzései már a konzervatív vezetőket is aggasztották, Telekit bizonyos fajta bizalom fogadta. Bajcsy-Zsilinszky részéről határtalan bizalom, hiszen egyik hazafi- és államférfi ideálját látta megint hatalomban.

Annál keservesebb volt a meglepetés, amikor tíz nappal később az új miniszterelnök bemutatkozott a kormánypártban, bejelentette, hogy elődei, Gömbös, Darányi és Imrédy – „barátaim", mondta róluk – bel- és külpolitikai programját teljesen magáévá tette, és folytatni fogja. Aztán hetek leforgása alatt bebizonyosodott, hogy a mindig kiszámíthatatlan, csak konzervativizmusában

és főúri osztályöntudatában következetes Teleki bárkivel állja a versenyt még a németeknek való udvarlásban is.

Hitler egy esős, ködös márciusi napon bevonult Prágába, megalakult a Cseh–Morva Protektorátus és a „független" Szlovákia. Ugyanazon a napon Béldy tábornok parancsot kapott, hogy foglalja el Kárpátalját. A hegyekben találkoztak a lengyel és a magyar katonák, beteljesedett az akkori idők sokat emlegetett jelszava: a magyar–lengyel közös határ. Bajcsy-Zsilinszky hite szerint megint tettünk egy nagy lépést a Szent István-i birodalom helyreállítása felé . . .

Várakozással tekintett Pozsony felé, a szlovákok azonban csalódást okoztak neki. Tiso főtisztelendő úr elárulta ugyan Csehszlovákiát, de miután Szmrecsányi egri érsek és híres politizáló kanonoka, Subik közvetítésével a magyar urakkal folytatott alkudozásai valahogyan zátonyra futottak, nem Horthy, hanem Hitler keblére vetette magát. Tőle kért védelmet bábkormánya és országa számára mindenki ellen, de elsősorban és hangsúlyozottan Magyarországgal szemben. Természetesen megkapta a garanciát.

A Kárpátaljára benyomult magyar sereg az átmeneti zavarokat kihasználva, balszárnyán kísérletet tett valami fegyveres „határkiigazításra" Kelet-Szlovákiában. Budapesten nagyokat hallgattunk a dologról, mert a szlovákok keményen harcoltak, rosszul felfegyverzett csapataink alulmaradtak korszerű fegyverzetükkel szemben, és bizony szó sem volt diadalmas bevonulásról. A keletszlovák nép mintha nem nagyon akart volna visszatérni Szent István birodalmába. De a döntő fordulatot mégis az jelentette, hogy a németek mint Szlovákia protektorai keményen megálljt parancsoltak. Ennek az incidensnek azonban sajtója nincs, a közvéleményt nem a csalódások, hanem az új területeken való berendezkedésről kiadott optimista és lelkesítő jelentések foglalkoztatták.

Eközben sok felvidéki látogatásra és viszontlátogatásra, az idecsatolt területek népének feltűnő hangulatváltozására, tömérdek panaszkodására volt szükség, hogy Bajcsy-Zsilinszky észrevegye:

a hivatalos Magyarország a régi ostoba, durva, embertelen hatalmi módszerek teljes fegyvertárával vonult be a Felvidékre. A magyar parlamentben Jaross Andor vezetésével megjelent Felvidéki Párt pedig maga a tömény fasizmus volt, annak minden kártékony jellemzőjével, hitvány és durva demagógiájával. Ezek a tapasztalatok azonban Zsilinszkynek csak belpolitikai ellenzéki magatartását szilárdították meg, azon az alapállásán, hogy az északi területek idecsatolásában Szent István-i álmainak megközelítését lássa, nem változtatott.

1939. május 4-én Horthy feloszlatta az országgyűlést, és új választásokat írtak ki.

A Horthy-rendszer utolsó választása rendkívüli körülmények között zajlott le. Most lépett életbe a Darányi Kálmán és Eckhardt Tibor alkudozásai alapján született 1938-as új választójog, amely az egész országra kiterjesztette a titkosságot, de a férfiaknál 26, a nőknél 30 évben jelölte meg a korhatárt és tömérdek olyan rendelkezést tartalmazott, amely a munkások, a parasztok választójogának szűkítését jelentette, részben a helybenlakási, részben az iskolai végzettségre vonatkozó rendelkezéseivel, de egyébként is bőven adott lehetőséget a hatóságoknak, hogy embereket politikai megbízhatatlanság címén tömegesen üssenek el a választói jogosultságtól.

A kormánypárt, a Kereszténypárt és a nyilaskeresztesek szinte számolatlanul szórták a pénzt. A németek Ribbentrop utasítására Svájcban vásároltak pengőt, Budapestre küldték a nyilas pártoknak. A magyar kapitalizmus két csúcsszervezete, a Gyáriparosok Országos Szövetsége és a Takarékpénztárak és Bankok Egyesülete – a GYOSZ és a TÉBE – eddig szigorú következetességgel gyakorolta a pártok támogatásának azt az elvét, hogy „nagy pártnak nagy pénz, kis pártnak kis pénz, de mindenkinek valamicske...” Most azonban szűkebbre fogták az erszényt, s már a Független Kisgazdapártban sem láttak fantáziát. Azt lehetett mondani, hogy az ellenzéken szinte mindenki a maga zsebére és kockázatára indult a választási harcban.

A polgári ellenzék az elmúlt évek taktikázásával és megalku-

vásaival hitelét vesztette, ígéreteit, programját kételkedve fogadta a nép vagy annál is rosszabbul. A Szociáldemokrata Párt Peyer-féle vezetése kétfrontos harcot folytatott. Nemcsak a nyilaskeresztes és attól csak halvány mértékben elválasztható kormánypárti politika ellen küzdött, hanem a szélsőbal felé is vagdalkozott, amivel a haladó nemzeti erők összefogását gátolta, és ugyanakkor növelte a munkástömegek bizalmatlanságát az ilyen vezetéssel szemben. Peyerék féltékenyen figyelték, hogy az illegális Kommunista Párt befolyása mindinkább növekszik, s olyan mértékben csökken az ő súlyuk a pártban, a munkásmozgalomban, a szakszervezetekben.

A kormánypárti jelöltek központi előírások szerint elmondott programbeszédeikben próbálták magukat elhatárolni a nyilaskeresztesektől. A párt hivatalos álláspontja a „sajátos, önálló, magyar jobboldaliság, antiszemitizmus, antikommunizmus, fajvédő nemzetiszocializmus" – s függetlenség az olasz és német példáktól. De hogy nagyobb legyen az eszmei zűrzavar, Teleki választási programbeszédében nagy lelki nyugalommal helyezte pártját és politikáját *egyvonalba* az olasz, a német és a spanyol fasiszta mozgalmakkal, amelyek „egyformán nemzetiek és nemzeti lobogók, templomi zászlók alatt küzdenek a vörösök ellen". A legszélsőségesebb antibolsevista és antiszemita jelszavakat hangoztatta, bejelentette a zsidótörvények szigorítását. A miniszterelnök bizonyos értelemben foglya volt saját pártjának, hiszen még a jelöltek kiválasztásánál is Imrédy szava döntött, s Telekit nemigen kérdezték róluk. Erre a demagógiára azonban senki sem kényszerítette Telekit, s amit csinált, annál meglepőbb volt, mert eddig mind kifejezéseiben, mind beszédei tartalmában ügyelt bizonyos színvonalra és arra, hogy hangsúlyozza szegedi elképzelései és fasizmusa nemzeti, sajátos magyar jellegét.

A „Pesti Napló"-ban kifejtettem a polgári baloldal álláspontját és aggodalmait, elemeztem a beszéd ellentmondásait önmagában és Teleki korábbi állásfoglalásaival szemben.

Miután lezajlott a választás és összeült az országgyűlés, Teleki kerestetett. A felsőház Dunára néző folyosóján vezettek hozzá,

és bemutattak neki. Nagy udvar vette körül, ami abban az időben soha sem hiányzott a hatalmon levő miniszterelnök mellől, s Teleki amúgy is erősebben volt otthon a felsőház kegyelmes, méltóságos urai között, mint a képviselőházban. Legalább két tucat ember hallgatta, amint hangos szóval közölte velem:

– Önnek mindenben igaza volt, egyetértek a cikkével. Én azonban nem mondhattam mást, mert miniszterelnök vagyok...

Utóbb ennek a cikknek és találkozásunknak következménye volt, hogy meghívtak Teleki lapjához szerkesztőnek. A meghívást Eckhardt és Tildy Zoltán közvetítette, Bajcsy-Zsilinszky később értesült róla és a motívumokról, amelyek a megbízatás vállalására késztettek.

De térjünk vissza a választásokhoz.

Autó, plakáttenger, itatás, vesztegetés, hatósági terror az egyik, elbátortalanodott ellenzék a másik oldalon. Ehhez még vegye figyelembe az olvasó az 1939-es Magyarország „hódítások" mámorától és féktelen nacionalizmustól fűtött közhangulatát. Ezzel a választás egyetlen képviselőjelöltje sem mert szembehelyezkedni. „Hitlertől kaptuk" a visszacsatolt felvidéki területeket, az ő ajándéka volt Kárpátalja – sok-sok százezer egyszerű ember ezek után nehezen értette: miért a bizalmatlanság, az ellenkezés a Hitler-barátsággal szemben, miért ne volna helyes és támadhatatlan Horthy és kormányainak „országgyarapító" politikája, miért az ellenzékiség?

A nyilasok annyira nyeregben érezték magukat, hogy már határidőket szabtak, meddig hajlandók befogadni soraikba tagokat, politikusokat . . . S éppen a választási harc idején indult meg egy utálatos futás a polgári ellenzéki középről, főleg a kisgazdáktól Szálasi és pártja felé.

Az elvadult választási harcban akkora győzelmet aratott a kormánypárt, és oly mértékben törtek előre a nyilasok, hogy az eredmény talán Telekit és Keresztes-Fischer Ferencet döbbentette meg legjobban. A Független Kisgazdapártból egyedül Tildy Zoltánt választották meg egyéni kerületében, Szeghalomban,

egyébként azonban minden kisgazda jelölt kisebbségben maradt, Zsilinszky is, Eckhardt Tibor is.

Az országos szavazatszámlálás, a megyei lajstromok eredményeinek megállapítása elhúzódott. Végül a lajstromokról hozták össze az ellenzéknek valami töredékét, a megyékben alighanem korrektívumokkal. A Magyar Élet Pártja 178 mandátumával (64,46%) abszolút többséget kapott, a vele koalíciós Kereszténypárt 8 mandátumot. A Szálasi-féle Nyilaskeresztes Pártnak 26, a Baky–Eitner féle Nyilaskeresztes Frontnak 11, két kisebb nyilas csoportnak 5 mandátum jutott, ezenkívül megválasztottak 7 párton kívüli nyilast, közöttük Szőllősi Jenőt, Szálasi későbbi miniszterelnök-helyettesét. Behoztak még a képviselőházba 14 kisgazdapártit, 5 szociáldemokratát s 5 képviselőt Rassay Szabadságpártjából.

Zsilinszky minden tekintélyével, hírével, tisztességével, az egyszerű emberek körében letörhetetlen népszerűségével mindössze annyit tudott elérni, hogy Szatmár–Ugocsa–Bereg vármegye listáján neki jutott a legtöbb szavazat, onnan első helyen került vissza a képviselőházba.

Eckhardtnak is csak megyei listán jutott mandátum, meg kellett értenie, hogy hibáiért fizetnie kell: a parasztтömegek már nem bíznak benne. Teleki és Keresztes-Fischer rábeszélésére volt szükség, hogy elfogadja mandátumát, de az országgyűlésen ritkán jelent meg, s 1940. január 20-án lemondott a Független Kisgazdapárt pártvezérségéről. Tildy Zoltán vette át a helyét, Bajcsy-Zsilinszky azonban mindinkább előtérbe lépett, és ha soha nem is tört pártvezéri címre, sokan őt tekintették Eckhardt tényleges utódának. Pályafutása szempontjából mindenesetre döntő jelentősége volt, hogy visszatérhetett az országgyűlésbe: politikai munkájának legfontosabb színhelye, szószéke éppen a jogfosztással, demagógiával, pénzzel, vesztegetéssel, hazugságokkal és hamisításokkal létrehozott 1939–1944-es országgyűlés lesz.

Tömérdek benne a keserűség, de nem kevesebb az elszántság, hogy teljesítse a kötelességét, helytálljon az eszmékért, amelyeket képvisel.

1940 novemberében elmondja majd a képviselőházban, hogy alkotmányreformra van szükség, mert sem a képviselőház, sem a felsőház és együtt az országgyűlés nem képviseli sem az alkotmány igazi történelmi szellemét, sem a nemzet igazi felfogását és akaratát, legkevésbé a szociális kérdésben. Megmondja, hogy az 1938-as választási törvényt a proletártömegek ellen hozták, pedig ezek a tömegek túlnyomó részben a színmagyarságból valók. Még itt van a „színmagyarság" a régi Zsilinszky szóhasználatából, de már új szín és tartalom a beszédben: a proletártömegekre való hivatkozás.

Telekinek persze nem tud igazi ellenzéke lenni, pedig szaporodnak a jelenségek, amelyek nyugtalaníthatnák. A miniszterelnök tett bizonyos lépéseket a német befolyás ellensúlyozására, de félszívvel és főleg félbátorsággal tette, amit magyarázni lehet a kormánypárt összetételével – a párt Imrédy jelöltjeiből verődött össze és minthogy az ellene bemutatott okmányok valóságában kételkednek, őt tekintik vezérüknek –, mondom, magyarázni lehet, de menteni nem, mert Teleki Pálnak abban az időben óriási tekintélye volt. Teleki bízik a németekben, még ha fenntartásokkal is, de kétségtelenül bízik. Hitler kezéből pedig boldog örömmel fogadna el bárminő további területgyarapodást. Belpolitikájában is elődei nyomdokain jár, akár a zsidótörvényről, akár a földkérdésről vagy a munkásmozgalom elleni fellépésről legyen szó. Keresztes-Fischernek szabad keze van a szélsőbaloldal ellen.

A miniszterelnök furcsa kétlelkűségét leginkább a földkérdésnél lehet megfigyelni. Ő maga föld nélküli gróf, tehát egyéni önzés nélkül szolgálja osztályát, amikor gátolja a földreformot. Keményen megbírálja a „rábízott nemzeti vagyonnal lelkiismeretlenül, a gazdasági és emberiességi szempontok figyelembevétele nélkül gazdálkodó nagybirtokos osztályt", azonban eszébe sem jut hozzányúlni a nagybirtokhoz. A tudós lelkiismeretességével adatfelvételt végeztet a nagybirtokon uralkodó szociális és gazdasági helyzetről, elismeri a cselédek elnyomott állapotát, és emberi jogokat követel nekik. De üldözi a „falusi lázítókat", és

becsukatja a kiállítást, amit az általa elrendelt falusi adatfelvétel anyagából készítettek, saját „falukutatóit" is üldözteti, meggyötörteti . . .

A fejezetünkben tárgyalt politikai események légkörében Pethő Sándor, Bajcsy-Zsilinszky Endre baráti körének egyik legtekintélyesebb tagja, a „Magyar Nemzet" alapító főszerkesztője a szellemi honvédelem jelszavával és elméletével próbált ideológiai alapot teremteni a németellenes mozgalmaknak. Pethő legitimista volt, és szellemi honvédelmét a bolsevizmus ellen is szervezte.

Pethő és Bajcsy-Zsilinszky felfogása számos lényeges kérdésben eltérő volt, azonban a problémák többségében, így a Hitlerellenességben, az ország függetlenségének a németektől való féltésében és az antibolsevizmusban egyetértettek. Egymásra kölcsönösen hatottak. Ha cikkeiket, megnyilatkozásaikat egymás mellé helyezve olvassuk, mindkettőben azt a meggyőződést látjuk, hogy a magyar nép politikailag s kulturális értelemben fejlettebb, haladottabb a szomszédainál, vezetésre, nyilvánvalóan uralomra alkalmasabb azoknál. Duna völgyi, közép-európai hivatását Szent Istvántól örökölte, ez az örökség ezer év minden megpróbáltatását túlélte, élő valóság, amit az új időkre alkalmazni az élő nemzedék feladata és nagy történelmi lehetősége. „Két pogány közt egy hazáért" kell harcolnunk, ez volt az életünk ezer évig, most megint jelentkezett a nemzet és az ország életében a kettős veszély: ezt írja és mondja Zsilinszky és Pethő egyértelműen.

„1919-ben – írta Pethő egyik kétségtelenül mozgósítónak szánt cikkében – Szeged jelentette a magyarságnak a forradalom által megszaggatott életfolytonossága restaurálását, jelentette azt az archimedesi pontot, ahonnan ki lehetett vetni a sarkaiból a vörös világot. Szeged nem fogadta el se az őszi rózsát – Károlyi polgári forradalmát –, se a márciusban kipattant kommunista vörhenyt. Szeged ma, a vörös és zöld tántorgás között – nem a náci barnát mondja, hanem a nyilasok zöld formaingére utal –, a nemzet stabilitása és biztonsága. A szegedi gondolat erejét ki-

inkarnálva látjuk a nemzet jobbik részének határozott magatartásában, nemcsak a bolsevikok, hanem a nyilas forradalom ellen is. A kettő között ugyanis csak annyi a különbség, hogy az idegen maszlag tűzpirosból méregzöldre kaméleonozta át magát, noha ugyanaz a kutya, csak más nyakörvvel".

Ezt a Pethő-idézetet Kállai Gyulának a függetlenségi mozgalmakról írott könyvéből vettük át. Nagyon jellemző volt az 1939-es polgári ellenzéki politika hangvételére, eszmei tartalmára. Szó se lehetett róla, hogy Pethő ne tudott volna különbséget tenni a nemzetiszocializmus és a kommunizmus között, annál sokkal mélyebb és alaposabb politikai műveltsége volt. De az adott körülmények között igen jól hangzott a nyilasságot a bolsevizmus kaméleoni változatának mondani. Ha az adott időben Bajcsy-Zsilinszky véletlenül ehhez a témához nyúl, talán szó szerint azt írta volna – csak vérmérsékletének megfelelő hevesebb hangvétellel –, mint amit Pethő Sándor írt.

„A magyar állam csak akkor állhat szilárdan – írta Pethő egy másik cikkében –, ha a magyarság birodalmi gondolatát és missziós tudatát a szegények kenyerévé tesszük."

A hitleri élettér-elmélet ellen hadakoznak, de ez sem Bajcsyt, sem Pethőt nem gátolja abban, hogy Szent Istvánra hivatkozva valamiféle magyar élettér-elmélet jogosultságát próbálják bizonyítani önmaguk és a világ előtt. „Elsorvaszthatatlan hivatástudatunkban mindig nagyobb birodalomnak a képe lebegett szemünk előtt, mintsem saját népiségünk térfogata." Tehát ha élni akarunk, újjáépítendő birodalmunk nem férhet meg azon a területen, amelyen magyarok laknak, hanem jogunk van kiterjeszteni vezetésünket, „hivatástudatunk gyakorlását" a Kárpát-medence többi népeire.

Mint egykor a német és a török, most a német és a szláv veszedelemmel, a német és a szláv „idegen eszmék, a magyarságtól idegen nemzetiszocializmus és „a bolsevista rém" ellen kellett volna felépíteni a „Szent István-i bástyát", így hangzott a szellemi honvédelem ideológusainak magyarázata. Persze sem Pethő, sem Bajcsy-Zsilinszky a leghalványabb jelét sem tudta volna

megmutatni annak, hogy a Szovjetuniónak támadási, hódítási szándékai volnának Magyarország ellen. Próbáljuk azt mondani, hogy az adott körülmények között csak akkor volt lehetőség német veszedelemről beszélni, ha ugyanakkor nagyobbnak és közelebbinek jelzik a keleti veszélyt? Ez tetszetősen hangzanék, de nem mondanánk igazat. Bajcsy-Zsilinszky és Pethő sokkal jelentősebb szellemek, tekintélyesebb szereplői a kornak, semhogy ilyen játékra, effajta álcázásra szükségük lett volna. A német veszedelem Ausztria bekebelezésével és Csehszlovákia szétrombolásával megérkezett határainkra, majd politikai és gazdasági nyomással, az erős szomszéd hol burkolt, hol nyílt fenyegetéseivel, pénzzel, a nyilasmozgalmak erőteljes támogatásával, a faji ideológia ránk kényszerítésével itt volt a falaink között. Ezt mind Bajcsy, mind Pethő értette, látta, tudta, vérében és minden idegében érezte, mégse üres szólam náluk a kettős veszedelem emlegetése, hanem mély meggyőződésük, hogy a Szovjetunió legalább akkora fenyegetést jelent számunkra, mint a németek.

Érdekes új vonása volt a szellemi honvédelem propagandájának, hogy amíg Zsilinszky a húszas években a franciák és az olaszok, tehát a latinok szövetségét szerette volna megnyerni Magyarország számára, ebben találta volna meg Duna völgyi hivatásunk újrafelvételének, a Szent István-i állam visszaállításának alapját és biztosítékát, most távolabb keresnek szövetségeseket. Olaszország aligha látszott alkalmas támasznak a németek ellen, ha egyszer Hitler Magyarország függetlenségét fenyegetné, a franciák szövetsége és garanciája pedig nem tudta megmenteni Csehszlovákiát. Pethő és Zsilinszky most tehát nem az olaszokban és franciákban, a tapasztalatok hatása alatt nem a franciákban és angolokban, hanem Angliában és az Egyesült Államokban keresi létünk, függetlenségünk biztosítékát, velük követel szövetséget és barátságot. S mert a Kelet és a Nyugat összeütközését elkerülhetetlennek tartják, a kért támogatás ellentételeképpen habozás nélkül felkínálkoznak, hogy adott

időben a nagy nyugati hatalmak előretolt bástyája és felvonulási terepe legyünk a Szovjetunió ellen.

Idézzük Kállai Gyula megállapításait: „A birodalmi gondolat 1939-es jelentkezése: a szellemi honvédelem, kétségkívül imperialista politika volt. Ez a politika azonban 1939-ben nem futhatta ki magát. Mindenekelőtt azért nem, mert a német imperializmus mellett szó sem lehetett az önálló magyar imperializmus érvényesüléséről. De nem futhatta ki magát azért sem, mert a magyar imperializmus számára szükséges tömegbázist nem sikerült megteremtenie. Peyer rendkívül fogékony volt az ilyen csábításokra, az ipari munkásság öntudatosabb része azonban nem. A parasztságot viszont a „birodalmi gondolat" apostolai meg sem kérdezték, vele az eckhardti parasztpolitika jóvoltából úgy számoltak, mint aki se nem oszt, se nem szoroz, azt csinálja, amit parancsolnak neki. De az úgynevezett középosztállyal és az értelmiséggel sem mentek valami messzire, jóllehet mozgalmuk ezeknél a rétegeknél talált a legkomolyabb visszhangra. Pethő a számukra nem kielégítő eredményt annak tulajdonította, hogy a középosztály és az értelmiség szellemileg visszaesett, s bennük csak töredékesen lüktet a magyar élet és helyzetérzés."

Kállai megállapítása szerint a szellemi honvédelem mozgalma: a hitleri politika vonzásába került hivatalos magyar kormányzati imperialista vonal – tehát a német igényekhez, és utasításokhoz alkalmazkodó Szent István-i álmodozás kiszolgálója lett, s fő sajátossága „már nem a tömegek mozgósítása, hanem a politikai köldöknézés és szellemidézés volt. Nem aktív harc, hanem passzív rezisztencia."

Amint múltak a hónapok, a szellemi honvédelem apostolai közül sokan megszelídültek. Zsilinszkynél más volt a fejlődés. Passzív ellenállás helyett aktív önvédelmet sürgetett. Újságcikkeiben és beszédeiben ebben a kérdésben eltávolodott barátaitól, s mikor ezek különböző okok miatt már-már teljesen elhallgattak, ő továbbra is hevesen követeli a Szent István-i „történelmi vonal" újrafelvételét, a magyar erők összefogását a Szent István-i

birodalomért; benne magasan lobog a birodalmi álmok káprázata.

Ehhez Teleki Pálban – a romantikus Telekiben – alkalmas partnert talál, és végtelen beszélgetéseket folytatnak a magyar határok további kiterjesztésének reményeiről és általuk megvalósíthatónak gondolt feltételeiről. A tervezgetésekből Zsilinszky szívesen kirekesztené Hitlert, de nem lehet.

A nemzeti összefogás előfeltételének a parasztság szellemi és gazdasági felemelését, az átfogó belső szociális igazságtételt mondja. Már nemcsak a földreformon, hanem egy nagy oktatási törvényen is gondolkozik. Elképzelései lelkesítik Telekit, de esze ágában sincs, hogy kormányprogramot csináljon belőlük.

Zsilinszky nem adja fel reményeit. A történelemben bízik s mindjobban a fiatalokban, akik körülötte, baráti körében mozognak, vele együtt örülnek és csalódottak, terveznek és szervezkednek, programokat dolgoznak ki, amelyekről hevesen és tüzes lelkesedéssel lehet vitatkozni.

Újságcikkei azonban jelzik, hogy katasztrófa közelségét érzi. 1939. augusztus 23-án meghökkenti a szovjet–német szerződés híre. Reakciója egészséges: nem abban látja a szerződés lényegét, hogy a Szovjetunió meg tudott egyezni Hitler Harmadik Birodalmával, hanem úgy értelmezi, hogy a Nyugat fontoskodásával, késlekedésével elvesztett egy nagy szövetségest. A Szovjetunió katonai erejéről ebben az időben eltérők a vélemények a magyar katonai és politikai körökben. Túlsúlyban van az a nézet, hogy az 1938-as események, Tuhacsevszkij kivégeztetése és a tábornoki, főtiszti karban végrehajtott „tisztogatás" súlyosan érintette, talán megrendítette a Vörös Hadsereg felső vezetését. Ezzel Zsilinszky is egyetért. De egészében, óriási tömegháttérével, értékes katonaanyagával, a szovjet állam természeti gazdagságával mégis magasra értékeli a Szovjetunió haderejét, katonai potenciálját, s ha nem a Kelet és a Nyugat, hanem Hitler és a Nyugat háborújára gondol – márpedig ezt közelinek és elkerülhetetlennek érzi –, a Vörös Hadsereget a Nyugat oldalára számítja. Mély történelmi tanulsága, olvasott-

sága, a fasizmussal szemben Nyugaton kibontakozott tömegellenállás értékelése vezette, amikor ily módon osztotta két táborba az európai katonai erőket, a Szovjetuniót az Egyesült Államok, Anglia és Franciaország természetes szövetségesének vélte az eljövendő antifasiszta háborúban. Ez a számítás a szovjet–német szerződés aláírásával bizonyos értelemben megrendült, beteljesülése valószínűtlenné vált.

Augusztus 29-én a hitleri Wehrmacht megjelent Csehszlovákiában és szeptember elsején hajnalban a hitleri Németország megrohanta Lengyelországot. Kitört a második világháború.

„MAGYARORSZÁG" ÉS „FÜGGETLEN MAGYARORSZÁG"

Két újságcím: mindkettő szorosan összefűződött Bajcsy-Zsilinszky Endre életével és politikai pályafutásával. Az első: Miklós Andor „Az Est" vállalatának délutáni lapja, a második: hetilap, amelyet Bajcsy-Zsilinszky Mihályfi Ernő társaságában indított 1939 őszén, és másfél éven keresztül itt láttak napvilágot legfontosabb megnyilatkozásai. A „Magyarország" 1939 őszén Teleki Pál napilapjává alakult át. Halála után a miniszterelnökök „örökölték", és külön helyet foglalt el a kormánysajtóban. A „Független Magyarország" Zsilinszky kiválása után a mind szilárdabb együttműködésben kialakuló népfrontpolitika, a háborúellenes, antifasiszta ellenállási mozgalom jelentékeny orgánuma, reális, tárgyilagos és harcos szemlélettel, a Zsilinszkyre jellemző romantikus vonások nélkül.

Miklós Andort a politikai számításon kívül Gaal Gaszton iránt érzett tisztelete vezette, amikor a Független Kisgazdapárt megalakulása után délutáni lapját, a „Magyarország"-ot, a párt politikája szolgálatába állította. Halála után Salusinszky Imre és Vadnai Béla vezette a vállalatot. A „Magyarország"-ot Zilahy

Lajosra bízták. Bajcsy-Zsilinszky Endre – Zilahy barátja – akkor lett a „Magyarország" állandó cikkírója. 1935-ös választási bukása után abból élt, amit újságcikkeiért kapott. A Zilahy-kísérlet nem váltotta be a „Magyarország" gazdáinak reményeit – Zilahy reményeit sem. Mihályfi Ernő vette át a lap vezetését, szerkesztője és barátja Zsilinszkynek: egyik nehezebb kenyér volt, mint a másik.

1939 júliusában társzekerek vonultak fel „Az Est"-lapok Rákóczi úti szerkesztőségi háza elé, elvitték a berendezést, a bútorokat, az írógépeket. Teleki többmilliós adóeltitkolás vádját emeltette Miklós Andor özvegye és vállalatai ellen. Elhatározták a nagy lapvállalat felszámolását. A könyvek nem érdekelték az adóhivatalt, a nyomda dolgozott, mi egy hónapig képtelen körülmények között, a parkettre halmozott könyveken ülve – mellettünk a földön a telefonok, amelyeket még nem kapcsoltak ki –, kézzel írtuk az újságot. A tulajdonos képviseletében egy gazdasági ember járt-kelt közöttünk, és alkudozott a hatóságokkal. Reánk nem nagyon figyelt, számunkra fillérje sem volt, s a „Magyarország"-nál, ahol ebben az időben Mihályfi helyettese voltam, ketten, zsebből adtuk össze a szerkesztőség napi költségét. A „Pesti Napló"-t hamar megszüntették, címanyagát az állam eladta az „Újság"-vállalatnak. „Az Est" átalakulóban volt „Pest"-té. Mindannyian megtettük a magunkét, s Eckhardt Tibornak sikerült elérnie, hogy Teleki közölte vele: a „Magyarország"-ot átadja a Független Kisgazdapártnak. Az volt a tervünk, hogy hárman, Eckhardt, Mihályfi és jómagam szindikátust alakítunk, és fenntartjuk, tovább vezetjük az újságot.

Ekkor váratlan meghívást kaptam Szvatkó Páltól, a Prágából Budapestre költözött publicistától. Közölte velem, hogy a „Magyarország" Teleki Pál személyes lapja lesz. A miniszterelnök nevében meghívott szerkesztőnek, azzal, hogy Szvatkó a kijelölt főszerkesztő, a lapnak át kell vennie a megszűnt „Prágai Magyar Hírlap" néhány emberét, egyébként azonban magammal vihetem a „Magyarország" régi újságíróit. Elutasítottam.

Mondtam, hogy Teleki politikájával nem értek egyet, mire Szvatkó közbevetette, hogy ezt Teleki tudja, de talán éppen azért hív. Folytattam: a miniszterelnök megígérte Eckhardtnak, hogy a vállalat felszámolása után a „Magyarország"-ot átadja a Kisgazdapártnak. Van bankhitelünk, Mihályfi marad a felelős szerkesztő, én a helyettese, Eckhardt főszerkesztőként kerül a lapra. Erről Szvatkó semmit sem tudott.

Elváltunk, visszamentem a szerkesztőségbe. Közben Eckhardt telefonon keresett. Újra hívott és közölte: Telekinél járt. Imrédy vétót emelt ellene, hogy a Kisgazdapárt napilapot kapjon, s ő erősebb, mint a miniszterelnök. Teleki bocsánatot kért, azután elmondta, milyen elgondolásai vannak a „Magyarország"-gal. Személyes kérdésekről is beszélt, s Eckhardt kér: fogadjam el a meghívást, vállaljam a munkát, amit nekem szántak, igen nehéz, de nem méltatlan munka lesz.

Mihályfi Ernő közben tárgyalt Bajcsy-Zsilinszky Endrével. Lehetősége nyílt, hogy közösen megindítsák a „Független Magyarország"-ot, s így elment tőlünk. Elbúcsúztunk egymástól, baráti jókívánságokkal, mind a ketten tudtuk, nehéz idők várnak ránk, de hogy valójában mekkorák, arról sejtelmünk sem lehetett.

Hívattak Telekihez, aki Szvatkóval együtt fogadott, és nem tudom, hangzott-e el a sajtó történetében olyan megdöbbentően drámai programbeszéd, amit mi akkor a miniszterelnöktől hallottunk. Lényege az volt, hogy itt a háború, s azt Németország el fogja veszíteni. El kell veszítenie, mert az anyagi és az erkölcsi túlsúly a szövetségeseknél van, és ennek előbb vagy utóbb, lehet, hogy évek múlva, lehet, hogy korábban, érvényesülnie kell, mert ez a történelem törvénye. Anyagi túlsúllyal szemben kezdeti sikerek lehetségesek, a végső kimenetel nem kétséges. De az erkölcsi erők néha még erősebben hatnak. Ő mint Magyarország miniszterelnöke mást, mint németbarát külpolitikát nem csinálhat. Nem tudja, hová fejlődnek a dolgok, bizonyos, hogy mind nagyobb német nyomás fog ránk nehezedni, sor kerülhet rá, hogy ő lesz kénytelen Magyarországot hadba vinni a néme-

tek oldalán. Akár ő, akár más fogja vezetni a kormányt, nagy segítséget jelenthet a nemzeti közvélemény. A „Magyarország"-ra azért van szüksége, hogy legyen egy napilapja, amelyben bármikor elmondhatja és elmondathatja véleményét. Valamilyen formában vétessük észre olvasóinkkal: németbarát ország vagyunk – az anyagi és erkölcsi túlsúly azonban a *másik oldalon van*. Az erkölcsiről nehezebb lesz beszélni, de az anyagiról sem könnyű. A cenzúrát utasították, hogy nagyon ügyeljen a németek érzékenységére, de minden cenzúra buta, mondta Teleki, a mi dolgunk, hogyan járunk túl az eszén. A forma, a keret adva van, tudott róla, hogy a „Magyarország" életének keserves kézírásos heteiben én kezdtem írni az első oldalon a külpolitikai összefoglalókat: a kívánt szellemben ezt folytassuk, osszuk meg Szvatkóval a munkát. Szignált, aláírt cikkekre van szükség a cenzúra és a németek miatt. Vegyük tudomásul, hogy se ő, se más magyar fórum soha nem fog védelmünkre kelni, aki ír és aláír, felelős a cikkéért. Senkire sem háríthatjuk át a felelősséget, legkevésbé rá. Vállaljuk-e ilyen feltételek mellett a munkát?

Vállaltuk.

Zsilinszky tudott Teleki szándékairól. Barátságunkból, egyetértéseinkből, de vitáinkból is következett, hogy amire Eckhardt Tibor és Tildy Zoltán nem adott neki feleletet, tőlem kérdezte meg. Komolyan, nagyon gondterhesen hallgatta végig, amikor elmondtam neki: mire vállalkoztunk.

Azzal váltunk el: mindenki cselekedjék lelkiismerete szerint...

Mihályfi Ernő 1939. szeptember elsején kezdte meg Bajcsy-Zsilinszky Endrével a közös munkát, a „Független Magyarország"-nál. Az első szám fő címe: „Hadiállapot Anglia, Franciaország és Németország között." A háború kitört, Lengyelország élethalálharcban állt a rázúduló német seregekkel.

„Zrínyi nyomdokain" – ez volt Zsilinszky bevezető vezércikkének a címe. A címből a tartalomra is következtetni lehet: régi nagy magyarok, közöttük Zrínyi Miklós, a költő és hadvezér példájának követésére, hősi szemléletre és a magyarság „Duna-

völgyi hivatásának" szolgálatára, betöltésére szólította a nemzetet.

„Oda akarok állni a »Független Magyarország«-gal azok közé, akik ébresztgetik nemzetünkben az elhomályosodott hivatástudatot és önbizalmat" – írta, a parasztság, munkásság és értelmiség legjavához, elitjéhez kíván szólni.

Azután magyarázza, hogy van magyar glóbusz, külön magyar világ, vagy ha átmenetileg nincsen igazán, akarjuk, és kell hogy újból legyen.

Ez a magyar „glóbusz" nem veszhet el kicsinyesen alkalmazott faji elméletekben és elfogultságokban, írja –, de nem éppen ebbe téved-e bele tíz sorral lejjebb?! Magyarázza, hogy egyedül a törzsökös magyarság rendelkezik megfelelő józan önmérséklettel és megértéssel más dunai népek lelkivilága és életigénye iránt a Kárpátok medencéjében. Ezért kell (itthon) elsősorban a törzsökös magyarság kezébe adni mindenütt a vezetést és iránymutatást, hogy ott is felébredjen az érzék a faj feletti magyar birodalmi gondolat iránt, ahol most – idebent vagy külföldön! – ennek az érzéknek olyan fájdalmas hiányát érezzük . . .

A háború kitörése után a Teleki-kormány, több semleges ország példájára hivatkozva, „a közbéke és a gazdasági élet folytonosságának fenntartására" életbe léptette a kivételes hatalmat. Korlátozták az egyesülési jogot, a gyülekezési jogot, rendeletet adtak ki az internálásról, a cenzúráról, a külföldi sajtótermékek ellenőrzéséről, egyes anyagkészletek zárolásáról, az iparban, kereskedelemben, bányászatban, kohászatban a munkaidő korlátozásának és a fizetéses szabadságnak a felfüggesztéséről, az árak rögzítéséről.

Teleki Magyarország népéhez intézett felhívásában „elvárja Magyarország józan lakosságától, hogy általános közérdekből, valamint minden egyes polgár jól felfogott egyéni érdekéből teljes erővel arra fog törekedni, hogy a hatóságok hazafias munkáját megkönnyítse".

A németek szeptember 9-én váratlanul azzal a kívánsággal léptek fel, hogy csapataik Szlovákiából a Kassa–Nagyszalánc–

Velejte vonalon, magyar területen át vonulhassanak Lengyelországba. Teleki a döntés után tájékoztatta a pártok vezetőit: a kormányzó és a minisztertanács elutasította a kívánságot. Zsilinszky, aki végtelen keserűséggel figyelte a lengyelországi villámháborút, és az általa igen sokra értékelt, de technikailag elhanyagolt lengyel hadsereg összeomlását, ezt éppen olyan jó érzéssel vette tudomásul, mint Telekinek és Keresztes-Fischer belügyminiszternek azt a közösen kiadott rendelkezését, hogy a lengyel menekülteket a határon testvérekként, barátokként kell fogadni. Katonák és otthonukból elűzött menekültek tízezrei özönlöttek a Kárpátokon át magyar földre.

A lengyel háború kitörésekor értesítettük a német kormányt, hogy Magyarország Lengyelország ellen semminemű katonai akcióban nem vehet részt: ez nálunk nemzeti becsület ügye, így határozott a minisztertanács. Ugyanerre a határozatra hivatkozva közölték szeptember 10-én Berlinnel: az sem férne össze nemzeti becsületünkkel, hogy az átvonulási engedélyt megadjuk.

A minisztertanácsi határozatban volt egy mondat, amire Bárdossynak később oda kellett volna figyelnie: „*Akaratunk ellenére nem óhajtunk belekeveredni vagy belesodródni a világháborúba.*"

A sajtónak kiadott bizalmas utasítások lényege: szoros barátság a tengelyhatalmak, Németország és Olaszország iránt, baráti érzelmek Lengyelország iránt, mérsékelt, hűvös tárgyilagosság Franciaországról és Angliáról, jóbarátság a bolgárokkal, ne támadjuk a szomszéd államokat, nyugodt jóindulattal írjunk Jugoszláviáról. Németország küzdelmét általában rokonszenvesen kell beállítani, ellenfeleinek sértegetése, lebecsülése vagy akár lekicsinylése megengedhetetlen. A Szovjetunióra – az utasítás szerint: Oroszországra a Magyar Távirati Iroda adja ki a szükséges híreket, ezeket kell közölni. A bolsevizmussal szemben éppen olyan határozott az állásfoglalásunk, mint bármikor a múltban. Az orosz kérdést azonban a különleges nemzetközi kapcsolatokra való tekintettel csak óvatosan szabad feszegetni!

1939. szeptember 23-án Magyarország és a Szovjetunió között helyreállt a diplomáciai viszony.

Bajcsy-Zsilinszky örömmel ír a magyarok és délszlávok kapcsolatainak alakulásáról, baráti megértést és együttműködést sürget, ami nemcsak az utasításoknak felel meg, hanem mély emberi és politikai meggyőződését is tükrözi: Magyarország felemelkedéséhez örömmel fogadná el a szerbek és horvátok baráti egyetértését.

Olvashatjuk egy Mussolininak ajánlott cikkét „a mi latinságunkról", majd újra meg újra megemlékezik török és finn testvéreinkről. Csupa tűz és lelkesedés, s leírja, hogy „Kemál Atyatörök – Atatürknek ez a magyarosítása sűrűn előfordul cikkeiben, beszédeiben – tigrisszeméből birodalomépítő lázas erőfeszítés sugárzott."

Novemberben örvendetes jeleket lát a Teleki-kormány munkájában és a közéletben: „a sokszor lomha, de végeredményben verhetetlen magyar faji és nemzeti ösztön hatalmas önvédő fölmozdulását".

„Magyarabb világ felé" irányuló törekvéseket, ilyen iskolapolitikát követel. Egyik mondata így kezdődik: „Zsidók és árják sose felejtsék el . . ." A cenzúra nem törölte.

1940. január 2-án a magyar küldetés belső gátlásairól elmélkedik, és felszólítja Telekit: neki kellene kioktatni a magyar nagybirtokos és nagytőkés világot, hogy az eddigieknél sokkal nagyobb áldozatok szükségesek a szociális egyensúly és a jó gazdasági rend és termékenyebb termelés megvalósításához.

Közben a jobboldali sajtó nem veszi éppen szó szerint Németország ellenfelei sértegetésének, lebecsülésének tilalmát.

A lengyel menekülteket úgy-ahogy elhelyeztük. Az idők folyamán 110 000 lengyel katonát fogunk átküldeni Jugoszláviába. A lengyelek gondozása valahogyan majdnem kisgazdapárti feladattá válik: Antal József végzi a munka hivatali részét a belügyben, Keresztes-Fischer fedezi. Az emberek elhelyezése körül sokat fáradoznak kisgazdapárti vezetők, közöttük Zsilinszky, akit lengyelimádata szinte predesztinál, hogy segítsen, ahol segí-

teni lehet. Ebben van valami politikai okosság: ha a németek felszólalnak valamiért, rá lehet tolni a felelősséget az ellenzéki politikusokra, s egy – véletlenül – ellenzéki pártállású minisztériumi főhivatalnokra. Azt hiszem, abban az időben Teleki Pál nemcsak nekünk mondta, hogy ha a németek bajt csinálnak, ő nem tud és nem is szándékozik védelmet nyújtani, mindenki önmagáért feleljen, ha tud . . .

A német hódítók berendezkedtek Lengyelországban, s ha az ember a korabeli nyilas újságokat vagy a „Függetlenség"-et olvassa, azt hihetné: földi paradicsomot rendeztek be maguknak lengyel földön.

Nyugaton „furcsa háború" van; egyik fél se mozdul, s az angolokról, franciákról könnyű megírni: fedezékeikbe húzódva rettegnek a holnaptól.

Így állunk a háborúval, közben azonban mind erősebb hangulatkeltés folyik – hol a gazdasági tárgyalások, hol ünnepi események, évfordulók adnak rá alkalmat –, hogy a németekkel való barátság elmélyítése, szorosabb gazdasági kapcsolatok, nekik előnyös kötelezettségek vállalása útján férkőzzünk minél jobban Hitler bizalmába, és próbáljuk német segítséggel megoldani Románia elleni területi revíziós igényeinket is. A nyilasok katonai együttműködésre is célzásokat tesznek, hízelegnek és felajánlkoznak a Lengyelország felett győzelmi tort ülő német hatalomnak, pedig az adott helyzetben Hitler még nem keres katonai szövetségeseket.

Zsilinszky óv a kockázattól, de benne is van valami rejtett reménység, hogy katonai eszközökkel is előmozdíthatnánk Szent István birodalmának helyreállítását.

„Egy számban kicsi, de változatlanul nagy hivatású nemzet, mint a magyar, csak a maga küldetésének, és a maga létének, függetlenségének, életformájának védelmében, az ezeréves magyar önvédelemben vállalhat igazán kockázatot. De erre a kockára aztán mindent fel kell tenni, mindent, fejünk alól a párnát és ereink utolsó csepp vérét is."

Június 14-én elesik Párizs, ugyanazon a napon Mussolini csa-

patai behatolnak Dél-Franciaországba, – ma már ismerjük nehézségeiket: a fasiszta hadsereg az alig-alig védelmezett határokon is keservesen boldogult. Annak idején persze ezt csak sejteni lehetett a homályosan megfogalmazott hadijelentésekből. Bajcsy-Zsilinszky csalódottsága érezhető a „Független Magyarország" óvatosabb hangján. Ez azonban el fog múlni, s július 29-én már megint a túláradó rajongás fénye csillog ünnepi cikke lelkes sorain: Mussolini születésnapját ünnepli, s az a véleménye, hogy „a Duce és népének győzelme hozza meg a magyar igazság győzelmét is". A magyar–román feszültség forrpontig hevült, és Zsilinszky újabb erőteljes olasz beavatkozásban reménykedik. Ez is benne van Mussolini üdvözlésében.

A „Független Magyarország" 1941. február 17-i számán még Zsilinszky a főszerkesztő, a következő számon főmunkatárs, egy hét múlva ez a fejléc kerül az első oldalra: „Hétfői politikai lap."

A változást megelőző időben hősünk mintha visszaesett volna szegedi szemléletei legmélyére. Írásaiban szinte égig lobog a nacionalizmus, a szomszédokkal való megértés hangoztatása mellett a legnyersebb fajvédelem, a Szent István-i birodalom helyreállításának sóvárgó prófétálása. Barátai óvatosságra és megfontolásra intő tanácsait elutasítja. Miután kivált a lapból, amelyet azután Mihályfi Ernő vezetett a baloldali antifasiszta és békebarát erők népfrontos együttműködésének szellemében egészen a betiltásig, a Parlamentben találkoztam Zsilinszkyvel.

– A fele királyságomat adtam oda, több engedményt nem tudok tenni – mondta keserűen. Valahogy megint a Hadik-huszár volt, de egy fáradt, szomorú, a körülötte zajló világot most éppen furcsa, mérges értetlenséggel néző Hadik-huszár.

Az a főszerkesztői „fél királyság" különben havi 600 pengőt jelentett keresetben, jövedelemben, abban az időben ennyi pénzből koronát, jogart, palást nem igen lehetett vásárolni, kardot is szegényeset. Zsilinszky Endrének ez a jövedelem volt a létalapja. Képviselői tiszteletdíja 740 pengő, ezt azonban megemésztette a sok elháríthatatlan reprezentáció, utazgatás, „alkotmányos költség" – maga a képviselőség.

1940. január 20-án Eckhardt Tibor lemondott a Független Kisgazdapárt elnökségéről, noha ezt párthívei többsége ellenezte. Tildy Zoltán vette át a párt vezetését, a maga egyszerűbb, józanabb módján, s ezzel a párt megint közelebb került a parasztokhoz, az egyszerű emberekhez, akik szemében Eckhardt mindig egy elég távoli, nagyeszű úriember volt: vállra emelik, de nem biztos, hogy vele együtt beülhetnek a hatalom paradicsomába. Amikor megjelent a népgyűlések emelvényén, szónoki erejével magával ragadta a tömegeket, fel tudta gyújtani a parasztok lelkesedését, még a banketten is közöttük ült, hajlandó volt enni a birgepaprikást hajnaltól éjfélig, éjfél után azonban az urakkal kártyázott, dámáknak udvarolt, – akkor már idegen volt az egyszerű népnek, hinni se tudtak neki. Tildy más ember, közülük való, az ő nyelvükön beszél, a szegények módján gondolkozik, úgy is politizál, s amellett pap is, hisznek neki isten és a demokrácia nevében. Bajcsy-Zsilinszky is úr, de ha szemébe néz egy szegény falusi embernek, már tűzbe mennének érte, annyi szeretet és emberség sugárzik tekintetéből még akkor is, amikor szikrázni látszik a nagy indulatoktól, a szenvedélyességtől. Most ez a két ember kerül előtérbe a pártvezetésben, Tildy magasabb rangban, fékezni tudja Zsilinszky túlzásait, s erre most szükség van. Az egyszerű tömeg mind a kettőt a maga emberének tartja. Ők tudják, mi van Eckhardt lemondása mögött.

A lemondott pártvezér áprilisban Amerikába utazik, felolvasó körútra, valójában azonban már egy későbbi utazást készít elő: Teleki küldi, hogy legyen kint nyugaton egy ellenzéki politikai vezető, ha Magyarország belesodródnék a háborúba. Szegedről jöttek, keresztények és nemzetiek, antibolsevisták és antiszemiták, de ez nem gátolja őket, hogy egy Gerő nevű parkettgyárostól, a magyarországi szabadkőművesek fejétől kérjenek ajánlóleveleket az amerikai misszióhoz.

Se Teleki, se Tildy, de mások sem számítottak rá, hogy Eckhardt a neki szánt szerepet nem fogja betölteni. Előbb Habsburg Ottóval szövetkezett a háború alatt, utóbb – 1945 után, a hidegháború szakaszában – az Egyesült Államok politikai eszköze lett a szocializmust építő Magyarország ellen.

Az új kisgazdapárti vezetésben Zsilinszky a külpolitikus, s természetesen a „Szent István-i birodalom" újjáépítésének szolgálata is külpolitika. Tildyt nyugtalanítja a fegyvercsörtetés, ami most nem északon, hanem a keleti határon folyik, s a szeghalmi papnak igen pontos értesülései vannak: most sincs sok csörtetni valónk. Zsilinszky sokkal nagyobb bizalommal van a „régi magyar hadierények" iránt.

1941-ben fogja megjelentetni „Helyünk és sorsunk Európában" című könyvét, amely megint a magyar felsőbbrendűség hitének bibliája, evangéliuma, katekizmusa, hősünk rajongó, határtalanul elfogult nacionalizmusának hitvallása.

Abból indul ki, hogy már a monarchiát is Szent István útmutatása alapján lehetett és kellett volna megmenteni 1918-ban, aztán múltunk ragyogó történelmi példáit felidézve állapítja meg „kiegyenlítő és kiegyensúlyozó" küldetésünket a Kárpát-medence eljövendő rendezésében.

Felsorolja azokat a „magyar sajátosságokat", amelyekkel meggyőződése szerint nemzetünk rendelkezik és alkalmassá teszik – egyedül őt teszik alkalmassá – a Duna völgyi vezetésre:

A magyar eredeténél, abból adódó egyéniségénél, egész szellemiségénél fogva érdektelenebb a germán, szláv, latin vitákban, mint más nemzetek.

Bizonyos eredendő tárgyilagosság, megértés, fölényesség él bennünk más népekkel szemben. A magyarság évezredek során nevelődött bizonyos faj fölötti tárgyilagosságra és fölényességre.

Se túlságosan tisztelni, se túlságosan gyűlölni nem tudunk más népeket.

Erős politikai, jogászi, katonai tehetségünk, tárgyilagosságunk és fölényességünk emberséggel párosul. Emellett van

bennünk kis mosolygó derű és könnyűvérűség nehézségek, ellentétek áthidalásához, kudarcok elviseléséhez és folytonos újrakezdéshez.

Bírói lelkületű nemzet vagyunk, megvan bennünk az igazságosztás ösztöne, tehetsége, szenvedélye és mértéktartása. (Itt megjegyzi, hogy ideálja, Bulcsu vezér, elsősorban bíró volt, és csak különös tehetségével vált a pogány korszak első hadvezérévé.)

Hajlamosság van bennünk az egyetemességre.

Vonzó, varázsló erővel rendelkezünk.

Szellemünk zárt és egyetemes.

Egyszerre vagyunk nyugatiak és keletiek, elfogultságok nélkül.

A nemzetben uralkodó előkelő érzület is hivatottá tesz bennünket a vezetésre.

Mennyi rajongás, mennyi kritikátlan általánosítás?! Van-e, lehet-e nép, nemzet bárhol a világon, amelyről ezt a sok szép tulajdonságot, sajátosságot általánosítva el lehetne mondani?

S ezt az után írja, adja ki, amikor már megvolt a második bécsi döntés, Észak-Erdélybe is bevonult a magyar honvédség és közigazgatás, s a Független Kisgazdapártban, de magánál Zsilinszkynél is egymás kezébe adják a kilincset a kesergő, panaszkodó felvidékiek, erdélyiek. Kik ezek a fennhéjázó, garázda, lumpoló, kérkedő tiszt urak, zsarnok főszolgabírák, megvesztegethető, sőt a vesztegetést megkövetelő hivatalnokok? – kérdezik csallóközi parasztok, érsekújvári, rozsnyói, kassai polgárok, miután már túl vannak az ünnepeken, és észre kell venniök, hogy ha vannak is kivételek – akik velük együtt keseregnek –, az anyaország nagyjában a leggyengébb hivatalnokanyagot küldte a visszacsatolt területekre. A honvédség fiatal tisztikarának pedig a szellemével van valami alapvető baj: az első pohár bor után úgy viselkednek „a bennszülöttekkel", mintha idegen hódítók és nem magyarok volnának.

Az után írja ezt, amikor Teleki már nem tudott megegyezni se Bukaresttel, se Hațieganuval, Lazarral, az észak-erdélyi te-

rületen maradt románok vezetőivel, s a milliós román tömeg parlamenti képviselet nélkül maradt. Az után írja, amikor a visszacsatolt terület aggódó magyar vezetői már kérik, követelik Telekitől; fékeztesse meg a nemzetiségi területeken garázdálkodó tiszteket.

Zsilinszkyhez is jönnek a panaszkodók, hihetetlen történetekkel keserítik. Mintha a szívét tépnék, hiszen ő a legmélyebb hittel vallja a nemzetiségek tiszteletének elvét, vezetni akarja őket, de nem zsarnokoskodni felettük. Tele van saját fajtája iránt érzett elfogultsággal, de emberségével és történelmi érzékével nem fér össze a zsarnokság.

– Nem lehet igaz . . . – mondja, amikor Hațieganutól az első segélykérés érkezik Kolozsvárról.

De azért elmegy panaszkodni Telekihez. Közben egy újságírót kér meg: nézzen körül a román vidéken. Mire meghallotta Telekitől, hogy „nem lehet igaz", amiről panaszkodik – az újságíró már vissza is érkezett. Sok a csendőr, mondta, be sem engedték a román falvakba.

– Nem lehet igaz . . . – Telekinek megint csak ez a véleménye. Azután keményen összecsatáznak, jellemző a két emberre, akkor verik fejbe egymást érveikkel, amikor már mind a ketten tele vannak keserűséggel, tudják, hogy a román panaszokban van túlzás, de ami igaz, az éppen elég elszomorító. Vigasztaló-e ennek a két „fajvédőnek", hogy valamiben egyetérthetnek: főleg a nyilas tisztek garázdálkodnak. De már ennyi nyilas tisztünk van? S hol vannak a Főméltóságú Úr hűséges, komoly tábornokai, főtisztjei? Legtöbbje falaz a fiatal tiszteknek, és csak hónapok múlva enyhül valamennyire a helyzet. Nem kis mértékben az erdélyi magyarok magatartása következtében.

Nemcsak a magyarok, székelyek, hanem vezetőik többsége is öntudatosan és félreérthetetlenül erdélyi. Emlékeztetik Telekit, Bethlent, megmondják a kormánypárt és az ellenzék vezetőinek, bemennek Kolozsvárra a hadtestparancsnokhoz, azt is figyelmeztetik, hogy ők századok óta tisztességesen együtt éltek a román és a szász nemzettel, ennek az életnek megvannak a ki-

alakult törvényei, azokon változtatni nem akarnak. Írók, politikusok és egyszerű emberek magyarázzák a törvényt: merőben különbözik attól a gyűlölködéstől, ami Magyarországon a gyilkosságokkal, terrorral terhes ellenforradalommal kezdődött, és néhány éve új, elszomorító fejezeteit írják a nyilasmozgalom és a német befolyás nyomán. Békében, tisztességben, egymás tiszteletében együtt élni, kenyerét, nyelvét, kultúráját, nemzeti érzékenységét senkinek meg nem bántani: ez a törvény, mondják, s történelmi példákkal tudják bizonyítani, hogy hosszú lejáratra csak ez a politika lehetséges Erdélyben. Aki mással kísérletezett, előbb vagy utóbb belebukott a kísérletbe. Erdélyben még a munkásmozgalom balszárnyának is más a helyzete, mint az anyaországban. Vajon úgy képzelik-e a Budapest felől érkezett urak, hogy Erdélyben is elkezdik állítani az akasztófákat a kommunistáknak?

Zsilinszky régi barátságokat elevenít fel, újakat szerez Erdélyben, s ezekre a barátokra mind nagyobb bizalommal tekint. 1944-ben, amikor érzi, hogy az országra rászakad a végső veszedelem, nem tudom hány levelet ír, küld bizalmas futárokkal Erdélybe: meghitt emberei jöjjenek Magyarországra, Budapestre. Azt hiszi, fél tőle, hogy itt kevés a polgári erő – mondjam azt, hogy kicsiny az úri rend képviselete? –, akikre támaszkodni tudna az eljövendő hónapokban. Akkor már azt is írni fogja a levelekben, hogy „a munkásságnak erős szervezeteivel vagyok kapcsolatban".

De térjünk vissza az 1940-es eseményekhez.

Alig vagyunk túl a második bécsi döntésen, a Teleki-kormány hozzájárul ahhoz, hogy német „tancsapatok" Magyarországon keresztül Romániába vonuljanak, azzal a hivatalos megjelölt céllal, hogy „újjászervezzék a román hadsereget a modern hadviseléshez szükséges minden felszereléssel". Még néhány héttel ezelőtt annyira kiélezett a helyzet Magyarország és Románia között, hogy bármikor kirobbanhatott volna a fegyveres összecsapás. Most azzal lepjük meg a világot, hogy megadjuk az átvonulási engedélyt a román hadsereg német kiképzőinek, akik

persze nem üres kézzel vonulnak kelet felé. Nehéz kideríteni, milyen érvekkel érte el Hitler ezt a fordulatot, nem hiszem, hogy messze járnék az igazságtól, amikor feltételezem: a bécsi döntőbíráskodás után szélsőjobbra fordult román kormányrendszert fenyegető bolsevista veszedelem hangoztatása győzte meg Telekit, hogy engednie kell.

A „tancsapatoknak" s velük együtt rengeteg modern támadó fegyvernek Romániába való szállítása egyik előkészítő lépése volt Hitler későbbi támadásának a Szovjetunió ellen.

November 20-án Teleki Pál és Csáky külügyminiszter Bécsben aláírta Magyarország csatlakozását a támadó jellegű háromhatalmi egyezményhez, amelyet két hónappal korábban Rómában kötött meg Németország és Japán.

A magyar csatlakozás becikkelyezése ellen Bajcsy-Zsilinszky Endre harmadmagával szavazott az országgyűlésen, más tiltakozás nem hangzott el a törvényhozásban. Költségvetési felszólalásában kijelentette:

– Nem helyeslem a kormánynak a háromhatalmi egyezményhez való csatlakozását, s azzal nem azonosítom magam, az ellen tiltakozom.

Annál nagyobb lelkesedéssel üdvözli a december 12-én Belgrádban megkötött magyar–jugoszláv barátsági szerződést, s ebben az ország népének nagy többsége egyetért vele. Zsilinszky külpolitikai koncepciójának, Szent István-i álmodozásainak is egyik fontos alaptétele, hogy a magyarságnak a délszlávokkal a legszorosabb barátságra és együttműködésre kell törekednie. A legnagyobb tisztelettel beszél a szerbek, horvátok harci erényeiről, jellegzetes nemzeti vonásaikról, bátorságukról, szorgalmukról, tehetségeikről. Persze Belgrádban és Zágrábban alighanem másként képzelik a délszláv jövőt, mint ahogyan azt Bajcsy-Zsilinszky a saját Duna völgyi terveibe beillesztené, de az tény, hogy szomszédaink közül a délszlávok iránt viseltetik a legnagyobb tisztelettel.

1941-ben kiadott és előbb már hosszan idézett könyvében azt

írja, hogy a Duna-medence rendezésének két döntő belső tényezője: a magyarság és a délszlávság.

És a régi harcias hang: „Itt nem semlegességgel kell szolgálni a békét, hanem bátor, sőt merész, kezdeményező szellemű, de egyben folyton résen álló, felfokozott aktivitással."

És a régi túlértékelése egy kis nemzet lehetőségeinek: véleménye szerint „hivatásunk a világ végéig" őrködni, hogy a Duna völgyét se a nyugatról kelet felé, se a keletről nyugat felé törő világerők el ne önthessék . . . Ez bizony az egykori pancsovai huszárhadnagy véleménye Magyarország és a magyar nemzet lehetőségeiről, amivel egyetérteni lehetetlen.

TELEKI ÖNGYILKOSSÁGA

A magyar–jugoszláv szerződést öröm és reménykedés fogadta. A bizalom alapja nem a jugoszláv államvezetési rendszer volt. Pál régensherceg amolyan patriarchális diktatúrafélét gyakorolt a kiskorú II. Péter király nevében. Ez volt a Karagyorgyevicsek szokásos uralkodási formája, amit néha látszatparlamentarizmussal takartak, máskor semmivel. A herceg angol nevelést kapott, ez a Teleki-féle magyar vezetők előtt értékes ajánlólevél. Haladó, antifasiszta közvéleményünk persze nem a hercegben bízik, hanem a népben. A szerbek harciasságában, a jugoszláv közösséghez tartozó egész népcsalád szabadságszeretetében, amiről a horvátok, bosnyákok, dalmaták sűrűn győzögettek bennünket összefonódott történelmünk folyamán. Bécsnek hasonló örömei voltak a szlovénekkel. Nincs okunk hinni, hogy e népi jellemvonások a függetlenség idején megváltoztak volna. Zsilinszky is így gondolkozik a délszlávokról, ezt számtalanszor írja és elmondja. Még hivatalos barátság sincs, s ő már azt hirdeti, hogy a Duna-medence rendjét ránk és a délszlávokra kellene építeni. Északi szláv szomszédaink iránt kevesebb

a bizalma. Miután Hitler elnyelte Ausztriát, Csehországot, uralma alá hajtotta Szlovákiát, ily módon katonai értelemben is átkarolt bennünket, harapófogóba szorította Magyarországot. A távolabbi jóbarátot, Lengyelországot villámháborúban legyőzték, megszállták, félő, hogy mi következünk a soron. Zsilinszky azt gondolja, fenyegetett helyzetünkben jó támaszunk lehet Jugoszlávia. De hasonló érzelmekkel fogadhatják a szerződést új barátaink is – iránt unk nagy bizalommal. Teleki nagyokat tud hallgatni, néha azonban megmagyarázhatatlan nyíltsággal szól, persze olykor nem céltalanul. Most a szerződés aláírása után fanyar nevetéssel panaszolja kisgazdapárti barátainak, akik között Zsilinszky is ott van: lám, micsoda politikusok ezek a szerbek, már az első pohár bor után azt puhatolták, mit gondolunk, hogyan lehet felhasználni a szerződést a *németek ellen*. „Csak legalább ne Csáky előtt kérdezték volna" – így Teleki, s ezen is van elgondolkoznivaló, a megjegyzés rávilágít furcsa politikai állapotainkra.

Sok jelét láttam, hogy Teleki a külügyminisztere iránt érzett szeretete, tisztelete, olykor majdnem atyai érzelmei mellett Csáky hűségét nem sokra becsülte. Sejtette, hogy kevés titka van a németek előtt.

A külügyminiszter nem sokkal később váratlanul megbetegedett, vesebajban meghalt, helyére Bárdossyt hívták haza Bukarestből, ahol elég kényes helyzetben jól együttműködött a németekkel. Ez abban az időben rendkívül dicséretes és a nyilvánosság előtt is megemlítendő tulajdonság volt.

Zsilinszky a jugoszláv szerződés megkötése előtt elmondta a képviselőházban, hogy egyetért a két ország közeledésével, s meggyőződése, hogy „a jugoszláv–magyar barátkozásban az egész magyar nemzet teljes lélekkel részt vesz". A szerződéskötés után ezt több újságcikkében állapítja meg. Érthető, hogy ezek után nyugtalansággal figyeli a német–jugoszláv kapcsolatok rohamos rosszabbodását.

Hitler, miután a Szovjetunió ellen tervezett támadása előkészítéseképpen megrakta Romániát „tancsapatokkal" és modern

fegyverekkel, előbbre lép, és rászorítja a bolgár kormányt, csatlakozzék a háromhatalmi egyezményhez. Március 2-án még meghökkentőbb lépés következik: bolgár hozzájárulással német csapatok vonulnak be Bulgáriába, fő szálláshelyük éppen a főváros és Várna, a fontos fekete-tengeri kikötő. Bár Várna a Szovjetunió felé irányuló szándékokról árulkodik, Jugoszláviában fokozódik a nyugtalanság. Még a németbarátságra átnevelt kormány sem vonhatja ki magát a közvélemény nyomása alól. A jugoszlávok kérdeznek, felvilágosításokat kérnek, ezt persze Berlinben – a régi recept szerint, ami Ausztriában és Csehszlovákiában bevált – felháborodással tárgyalják. A führer – a diplomáciában szokatlan módon – március 4-én együtt fogadja Filov bolgár miniszterelnököt és Sztójay magyar követet, s előttük már nyíltan fenyegető hangot üt meg Jugoszlávia ellen. „Ha megmoccannának – mondja – ez volna Jugoszlávia vége, mert végképpen feloszlatnám." Közben utal Bulgária és Magyarország területi követeléseire Jugoszláviával szemben. A „felosztás" ezek kielégítésével járna, amihez természetesen szükséges, hogy a két ország szorosan együttműködjék a Harmadik Birodalommal. A hírt Filov hazaviszi Szófiába, Sztójay jelenti Budapestre.

Március 21-én Bárdossy meglátogatja Ribbentropot, tájékoztatást kap, hogy Jugoszláviával előrehaladott tárgyalások folynak a háromhatalmi egyezményhez való csatlakozásról. És március 25-én erre is sor kerül. Az eseményt nem lehet másként értelmezni, mint hogy Németország zsarolja Jugoszláviát, s addig feszíti a húrt, ameddig lehet. A húr teherbírása azonban csak eddig tartott.

Március 26-án a szerbek elkergetik Pál régensherceget és a Cvetkovics kormányt. Péter király trónralép, Belgrádban szovjet- és angolbarát, németellenes jelszavakkal tüntet a nép, Hitler képét sárba tapossák.

A németek azonnal döntenek. Megtámadják, hogy Hitler szavai szerint „eltiporják" Jugoszláviát. A szomszédoktól, Magyarországtól is katonai intézkedéseket várnak. Ezt a hírt Sztó-

jay repülőgépen hozza Berlinből és a Várban lázas tanácskozások kezdődnek a kormányzónál, a miniszterelnöknél és a vezérkarnál.

Nem ennek a könyvnek a feladata, hogy végigkísérje az eseményeket, azonban a kor, a helyzet és a főszereplők ismeretében nem merném azt mondani, hogy ma már mindenben világosan láttunk. Megvannak a korabeli minisztertanácsi jegyzőkönyvek. Sok akkori dokumentumot feldolgoztak, és még mindig bukkannak fel új okmányok, feljegyzések, amelyeket értékelni a történészek feladata. Nem könnyű feladat, mert ez az időszak nemcsak bonyolult volt, hanem még okmányai is tele vannak ferdítésekkel, szépítésekkel, hamisításokkal. Horthy korára az volt a legjellemzőbb, hogy a vezető személyiségek ritkán voltak azok, aminek látszottak, s aminek láttatni szerették önmagukat. Ez számos korabeli dokumentumra is érvényes.

Aziránt semmi kétségünk nem lehet, hogy Teleki Pál sem kellő eréllyel és határozottsággal, sem helyzetének és személyi-hatalmi súlyának megfelelő kihasználásával nem lépett fel a német követelésekkel szemben, sőt egész bel- és külpolitikájával tovább vitte Magyarországot a lejtőn. Őt tehát nem lehet felmenteni a felelősség alól. Azonban Horthy és Werth vezérkari főnök összejátszásának még számtalan felderítetlen részlete lehet. Ez a két ember határozottan és félreérthetetlenül háborút akart: hódítani akart. Teleki, amikor politikájának erkölcsi építményét összeomlani látta, megírta Horthynak, hogy „szószegők lettünk, a gazemberek oldalára álltunk", ezért bűnösnek mondta önmagát. Végső menedékképpen a maga grófi és Teleki szemléletének megfelelő módon fegyverhez nyúlt, főbelőtte magát. Szertelen, szélsőséges hangulatember volt, a reá nehezedő depressziók hatása alatt bárminő lépésre képes. Ennek az 1941-es öngyilkosságnak még sok titka lehet ismeretlen és felderítetlen. Egyet-mást Zsilinszky és Tildy Zoltán is magával vitt a sírba. Hogy miből és miért gondolom, arra rá fogok térni.

Itt most szükségesnek tartom, hogy elmondjam véleményemet Hóman Bálintról, s arról, hogy a Teleki-problémával kap-

csolatban sűrűn és meggyőződéssel szokták idézgetni a börtönben készült feljegyzéseit. Amint megbecsüléssel, olykor meghatottan, de mindenesetre tisztelettel forgatom Rassay Károly feljegyzéseit, a háborús főbűnösök ügyeiben tett tanúvallomásait, épp annyira meg vagyok győződve Hóman Bálint megbízhatatlanságáról. Egyiket épp oly jól ismertem, mint a másikat. Megtanultam, hogy Rassayt még emberfeletti hiúságában is igen jelentékeny személyiségnek érezzem, aki saját kárán is igazat mond, ha valamiről kérdezik. Hóman kiválóan képzett történész, de gyatra, rossz minőségű, megbízhatatlan s veszedelmes ember volt, akire mindig figyelni kellett.

Sajnos, Gömbös Gyula idejében, de még inkább Darányi Kálmán oldalán végzett bűnös, kártékony tanácsadó tevékenységéről írott dokumentumok nincsenek. A dolgok természetéből következik, hogy nem is lehetnek. Így azután, ha a kortársak kihalnak, Hóman lassan-lassan átalakul valami politikába tévedt jámbor tudóssá, és egy-két évtized múltán már elég nehéz lesz megérteni: miért is ítélte el őt a felszabadulás után a Népbíróság. Pedig az igazság az, hogy az Árpád-kornak ez a híres történésze, miután Gömbös Gyula a politikába beszabadította, másfél évtized legfélelmetesebb és legveszedelmesebb intrikusa volt, s miután kiméricskélte számításaiban a jövőt, teljes szívvel-lélekkel a német szövetség, a náci cimboraság, a magyar nacionalista mozgalmak német recept szerint való áthangszerelése, a Berlinhez való szolgai alkalmazkodás, Hitlerék magyarországi behatolásának szolgálatába szegődött. Cselekedeteiről és állásfoglalásairól elég pontos értesüléseim voltak, hogy ezt leírhassam róla.

A kormánypártban ifjúkori szoros barátság fűzött össze négy embert: Darányi Kálmánt, Lázár Andort, Kelemen Kornélt és Hóman Bálintot. Közülük Kelemennel – Bajcsy-Zsilinszky Endre későbbi védőjével – nekem is bizalmas barátságom alakult ki. Sokat politizáltunk együtt, ő a maga konzervatív, óvatosan haladó módján, én türelmetlenebbül, azonban jól értettük egymást és a kormánypárt belső mozgásait meg szoktuk

beszélni. Segítségével nyomon tudtam követni: milyen tanácsadója volt Hóman Gömbösnek, s hogy Darányi Kálmán, Bethlen korábbi bizalmasa és miniszterelnökségi államtitkára Hóman tanácsait követve miként csúszott át régi gazdájától Gömbös Gyulához. Még Kelemen számára is meglepetés volt, hogy Darányi előbb miniszterelnökhelyettes lett, majd Gömbös helyére lépett.

Darányi sunyi, alattomos, nehezen kiismerhető ember, nem valami nagy lumen. De Hóman mindig mellette, mögötte van – rokonok is –, ő a legfőbb tanácsadó, akinek mind a belpolitikában, mind külpolitikai kérdésekben döntő szava van. Különösen azután, hogy Eckhardt Tibor segítségével tető alá hozták a reakciós alkotmányjogi törvényeket, s mire sor került volna az ellenszámla benyújtására, Hóman ügyes manőverrel, egy kiprovokált parlamenti személyes összetűzéssel „kihajózta" Eckhardtot a „baráti együttműködésből". A kormánypárt konzervatív centruma Gömbös halála után Darányiban a saját emberét látta miniszterelnökké emelkedni.

Kelemen a centrum egyik vezetője. Minden nap együtt van Darányival mint régi baráttal, mint pártvezérrel és miniszterelnökkel. Hamarosan felfedezi, hogy Darányi a centrumnak ígér, cselekedeteivel azonban a párt szélsőjobbszárnyának udvarol – Hóman tanácsára és az ő messzemenő közvetítő szolgálataival. Kezdetben azt hiszik, egyensúlyozási manőverről van szó, utóbb azonban tudomásul kell venni, hogy teljes átállásról szélsőjobbra: azok mellé, akik Hitlerért és a nácizmusért élnekhalnak, a magyar politikát a legszorosabb németbarátságra kívánják építeni, fegyverkezéssel, faji törvényekkel, revizionizmussal. A centrum már tele van aggodalommal, fél a nyilas izgatástól. A kormánypárt jobbszárnya a nyilaskeresztesekkel nem hadakozni, hanem szövetkezni akar, a velük való barátkozásban akár a pártok egyesítéséig elmennének. Darányi sunnyog az öregekkel, ha velük van, ígér nekik fűt-fát, cselekedetei és személyi döntései viszont a szélsőjobbnak kedveznek. Mindez

Hóman tanácsára történik, Darányi mindenről őt kérdezi, vele tanácskozik, tanácsa szerint dönt.

Így ment éveken át, és Darányi Kálmán Hóman tanácsai, talán pártterrorja hatása alatt járta végig azt az utat, amelynek végén már akkora bizalmát élvezte Hitlernek, hogy amikor az első bécsi döntőbíráskodás előtt Imrédy Béla valami módon hatni próbált Hitlerre, – Darányit küldte hozzá. Hóman Bálint pedig megszerezte magának a „Nyilas Pufi" gúnynevet. Még pártjában is így emlegették a háta mögött. Semmi esetre sem megbecsülésből, mert minél jobban belemélyedt intrikáiba, annál kevesebben tisztelték, legfeljebb féltek tőle. Magyarország német megszállása után is hűséges szolgája volt a németeknek, Sztójay és Imrédy egyaránt megbízott benne, elítéltetése után a börtönben önigazolásképpen írott feljegyzéseire már csak azért sem érdemes komolyan odafigyelni.

Teleki Pál utolsó óráinak története még nem egészen tisztázott, de bizonyosan tudjuk, hogy esti vendégei között három kisgazdapárti politikus volt. Ennek – hogy a miniszterelnök drámai nehéz helyzetben, amikor kibontakozást már alig remél, ellenzéki vezetőket hív magához – kétségtelen megvan a politikai és emberi érdekessége. Előbb Bajcsy-Zsilinszky Endrét és Anghy Istvánt fogadta, késő este pedig Tildy Zoltán volt nála.

Anghy nevével most találkozik először az olvasó. Erdélyi birtokos, Doftánából szabadult a II. bécsi döntés rendelkezései alapján és képviselőnek hívták be a magyar parlamentbe. Megbarátkozott Zsilinszkyvel, és sok jel mutatja, hogy meghitt emberi közelségbe kerültek. Erre vall, hogy amikor Zsilinszky az 1944-es ellenállásra szervezkedett, és saját pártja vezetői iránt enyhe bizalmatlansággal segítséget kért a Felvidékről és Erdélyből, a meghívottak között volt Anghy István is. Anghyt elfogták, megjárta Sopronkőhidát is, azonban betegsége miatt kórházba került, élve szabadult. Most Erdélyben él. Telekivel történt utolsó találkozásáról szóló visszaemlékezései megerősítik azokat a közléseket, amelyeket Tildy Zoltántól kaptam ennek az estének a történetéről. Telekinek kevés reménye volt, hogy

meg lehet menteni a helyzetet, de úgy látszik, még nem vesztette el minden reménységét. Térképen magyarázta látogatóinak, milyen irányban várható a németek behatolása Jugoszláviába, ha elkerülik Magyarországot. De nem tudta biztosan, elkerülik-e.

Késő este fogadta Tildy Zoltánt. Ennek a beszélgetésnek a tartalmáról Tildy tájékoztatott életének és politikai pályafutásának rendkívül nehéz órájában. Vejét, Csornoky Viktort letartóztatták, és mert bebizonyítottan nemcsak csempészett, hanem a diplomáciai rejtjelkulcsot is eladta az amerikaiaknak, sorsa felől nem lehetett kétség. Tildy Zoltán lemondott a köztársasági elnökségről. Mielőtt elhagyta volna az akkori elnöki palotát, hálószobájában hosszan beszélgetett velem, elmondta keserűségeit, csalódásait. Neki jutott eszébe a Teleki-párhuzam, de Teleki gróf volt, ő pap, mondta, az öngyilkosság grófoknak való, ő visszavonul, abban bizakodva, hogy talán még hasznára lehet az országnak. Komor baráti férfigyónás volt ez kettőnk között, Tildynek, akivel nagyon közel álltunk egymáshoz, s talán akkor a legközelebb, semmi oka sem volt, hogy valamit változtasson a Teleki-történeten.

Teleki Pál azért hívatta, hogy közölje vele, amit az ellenzék vezetőinek is tudniok kell: válságos helyzetbe kerültünk, nem tudja, sikerül-e kivergődni a bajból, és ha nem, akkor a katasztrófa elkerülhetetlen. Az ország katasztrófája. Hitler szabad átvonulást kért seregeinek, és felszólított bennünket, vegyünk részt a Jugoszlávia ellen induló „büntető hadjáratban", foglaljuk el azokat a déli területeket, amelyeket a békeszerződésben vesztettünk el és közismert, hogy igényt tartunk rá. Ismételten tanácskoztak a német követelésről. Ő – Teleki – a beavatkozás ellen foglalt állást, mert sem becsületes, sem veszélytelen dolognak nem látná. A katonák azonban és elsősorban Werth Henrik vezérkari főnök a háború mellett vannak. Telekit nyugtalanítja Horthy magatartása . . .

Még folyt a tanácskozás, utóbb már inkább két félelmektől gyötört ember gondterhelt beszélgetése, amikor Teleki asztalán

megcsörrent a telefon, valamit jelentettek. A miniszterelnök elfehéredett, azután letette a telefon hallgatóját. – Werth a kormányzó személyes parancsára hivatkozva megnyitotta a határt, és a németek már magyar területen vonulnak Jugoszlávia ellen – mondta Tildynek, s kérte, menjen el, egyedül akar maradni, még fontos dolgai vannak. Tildy nem kételkedett: Teleki számított a hírre, de remélte, hogy mégse kerül sor a határ megnyitására. Arra az esetre viszont, ha mégis bevonulnának a németek, és Magyarország hozzájuk csatlakozva megtámadná Jugoszláviát, mellyel néhány hónapja kötött örök barátsági szerződést, már megvolt az elhatározása: *az öngyilkosság.*

Reggel holtan találták az ágyában, főbelőtte magát.

Bajcsy-Zsilinszky Telekiben egyik eszményképét vesztette el, azzal pedig, hogy Hitler oldalán hadbavonultunk Jugoszlávia ellen, „birodalmi politikájának" egyik legfontosabb eleme kapott halálos sebet.

Teleki Pál helyére Bárdossy László lépett a kormányelnöki székbe. Eskütétele után bizalmas értekezletre hívta össze a pártok vezetőit. Az értekezleten Zsilinszkynek valószínűleg részt kellett vennie, de nincs róla feljegyzés. Rassay a Bárdossy-perben saját háborúellenes tiltakozásáról, Peyer hasonló felszólalásáról tett említést. Rassay emlékezete szerint ezen a tanácskozáson már Bethlennek is félelmei voltak, holott ő is felelős volt abban, hogy a katasztrófa szakadéka elé érkeztünk. Vagy talán éppen ezért beszélt így? „*Egy háborúba könnyű belemenni, de igen nehéz azt befejezni, s a kormány tegyen meg minden emberit, sőt emberfelettit, hogy ettől a háborútól az országot távoltartsa*" – mondotta.

Bárdossynak nem voltak aggodalmai.

1941 január havában örvendetes meglepetést, nagy lelki megrázkódtatást okozott Zsilinszkynek egy moszkvai jelentés. A Szovjetunió kormánya elhatározta, hogy visszaadja Magyarországnak, a magyar népnek az 56 honvédzászlót, amit Paszkevics herceg, az 1848–49-es szabadságharc ellen küldött orosz cári seregek főparancsnoka vitt magával hazájába, és győzelmi jelként I. Miklós cár lábai elé rakott. Ha bele tudunk illeszkedni Zsilinszky bonyolult és bizonyos értelemben mégis könnyen áttekinthető lelkivilágába, megértjük a megrendülést, ami érte, s aminek sietett is kifejezést adni.

Két évtizede hordozta magában a bolsevizmus és a kommunista eszmékhez fűződő minden történelmi folyamat és intézmény iránti ellenséges érzéseit, amelyeknek kilengési skálája igen széles, a bizalmatlanságtól a félelmen keresztül a gyűlöletig, azonban mindeddig kétségtelenül a gyűlöleti elemek uralkodtak benne. Még ha értelme, olvasmányai, tanulmányai olykor perbe is szállnak elfogultságaival, a Szovjetunió, annak pártja és kormánya mégis úgy él képzeletében, mint foglalata mindennek, ami ellen ő 1919-ben Horthy Miklósával és barátaival, akkori hite szerint „a legjobb magyarokkal", harcba indult. 1930 óta már nem biztos benne, hogy a szegedi gárdát valóban a legjobb magyarok közösségének szabad-e mondani. A gárdából sokan kihulltak, sokat ő maga törölt egy képzeletbeli vörös ceruzával, amit a becsületről, tisztességről és a hazafiságról kialakult kényes ízlése irányít. Másrészt baloldali magyarokkal, 1919-es vöröskatonákkal is elgondolkoztató emberi és politikai kapcsolatai alakultak az évek folyamán. De a Szovjetunió mégis csak a „kommunista veszélyt" testesíti meg képzeletében, a veszedelmet, amely Magyarországot és a kereszténységet egyaránt fenyegeti. Olvasta Illyés Gyula és Nagy Lajos írásait a Szovjetunióban tett látogatásukról. Ezekről szívesen beszélgetett és vitatkozott, sok kérdésben engedte meggyőzni magát. A bol-

sevizmusról és a szovjet hatalomról kialakult régi nézetei azonban alapvetően nem változtak. Valami olyan gondolat is él benne, hogy „mi nem bocsáthatjuk meg az oroszoknak 1919-et, és ők nem bocsáthatják meg nekünk 1920-at". Ez romantikus történelemszemléletéből következik. Józan esze diktálta, hogy ne tiltakozzék a magyar–szovjet diplomáciai kapcsolatok felvétele ellen, és sajnálja, amikor – 1939 február havában – e kapcsolatok Magyarországnak az antikomintern paktumhoz való csatlakozása miatt félévi átmeneti időre megszakadtak. A Szovjetunió jelen van Európában, Kelet-Európában, sőt 1939 márciusában közvetlen szomszédságba kerültünk. A Kárpátokban a határsorompók egyik oldalán magyar, a másikon szovjet katonák teljesítenek szolgálatot, egymásnak kölcsönösen tiszteletet adnak, a kiskatonák, ha már megismerték egymást, barátságosan átmosolyognak, átbeszélgetnek szovjet földről magyar földre és viszont.

Elfogultságai mégis megmaradtak, és mikor hírét veszi különböző területeken megindult és jól alakult szovjet–magyar tanácskozásoknak, megállapodásoknak, végül pedig a moszkvai elhatározásnak, hogy visszaküldik a honvédzászlókat, szíven üti a meglepetés. Ezt a gesztust sehogy se tudja összeegyeztetni a szovjet kormánypolitikáról, a bolsevista államvezetésről, annak módszereiről, normáiról benne élő elképzelésekkel. A Szovjetunió valami rendkívüli és rendhagyó lépést tett, vagy az ő nézeteiben van valami hiba. Van miről elmélkednie. Politikus és újságíró, szólnia, cselekednie kell.

„Talán nem járunk messze az igazságtól és nem festünk magunknak vele hamis ábrándképet, ha ebben a gesztusban, túl az udvariasságon, bizonyos szimbolikus üzenetet vélünk felfedezni. Azt az üzenetét Szovjet-Oroszország vezetőinek és a szovjet-orosz népnek, hogy nincsenek ellenséges szándékaik Magyarországgal és a magyar nemzettel szemben" – írja a „Független Magyarország"-ban.

Üzenet Horthynak? Üzenet a magyar népnek? Meg fognak érkezni a zászlók, ünnepélyes a fogadtatás, és Zsilinszkynek

észre kell majd vennie, hogy ha Moszkvában nem is fogalmazták meg pontosan, félreérthetetlenül az üzenetet, *Budapest és a nép* úgy értelmezte, hogy az orosz gesztus nem a kiváltságosaknak, hanem a tömegeknek, a nemzetnek szól.

Tovább elmélkedik cikkében:

„Vajon valóban történelmi kényszer-e, hogy nekünk, oroszoknak és magyaroknak ellenfeleknek kell okvetlenül lennünk? Nem képzelhető-e el annak a történelmi barátságnak a megújulása, amely valójában az orosz és magyar történelem nagyobbik felében, túlnyomó nagy részében, az Árpádok alatt oly tisztán, majdnem törvényszerűen érvényesült?"

Nem, itt nincs szó történelmi kényszerről. De jól figyeljünk oda: hősünk még mindig nem a jelenben, nem a történelmi és földrajzi adottságokban, hanem régmúlt idők barátkozásaiban keresi egy elképzelt, *remélt* új barátkozás gyökereit. Képzeletében valahogyan ketté válik az orosz és a szovjet nép fogalma. A rendszerben – a Szovjetunióban és Magyarországon uralkodó rendszerek különbözőségében – nem látja akadályát a két ország és két nép közeledésének, barátkozásának, azonban még szó sincs arról, hogy közelednék a szovjet rendszer megértéséhez. De ha eddigi életpályáját nézzük, már ez is nagy haladás.

Az „oroszokról" és újra meg újra az oroszokról van szó az idézett cikkben, s leginkább róluk lesz szó a cikket és majd a zászlók megérkezését követő beszélgetésekben is.

S az akkori újságcikket újra olvasva kísértetiesen felrémlik bennem egy 1943-as tanácskozás emléke, melyet a vezérkarnál tartottak, s ahol a szerencsétlen 2. honvédseregtől hazatért tábornok számon kérte az újságok szerkesztőitől: miért nem tanítják gyűlöletre a népet a Szovjetunió és a szovjet nép iránt. Egy képviselő-főszerkesztő megkérdezte tőle élesen, hideg barátságtalansággal:

– *Miért gyűlölje a mi népünk a Szovjetuniót és az oroszokat?*

Zsilinszky már előbb, 1941-ben felelt erre a kérdésre. Elsősorban 1849-es emlékeket idézett. Nem az orosz nép, hanem Miklós cár küldte ide seregeit, leverni a magyar nép szabadság-

harcát. Egyik zsarnok segítséget nyújtott a másiknak. De talán még Paszkevics is megértette népünk fájdalmát, tisztelte elkeseredett hősiességét, az orosz katonák magatartásáról pedig sok szép történet maradt a nép ajkán. A katonák teljesítették parancsaikat, közben azonban inkább enyhíteni, mint szaporítani törekedtek a háborúval járó fájdalmakat, veszteségeket: ez volt róluk a vélemény a nép és a honvédsereg körében, s ennek is része volt Görgey elhatározásában, hogy nem az osztrák seregek, hanem az oroszok előtt tette le a fegyvert.

„A világháború – az első világháború – küzdelmei sem tudtak gyűlölködést kicsikarni a két nép lelkéből egymás iránt – olvassuk tovább Zsilinszky idézett cikkében. – Ezt minden háborús magyar katona tanúsíthatja. Mindig emberséges ellenfelek voltunk . . .”

Március 20-án Moszkvában a Vörös Hadsereg központi házában Tyulenyev hadseregtábornok átadta a szabadságharc ereklyéit Kristóffy József magyar követnek. Díszőrség állt, a himnuszokat játszották, a tábornok és a követ beszédet mondott, majd katonai díszkísérettel, szovjet és magyar küldöttséggel hazaindultak a zászlók.

Budapestről különvonat ment Lavocsne határállomásra, március 23-án vették át honvédségünk képviselői az 56 zászlót. Március 24-én a Keleti pályaudvaron és a budai Hadimúzeumhoz vezető útvonalon ezrek és ezrek gyűltek össze, vettek részt a budapesti ünnepélyes fogadtatáson. Úgy tűnt, mintha egymástól mesterséges korlátokkal elválasztott két szomszédnép végre egymásra talált volna, s ezt ünnepelné a főváros népe . . .

„A zászlók most visszatérnek – írta ünnepi vezércikkében a „Népszava”. – Visszatérnek és vissza kell hozniok a régi márciusi szellemet is, vissza kell hozniok a szabadság gondolatát, vissza kell hozniok az egyenlőség elvét, amely azóta megnőtt, kiterebélyesedett, és már nemcsak a politika, de a gazdasági területre is érvényes kell hogy legyen, vissza kell hozniok a testvériség eszméjét, amely a fejlődés során új értelmet nyert, és ma már a kollektív társadalmi munkát jelenti. Egy olyan korban,

amelyben tort úl a demagógia, és amelyben politikai divattá lett a gondolatok meghamisítása, a szabadságeszme elsikkasztása, úgy jönnek vissza ezek a zászlók, mint a lelkiismeret. Ennek a lelkiismeretnek fel kell ráznia a közvéleményt, vissza kell adnia a már-már elveszett társadalomtudatot. A visszaküldött zászlókkal együtt vissza kell térnie a gondolatnak és a harci szellemnek is. A gondolat lendítőkereke ama harci szellemnek, amely a megtépett lobogók alatt elesetteket is sarkallta áldozatra és vérük ontására."

A zászlók reményeket ébresztettek, és a Budapesten májusban megrendezett Nemzetközi Vásár gazdag szovjet pavilonja emberek tízezreinek adott lehetőséget, hogy ott politikai reményeiknek is tüntető módon kifejezést adhassanak. Az ország minden részéből özönlöttek a vásárlátogatók Budapestre, a szovjet kiállító csarnok előtt hosszú sorok kígyóztak, s bár a rendőrség megrakta embereivel a környéket, minden mozzanatot ellenőrzött, megfigyeltetett, nem lehetett megakadályozni, hogy a vendégek számára kitett könyvek megteljenek aláírásokkal, a látottakért és a szovjetért lelkesedő bejegyzésekkel. Tömérdek ember, munkások, parasztok, értelmiségiek, régi és új forradalmárok, öregek és fiatalok úgy gondolták, hogy valami új dolog kezdődött Magyarországon, új kapcsolat Magyarország és a Szovjetunió között, és tele voltak bizakodással.

Zsilinszkynek nincsenek ilyen túláradó reményei. Teleki öngyilkossága vészjel volt számára, s a délvidék „visszatérését" sem tudja olyan örömmel fogadni, mint korábban, a két bécsi döntés nyomán történt területi változásokat. Rossz híreket kap Újvidékről, Szabadkáról, kisebb helyekről is, ahol fiatal tiszt uraink garázdálkodnak és Zsilinszkyhez magyaroktól, szerbektől áradnak a panaszok a Bácskából, érkeznek a segélykiáltások. Nemcsak a politikus, hanem a katona is nyugtalankodik benne. A jugoszláv önvédelem a németekre összpontosította az erejét. A honvédség csak imitt-amott nyúlt fegyverhez, legtöbbször nem is volt rá szükség, csak éppen lövöldöztek, hogy ha idegen puskapor nem érződik, legalább a magunkét próbálgassuk.

Össze-vissza vonulgatnak az egységek, egymást zavarják mozdulataikban. Ejtőernyősökkel akarják biztosítani a Duna–Tisza-csatorna hídjait, tulajdonképpen csak hadgyakorlat, de az ejtőernyősök másfelé mennek, mint ahová szánták őket. Cenzúra van, ezekből a dolgokból semmi sem kerülhet nyilvánosságra, Zsilinszkynek azonban sok barátja van a hadseregnél, mindenről tájékozott, és emiatt is nagyon rossz a kedve.

1941. június 22-én hajnalban a németek hadüzenet nélkül, orvul megtámadják a Szovjetuniót. Olaszország és Románia azonnal hadat üzen a szovjeteknek. Zsilinszky bőséges politikai érzékkel rendelkezik, hogy megértse: *bekövetkezett a végső válság, megindult a versenyfutás a németek kegyeiért*, s úgy értékeli, a románok már szereztek egy újabb lépés előnyt velünk szemben. Újabb lépést, hiszen már a „tancsapatok" befogadása, a tömérdek hadianyag felhalmozása román földön fontos eleme volt Hitler szovjetellenes készülődésének, s ugyancsak része a magyar–román versengésnek a német kegyekért.

Még nem ismeri a kitört háború esélyeinek azt az elemzését, amivel Bartha honvédelmi miniszter és Werth vezérkari főnök néhány nap múlva ráveszi a beavatkozásért lelkendező Horthyt és az állásfoglalásában nem egészen egységes minisztertanácsot a magyar hadüzenetre, lelkében alighanem egyetértene a tábornokokkal, – az elemzésben, de semmi esetre sem a hadüzenetben.

Minden eddigi háborús tapasztalat a németek óriási gépi fölényéről beszél. Zsilinszky – mint előbb említettem – különválasztja az orosz és a szovjet ember, az orosz és a kommunista ember fogalmát. Csak ezután fogja megismerni és később bámulattal tisztelni a kommunista hazafiságot, a szovjet embereknek kommunista rendszerükhöz, a bolsevista párthoz való hűségét, a hazafiság és proletár forradalmiság elválaszthatatlan összefonódását.

Most csak a minden eddig látott akadállyal szemben legyőzhetetlennek bizonyult német hadigépezet felvonulását és gyors előretörését látja. Fél a németek gyors győzelmétől, mert meg-

győződése, hogy ha Hitler végezni tud a Szovjetunióval, utána egész Délkelet-Európát uralma alá hajtja. De alapjában véve attól is fél, amit társaságának néhány tagja mint lehetőséget említ, s ő ezeket kénytelen kommunista-gyanúval illetni, még ha különben egészen szíve közelébe férkőztek volna is: hátha a Szovjetunió győz? – na persze angolszász szövetségben, angolszász támogatással, de mégis a bolsevizmus . . .

Bárhogyan lesz, Magyarország itt van a két óriás között, és mi lehet a sorsa? Lengyelország, amellyel összekötné sorsunkat, legyőzötten a porban hever. Jugoszlávia, amelytől segítséget remélt volna, szétbombázott fővárossal, szétvert seregekkel összeomlottnak látszik. Hallani ugyan híreket, hogy a hegyekben, erdőségekben elszórt csoportok ellenállnak, harcolnak, de hol van még az ideje a szervezett partizánháborúnak. Gondolhatta-e Zsilinszky, hogy éppen a kommunisták fogják megszervezni a délszlávok háborújának új és győzelmes szakaszát, s Tito körül nemsokára legenda épül?

El kell döntenie magában, hogy a válságos helyzetben melyik oldalra álljon, milyen cél szolgálatába állítsa erejét és most már nem jelentéktelen tekintélyét.

A *béke mellett dönt.* Nagy baj, hogy a jugoszláv háborúba beavatkoztunk, de semmi esetre se menjünk tovább.

Csak hetek múlva fogja megtudni, hogy Molotov külügyi népbiztos magához hívatta Kristóffy követet. Közölte vele, hogy a Szovjetuniónak, mint eddig sem volt, ezután sincs követelése vagy támadó szándéka Magyarországgal szemben. Kristóffy táviratilag jelentette ezt Bárdossynak. A miniszterelnök azonban sem a kormánynak, sem Horthynak nem tett jelentést! „Elfeledkezett a táviratról", fogja vallani később, évek múlva, a Népbíróság előtt. Ha a miniszterek, ha a kormányzó nem tudnak a szovjet kormány barátságos üzenetéről, hogyan tudna Zsilinszky?

A vezérkari főnök beavatkozásunkról tárgyal a németekkel, Bárdossy a céllal egyetért, csak az nem tetszik neki, hogy a németek Werth tábornokkal s nem vele alkudoznak.

Aztán június 26-án bejelentik, hogy a szovjet légierő bombázta Kassát. Azonnal összehívják a kormányt, Keresztes-Fischer belügyminiszter, Bánffy földművelési és Varga iparügyi miniszter ellenzésével szemben Bárdossy keresztülviszi akaratát: a minisztertanács kimondja, hogy Magyarország hadiállapotban levőnek tekinti magát a Szovjetunióval.

Közben Krúdy Ádám, a kassai repülőtér parancsnoka jelenti hadtestparancsnokának, sürgősen írja Bárdossynak, és később keserűen megírja Zsilinszkynek is, de már későn: nem szovjet, hanem német gépek dobták le a bombákat, provokáció történt. Jó lesz hallgatni, jó lesz nem feszegetni a kérdést! – Bárdossy ezt a fenyegető választ küldi Krúdynak.

Ki akarta a háborút? Horthy, akiben újjáéledt egykori szegedi megszállottsága, és nem akar kimaradni az antibolsevista háborúból, amelynek kimeneteléről meg van győződve: véleménye szerint csak a Szovjetunió lehet a legyőzött. Akarta Bárdossy. Ki tudná megmondani, hiúsága vagy az a tévhit vezette-e, hogy jó történelmet csinál? Akarta Werth, Bartha, a tábornokok, a németeknek elkötelezett miniszterek.

1941. június 27-én délelőtt 10 óra 27 perckor nyitja meg a képviselőház ülését Szinyei Merse Jenő elnök, elítéli a kassai légitámadást, közli, hogy Bárdossy miniszterelnök bejelentést kíván tenni.

A miniszteri félkaréj majdnem teljesen üres az ülésteremben. Csak Bárdossy van jelen, aki nem ismeri az alkotmány rendelkezéseit, és Radocsay igazságügy-miniszter, akinek hivatalból kötelessége tudni, hogy a minisztertanácsban törvénysértő módon határoztak. Megsértették a törvényt, amikor Horthy beleegyezése után deklarálták a hadiállapotot. És még egyszer megsértették, amikor idegen területek fölé küldték repülőgépeinket, elindították a csapatokat, tehát az országgyűlés előírt engedélye nélkül határainkon túl harcba küldték a honvédséget. Dehát Radocsay hallgat . . . És hallgat a törvénysértésről Szinyei Merse elnök is, aki tudja, hogy ha hadüzenetről van szó, az országgyűlésnek tárgyalnia kell az erre vonatkozó javas-

latot. „Napirend előtti bejelentésre" adott engedélyt Bárdossynak. Ilyen felszólalás után vita nincs.

„Egészen rövid bejelentést szeretnék tenni – mondja Bárdossy, feketében, elegánsan, vékonyan, törékenyen, szenvedő komolysággal az arcán. – A Ház elnöke méltó szavakkal bélyegezte meg a szovjet nép jogellenes és minősíthetetlen támadását. A magyar királyi kormány megállapítja, hogy a támadások következtében Magyarország és a Szovjetunió között a hadiállapot beállott. Még csak egy mondatot. A magyar haderő a megfelelő megtorló intézkedéseket meg fogja tenni."

Jövő időben beszél: „meg fogja tenni". Most sem mond igazat, – talán azért, mert az igazat elmondani szégyenletes volna? Az első „megtorló hadművelet" siralmasan sikerült. Húsz magyar repülőgépet reggel 8 órakor támadásra indítottak. Kettő már a startnál megsérült. Kettő üzemzavar miatt hamarosan kényszerleszállást hajtott végre. Azután két gépet a szovjet légelhárítók lelőttek. Két raj eltévedt, visszafordult, anélkül, hogy a kijelölt célt elérte volna. Ezt valóban kényelmetlen lett volna elmondani a hadiállapot bejelentését „hosszan tartó éljenzéssel és tapssal" köszöntő országgyűlésnek. Valaki megkérdezhette volna: ha legmodernebb fegyvernemünk ennyire akcióképtelen, milyen állapotban lehet általában az egész honvédség?

– *Onnek nem volt joga* . . . – egyedül Zsilinszky tiltakozott. De hangja belevész „a hosszan tartó éljenzésbe és tapsba", amely az „Országgyűlési Napló"-nak, a kormány iránt hiperlojális szerkesztői szerint „a Ház minden oldalán" fogadta Bárdossynak a hadiállapotról szóló bejelentését. Szó sincs róla! Nem volt „taps és éljenzés a Ház minden oldalán" – *volt itt riadt hallgatás is.* Hallgattak azok, akik érezték, hogy valami szörnyű és kiszámíthatatlan veszedelembe keveredtünk. Azonban „okosak", „megfontoltak" a képviselők, a „felesleges beszédet" kerülik – most már különben sem érdemes szólni, hiszen a harcok már megindultak, magyar repülők bombáztak szovjet célpontokat, és az úgynevezett „Gyorshadtest", amely Werth ügybuzgalmából

amúgy magyar módon harcra készen állt, már elindult, mikor a Házban Bárdossy beszélt.

Csak Zsilinszky tiltakozott. „Önnek nem volt joga . . .” mondja Bárdossynak, aki egy kézlegyintéssel elintézi a jogvitát. Később azt fogja mondani a Népbíróság előtt, hogy nem ismerte a hadüzenetre vonatkozó törvényes rendelkezéseket.

Zsilinszky a tragikus órában csak az alkotmányjogba tud kapaszkodni. Krúdy keserű levelét később kapja meg, így arról, hogy a kassai bombatámadást, amivel a hadiállapotot indokolták, a német katonai attasé és László ezredes, a magyar vezérkar hadműveleti osztályának vezetője eszelte ki s a németek végrehajtották, a Ház ülésteremben a bejelentés órájában csak Bárdossy s talán a honvédelmi miniszter tud. Zsilinszkynek nincs más érve e pillanatban, csak az alkotmány, a törvény. Tudja, hogyan szabályozták a hadüzenet jogát: erről *előzetesen* kell az országgyűlésnek döntenie.

Az ország hadban áll, minden jelentés előretörésről, győzelmekről beszél. Az újságokra vigyáz a cenzúra, az aggódókat, borúlátókat s azokat, akik beszélhetnének a nehézségekről, megcáfolhatnák a győzelmi jelentéseket, fogva tartja „a hazafiasság fegyelme”. Nem tudom, volt-e akkor egyáltalán bárki az ellenzéki politikusok között, aki önmagára olyan szigorúan alkalmazta volna a fegyelmezett hallgatás parancsát, mint Zsilinszky. Pedig talán mindenkinél jobban ismeri a siralmas állapotokat, amelyek a honvédségnél uralkodnak. Hallatlan tekintélye, a szó romantikus értelmében vitézi híre van, még ellenségei is tisztelettel emlegetik virtusát, egyéniségének katonás vonásait. Sok a barátja, fiatal tisztektől a tábornoki karig, ezek kéretlenül is beszélnek vele a nehézségekről; mert valahogyan hozzátartozik a honvédséghez, annak nemes értelmében.

Az új háború egyik keserves megrázkódtatása akkor érte Bajcsy-Zsilinszkyt, amikor az annyira szívébe zárt lengyel hadsereg főparancsnoksága tömegtámadásra vetette be a lovasságot a német tankoszlopok ellen, és a páncélosok legázolták, szétszórták a lengyeleket. Hová lettek hősünk álmai a huszárságról mint

modern fegyvernemről? S most tudja, hogy a magyar „Gyorshadtest" kezdetleges, gyenge páncélzatú olasz „Ansaldo" harckocsikkal, korszerűtlen tüzérséggel, rozoga teherautókkal, lovas fogatokkal, két dandár lovon, hat zászlóalj biciklin indult el a kor nagy háborújába. A két hegyi és határvadász dandár, amivel a hadtestet „Kárpát-csoporttá" kiegészítették, hasonló felszereléssel kelt hadba. Vannak csapatok, amelyek zsebükben viszik a felszerelést, az első napokban lőszerük sincs, se korszerű hadtáp, se kielégítő egészségügyi szolgálat. De menni és menni kell. A vezénylő tábornokok hamarosan megdöbbentő jelentéseket fognak küldeni a vezérkarnak a csapatok állapotáról, veszteségeiről . . .

Zsilinszkyt emészti a kín, gyötrődik, hallgat, mert katonás gondolkozása azt parancsolja, hogy ha megszólaltak a fegyverek, senki és semmi se veszélyeztesse a harci morált, a nemzetnek fegyveres erejébe vetett hitét . . . A keleti frontról azonban sűrűsödnek a vészjelek, és a politikus, a hazafi valami formában mégis megszólalásra kényszerül: *megírja első nagy háborús emlékiratát*, komor hangú kísérőlevéllel elküldi a miniszterelnöknek.

„Nem vagyok katonai szakértő, a háborút is inkább a politikus szemével nézem. Egyébként is azt tartom, hogy van az élcen túl jó adag igazság is Clemenceau ama tréfás mondásában: a háború olyan komoly dolog, hogy azt nem lehet katonákra bízni. Valóban, a háború nagyobb részben lélektan, mint technika. És nagyobb részben diplomácia, politika, mint hadművelet . . . A háborút elsősorban államférfiak irányítják és bonyolítják, és a katonai vezérek csak segédkeznek nekik. Ezért alapvetően elhibázott dolog egy olyan óriási méretű háborúban, aminő ez a mostani, túlságosan a napi katonai sikerek és kudarcok mérlegére tenni magát a győzelem kérdését. A magyar politika ezt a hibát követte el az első világháborúban, s félni kell attól, hogy másodszor is így járunk . . ."

„. . . Az eddigi orosz–német háború nem váltotta be a német Blitzkriegben való reménykedéseket. Sőt kétségtelen, hogy az egész világ közvéleményét, a németeket is meglepte a szovjet-orosz ellenállás szívóssága. Valószínű ugyan még mindig, hogy

Németország megveri Szovjet-Oroszországot, de egyfelől aligha terjeszkedhet a német támadás az Urálon túlra, másfelől valószínűleg igen nagy árat kell érte fizetni emberben és anyagban egyaránt. Ugyanakkor tovább hosszabbodnak a német ellátási és utánpótlási vonalak . . ."

Előbbre lát, mint ezeknek a heteknek számos magyar katonai szakértője. Nem ismeri ugyan ennek a most még csak kibontakozó óriási honvédő háborúnak számtalan döntő tényezőjét, – még sejtelme sincs a világnak az ideológiai és hazafias elemek összefonódásában rejlő erők nagyságáról; a lakosság fegyveres és erkölcsi ellenállásának hatásfokáról; a partizánháború új elemeiről, amelyek nemsokára százezer négyzetkilométeres összefüggő hadműveleti területet hoznak létre a front mögött, vagy apró hadműveletekkel képesek összetörni páncélosgyűrűket katlanba zárt és a régi haditudomány szerint megsemmisítésre ítélt egységek felszabadítására; nem tudja lemérni a szovjet tüzérség erejét. Bizonyos időre szükség lesz, hogy a szakértők észrevegyék: a jó cári hagyományokat példátlan magasságra emelte, tökéletesítette a szovjet haditudomány ebben a fontos fegyvernemben; a kezdeti meglepetés és bizonytalankodás után a szovjet hadvezetés a mélységben való védekező-támadással megtalálja a páncélos előretörések megbénításának módszerét, amit nyugaton a franciák nem találtak meg; a Tuhacsevszkij-ügy után erősen aláértékelt szovjet katonai felső vezetés a meglepetések egész sorával jelentkezik és csúfolja meg a legyőzhetetlennek gondolt német hadművészetet. Zsilinszkyt ítéletében még számtalan elfogultság zavarja, amit a világ első kommunista katonai hatalma iránt érez, s ez is hozzájárul a könnyen kimondott jóslathoz: „Németország megveri Szovjet-Oroszországot."

De utal a várható nagy vér- és anyagi áldozatra, az utánpótlási vonalak meghosszabbodásából eredő problémákra, s úgy gondolja, hogy a német támadás aligha terjedhet az Urálon túlra . . . Hitler *másfél évvel később* fogja magyarázni Horthynak és vezérkari főnökének, hogy „nem mennek tovább, mert nincs rá szükség". Ezt a magyar vezetők nemcsak a támadó tervek feladásá-

nak értelmében veszik tudomásul, hanem az indokolást, a magyarázatot is elfogadják. Kállay Miklós miniszterelnök előadja majd zárt üléseken és tájékoztatókon, szerkesztőknek és politikusoknak, hogy a németek beássák magukat, lezárják a világot kelet felé, nem érdekli őket, mi történik Moszkva mögött és a Volgán túl . . . És ha a szovjetek támadnak? – kérdezi majd valaki. – A németek vissza fogják verni őket, megvan hozzá az erejük. Csak arról van szó, hogy nem mennek Ázsiába a bolsevisták után . . . – így magyaráz majd Kállay, mondom, bizalmas körben, de nagy meggyőződéssel, és sok minden egyéb mellett ez is kimarad majd a háború után nyugati emigrációban megszerkesztett emlékirataiból.

Zsilinszky tehát 1941 augusztusában úgy gondolja, hogy a németek megverik a Szovjetuniót. Látja azonban a győzelem korlátait nemcsak áldozatokban, hanem térben is: az Urálon túl aligha mehetnek Hitler seregei. Aztán beállítja a szovjet háborút a világháború nagy egységébe, – Magyarországot félti a világháború nagy fordulatától, amikor a szövetségesek általános győzelmet fognak aratni Hitler felett, s minthogy ennek a győzelemnek a Szovjetunió is részese lesz, Magyarországot szeretné idejében kivonni a háborúból, menteni a különben elkerülhetetlen felelősségre vonástól.

„. . . Ha nagyon le akarnánk egyszerűsíteni, egyszerűbb formulába önteni a francia összeomlás óta eltelt esztendő háborús mérlegét s egyben a háború jövő kilátásait, így összegezhetnénk a dolgokat: a brit birodalom 14 hónap óta Amerikának egyelőre igen mérsékelt anyagi és fegyverkezési támogatása mellett sértetlenül tartotta fenn a birodalmat s hadi erejét, hogyan bírná hát a következő 14 hónap alatt leverni Németország és Olaszország, akár Japánnal együtt is azt az Angliát, amely mögött ott van már most mérhetetlen erőtartalékával a Szovjetunió, s amelyet teljes anyagi és katonai erejével támogat szükség esetén az Egyesült Államok? Hiszen Szovjet-Oroszország háborúba állása és mindmáig való szívós ellenállása nemcsak kiszámíthatatlan mértékű, esetleg végzetessé is válható véráldozatot követel a

Német Birodalomtól, hanem már most valósággal halomra döntötte minden reális hadászati lehetőségét – Kínával is számolva – valaminő közel- vagy távol-keleti támadásnak India ellen. Nem is szólván a Földközi-tenger brit birtoklásának ekként újból való megszilárdulásáról. Az pedig egy percig sem lehet kétséges, hogy ha Anglia még egy esztendeig tartja magát, akkor már meg is nyerte a háborút."

Azután kifejti, hogy Magyarország elsősorban azért nem tudott nagyhatalommá válni – megőrizni vagy visszanyerni Mátyás koráig élvezett nagyhatalmi állását –, mert erőinek java évezredes küzdelemben, a németek keletre irányuló hódító rohamainak feltartóztatásában morzsolódott fel, semmisült meg.

„Silány és megvetni való magyar nemzedék az – írja –, amely elfelejti az európai magyar évezred rettentő küszködését ezzel a német Dranggal, s abban a sunyi hiedelemben ringatja magát, hogy a németség majd elfelejti: egyes-egyedül mi magyarok akadályoztuk meg Közép Európának németté válását."

Erőteljesen, mély meggyőződéssel hangoztatja: nem adhatunk több katonát az Oroszország elleni háborúba, s a már bevetett katonai erőt idejében ki kell vonnunk onnan, mielőtt az a veszedelem fenyeget, hogy közvetlenül szembekerülnénk Angliával és Amerikával.

Kéri a kormányt, féltve őrizzük diplomáciai kapcsolatunkat az Egyesült Államokkal, még akkor is, ha német kívánságokkal kellene szembeszállnunk, sőt nagy kockázatok árán is. Bizonyos kockázatokat nemcsak vállalnunk, de majdnem keresnünk kell, mert csak ily kockázatok árán menthetjük meg Magyarországot a valószínű, a több mint valószínű angol–amerikai győzelem esetén.

Amerika ekkor még csak támogatja Anglia és a Szovjetunió háborúját, még nem avatkozott be közvetlenül. A Szovjetunió már harcol, és előbb már Zsilinszky is elismerte hatalmas erőit, úgy írt a szovjethatalomról, mint Anglia nagy szövetségeséről. De még kiütköznek elfogultságai: állandóan a várható angol–amerikai győzelemről beszél. Utóbb tudomásul kell vennie, hogy

a győzelemért a Szovjetunió hozza a legnagyobb áldozatokat, és a nagy háború szovjet földön, a szovjet hadsereg győzelmes csatáiban dől el a szövetségesek javára. Most azonban még nem jutott tovább Nyugat-rajongásának ennél az új megfogalmazásánál.

Követeli, hogy a kormány szüntesse meg azt az otromba, sokszor még a német mértéken is túltevő durva sajtópropagandát, ami nálunk a németek javára folyik, és sérti Angliát, a nyugatiakat, lekicsinyli a szovjet erőt.

„A politika nem lehet merőben álarcosbál – írja később. – Lehet, hogy az álarcra szükség van a politikában, egy kisebb számú népnek különösen, de egy nagy hivatású és dicső múltú nemzet nem élheti le a maga életét örökké álarc mögött. Az alkalmazkodásra is szüksége van minden nemzetnek, különösen a kisebb létszámúaknak. De a politika mégsem merülhet ki egyes-egyedül alkalmazkodásban, főleg olyan célokhoz és tényezőkhöz való alkalmazkodásban, melyek élesen és áthidalhatatlanul szemben állanak a magyarság történelmi céljaival. Az álarc legalább időnként való letételének magatartásához tartozik az is, hogy hamis és öncsonkító opportunizmusból vagy álszemérmeskedésből ne lelkesedjünk okvetlenül, mikor káromkodnunk vagy sírnunk kellene, és ne erőszakoljuk magatartásunk önkéntességét, mikor kényszer alatt cselekszünk . . . A szabadság nemzete, a legszebb és legeredményesebb szabadságharcok nemzete, Kossuth Lajos nemzete nem keresheti a maga boldogulását egyes-egyedül a mindenáron való könnyű alkalmazkodásban és a természetes kockázatok mindenáron való kerülésében, ugyanakkor pedig a legtermészetellenesebb kockázatok vállalásában."

Hallatlan erő és megdöbbentő keserűség van ezeknek a mondatoknak a mélyén, s visszatekintve a háború alatti hivatalos magyar politika különböző szakaszaira, szolgai alkalmazkodásaira, buta kockázatvállalásaira és gyáva bujkálásaira a szükséges önálló vállalkozások és kockázatok elől, kísértetiesnek kell mondani Zsilinszkynek ezt a tisztánlátását, amivel nemcsak Bárdossy, hanem utódai felett is megsemmisítő ítéletet mondott. És még megrendítőbb a hatás, ha tudomásul vesszük, hogy

Zsilinszky itt, ekkor, 1941. augusztus 5-én még nem ítélkezni, hanem tanácsot adni akart. Megjelölt egy utat, egy önérzetes, bátor, önálló magyar politika útját, amely 1941 augusztusában még járható volt.

Memorandumában kéri a kormányt, ne erőltessen külpolitikai egységet az országban, hiszen köztudomású, hogy ilyen egység nincs. Adjon lehetőséget az ellenzéknek, hogy hallassa a hangját, úgy gondolja, ennek haszna lehet a békekötés idején.

„. . . Egy kis levegőt kérünk, ha mást nem, hát legalább a börtön vagy az internáló tábor levegőjét, a magunk törhetetlen és logikailag, történelmileg verhetetlen külpolitikai ellenzékisége számára . . ., hogy egy újabb szörnyű omlás idején hitele lehessen szavunknak. Merem mondani, s vállalom e merészségemért a felelősséget minden mai vagy jövendőbeli fórum előtt, hogy a magyar nemzet nagy többsége lélekben a mi ellenzékiségünk táborában van. Micsoda igazság az, hogy a Quislingek, kik mögött sem magyar múlt, sem magyar érdek, sem magyar hagyomány, sem magyar nagyok nincsenek, csak egy sivár konjunktúra és az idegen érdekekhez való olcsó alkalmazkodás, s Rákóczi és Kossuth helyett Kollonich, Haynau és Bach szelleme, szabadon kínálkozhatnak idegen hatalmasoknak, – s nekem és mindazoknak, akik hozzám hasonlóan gondolkoznak, a nemzet igazi elitje tekintélyes részének s a magyar parasztság és munkásság zömének, hallgatnunk kell?! El kell hallgatnunk panaszainkat is, aggodalmainkat is, legfőképpen pedig évezredes igazságainkat. Szabadabb szellemi légzést kérünk, nem a magunk érdekében, hanem fajtánk, nemzetünk, történelmi hivatásunk s államunk függetlensége, Magyarország és a magyar függetlenség jövendő megmentése érdekében . . .”

Az emlékirat kísérő levelében azt írja Bárdossynak: a memorandumban a tárgyilagosság érdekében mondja, hogy a Harmadik Birodalom *valószínűleg* elveszti háborúját. *Valójában azonban ezt biztosra veszi.* Nagyon komoly, szakképzett katonák is így gondolkoznak. Szinte a kétszerkettő törvényszerűségével fog bekövetkezni az összeomlás, ebből idejében ki kell vonnunk ma-

gunkat. A szó szoros értelmében nincs szövetségünk a németekkel, se jogilag, se erkölcsileg nem vagyunk többre kötelezve, mint Japán, viszont mi a végletekig elmentünk, az öngyilkosság szakadékának legszéléig. Különböző háborús események Szerbiában, Norvégiában, Hollandiában előrevetik a közelgő német végzet árnyékát. Nem fog sor kerülni rá, hogy a németek megpróbálhassák Európa megszervezését. Ezért minden nap elveszett, sőt rettentő veszedelmeket gyűjt számunkra, amelyben nincs valaminő lépés belső ellenállásunk megszilárdítása és az orosz háborúból való kivonulásunk felé, honvédseregünk mindenáron való megmentése érdekében . . .

Bajcsy-Zsilinszky ebben a memorandumban tárta fel először az állam vezetői előtt a haza sorsa és jövője miatt érzett minden félelmét és aggodalmát. Ekkor döntötte el a saját sorsát és jövőjét is: a belső szabadságharc mellett foglalt állást. Még nem látjuk a formát, a kereteket sem s az erőket, amelyekre támaszkodni kíván, de személyes állásfoglalása félreérthetetlen, és ehhez következetesen ragaszkodni fog utolsó percéig.

Az emlékirat és a kísérőlevél a felszabadulás után került elő a Külügyminisztérium iratai közül. Csak Bárdossy és néhány külügyi munkatársa látta, a miniszterelnök utasítására „ad acta" – *irattárba helyezték.*

Még a kormány tagjainak sem mutatták meg.

SZÖVETSÉGESEK

A történelmi helyzetből következett, hogy Zsilinszky Endre Szeged után egyik bálványa lett az irredentizmus, a revizionizmus, a bosszúvágy és a fajvédelem lázában kínlódó fiataloknak. Nem az első és nem az egyetlen. Törvényszerű, hogy egymás közelébe sodródnak Szabó Dezsővel, aki olyan lenyűgözően tudott írni jellegzetesen magyarnak mondott bűnökről és erények-

ről, bánatokról és reményekről, lázongani a magyar „sorstragédia" ellen, s félelmetes hatású stílusával, mondanivalóival százezreket meg is tudott győzni róla, hogy Trianon és ami körülötte történt, valóban „sorstragédia". A nehéz húszas éveknek alig volt számottevő szelleme, aki kisebb-nagyobb mértékben ne került volna Szabó Dezső hatása alá: író, próféta, lázadó, – természetes, hogy Zsilinszkyvel korán megtalálták egymást, majd bizonyos idő múltán olyan indulattal csaptak össze, amire csak két szenvedélyes ember képes, s ha ismerjük egyéniségüket, nem meglepő, hogy Szabó Dezső a gyűlölködő, az igazságtalan, hálátlannak is nevezhetjük, Zsilinszky pedig a tépelődő, kesergő, önmarcangoló megcsalt, elhagyott barát.

Az a Zsilinszky, aki Bárdossy nyegle, felelőtlen hadüzenetbejelentésére olyan kemény tiltakozással felel, sok jellemvonásában még őrzi a szegedi elfogultságokat, de mégis egészen más ember, mint aki Horthy mögött új országot építeni elindult a Tisza partjáról. Amiben eddig változott – s tegyük hozzá, hogy örök változásban van –, emberek és dolgok alaposabb megismerésének, szellemi és gyakorlati hatásoknak következménye. Azt gondolom, ezen a helyen szükséges áttekinteni ezt, időrendre való tekintet nélkül, hogy az olvasó közelebb kerüljön hősünk megismeréséhez. Az 1919 és 1944 között bejárt hosszú úton barátok, hívők és kételkedők, szövetségesek, érdeklődő és együttérző útitársak változatos serege kísérte Zsilinszkyt. Pártállásuk éppen olyan változatos, mint világnézetük és foglalkozásuk vagy élethivatásuk. Hogy Zsilinszky körébe bejuthassanak, okos és művelt embereknek kell lenniök, s elengedhetetlen feltétel, hogy ő hazafiaknak és „európaiaknak" elismerje őket. A barátokból olykor ellenségek lettek, s fordítva is történt. Sokan jöttek és sokan mentek, mások holtáig elkísérték őt. Jó és rossz értelemben komoly szerepük volt a változásokban, átalakulásokban, melyek Zsilinszky életét annyira bonyolulttá, nehezen áttekinthetővé, ellentmondásossá tették, végül azonban ahhoz a szellemi, politikai letisztuláshoz vezettek, amely hősünket embernek és hazafinak naggyá, rendkívüli jelenséggé emelte.

Ha napjainkban a kor olyan tanúihoz fordulunk, mint Féja Géza vagy Ortutay Gyula – a „Viharsarok" írója s a tudós kultúrpolitikus egyaránt Szabó Dezsőéhez méri Zsilinszky hatását a húszas évek második felében. Zsilinszky azonban mélyebben járt, valóságos emberi, szociális, gazdasági és politikai igazságokat keresett, Szabó Dezsőnél pedig egyre inkább öncélúvá vált a szenvedélyesség, a mondanivaló lávaszerű árasztása, a hiúság és a szónoki elemek.

A korai húszas évek közgondolkozását főleg a békeszerződés elleni lázongás, a vesztett háború következtében megkisebbedett, megcsonkított ország új helyzetéből adódott problémák tartották uralmuk alatt, és ez főleg az ifjúságra, leginkább az egyetemistákra volt érvényes. Bármilyen szellemi poggyásszal indult el otthonról az ifjú ember, majdnem teljesen mindegy volt, hogy a forradalmak vagy ellenforradalmak szellemét hozta a szülői házból, e hatások alól nem menekülhetett. Soha annyi szövetséget, egyesületet, mozgalmat, titkos társaságot, kalandos összeesküvést nem szerveztek ebben az országban, mint az első világháború után. Legtöbbjét olyan célokkal, amelyeket komolyan venni akkor sem lehetett, jelszavaik pedig ma már siratnivalóan vagy nevetségesen hangzanának. Az iskolás, pántlikás nemzeti büszkeség – alig negyedszázaddal a káprázatos millenniumi ünnep után – súlyos sebet kapott. Bizonyos időre és sok keserű csalódásra, tapasztalatra volt szükség, hogy a felzaklatott lelkek valamennyire megnyugodjanak, az emberek megpróbálják józanabbul nézni a múltat és a jelent, reálisabban mérlegeljék a kényszereket, amelyeket el kellett viselnünk, s a nemzetközi politika által számunkra igen szűken szabott lehetőségeket. Szükséges-e a politikai vakságra jellemzőbb példákat keresni, mint az államilag támogatott buta pénzhamisítási kísérleteket, melyekkel az utódállamoktól Franciaországig mindenkit „tönkre akartak tenni", s az akciók mögött Bethlen, Teleki, Horthy állt? Rossz néven vehetjük-e ilyen helyzetben a fiatalok értetlenségét az új Magyarország lehetőségeivel szemben? Nem hiszem.

A bátortalan figyelmeztetéseket, hogy a történelem alakulásá-

ban a magyar politika is vétkes, s hogy szomszédainknak, nemzetiségeinknek a velünk folytatott történelmi pörben lehettek és voltak érvei ellenünk, a közvélemény zöme barátságtalanul fogadta, esetleg nyersen visszautasította, olykor még hazaárulást is emlegetve. Nagy tömegek és főleg a fiatalok *hősöket* kerestek, és ilyen szerep betöltésére Zsilinszky alkalmas volt.

A kezdeti években, mint a „Szózat" főszerkesztője, azon a hangon, abban a szellemben írt és íratott, amit a nyugtalanok, az elvakult nacionalisták, az idegengyűlölők, az álmodozók hallani akartak: a fajvédelem, a nemzeti elfogultság hangján. Kulturáltabban, mint számos munkatársa, akiket ebben az időben szellemi irányító szerepre alkalmasnak gondolt, s azért vette őket maga mellé. Ezeknek teret adott, értékelte, sőt túlértékelte őket. Hogy nem véletlenül, arról még másfél-két évtizeddel később írott nekrológokban és személyes visszaemlékezésekben is tudósított.

De minél jobban belemélyedt a lapvezérségbe – mondjuk úgy: minél jobban kitárult a látóhatára, s tudomásul vette, hogy a kinyomtatott szónak súlya van, konzekvenciáit előbb kell mérlegelni és nem utóbb keseregni miattuk –, mind többet tesz hozzá a maga igazságkereséséből, felelős nyugtalanságából, nép- és emberszeretetéből, alázatos tudomány- és szellemrajongásából ahhoz a fajvédelmes, olykor pohárköszöntős publicisztikához, amit a szegediek, a túlzók elvárnak tőle.

A maga módján, de becsületes igyekezettel és jóhiszeműséggel keresi a *szociális igazság* útjait, s emiatt óhatatlanul szembe kellett kerülnie szegedi barátaival, akik hangoztattak ugyan népjóléti szólamokat, azonban ha a gyakorlatra került sor, inkább „arrább léptek", nehogy megszakadjon a szívük a szegények láttán . . .

„Ha az isten íródeák volna
s éjjel-nappal mindegyre csak írna,
úgy se győzné ő se feljegyezni,
mennyit kell a szegénynek szenvedni . . ."

Egy József Attila nevű fiatal költő írta e szép és keserű sorokat, s ilyen hitvallásai fordították feléje Zsilinszky szívét és érdeklődését, amit az sem változtat meg, hogy sokan óvták ettől a lázadó költőtől – mert kommunista.

– Muszáj fellázadni . . . – hallani tőle mind gyakrabban, és ez a magyarázata annak, hogy mire a „Szózat" elfogy a lába alól, régi barátai közül sokan elfordulnak tőle, s a Turul Bajtársi Szövetség és az Ébredő Magyarok Egyesülete felől alighanem kevesebben rajonganak érte, mint amennyien közép- és szélső balról figyelnek rá.

Földet és jogokat követelt a parasztoknak, tiszteletet a becsületességnek és az emberi értelemnek, a munkának. Az ipari munkásságot rendületlenül óvta a marxizmustól, de oly módon, hogy szeretetét és törődését érezniük kellett. Demokrata. Amit érez, gyakorol és hirdet, tisztult, mély demokráciának aligha lehet nevezni, mégis vonzó, rokonszenves abban a korban, mert merőben más, mint az az ostoba fensőbbséges gőg, amivel ezekben az években a népről és jogairól a hatalmi posztok urai beszélni szoktak. Zsilinszky nem játszik a szavakkal, mindent véresen komolyan gondol és átérez, amit kimond és hirdet. Ez magyarázza rendkívüli hatását – abban az időben is Szabó Dezsőhöz mért, de attól mégis különböző –, befolyását a szellemi életre, a politikai mozgalmakra s a feléje irányuló figyelmet. Falusi olvasókörökben, gazdák összejövetelein éppúgy beszélnek Zsilinszkyről, terveiről, követeléseiről, mint ahogy szó esik róla a munkásmozgalomban és a haladó gondolkozású értelmiségiek olyan tömörüléseiben, amilyen a Szegedi Fiatalok társasága, az ország különböző kultúrcentrumaiban szerveződő egyesületek, amelyek a harmincas években, a gazdasági válság és a politikai feszültségek kezdeti éveiben létesültek és csak a legritkább esetben azzal a rendeltetéssel, amit a címtábla jelzett.

A harmincas években baráti körök alakulnak, amelyekben Németh Lászlót és Illyés Gyulát éppúgy meg lehet találni, mint Féját, Kodolányit vagy Ortutay Gyulát, Radnóti Miklóst, Hont Ferencet, Bernáth Aurélt, Major Tamást, Kárpáti Aurélt,

Kállai Gyulát, Orbán Lászlót, Tolnai Gábort, Baróti Dezsőt, Pethő Sándort vagy Veres Pétert, Erdei Ferencet, Kovács Imrét vagy az agrárreformernek indult, később fasizálódott Matolcsy Mátyást. Egyik társaság ilyen, másik amolyan módon keres orvosságokat a „magyar betegségekre", mind több gondot okoznak a kormánynak és a rendőrségnek. Alig volt csoport, amelyet valami szál ne kapcsolt volna Zsilinszkyhez: s persze elsősorban azok keresik őt, akik nem idegenkednek a politikában való részvételtől.

Radnóti kommunista meggyőződésűnek mondta magát, a napi politikában azonban nem vett részt. Ortutay, Tolnai, Baróti azon tanakodott, hogy be kellene lépniök az illegális Kommunista Pártba, végül azonban a Kisgazdapártba kezdtek járogatni. Zsilinszky „közélete" nagymértékben kávéházi törzsasztalokhoz fűződött. Az iránta érdeklődő fiatalok is eljárogatnak ezekhez az asztalokhoz, törzsvendégek lesznek, ami bevezetése annak, hogy utóbb Zsilinszky segítőtársai, szövetségesei legyenek. Így kerül hozzá Ortutay, itt folytat majd vele heves szócsatákat Barcs Sándor, az újságírói munka hozza össze Zsilinszkyt Mihályfi Ernővel, azzal a három emberrel, akikről ma már tudjuk, hogy legtöbb szerepük volt Bajcsy-Zsilinszky balrafordulásában. Kállai Gyula is törzsasztali vendég.

– 1939-ben sejtette, ki vagyok, 1942-től határozottan tudta ... – mondja Kállai visszaemlékezésében.

Mások viszont azt mondják, hogy 1939–1940 körül Zsilinszkyben még akkora bizalmatlanság volt a kommunistákkal szemben, hogy ha sejti Kállai kilétét, aligha fogadta volna már akkor annyira bizalmába. Mert 1930-ban éppen úgy, mint 1944-ben, bizalmat kellett éreznie mindazok iránt, akiket asztalvendégeinek elfogadott, hiszen ezeken a kávéházi beszélgetéseken nehéz államügyek váltogatták egymást könnyed, játékos tréfával, anekdotázással. Zsilinszky mindig bátran, őszintén nyilvánította véleményét dolgokról és emberekről.

– Nem ismerte a *fortélyos félelmet*, s azt, hogy a politika ritkán kardsuhintás, közvetlen akció, vagy ha mégis, csak a leg-

szerencsésebb vagy a legvégső esetben az – olvasom Ortutay visszaemlékezésében, s ez talán a legtalálóbb, amit Zsilinszky politikai stílusáról el lehet mondani. Mindig az igazságot kereste, kimondta, amit igaznak vélt, ezért akár az életét hajlandó volt feláldozni.

Ha kezünkbe vesszük a debreceni rendőrkapitányság 1938. március 18-án kelt véghatározatát, amellyel a Márciusi Front jegyében tervezett előadást betiltotta, nevekben és témákban együtt találunk egy egész kis népfrontot. Ez a társaság abban az időben részben Zsilinszky befolyása alatt volt, részben hatással volt Zsilinszky politikájára. A bevezetőt Thury Levente tartotta volna. A bejelentett és nem engedélyezett előadások: Féja Géza polg. isk. tanár, Budapest: „Két március"; Erdei Ferenc író, Makó: „A magyar agrárkérdés"; Kállai Gyula tanárjelölt, vármegyei levéltári tisztviselő, Berettyóújfalu: „Szabadságjogok és nemzeti függetlenség"; Újhelyi Szilárd ügyvédjelölt, Debrecen: „Nagytőke és a magyar kibontakozás"; Veres Péter író, Balmazújváros: „A szabadságjogok kérdése és a magyar dolgozók."

Kállai Gyulának pártmegbízatása volt, hogy Zsilinszkyt megnyerje annak az antifasiszta, háborúellenes munkának, népfrontos politikának, ami a munkásság és a paraszttömegek szövetségére épül.

A háború alatt sűrűn képviselte a „Népszava" szerkesztőségét a miniszterelnökség, a külügyminisztérium és a vezérkari főnökség zárt tájékoztatóin. Ott barátkozott meg Szabó Lőrinccel, aki helyettesem volt a „Magyarország" napilapnál. A költő egy napon a vezérkartól visszatérve félrehúzott, gondterhelten a fülemhez hajolt, belesúgta: „Azt gondolom, ez a Kállai – kommunista." „Én is azt gondolom" – mondom. Szabó Lőrinc rám tekint, hunyorít, s azután egész a felszabadulásig „hordozta a titkot". Érdekes visszagondolni rá: hány ember sejtette, hány tudta Kállai Gyula kommunistaságát, sőt vezető szerepére is gondolni kellett, s még abban az állati embervadászatban sem volt árulója, ami 1944-ben reánk szakadt.

Zsilinszkyt nem volt könnyű feladat megnyerni egy olyan

népfrontos munkának, amelyben a kommunisták részt vettek, sőt ha jól odafigyelt, észre kellett vennie, hogy a politikai mozgás szervezői, kezdeményezői éppen a kommunisták voltak. Kállainak a háború első szakaszában kevés lehetősége volt a közvetlen meggyőzésre. Még ma is elismeréssel emlékezik arra, hogy Zsilinszky polgári baráti körének néhány tagja milyen mértékben segített Zsilinszkynek, hogy levethesse magával hurcolt sok régi elfogultságát, megismerje a munkásmozgalom erejét, *a hazához való hűségét* és elfogadja az ellenállásnak és az új Magyarország felépítésének a kommunisták által kidolgozott terveit.

Az illegális párt vezetői kapcsolatot kerestek Tildy Zoltánnal és más kisgazdapárti vezető politikusokkal is, különösen értékelték azonban Zsilinszky személyiségét, politikai súlyát és tekintélyét, amit – nyugodtan elmondhatjuk – szélsőbaltól szélsőjobbig élvezett, mert még elvadult ellenfelei is respektálták bizonyos értelemben.

Ha vizsgáljuk a körülötte kialakult szövetség fejlődését, hallgatjuk az egykori szemtanúkat, kiderül, hogy Zsilinszky kezdetben nemcsak beidegzett – szegedi származású – idegenkedéssel gondolt a kommunistákkal való közös munkára, nemcsak ideológiai ellentétről s arról volt szó, hogy hősünk hosszú időn keresztül szinte kizárólag a parasztság politikai vezető szerepére helyezte a hangsúlyt. Határozottan és meglepő módon zavarta őt a Kommunista Párt kényszerű *illegalitása*, sehogy sem tudott megbarátkozni az illegális politikai harc módszereivel, eszközeivel. Ortutay emlékezéseiben erről egy érdekes példával találkozunk. Mind a vihar kirobbanása, mind annak a lecsendesülése rendkívül jellemző Zsilinszkyre.

1942-ben kommunistákkal találkozott, akik Borkanyuk Alexa, a kárpátaljai ukránok hősének megmentése érdekében kérték a közbelépését. Borkanyuk a Szovjetunióból tért haza szülőföldjére, szervezte a kommunista mozgalmat és a partizánharcot. Elfogták, halálra ítélték. A találkozón Major Tamás valósággal követelte Zsilinszkytől, úgy járjon el Borkanyuk érdekében, hogy

megmeneküljön a haláltól – ez neki erkölcsi kötelessége. A vita elmérgesedett, Zsilinszky hirtelen félbeszakította, felállt, poharát a társaságra köszöntötte, és búcsúzott: „Ti kommunisták vagytok. Azt nem bánom. De a mi módszereinket nem lehet összeegyeztetni." Ortutay az előszobából vitte vissza. Nehezen, húzódozva ment, bizalmatlan. De aki felkavarta a vihart – Major –, el is oszlatta a fellegeket. Felállt és elszavalta Csokonai Vitéz Mihály „Az estvéhez" című versét. A szavalat mintha elolvasztotta volna Zsilinszky szívén a jégkérget. Már készséges, barátságos, folytatni lehet a megbeszélést, minden zavaró momentum nélkül. Végül Zsilinszky megígérte közbenjárását, ez azonban eredménytelen maradt. Borkanyukot 1942. október 3-án kivégezték.

Kemény és hosszadalmas vitákban kellett a barátoknak, szövetségeseknek Zsilinszkyvel elfogadtatni, hogy a hitlerizmus, a fasizmus igazi kritikájában és a fegyveres harcban sem a munkásosztályt, sem a kommunistákat nem lehet nélkülözni, sőt ők a legkövetkezetesebbek, a legbátrabbak. A történelmi fejlődés és az események vezették rá annak megértésére, hogy az igazi nemzeti politikából nem lehet kihagyni a munkásosztályt.

A kommunisták illegális iratai Ortutayékon keresztül jutottak el Zsilinszkyhez, s erősen hozzájárultak meggyőzéséhez, hogy a kommunisták céltudatos és valóban hazafias politikai munkát végeznek, nagy veszedelmek között, bátran, önfeláldozón, fáradhatatlanul. A párt egyik helyzetelemző emlékiratát, melyről Szekfű Gyula a történész tiszteletadásával állapította meg, hogy az adott helyzetben nagy szolgálatot tesz a nemzeti ügynek, már Zsilinszky juttatta el semleges külföldre, Svájcba.

Megismerkedett a kommunisták különböző kulturális akcióival, s oly mértékben megbarátkozott velük, hogy abban a nagy politikai hatású előadás-sorozatban, amelyet Hont Ferenc 1941 őszétől 1942 tavaszáig a Vigadóban rendezett „Egy ezredévi szenvedés" és „Hazádnak rendületlenül" összefoglaló címmel, maga is előadó szerepet vállalt. Bajcsy-Zsilinszky, Darvas József, Joó Tibor, Kállai Gyula, Móricz Zsigmond, Parragi György

beszélt ezeken az irodalmi estéken a szabadságharc tanulságairól, és kiváló művészek, mint Ascher Oszkár, Basilides Mária, Bánki Zsuzsa, Gábor Miklós, Gellért Endre, Gobbi Hilda, Hont Erzsi, Horváth Ferenc, Major Tamás Petőfi, Ady és József Attila forradalmi verseit adták elő.

A Történelmi Emlékbizottságba, amely 1942 február végén alakult, és az antifasiszta szellemi ellenállás fontos centrumának szerepét töltötte be, ugyancsak Ortutay szervezte be Zsilinszkyt. A bizottságnak a társadalomhoz intézett felhívása közelgő nagy történelmi évfordulókra figyelmeztette a nemzetet, azzal, hogy társadalmi kerete kíván lenni különböző egyéni és csoportos kezdeményezéseknek, amelyek célja „a hagyományok ápolása, az országban mindenütt gondozatlanul kallódó ereklyék összegyűjtése". A valódi cél, amit a kezdeményező kommunisták jelöltek meg, egészen más volt: azért alakították meg az Emlékbizottságot, hogy szervezzen és vezessen háborúellenes, függetlenségi tömegmegmozdulásokat, tüntetéseket. Ez gyorsan bejutott a köztudatba – a politikai rendőrség is tudta. De mit kezdhetett egy mozgalommal, amelynek élén tekintélyes ellenzéki vezetők, híres írók, költők, újságírók, művészek álltak: Bajcsy-Zsilinszky Endre, Barankovics István, Bernáth Aurél, Darvas József, Gáspár Zoltán, Baráti Huszár Aladár, Illyés Gyula, Joó Tibor, Kállai Gyula, Kárpáti Aurél, Katona János, Katona Jenő, Kovács Imre, Krenner Miklós (Spectator), Mihályfi Ernő, Nagy Ferenc, Nagy István, Parragi György, Pátzay Pál, Raics István, Somogyi Miklós, Szakasits Árpád, Szentimrei Jenő, Szőnyi István, Tildy Zoltán, Varga Béla, Veres Péter, Veres Sándor.

A Kisgazdapárt Zsilinszkynek nemcsak politikai fóruma, mozgásának háttere volt, hanem nehéz helyzetekben menedéke is: emberi és szellemi értelemben. Az lett volna természetes, hogy ott kortársaival találja meg a bizalmas kapcsolatot, de figyelme és barátsága inkább a fiatalok felé fordult, ott ezek lesznek az igazi szövetségesei. Tildy puha politikáját helytelenítette, ellene mindig dohogott. Varga Bélát utálta, más vezetőkkel elég lenéző módon bánt, de az ő kiválasztottjaival se volt mindig szerencséje.

Zsilinszky hátán sokan törekedtek politikai szerephez, tekintélyhez jutni, ki érdemmel, ki számításból, érdemtelenül. Ő felülről, jóindulattal, néha lenézéssel figyelte a körülötte nyüzsgőket, olyanokat is, akik vezérkarához számítottak, ha emberi gyengeségekben tetten érte őket.

Nagy érdeklődéssel foglalkozott a Kisgazdapárt polgári tagozatának munkájával, s mert e tagozat vezetői, jelentékeny személyiségei őszintén dolgoztak a háborúellenes népfrontos politika sikere érdekében, elmondhatjuk, hogy azon a munkán túl, amit különböző csoportjaikban végeztek, a háború alatt a legnagyobb szolgálatot tették annak a gárdának a kialakítása érdekében, amely azután Zsilinszkyt minden megtorpanásán, csüggedésén s tévedéseinek következményein is átsegítette.

A tagozat katonai csoportjában Pálffy György, Sólyom László és más vezérkari tisztek hadászatról, fegyverzetekről, stratégiáról és taktikáról tartottak előadásokat. Ily módon meg lehetett beszélni a tengely katonai helyzetének fokozatos és végül rohamos romlását, a szövetségesek növekedő folényét, s az ilyen ismeretek birtokában könnyebb lélekkel lehetett politizálni.

Fontos munkát végzett el a tagozat Ortutay vezetésével működő közoktatásügyi bizottsága: átfogó, nagyvonalú oktatási reformtervezetet dolgoztak ki. A javaslattal foglalkozók törzsét az egykori Szegedi Fiatalok, Baróti, Radnóti, Tolnai adták. Novák Károly is részt vett a munkában, s ő vitte el Orbán Lászlóhoz a tervezetet. Az illegális Kommunista Pártban megvitatták, helyeselték.

Zsilinszkyt a szegedi ellenforradalmároktól történt elszakadása óta állandóan foglalkoztatta a gondolat: emelni a tömegek kultúrszínvonalát, ily módon tenni alkalmassá a nemzetet magasabb rendű politikai, gazdasági és szellemi létre. Az oktatási tervezetet gondosan áttanulmányozta, majd egyetértését közölve, hangoztatta meggyőződését Ortutay előtt, hogy az ország felszabadulása után egyik legnagyobb feladat a közművelődés megszervezése lesz.

– Igen – mondták Ortutayék –, a földkérdés meg a bankok, s a nagyipar ügyei után ennek is sorra kell kerülnie . . .

– Nem! – így Zsilinszky. – Nem utána, hanem *velük együtt*, velük párhuzamosan kell ezt is napirendre tűzni és megoldani.

Zsilinszky Endre szövetségeseiről beszéltem ebben a fejezetben, azokról a kapcsolatokról, amelyek hozzájárultak, hogy hősünk a változó világ jelentkező új eszméivel ismerkedjék, megbarátkozzék, új ismereteit könnyebben tudja alkalmazni a napi politikában. Csak néhány színt villantottam fel, mert ha a témában megpróbáltam volna elmélyülni, egész kötetre való anyag gyűlt volna össze. Zsilinszkyt szerették és tisztelték szövetségesei, de méltó is volt erre. Hűséges szövetséges volt. Bárminő veszélyes körülmények között helytállt barátaiért, és a barátok hatására benne megérlelődött, elfogadott új eszmékért. Ennek drámai bizonyítékát nyújtotta Schönherz Zoltán perében.

1942 május–július havában a rendőrség több száz kommunistát tartóztatott le. Rózsa Ferencet, az illegális „Szabad Nép" szerkesztőjét június 13-án kínvallatás közben agyonverték az Andrássy-laktanyában. A foglyokat, akiknek sorában ott volt Schönherz Zoltán, Rajk László, Goldmann György, Horváth Márton, Apró Antal, Máté György, Tömpe István és az illegális párt sok más vezetője, borzalmasan megkínozták. Csak szeptember 29-ére kerültek olyan állapotba, hogy vezetőiket a honvéd vezérkar főnökének bírósága elé állíthatták. Vértes György visszaemlékezéséből idézem a tárgyalás néhány részletét:

Két fontos polgári tanú volt: Szekfű Gyula és Bajcsy-Zsilinszky Endre.

Szekfű, mikor a Történelmi Emlékbizottságról kérdezték, előadta, hogy célja a nemzeti ereklyék gyűjtése volt, s miután március 15-én nagy tüntetés volt a Petőfi-szobornál – ő „a részvételtől visszavonult".

Schönherz Zoltán megkísérelte, hogy állásfoglalásra bírja a híres történettudóst.

– Nagy élvezettel és nagy haszonnal olvastam az ön történelmi munkáit. Kérem, válaszoljon arra, hogy a függetlenségi mozga-

lom – amelyben a letartóztatott és vád alá helyezett kommunistáknak kezdeményező és irányító szerepe volt – az egész nemzet érdekét szolgálta-e.

Szekfű kitérő választ adott.

Nem így tett Zsilinszky.

Schönherznek most már hozzá intézett, megismételt kérdésére részletes politikai fejtegetéssel válaszolt. Hivatkozott képviselőházi felszólalására, újságcikkeire, amelyekben többször bírálta a hivatalos külpolitikát, attól a meggyőződéstől vezettetve, hogy ez pusztulásba viszi a nemzetet.

Topolai Imre hadbírószázados elnök közbeszólt:

– Ha vállaltunk kötelezettségeket – teljesítenünk kell.

– *De nem a nemzet pusztulása árán!* – felelt Zsilinszky.

Máté György vádlott fordult hozzá kérdéssel:

– Biztosítva látja Magyarország jövőjét a hitleri koalícióban?

Zsilinszky: Németellenes érzelmű vagyok, és féltem Magyarországot a német megszállástól.

Máté: A kommunista mozgalom a nemzet érdekét szolgálta?

Zsilinszky: El tudom képzelni, hogy a kommunisták között is lehetnek, akik a nemzeti összefogás érdekében dolgoznak, viszont magas funkciókban, az ország vezető helyein akadnak olyanok, akiket mint hazaárulókat a vádlottak padjára kellene ültetni . . .

Az ügyész – monoklis, kikent-kifent, elegáns fiatalember – gúnyosan félbeszakította a tanút.

– Nézzen végig ezeken – mutatott a vádlottakra. – Elképzelhető-e, hogy a nemzet érdekében dolgoztak?!

Zsilinszky komolyan, azzal a méltósággal felelt, ami nehéz helyzetekben óriássá tudta emelni személyiségét:

– *Igen, el tudom képzelni . . .*

Az előbbi fejezetben beszámoltunk Bajcsy-Zsilinszky tankönyvekbe kívánkozó drámai vallomásáról és szerepéről Schönherz Zoltán és társai perében. Az események ma is élő szemtanúi, közöttük Kállai Gyula, mégis úgy emlékeznek vissza Zsilinszky pályafutásának erre a kurta szakaszára, mint amikor az események hatása alatt bizonyos mértékben elbátortalanodott, s mintha hitét vesztette volna, visszahúzódott az aktív munkától. Fejlődése, átalakulása nem volt zavartalan – amit származása és kezdeti elfogultságai éppen úgy magyaráznak és indokolnak, mint nyugtalan igazságkeresése, felelősségérzete, s azok a jobboldali befolyásolási kísérletek, amelyekkel állandóan találkoznia kellett –, s elég gyakran került politikai hullámvölgybe. Nincs értelme, de lehetőség sincs rá, hogy időrendben nyomon kövessük és e kötetben megmutassuk előretöréseinek, visszahúzódásainak, ingadozásainak fontos és kevésbé jelentős állomásait, de *a jelenséggel* mégis foglalkoznunk kell, az olvasó ezt is ismerje, hogy valóban megismerhesse Zsilinszky sokrétű egyéniségét.

Mikor a Schönherz-perben vallomást tett, Kállay Miklós volt a miniszterelnök. Más helyen részletesen szólok arról a bizalomról, amivel Zsilinszky Kállay miniszterelnökségét fogadta. Mikor vallomásában kemény szavakat mondott „az ország vezető helyein található hazaárulókról", legfeljebb oly értelemben gondolt a miniszterelnökre, hogy akkor még tőle remélte a hazaárulók felelősségre vonását.

Mint említettem, nehezen tudott megbarátkozni az illegális politikai munka és harc módszereivel, sőt egyáltalán az illegalitás gondolatával. Miután látta a kommunisták tömeges letartóztatását, baráti körben újra meg újra hangoztatta aggodalmait. Nincs kétsége, hogy a munkásság tömegei háborúellenesek és antifasiszták. Nem tudja lemérni, hogyan fog végeredményben eldőlni a Szociáldemokrata Pártban Peyerék és Szakasitsék, a jobboldal és a baloldal között kifejlődött hatalmi küzdelem, s

hogy ebben a helyzetben milyen mértékben lehet számítani a Szociáldemokrata Párt akcióképességére. Vallatja barátait, képesek-e a kommunisták egyáltalán fenntartani még az illegális pártot? Maradtak-e akcióképes vezetőik, csoportjaik, embereik? Aggódik, hogy az adott helyzetben helyes dolog-e velük folytatni az együttműködést. Nem rontják-e ezzel a polgári ellenzéki pártok lehetőségeit a háborúellenes munkában és az általános politikában? Nem csodálkozhatunk effajta elmélkedésein, aggodalmain, hiszen amikor teljes szélességében és kíméletlenségében kibontakozott a hajtóvadászat a kommunisták ellen, még a baloldali szociáldemokraták közül is sokan elbátortalanodtak . . .

A hajtóvadászatot Keresztes-Fischer belügyminiszter rendelte el, – megint egy olyan jobboldali politikai vezető, akit Zsilinszky jó hazafinak tartott és rendkívül tisztelt.

És indult a hajtás néhány hónappal az után, hogy a Kommunisták Magyarországi Pártja egyik körlevelében először szólt a *kormányférfiak* lelkiismeretéhez.

A körlevelet 1941. szeptember 1-én adák ki, és nagy hatással volt Zsilinszkyre, mert a nemzet valamennyi időszerű sorskérdésében az ő személyes álláspontjával azonos nézeteket fejezett ki.

A levél az ország német megszállásáról és annak súlyos terheiről beszélt. Jogilag még nem volt megszállás, gyakorlatilag azonban igen. A németek a hadbalépés órájától szabadon jártakkeltek, vonultak az országban, szállítmányaiknak, katonavonataiknak szabad utat biztosított a vasút, szállásolásuk állami feladat volt, nem ritkán nyilvánvaló magyar érdekek rovására. A gazdasági életet ellenőrizték, mind nagyobb részvénytömeg került német kézbe, bank- és ipari papírok egyaránt. A termelt javakkal való gazdálkodás minden lényeges kérdésébe beleszóltak, igényeikre mindinkább figyelemmel kellett lenni. A vezérkarban bent ültek a megbízottaik. Még nem szoktuk meg, hogy *magyar névvel, magyar tiszti rangban* akkor is ott vannak, ha jelenlétük nem egészen nyilvánvaló, és sok kényes dologról a németek előbb kapnak jelentést, mint a magyar kormány tagjai tájékoztatást.

A Kommunista Párt megállapította, hogy az ország módszeres kirablása folyik, fokozódik a nyersanyaghiány, éhínség és munkanélküliség fenyeget. Távoli harcmezőkön oktalanul pazarolják a magyar katonák vérét, s a hadsereg feláldozásával függetlenségének és létének védelmétől fosztják meg az országot. Hogy a keleti fronton a németek milyen lelkiismeretlenül pocsékolják a magyar emberanyagot, erről ebben a körlevélben hangzott el először világos szó, tábornokaink ugyanis 1941 őszén még óvatos jelentéseket küldöztek a frontról Budára, s ha felcsillant előttük egy német lovagkereszt ígérete – hallgattak.

A körlevél rámutatott arra, hogy a világpolitikai helyzet alakulása és az erőviszonyok bizonyossá teszik a német imperializmus vereségét, s Magyarországot, a szövetségest, újabb, az elsőnél is súlyosabb Trianon fenyegeti. A németek önkényuralma az ország és valamennyi magyar népréteg legfőbb veszedelmévé nőtt, a háborúból való kilépésünk a nemzet egyetemes érdeke. Ebben a helyzetben a Kommunista Párt Központi Bizottsága úgy döntött, hogy minden munkát és akciót alá kell rendelni a fő célnak: „*Magyarország felszabadítása a német imperializmus igája alól, a német hadsereg eltávolítása az országból, a Szovjetunió elleni indokolatlan háború megszüntetése.*" Minden németellenes és haladó politikai erő együttműködésére van szükség, ezért javasolják a polgári pártoknak, tekintsék szövetségesüknek a kommunistákat. A Központi Bizottság kifejezte reményét, hogy a polgárság vezető politikusai, nemcsak az ellenzék, hanem a kormány felelős férfiai is felülemelkednek az osztálykorlátokon és a politikai előítéleteken, mert a nemzetet csak az összes pártok együttműködése segítheti át a végveszélyen.

Már nem volt titok, hogy három miniszter a hadüzenet ellen szólt a minisztertanácsban. Amikor a kommunisták a kormányférfiak lelkiismeretéhez apelláltak, mindenki rájuk gondolt, de elsősorban a belügyminiszterre. Keresztes-Fischer a felelős magas államhivatalnok mintaképe. Őrzi a maga titkait, mégis köztudott dolog, hogy ellenzi a háborút. Legbizalmasabb barátai előtt – s ide lehet számítani Zsilinszkyt is, noha sok kérdésben

nem értenek egyet és főleg különböző vérmérsékletük gátolja teljes bizalmasságukat – nem titkolja félelmeit: a háborúból nekünk semmi jó nem következhetik. Ha Hitler győz, Magyarországot bekebelezik a német élettérbe, jó, ha valami látszatönállóságot adnak nekünk, védnökkel, helytartóval, hiszen a szemérmetlen nyíltsággal terjesztett német propagandatérképeken már alig van helye Magyarországnak. Ha Hitler veszít – s erről Keresztes-Fischer meg van győződve –, el fog pusztulni az ország, átgázol rajta a háború. Amint Bajcsy-Zsilinszky esküdt ellensége Hitlernek és a németeknek az ellenzéken, ugyanazt el lehet mondani Fischerről a kormány oldalán. De közben mindketten elvakultan ragaszkodnak Horthyhoz, ha nem szégyellnék, szentséggé emelnék a nemzet oltárára. És mindketten mély meggyőződéssel antibolsevisták.

Amikor majd eljön Fischer számára a próbatétel végső órája, 1944. március 19-e hajnalán a belügyminiszter egy lépéssel elmarad hazafiúi példaképe, Teleki mögött, de Zsilinszky mögött is. Nem hal meg, és nem fog fegyvert. Hajnalban veri fel a sofőrje, „fussunk, kegyelmes úr – szólítja –, itt a német, lent a kocsi, vágjunk neki a Dunántúlnak, én eldugom miniszter urat Kanizsa határában a szőlőmben". – Fischer csak megvonja a vállát. „Tudom", mondja hűséges emberének, akivel sebességőrületének áldozva, bolond tempóban annyiszor megjárta a dunántúli utakat. „Nem megyek sehová, majd eljönnek értem". Aztán jámboran elvonul Mauthausenbe, onnan a háború után Svájcba, haza nem jön, mert a fasiszta internálótáborban is megmaradt antibolsevistának.

Zsilinszky bevallottan vagy önmaga előtt is titkolt módon szövetségese már a kommunistáknak, perekben vallomást tesz, az üldözötteknek, bebörtönzötteknek segítségére siet, az elítélteknek kegyelmet követel, s olykor már az asztalt veri, hogy „fafejű partnereivel" megértesse: az ország érdeke a kegyelem gyakorlása. De még mindig emlegeti, hogy „a Kárpátokban harcolni fog az oroszok ellen". Magatartásában már felcsillannak a szabadságharcos vonások, de még vissza-visszatéved szegedi

önmagába, kínlódik, tépelődik, olykor még a bátorságát is mintha elveszítené. Hajlik balfelé, egyre inkább hajlik a haladás és az egész nép felszabadítása irányába, de meg-megtorpan, visszalendül, aztán újra előrelép, mind bátrabban és mind bátrabban. Így lesz ez 1944. március 19-éig. Szabadulni próbál régi téveszméitől, de olykor úgy tűnik környezetének, barátainak, mintha nem is nagyon akarna szabadulni tőlük. Könnyű megfigyelni fejlődését, gondolkozása, szemlélete átalakulását, de érthetetlen visszaeséseit is.

Ilyen megfigyelésekre Kállai Gyulának van a legtöbb alkalma. Zsilinszky minden értelmi és érzelmi rezdülésére figyel, élő tanúja hősünk vívódásainak. Mint a „Népszava" politikai munkatársa – abban az időben sovány védelmet nyújtott egy ilyen igazolvány – számtalan kínosan titkosnak és bizalmasnak mondott tanácskozáson volt jelen, melyeken lármás és nagyhangú tábornokok, vezérkari tisztek, körmönfont politikusok és diplomaták próbálták erről vagy arról meggyőzni az újságírókat. A hallgatók megfigyelőképességétől függött, mennyit fedeznek fel a szókulisszák mögé rejtett igazságból. A „bizalmas tájékoztatásban" Ullein Reviczky volt a tehetséges véglet, akinek a szeme sarka, a hunyorgása rendszerint mást mondott, mint a szava, s inkább erre kellett figyelni, mint az előadásaira. A szerényebb tehetségű, rosszindulatú Bede István volt talán a legveszedelmesebb, beugró kérdéseivel és undorító szokásával, hogy a háború és németbarátság dolgában tűz-víz ellentétben élő, bizonyos idő múlva egymással bizalmas szót már alig váltó jobb- és baloldali újságírókat kölcsönösen feladta, elárulta egymásnak, ezt vélvén a tájékoztatás magasiskolájának. Kállai végigülte, végighallgatta ezeket a veszedelmes értekezleteket, utána ment a szerkesztőségbe, ment illegális találkozókra és – *ment Zsilinszkyhez*. Ismertem összes partnerét, a tábornokokat és a sajtófőnököket, a minisztereket és Zsilinszkyt. Nehezen tudnám magamban eldönteni, hogy ez a tényeket, embereket, helyzeteket, lehetőségeket gondosan vizsgálgató, nyilatkozataiban szűkszavú, meggondolt fiatal politikus, a hivatalos csapdák között éjjel-nappal

életveszélyben járó-kelő vérbeli újságíró hol volt kényesebb helyzetben: Zsilinszkynél-e vagy a tábornokoknál. Inkább arra hajlok, hogy *Zsilinszkynél.*

Fontos politikai szerepet játszott, kötelességei voltak pártja és az ügy iránt, amelyet képviselt. Hogy vállalt munkáját eredményesen végezhesse, nehezen kezelhető partnerének minden hangulati változására ügyelnie kellett, aztán dönteni, mikor beszélhet, mikor vitatkozzék, mikor kell hallgatnia és újra hallgatnia, esetleg másokat beszéltetni maga helyett, hogy egy-egy lépéssel megközelítse a maga elé tűzött célt, ami feladata volt, és amiről érezte, hogy nemzeti érdek.

Fiatal ember, abból a kommunista nemzedékből, amelyhez oda kell sorolni Kádár Jánost, akit ezekben az időkben kapcsoltak be a vezetés munkájába, Schönherz Zoltánt, Rózsa Ferencet, Ságvári Endrét, Szirmai Istvánt és Rajk Lászlót, spanyol szabadságharcos múltjával, robbanó temperamentumával. Mindegyiknek megvan a szerepe, a feladata, rendkívüli kockázatok és feladatok . . . Kállainak Bajcsy-Zsilinszky és a „Népszava" jutott.

Elsősorban a munkás-paraszt szövetség gondolatának kellett megnyernie Zsilinszkyt, ezért át kellett törnie a munkásságról benne élt ferde nézeteket. Megnehezítette dolgát, hogy partnere bizonyos körülmények között a *személyiséget* mindenek fölé emelte, s döntően fontos elvi kérdésekben sem tudta magát soha teljesen kivonni a személyi hatások alól. Elfogult és a végsőkig bizalmatlan volt a Szociáldemokrata Párt és a szakszervezetek *vezetőinek* többsége iránt, – akiről másként gondolkozik, talán első világháborús katonaérdemeit vagy 1919-es merev kommunistaellenességét méltányolja saját külön értékrendje szerint. Mikor Szegedről eljött, a munkásságot tömegében megbízhatatlannak, többségében a nemzettől elidegenedettnek gondolta, persze attól a nemzet-fogalomtól idegennek, ami benne hosszú-hosszú időn keresztül élt, s amikor már kimúlni látszott, újra meg újra felpislákolt valahonnan a tudata mélyéből. Az „elidegenedésért" nagy-

mértékben a vezetőket tette felelőssé, néhány *személyről* alkotott véleményét átvitte a munkástömegekre is.

Könyvekben, cikkeiben, beszédeiben és beszélgetéseiben tömérdeket írt, elmélkedett arról, hogy a parasztság – vér szerinti leszármazottja lévén a honfoglaló ősöknek – természetes örököse a politikai és vezető missziónak, amit a nemzet életében a nemesség és főnemesség századokon át betöltött. Ezért követel vezető szerepet a falu népének, persze oly módon, hogy – erről már volt szó – a parasztok a nemesi kúriákból kapják meg a szellemi irányítást. A parasztság leszármazásának ebben az elméletében van igazság, de támadható is. Nem kétséges, hogy a századok folyamán az elszegényedett nemesekből vagy a történelmi kényszerből kevés földdel egy helyre összetelepedett honfoglalókból idővel parasztok vagy valamilyen áttétellel városi polgárok lettek. De az Árpádok nem irtották ki, hanem dolgoztatták a Kárpát medence őslakóit, s azok leszármazottaiból is parasztok, polgárok lettek. A vér keveredett, s hogy a huszadik század parasztjai, polgárai közül ki származott ebből, és kicsoda másfajta vérből, annak kiderítésére senki se merne vállalkozni, de valljuk be, jelentősége sincs. Már a Dózsa-felkelés és a Hunyadiak idejében sem volt. Különben még a húszas évek fajvédelembe és leszármazási elméletekbe elmélyült Zsilinszkyje sem kételkedett Corvin Mátyás vagy Petőfi Sándor magyarságában. Korai sajátos nemzet-fogalmába a kutyabőr, nemesi levél, címerek és predikátumok birtokosai, hordozói – leginkább közép- és nagybirtokosok – s a parasztok milliói mellé besorolt jó katonákat, hivatalnokokat, kézműveseket, sokféle tanult középosztálybeli népet, noha az értelmiség, a polgárság bűneit olykor igen keményen és nem alaptalanul ostorozta. De egészen a nagy válságig tudott kételkedni angyalföldi, csepeli munkások, dorogi, pécsi bányászok nemzethűségében, nem is gondolva rá, hogy talán ezeknek is van valami leszármazási közük a honfoglalókhoz.

Amint élesedett a harc a magyarországi fasiszta erők és a demokratikusabb fejlődés hívei között, amint mélyült a belső és a nemzetközi válság, amint a hivatalos Magyarország meggyőző-

désből, taktikából, lelkiismeretlenségből – a közeledés egy-egy fázisában kényszerből – mindjobban Hitler mellé szegődött, és sodródott a katasztrófa felé, Zsilinszkynek mind több alkalma volt meggyőződni *a munkástömegek nemzethűségéről*, hazafiasságáról és elszántságáról az antifasiszta, háborúellenes politikai harcban. Szociáldemokrata vezetők személyének megítélésében is sok esetben revideálnia kellett nézeteit, utóbb kommunista vezetőkkel is sűrűbb érintkezésbe került, és mind a vezetőkről, mind a tömegről más nézeteket kezdett vallani, mint korábban. 1939 őszén még sűrűn elhangzott szájából az elfogult megállapítás, hogy az ipari munkásság tömege politikai értelemben nemzetietlen, és nem elég megbízható – főleg a vezetői miatt –, 1941 decemberében lehet megjelölni a nagy fordulat időpontját.

A Szociáldemokrata Pártban is bátor kezdeményezéseket lát a háborúellenes nemzeti erők összefogására, eközben különös megbecsülését érdemli meg Szakasits Árpád. Amikor Szakasits szervezi, hogy polgári és munkásvezetők, tekintélyes szellemi emberek egy lapszámban fejtsék ki nézeteiket a nemzet életét legmélyebben érintő problémákról, Zsilinszky kész az együttműködésre. A „Népszava" 1941-es híres „népfrontos" karácsonyi számában „Kossuth és a magyar külpolitika" címmel cikket írt, amely a legszélesebb nemzeti közvéleményben visszhangot kapott.

Ebben a cikkben még nem szakított legkedveltebb elméleteivel. Emlegette a magyarság különleges hivatását, történelmi rendeltetését, Buda centrális kelet-európai helyzetéhez fűzött elgondolásait. Hivatkozott Szent Istvánra, Bocskayra, Bethlenre. És beszélt Kossuthról meg Széchenyiről – az utóbbi gyerekkori ideálja volt, mint „a legnagyobb magyar". Most azonban Kossuth mellé áll, a *forradalmárt*, a magyarságnál „sokszorta hatalmasabb erőkkel szemben is" a nemzeti küldetésért és az emberi szabadságért harcba szólító, a harcolók élére bátran kiálló hőst teszi a nemzet példaképévé. Kossuthban a hagyományt és korszellemet, a kettő összehangolását, a haladást, a Duna völgyi megbékélést hirdető államférfit is tiszteli. És ami

mindennél fontosabb: a cikkben egyenjogú félként jelenik meg a parasztság és a munkásság.

„A magunk történelmi kötelezettségeit nem nehéz röviden összefoglalnom – írta. – Fönntartani és a teljesebb nemzeti önkormányzat irányában továbbfejleszteni történelmi gyökerű parlamentarizmusunkat; az eddiginél sokkal gyorsabb ütemben emelni a magyar parasztság és munkásság gazdasági, művelődési, szociális színvonalát, de az önsegély és az önkormányzat formái között; egy nagyszabású, Deák Ferenc-i szellemű nemzetiségi politikával békét teremteni idebent és békét előkészíteni a körülöttünk élő, hasonló kisebb lélekszámú népek felé; kiépíteni a teljesség és tökéletesség legfelsőbb mértékéig az ország honvédelmét, mind szellem, mind kiképzés, mind pedig modern felszereltség és a szükséges erődítések dolgában; végül pedig mindenáron és minden eszközzel fenntartani a magyar állam eszmei egységét, függetlenségét, szuverenitását. Nem végződhetik úgy ez az új világháború, hogy Magyarországnak szabadna letérnie erről az útról . . .”

A cikkben új vonás az önsegélyre és önkormányzatra való utalás, ami mögött most már a munkásság különböző szervezeteinek nagyobb megbecsülése, elismerése is áll.

Nyilvános szerepet vállalt a Petőfi-szobor emlékezetes megkoszorúzásánál, amit a Történelmi Emlékbizottság szervezett, s ami hatalmas tüntetéssé szélesedett.

1942. március 15-én többezres tömeg jelenlétében helyezte Petőfi lábai elé a parasztság koszorúját – mögötte Katona János és Somogyi Miklós a munkásság koszorúját vitte. Az értelmiségét Bernáth Aurél helyezte el. Beszéd nem hangzott el.

A koszorúzás után – a rendőrségi jelentés szerint Bajcsy-Zsilinszkyék távozása után – a többezres tömeg, amely az Emlékbizottság felszólítására, valójában azonban a Kommunista Párt mozgósító hívására gyülekezett össze, viharos erejű tüntetésbe kezdett a háború és Hitler ellen, a független, szabad, demokratikus Magyarországért, a munkás-paraszt szövetségért, sőt a szovjet–magyar barátság mellett is hallatszottak hangok. A rend-

őrség gumibottal támadt a tüntetőkre, több száz embert letartóztattak.

Zsilinszky koszorúz, de a budai Várban éppen berendezkedik Bárdossy utóda, s az ellenzéki vezető oda is figyel: mit cselekszik Kállay, változik-e a politika. S miközben az új miniszterelnök elrendeli a legvadabb hajszát a kommunisták ellen, Zsilinszky magatartásában visszaesés következik, több bizalommal és várakozással a kormány iránt, nem hűtlenül, de óvatosabban politizál baloldali és még inkább szélsőbaloldali szövetségesei oldalán.

Pedig Kállay Miklós bemutatkozó beszéde semmi jót nem ígér. A „mi háborúnkról", a nemzet minden erejének mozgósításáról, a németek iránti szövetségi hűségről szónokolt, és sietett meggyőzni Hitlert, hogy számíthat kormányára. Hamarosan le fogja szállítani a kenyér- és zsírfejadagot, hogy többet tudjunk adni a németeknek. Meggyorsítja a csapatszállításokat a keleti frontra. Idebent felállíttatja az első büntető századokat a „káros elemek" háborús munkába állítására, – de a századokat úgy küldik Ukrajnába, hogy több-kevesebb nyers nyíltsággal megmondják a búcsúztatásnál: „Onnan nincs visszatérés." Amikor Imrédy Béla „a belügyi kormányzat híres kemény kezét" követeli a „félvörös gyűlések, ünnepélyek, felvonulások, szervezkedések ellen", olyasmit sürget, ami megkezdődött és tűzzel-vassal folyik.

Akkora a terror, annyi az áldozat, hogy a Szociáldemokrata Párt országos választmánya 1942. június 12-én felhívást ad ki, amelyben „csábításoktól és tetszetős kísértésektől, befurakodott kártevőktől" óvja tagjait, fokozott óvatosságot ajánl a munkásságnak azokkal szemben, akik „feléje közelednek, és tetszetős jelszavak hangoztatásával, ártalmatlannak tetsző különféle alakulatok életre hívásával fel akarják használni a maguk céljaira". Félreérthetetlen az utalás a Történelmi Emlékbizottságra, a függetlenségi mozgalomra. A felhívás a jobboldali szociáldemokrata vezetőség hangja, de leszerelő, bátortalanító hatása széles körben jelentkezett.

Zsilinszky és szövetségesei viszonyában kritikus ez a szakasz, egy-egy Zsilinszky-cikkben több van, mint kételkedés annak az útnak a helyessége iránt, amire balfelé rálépett. A szövetségi helyzetből következett, hogy a „Magyar Nemzet"-ben megjelent egyik cikkével az illegális kommunista pártvezetőség is kénytelen volt foglalkozni. Megállapították, hogy Zsilinszky írásával rossz szolgálatot tett a háborúellenes és antifasiszta mozgalomnak. Nehéz volt közölni vele a párt véleményét, de elkerülhetetlen.

Formailag rosszul fogadta a bírálatot, de belement a vitába, és végeredményben nem tagadta a kommunista kritika jogosultságát.

– Nagyszerű intellektus volt – mondja most Kállai Gyula, erre az esetre visszaemlékezve. – Megértette álláspontunkat, és ha szavakban nem is ismerte el igazunkat, nem maradt kétség bennünk, hogy *szövetségi hűségére*, *munkájára* ezután is számíthatunk. Sőt arra is, hogy ezután bármit cselekszik, gondolni fog ránk, a vitában elhangzott érveinkre, bírálatunkra . . .

Hasonló vitákra, a fellángolásokat követő hanyatlásokra, azután újabb nekilendülésekre még sok példa adódott a háborús években. Most visszatekintve a válságokra, annál nagyobb elismeréssel kell szólni azokról, akik a szenvedélyes, szélsőségekre hajlamos embert – hazafias érzéseit a legmélyebben megmozgatva, ébren tartva – meg tudták tartani a függetlenségi mozgalomban, a háborúellenes, antifasiszta front vezető harcosainak sorában.

HÁBORÚ ANGLIÁVAL ÉS AZ EGYESÜLT ÁLLAMOKKAL

Zsilinszky Endre Szegedről magával hozta a kommunizmus iránti elfogultságát. Horthyval, Telekivel, Bethlennel és az egész magyar jobboldallal, az uralkodó osztályokkal egyetértett

abban, hogy a Szovjetunió pártja és kormánya nem lehet barátságos szomszédja annak a magyar államrendnek, amely a proletárdiktatúra romjain épült fel, és többé-kevésbé fasiszta államrend. Azonban az ellentétet nem fogadta el kibékíthetetlennek, öröknek, véglegesnek, megváltoztathatatlannak. Újságírói és politikai pályája kezdeti évei után sok mindent másként látott. Nézetei sok értelemben lehiggadtak. Valahányszor lehetősége nyílt, szívesen és meggyőződéssel írta és mondta, hogy a magyar és az orosz nép között nincs történelmi ellentét, tehát a Szovjetunió és Magyarország békében élhet egymás közelében vagy szomszédságában. Szívesen és államférfiúi érzékkel, hazafias felelősségérzettel ír erről, amikor visszakapjuk a honvédzászlókat. Meglepi, de jóleső érzéssel regisztrálja, hogy a szovjet gesztus a magyar nép legszélesebb rétegeiben örvendetes visszhangra talált, nemcsak abban az értelemben, hogy a nép a hazatért zászlóknak örül: talán még nagyobb az öröm afelett, hogy éppen a Szovjetuniótól kaptuk vissza drága 48-as ereklyéinket. Tehát az a szovjethatalom, amelyről nálunk vagy hallgattak, vagy kígyót-békát kiáltottak rá iskolában, templomban és politikában, ekkora megértést tanúsít egy kis nép nemzeti érzékenysége, történelmi örömei és bánatai iránt.

Helyteleníti a magyar hadüzenetet, félti az országot, a frontra küldött katonákat, s kérdezi: *végül is, mit akarunk mi a Szovjetuniótól?!* Amikor meghallja, hogy még éppen csak átlépték katonáink a határt, Bárdossy már alkudozni kezdett a németekkel néhány Kárpát-gerincen túli falu idecsatolásáról, felháborodottan tiltakozik. Ebben nemcsak jogérzéke, hanem józan esze is vezeti: semmi szükségünk nincs nekünk galíciai falvakra.

Féltette Magyarországot a szovjet háborútól, mert az óriási területekre, a kimeríthetetlen embertartalékra, az anyagi bázisokra is gondolt, amelyekből a szovjet vezetés meríteni tud. A szovjet hadsereg valóságos erejét azonban éppoly kevéssé ismerte, a szovjet frontokon hetek leforgása alatt végbement változást, a népi honvédő háború kibontakozását, kétszázmilliónyi ember szívét-lelkét megmozgató hősi önfeláldozó szellemét épp-

Bajcsy-Zsilinszky Endre a negyvenes években

Huszárönkéntesek 1909 körül. Jobbszélen Zsilinszky Endre

Derecskén 1922-ben barátok és hívek között. Zsilinszky előtt – középen – későbbi felesége, Bende Mária ül

A balatoni Zsilinszky-ház

Választási gyűlés falun

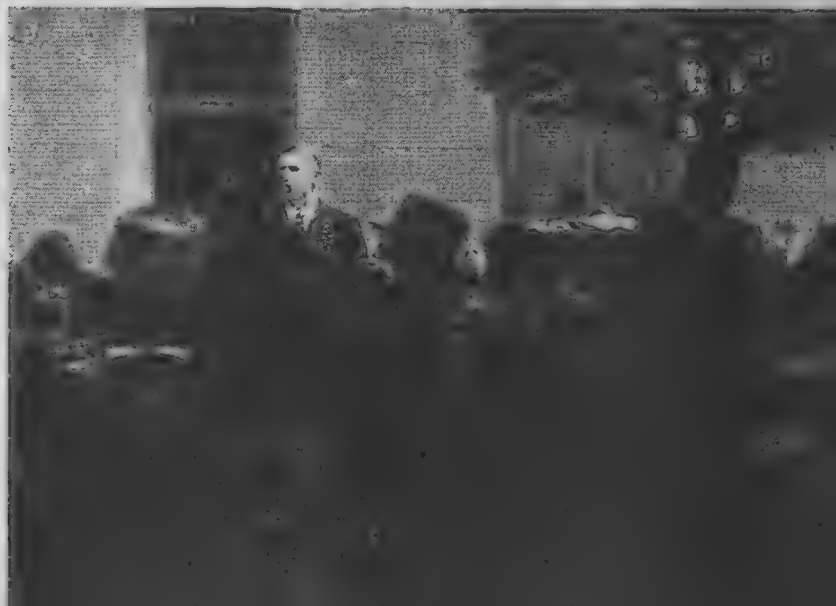

Nyári pihenő a Balatonon

Bajcsy-Zsilinszky Pálkövén édesanyjával és Simándi Pállal

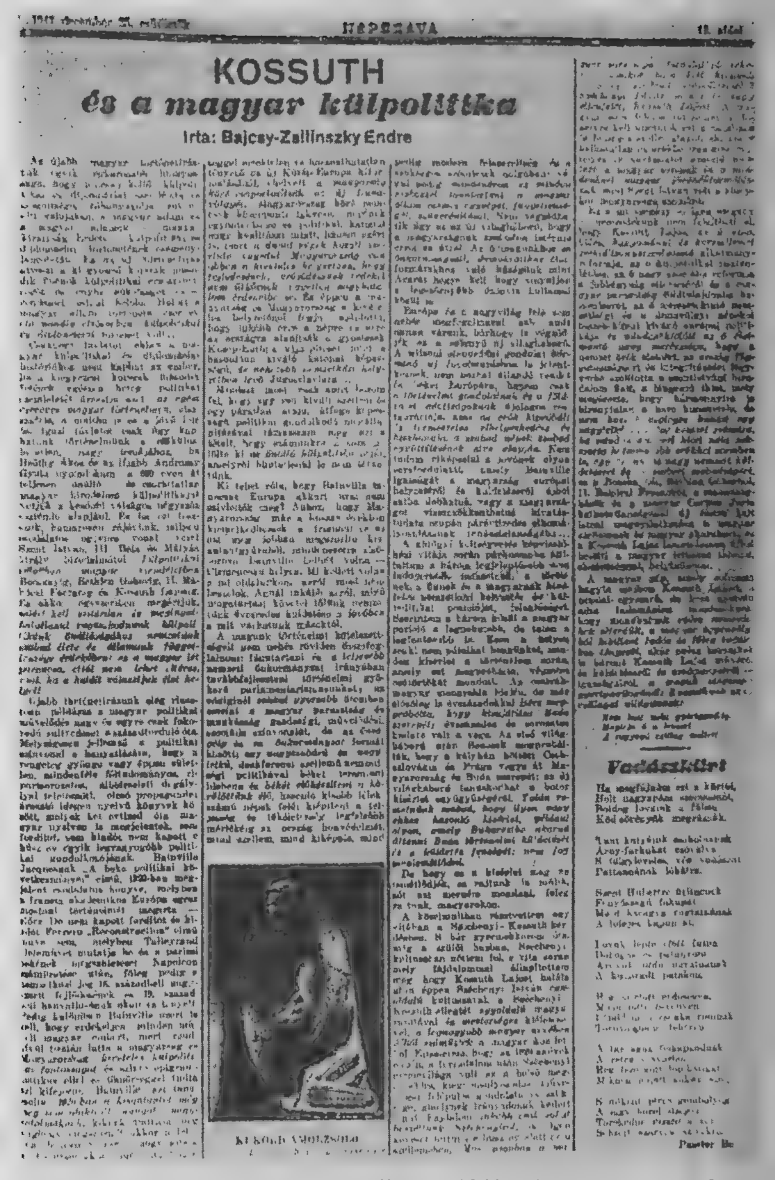
NÉPSZAVA

KOSSUTH és a magyar külpolitika

Irta: Bajcsy-Zsilinszky Endre

Vadászkürt

Bajcsy-Zsilinszky cikke a „Népszava" híres 1941-es karácsonyi számában

Bajcsy-Zsilinszky budapesti lakásán, ahonnan 1944. március 19-én a németek elhurcolták

A Történelmi Emlékbizottság plakettje

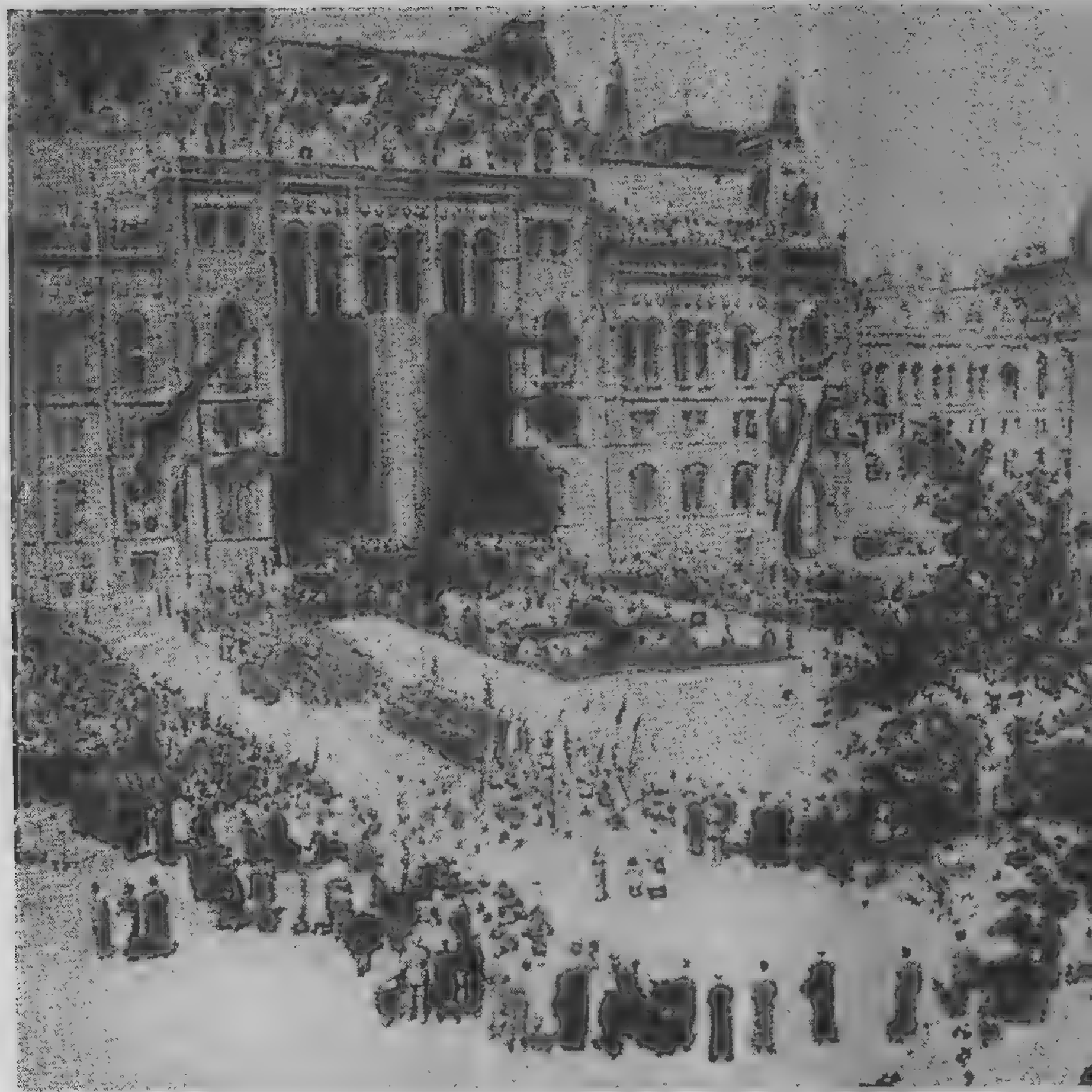

A budapesti temetési szertartás a Parlament főkapuja előtt

A tarpai sír

A sopronkőhidai emléktábla

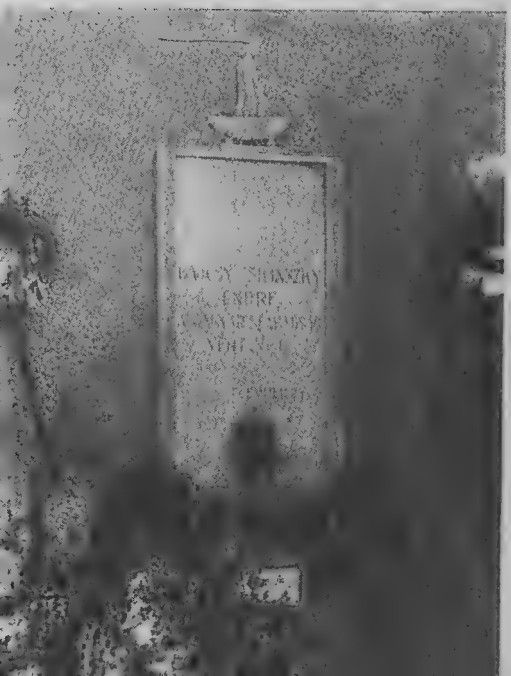

oly kevéssé tudta értékelni ezekben a hónapokban, mint Horthy vagy Hitler tábornokai, s ezen senki se csodálkozzék. És írta meg mondta újságcikkekben, beszélgetésekben, bizalmas tanácskozásokon, országgyűlési bizottsági üléseken, hogy ha ebbe a szovjet háborúba lelkiismeretlenül bele is keverték Magyarországot, óvakodjunk egy *angol* vagy éppen *amerikai* háborúban való részvételtől.

Hiába reménykedett. Magyarország még 1941-ben a két nagy nyugati hatalommal is hadiállapotba került. Az angolok hadat üzentek, az amerikaiakkal pedig Bárdossy nyilvánította ki a hadiállapotot, elképesztő felelőtlenséggel.

1941. november 29-én Pell amerikai követ, Anglia magyarországi érdekeinek megbízott képviselője, a Churchill-kormány nevében jegyzéket adott át Bárdossynak:

„Magyarország 1941. december 5-én éjfélig szüntessen be minden ellenségeskedést a Szovjetunióval, csapatait vonja vissza a keleti frontról és a megszállott területekről, – ellenkező esetben Nagy-Britannia és Magyarország között beáll a hadiállapot."

Ezekben az időkben a magyar katonai alakulatok – súlyos vérveszteségeik és szétzilált állapotuk, rossz felszerelésük miatt – csak korlátozott mértékben vettek részt a hadműveletekben. Bárdossy azt üzente Londonba, hogy egyáltalán nem vesznek részt, ez azonban nem volt igaz. Az angolok nem elégedtek meg a magyarázkodással. A két ország között december 7-ére virradó éjszaka bekövetkezett a hadiállapot.

Az erről szóló országgyűlési bejelentést a napló szerint megint élénk éljenzés és taps követte. De sem Zsilinszky, sem a szociáldemokraták nem tapsoltak, nem helyeseltek. Ezt maga az országgyűlési napló árulja el, mikor beszámol a Zsilinszky Endrét és a szociáldemokratákat provokáló jobboldali felkiáltásokról: „Miért nem tapsolnak? Miért nem mennek Churchillhez?"

December 8-án hajnalban a japánok megtámadták az amerikai hadiflotta Pearl Harbor-i bázisát, a Csendes-óceánon ezzel az orvtámadással kitört a háború.

Hitler december 11-én rádiószózatban jelentette be, hogy Németország Japánnal és Olaszországgal megállapodást írt alá: közösen folytatják a háborút, különbékét vagy külön fegyverszünetet nem kötnek, s hogy Németország háborúban áll az Egyesült Államokkal.

A magyar kormány december 11-én rendkívüli minisztertanácson hallgatta meg Bárdossy bejelentéseit. A Karsai Elek könyvében nyilvánosságra hozott dokumentumok szerint a miniszterelnök állítólag azt mondotta a minisztertanácson, hogy „Magyarország és az Egyesült Államok között automatikusan beállt a hadiállapot". Ezzel azonban nemigen tudok egyetérteni. A kabinet üléséről kiadott kommüniké ugyanis csak szolidaritási nyilatkozatról s Bárdossynak a tokiói magyar követhez intézett távirata „teljes szolidaritásról" beszél. Tényszerűen azt mondja, hogy „a diplomáciai viszonyt az Egyesült Államokkal megszakítottuk", s hogy „katonai együttműködésre az Egyesült Államokkal szemben földrajzi helyzetünk nem ad lehetőséget".

A „Magyarország" szerkesztőségébe, hozzánk délben megérkezett közlemény kifejezetten és félreérthetetlenül a diplomáciai viszony megszakítását jelentette be.

Rövid idő múlva a lap főszerkesztőjét felhívták a Várba. Közölték vele bizalmasan, hogy a németek elégedetlenek. Keveslik a diplomáciai szakítást, *hadüzenetet kívánnak*, s a délután 4 órakor megjelenő „Magyarország"-ban már benne kell lennie a német követelés teljesítésének. Ez Bárdossy személyes utasítása. A miniszterelnök „értelmezte" a szolidaritást: „természetesen a hadiállapotot jelenti", – ezt közölték Szvatkó Pállal, s így alakult a „Magyarország" közleménye.

Utóbb kiderült, hogy Bárdossy az eredeti minisztertanácsi szöveg önkényes megváltoztatásáról, kiegészítéséről nemhogy a kormány tagjait, de még a kormányzót sem tájékoztatta.

Ezek után megint elhangzott egy bejelentés az országgyűlés képviselőházában, s Magyarország fél év alatt a harmadik nagyhatalommal is háborúban állt.

Rassay Károlynak Karsai könyvében idézett feljegyzése sze-

rint Pell amerikai követ óvta Horthyt: ha Magyarország hadiállapotba kerül az Egyesült Államokkal, annak igen súlyos következményei lesznek a békekötésnél. A követ még az utolsó pillanatban is interveniált a kormányzónál, de már későn. Az államfő a diplomáciai viszony megszakításáról csak a déli újságokból értesült – utána pedig valami oknál fogva nem akadályozta meg Bárdossyt a minisztertanácsi kommüniké „magyarázatában", a határozat önkényes kiszélesítésében, a hadiállapot deklarálásában.

Pell az utolsó kihallgatás után látogatása sikertelenségét azzal a megjegyzéssel közölte magyar barátaival: nem érti, mivel tudták a németek rávenni Horthyt erre a kétségbeesett lépésre. Talán a tenger felé vezető utat ígérték neki a győzelmes háború után . . . Lehetséges.

Bajcsy-Zsilinszkynek megint összeomlott egy reménye.

Az amerikai követ természetesen elutazott Budapestről. Az Egyesült Államok kormánya azonban csak 1942. június 5-én üzent hadat Magyarországnak. Sértőbb módon, mint ezzel a *féléves várakozással* aligha fejezhették ki: mennyire nem érdekli őket, mit mondott Budapesten Bárdossy, mit határozott a magyar kormány 1941. december 12-én Magyarország és az Egyesült Államok hadiállapotáról.

1944-ben a földrajzi helyzet Amerika légierejét nem gátolta Magyarország bombázásában. Az Egyesült Államok expedíciós seregei akkor már olasz földön harcoltak – a szovjet hadsereg a Kárpátokban.

ROSSZ HÍREK A DÉLVIDÉKRŐL

1941 április derekán különleges engedéllyel léptem át Magyarország és a „déli hadműveleti terület" határát. Elveszett rokonomat keresni mentem Újvidékre; a jugoszláv hadsereg hadnagya volt, még harcolt a németek ellen, talán bujkált, ta-

lán már hadifogságba esett „valahol Szerbiában". A németek bácskai származású foglyaikat Újvidéknél adták át a honvédségnek. A Dunától északra a magyar megszálló csapatok parancsnoksága, a folyamtól délre a németek voltak illetékesek mindenfelé döntésre: élet és halál urai. A foglyok átadása – mint utóbb kiderült – inkább elmélet, mint gyakorlat volt. A magyar parancsnokság hatásköre csak addig terjedt, amennyit Veress Lajos tábornok, a Duna vonalára állított hadosztály parancsnoka képes volt kierőszakolni a Bácskában garázdálkodó németektől. Sokféle legenda járt közszájon a tábornok és a német tisztek villongásairól, azt hiszem, legtöbbje igaz volt.

Veress a korábbi báni palotában székelt. Ott fogadott, meghallgatta kérésemet, megígérte, hogy kerestetni próbálja a rokonomat. Reményeinket azonban nem tudta beváltani. Akit kerestem, végül egy ausztriai fogolytáborból került haza, irgalmatlanul meggyötörve. Sem bácskai mivolta, sem magyar nemzetisége nem gátolta a németeket abban, hogy gyalázatosan bánjanak vele.

Elköszöntem Veresstől, indultam kifelé, amikor váratlanul megállított, utánam sietett és gondjaimba ajánlotta lapom külpolitikai rovatvezetőjét – unokaöccsét.

– Szeretném, ha ügyelne rá, s néha megrázná, ha rászolgál. Öcsém ugyanis annyira hiszékeny, annyira felolvadt a német–magyar testvériségben, hogy nem árt néha figyelmeztetni: *ez nem testvériség, de még szövetségnek is rossz.* Én erről tudnék egyet-mást mondani, ha nem volnék katona, és nem kellene hallgatnom. Kérem, ha visszatér Budapestre, adja át neki az üzenetemet: se írásban, se szavában, de még gondolataiban se keverje össze, ne azonosítsa a német és a magyar érdekeket, mert azok sokban eltérnek egymástól, sokszor ellentétesek, és *sohasem azonosak* . . .

Nekem ez a székely tábornok akkor nagyon megtetszett. Sajnos, utóbb, a fegyverszünetkérés napjának egyik legnagyobb csalódása volt a gyámoltalansága, amivel a németek kezére adta magát. A felszabadulás után pedig összeesküvésbe keveredett.

Most Nyugaton az amerikaiak egyik eszköze a szocialista világ ellen folyó hidegháborús propaganda-hadjáratban.

Veress tábornoktól a Duna utcába mentem, Dungyerszky György földbirtokos házába, bár nem tudtam, otthon találom-e. Otthon volt. A németek előli futásában Dubrovnikban állították meg, visszafordították, hazaküldték családostól. Dungyerszky egykor Bródy Sándor barátja, utóbb fiainak melegszívű patrónusa, közülük Hunyady Sándor sorsát viselte legjobban a szívén. Büszke a szerb nemzetiségére, és rajongója a budapesti színházaknak és a színésznőknek, nagy kártyás, mulatós asszonybolond fiatal éveiben. 1930-ban, amikor megismertem, Jugoszlávia híres mintagazdája, nagy hazafi odalent, bár negyvenezer holdjából 1919-ben csak ötezer holdat hagytak meg, azzal a kötelezettséggel, hogy konzervgyárat, szérumgyárat és Belgrádban nyomdát alapítson. A hazája odalent van, azonban a szíve Budapestre húzza, és keresve keresi a magyar írók, újságírók ismeretségét, barátságát. Mi is így kerültünk össze, sűrűn találkozunk.

A kis palota halljában találom őket, félhomályban, ami most valahogyan a gyászt is tükrözi, amit hazájuk sorsa miatt éreznek. Meglepetésemre egy magyar is ott van, Bródy Sándor üzletember fia, aki szinte a megszállás másnapján érkezett ide, el sem lehet képzelni, hogyan kapott beutazási engedélyt. De itt van. A családtagokon kívül néhány újvidéki szerb polgár, vezető emberek. Dungyerszkyné, a „bácskai nábob" húsz évvel fiatalabb szép montenegrói felesége, két gyerekének anyja, egy fotel mélyén sirdogál. Nemcsak Jugoszláviát, Szerbiát siratja, hanem apját is, akiről semmit sem tud, s fivéreit, akik a németek elől futva valahol a szerbiai hegyekben vesztek el. Egyik a Nemzeti Banknak valami vezetője, a délszláv állam aranyával vándorol ismeretlen utakon a tengerpart felé. Mindezt Dungyerszky mondja el halkan, egyszerűen, ahogyan öregember a barátjának panaszkodik, mert halott van a háznál, siratni kell . . . Csak akkor emeli fel a hangját, amikor a németekkel szövetkezett horvát vezetők, Ante Pavelić és társai piszkos áru-

lását emlegeti. Magyarországról, a magyar kormány hitszegéséről egyetlen szava sincs, még Teleki öngyilkosságáról sem. A magyar csapatok és tisztikaruk viselkedéséről se szól, a vendég újvidéki urak is hallgatnak. Furcsa és ebben a házban megmagyarázhatatlan módon még egy pohár bor sincs az asztalon. A házigazda elmondja menekülésük, hazatérésük kalandos történetét, közben azt is, hogy Szarajevóban a német tábornok komiszkodott vele. Amikor elvesztette türelmét, követelte, ha nem tetszik az ábrázata, csukják be, azt is megtehetik, hogy főbelövik, de ne gyötörjék. A feleségét, a gyerekeit hagyják békében visszatérni Újvidékre, majd csak elboldogulnak a magyarokkal. A német végül megnyugtatta: valóban, soha se tetszett neki Dungyerszky ábrázata. Azért szabdalta meg egykor Heidelbergben, párbajban, – együtt diákoskodtak, ráismert. „Ezután még gorombább voltam vele, mondtam neki, lehet, neki kedve van tréfára, nekem nincs, végül bocsánatot kért és elengedett."

Az inas belépése szakította félbe a beszélgetést. Valakit bejelenteni akart, ennek azonban nem tetszett a formaság, szinte az inas hátán érkezett be a körbe. Magyar honvédszázados volt.

– Dungyerszky György urat keresem!

Az öregember felemelkedett székéből, fejjel a százados fölé magasodott:

– Én vagyok. Miben lehetek szolgálatára?

– Ezer darab disznóra van szükségünk.

Dungyerszky meg se rezzent.

– Ki kell mennünk a birtokra. Az ön kocsijával menjünk vagy az enyémmel? Az enyém is rendelkezésre áll.

A tiszt összeütötte a bokáját:

– Ha önnek úgy tetszik, mehetünk az önével, Dungyerszky úr.

Dungyerszky elbúcsúzott tőlem, elmentek.

Talán két héttel később Budapesten a Hungáriában találkoztunk újra. Sokéves megszokás volt közöttünk a kora reggeli beszélgetés az érdekes öregember hálószobájában.

Megszólalt a telefon, a portás bejelentett valakit.

– Jöjjön fel! – rendelkezett Dungyerszky.

Jött a látogató, alázatosan, szolga módon számolt be különböző megbízatások teljesítéséről, ügyek állásáról, amelyeket rábíztak. Azután mély meghajlással kiment a szobából.

– Én ezt az embert valahonnan ismerem . . .

Dungyerszky bólintott.

– Persze, hogy ismered. Ez volt a honvédszázados, aki a disznókért jött Újvidéken. Nem volt kedvem átadni nekik ezer disznót, megvásároltam ezt az egyet. Magyar barátaim segítettek leszereltetni a katonaságtól, és most a cselédem.

Kis hallgatás után rám emelte fáradt tekintetét:

–*Meg tudnád mondani nekem, honnan vettétek ezeket a mocskos, tolvaj, rabló, zsaroló, rongy tiszteket?*

Meg tudtam mondani.

De amikor Bajcsy-Zsilinszkynek elmondtam ezt a történetet, annyira belefehéredett, annyira felindult, hogy attól féltem, megöli a keserűsége.

Néhány nap múlva ugyanis megint a Vadászkürtben ültünk, kérésemre, mert tájékoztatni akartam őt délvidéki tapasztalataimról. Nemcsak Veressről volt mondanivalóm, akit különben becsült, azzal a rajongással, amivel a magyarságon belül a „székely nemzetet" szerette, tisztelte, jellegzetes tulajdonságait emlegette, ahogyan bárkinek az erényeit el tudta túlozni, hogy később, ha valamiben tévedett, annál nagyobb legyen a csalódása. Körülnéztem Újvidéken, jártam Zomborban, hallgattam beszélgetéseket Szabadkán, Verbászon, amíg a vonattal ácsorogtunk, s az egyik faluba is eljutottam, ahol vegyesen éltek magyarok, svábok, szerbek, bunyevácok, még szlovákok is, és éppen ezekben a napokban vette át a kommandót a volksbundista főbíró, aki a szerbeknél csak a magyarokat gyűlölte jobban. Ha az embernek régi barátai, ismerősei voltak, mint ahogy voltak, azokból harapófogóval ki lehetett húzni néhány szót a „felszabadításról", a magyar csapatok és a közigazgatás első hírnökeinek megjelenéséről. Ezek a szavak is inkább el se hangzot-

tak volna. Másutt merev hallgatásba ütközött minden kérdezősködés. Nem a tartózkodás, hanem a *félelem* hallgatásába. Senki sem tudta, mit hoz a holnap, a tegnapokról és mákról pedig sok jót nem tudtak mondani az emberek, mindegy, milyen nemzetből valók. A régi, karagyorgyevicsi Jugoszláviának megvoltak a hibái, bűnei is, a Bácskában azonban a török kitakarodása óta keveredve meg elkülönülten is, de a másikra rendszerint figyelemmel, emberi megértéssel élt a sokféle náció. Szinte minden falu más-más település, amire aztán rárakódtak az újabban beköltözöttek változatos színei, nyelve, sajátosságai. Ha egyik falura rámondták, ez sváb, a másik magyar, a harmadik bunyevác, a negyedik szerb, azzal csak az ősi, eredeti telepítés jellegét árulták el. A faluban különben soknyelvű nép élt, leginkább barátságban. Ez volt általában a bácskai élet 1918 és 1941 között.

Megérkeztek a magyar csapatok, a katonák fáradtan, egyszerűen, barátkozón, a tisztek nagy-nagy többsége nyeglén, hetvenkedve, a nyers parancsolás igényével mindenkivel szemben. A magyarokkal is ezen a hangon, ezen módon. Ha valaki megpróbálta figyelmeztetni őket az együttélés itt háromszáz év alatt kialakult szokásaira, legorombították, éppen csak árulónak ki nem kiáltották. „Itt most más világ lesz!" ez volt a mindig visszatérő és a jövőre vonatkozó eligazítás.

S hogy más világ legyen, a tiszt urak, a katonai igazgatás emberei elkezdték a megkülönböztetéseket nyelv, származás, vagyon és titokzatos eredetű megbízhatósági-megbízhatatlansági értesülések alapján, a nemzetiségek és az egyes emberek egymásnak ugratását, egymással szemben való kijátszását.

Azután innen ezt vitték el, amonnan a másikat, a harmadikat. Megveretések, kínzások, rejtélyes eltűnések, halálesetek egymást követték. Kit kommunistaságért, kit csetnik, partizángyanú, az elvonult, szétszóródott jugoszláv hadsereggel való összejátszás címén vontak felelősségre, vesztettek el esetleg bíró és igazságszolgáltatás nélkül. A dolgok, az elintézés gyalázatos természetéből következett, hogy legtöbbször indokolásra, magya-

rázatra sem volt szükség. „Így döntöttem!" – mondta valahol egy fiatal hadnagy, egy százados, mindegy, minő fegyvernemből, s fellebbezés csak az atyaistennél . . . akire különben a garázdálkodások közben sűrűn történtek zamatos hivatkozások.

Megindultak a névtelen feljelentések, buzdították rá a népet, szervezték a besúgókat, a provokátorokat, és az áldozatok száma folyton nőtt. Túszokat szedtek, bírságokat vetettek ki egyes személyekre és közösségekre. Mindenütt legalkalmasabb célpont a zsidóság, de ha más nem akadt a defenzív osztály vagy a nemzetvédelemmel hivatalból foglalkozó tiszt úr kezeügyébe, gazdag szerb paraszt is megtette, akit valahonnan a tanyavilágból halásztak ki, s mire a faluból odaérkeztek a rokonai, annak az áldozatnak már nemcsak az állatait hajtották el régen, de még az ajtókereteket is kiszedték a háza falából. Hol van a család? Hát hol is lehet a család? Nincs . . .

Zsilinszky komoran hallgatja beszámolómat, még csak a poharához sem nyúl. Már vannak északi, keleti „felszabadítási" tapasztalataink, de ez a délvidéki tiszti garázdálkodás minden képzeletet felülmúl – gondoljuk ekkor. Újvidék és Zsablya még a jövő méhében rejtőzik, csak a tábornok urak vannak odalent, akik minden rémségével világra fogják segíteni, a tisztek, akik parancsolni, a csendőrök, akik gyilkolni fognak, mikor majd elhangzik a jelszó . . .

Neki is megvannak a történetei, az értesülései s annyi az elkeserítő hír, hogy még szokásos vitatkozásunk is elmarad a sajtó kötelességeiről és lehetőségeiről.

Barátai élnek odalent, s még többen tisztelői. Most már amolyan arkangyalfélét látnak benne, aki segítségére siet az elesetteknek, az üldözötteknek, megvan hozzá a bátorsága abban az elbátortalanodott világban. Szóban és írásban elárasztották már a panaszokkal, annyi a segélykiáltás, hogy nem tehet mást, személyesen is elmegy a Bácskába, körülnéz. Nemcsak a délszlávokkal való barátkozás politikai koncepciójáról van itt szó, hanem dédelgetett eszméjéről, a magyarság emberségének, vezető hivatottságának bizonyításáról.

– Nem tudni, mi lesz ebből, de vajon megbocsáthatják-e nekünk ezeket a bűnöket a szerbek, s megbocsáthatják-e a bácskai magyarok, akik szégyenkeznek velünk együtt, de talán egyszer nekik fogják benyújtani a becstelenségek számláját . . . – ezzel búcsúzik.

És 1941. december 5-én feláll a képviselőházban, elmondja egyik emlékezetes beszédét, amelyben Bárdossy segítségét kéri az űzött, gyötört bácskai népnek.

Itt is elhangzik egy hivatkozás az ősökre, akik származásban, vitézségben és emberségben egyaránt nemesek voltak, itt is megemlékezik apai őseiről, akik Ócsa várát védelmezték, mint szabad hajdúk, s a még nagyobb becsben tartott anyai ősökről, kik „Bulcsu vezér után lovagoltak a honfoglalás idején".

Azután egy keserű fogadalom és profécia a Hitler és a nácizmus imádatába esett magyar szélsőjobboldal címére:

„*A magyar alkotmányosságot megsemmisíteni csak a mi holttesteinken át lehet . . .*"

Majd szól a délvidéki helyzetről:

„Szeretném megkérni a miniszterelnök urat, hogy nagy gondot és nagy szeretetet áldozzon a magyar–délszláv kérdésre. Kérem őt, hogy tegyen félre minden más munkát és feladatot, amikor a Bácskából panaszok vagy panaszkodók érkeznek, fogadja a régi nagy államférfiak módján a mi államunkhoz visszatért délszlávokat, elsősorban a legjobban megpróbált szerbségnek szószólóit, és igyekezzék gyógyítani azokat a sebeket, amelyeket jórészt akaratlanul és kényszerűségből ütünk . . ."

Mérsékletről, államférfiúi felelősségérzetről tesz tanúságot, amikor jobb meggyőződése ellenére ennyire hangsúlyozza az „akaratlanságot" és „kényszerűséget", holott éppen olyan jól ismeri a bácskai helyzetet, mint a képviselők, akik hallgatják, vagy talán sokkal jobban. De az országgyűlésen beszél, óvatosnak kell lennie. Közbeszólást kap:

– A csetnikekről mi a véleménye?

Elmondhatná a véleményét a csetnikekről, beszélhetne a Bácskában már feltünedezett partizánok hősiességéről, amit még

akkor is tisztel, ha velünk szemben jelentkezik. Beszélhetne arról is, hogy sok emberből a Bácskában kifejlődött és eltűrt terror, az embervadászat csinált bujdosót, mindenre elszánt harcost. Akinek egyszer a magyar csendőrség s a defenzív osztály okkal vagy ok nélkül utána vetette magát, a kínzások, az akasztófa elől más menedéket nem talált, mint a szabadságharcot a megszállók, foglalók, ez esetben a magyarok ellen. Elmondhatta volna azt is, hogy nemcsak szerbek, hanem magyarok is bujdosnak, magyarok is fegyvert fognak a többi üldözött oldalán, a magyar honvédek és csendőrök ellen. De minderről nem beszél, mert az országgyűlésben van, felelősséget érez, és a közbeszólásra adott válaszában megadja azt az engedményt, hogy – „sokszor jogos megtorlásként" ütünk sebeket.

Aztán folytatja:

„Higgye el a miniszterelnök úr nekem, aki voltam lent Bácskában és tájékozódtam a dolgokról, hogy igenis történtek megokolatlan, szükségtelen és igen káros kilengések is. Ezeket a tapasztalataimat majd más úton fogom a miniszterelnök úr elé juttatni. Ami történt, megtörtént, azon már nem változtathatunk. De annál nagyobb gonddal és lelkiismeretességgel kell kormánynak és közigazgatásnak mindent megtennie, hogy minden téren és minden vonatkozásban az emberséges szellem és igazságosztás érvényesüljön."

Bárdossy hidegen hallgatja végig a beszédet. Se nagy gondot, se nagy szeretetet nem akar ő áldozni ennek a délszláv kérdésnek. Hatalma teljében érzi magát. Megszabadult Werth vezérkari főnöktől, aki ezt a bácskai félháborút arra próbálta felhasználni, hogy kiterjessze hatalmát, s politikai kérdésekben is függetlenítse magát a miniszterelnöktől. Horthyval és Szombathelyi tábornokkal, aki Werth helyére lépett, kint jártak Hitlernél és a führer sok jelét adta Bárdossy iránt érzett bizalmának. Kell-e ennél több egy 1941-es magyar miniszterelnöknek? Ezzel a Bajcsy-Zsilinszkyvel nem tud mit kezdeni. De talán nem is szabad odafigyelni rá, gondolhatja Bárdossy, hiszen ha a politikai rendőrségnek hinni lehet – márpedig Schweinitzernek hinni

kell –, vak németgyűlöletében a szociáldemokratákkal, sőt kommunistákkal is barátságba keveredett . . .

Néhány nap múlva Horthy megkérdezése nélkül hadat fog üzenni Amerikának. Még semmi jelét nem vette észre, hogy a kormányzó szabadulni akar tőle. Három hónap múlva szabadulni is fog.

„ODALENT VALAMI SZÖRNYŰSÉG TÖRTÉNIK . . ."

1942. január 21-én Zsilinszky levelet küldött Bárdossynak a délvidéki törvénytelenségek, kegyetlenkedések, a nemzetiségi lakosság üldözése miatt. Találkozót kért – ez egy későbbi memorandumából derül ki –, a miniszterelnök rendelkezésére akarja bocsátani a hozzá érkezett panaszokat, baráti közléseket, beszélni akar vele az orvoslásról. A levél általánosságokban mozog, Zsilinszky meglepődik, amikor a miniszterelnök már másnap hívja telefonon, kéri, mielőbb keresse fel. Még aznap találkoznak.

Mielőtt a részletekbe elmélyednének, Bárdossy biztosítja az ellenzéki vezetőt, hogy „a hírek általában túlzottak, a helyzet nem nyugtalanító". Történhettek kilengések, azonban intézkedik . . .

S elmondja – dátumok emlegetése nélkül – a Sajkáskerületben végbement „tisztogatás" néhány részletét. Zsilinszkynek is tudnia kell, hogy a szerb partizánmozgalom a Bácskába is átcsapott. Csendőreink és katonai járőreink ismételten puskatűzbe kerültek, elég gyakori, hogy katonai autókra lőnek. Ezért szükség volt nagyobb arányú átfésülésre. A bandák nagy részét megsemmisítették, nekünk is volt tizenegy halottunk. Feketehalmy-Czeydner altábornagy, az illetékes parancsnok Budapestre érkezett, jelentést tett. Beszámolója alapján Keresztes-Fischer belügyminiszter, Bartha honvédelmi miniszter és Szombathelyi vezérkari főnök engedélyt adott a tisztogató műveletek kiter-

jesztésére, és így Újvidéken is razzia kezdődött. Érti Zsilinszky aggodalmait, egyet is ért velük, azonnal intézkedik, telefonál, hogy „ne legyen semmiféle kegyetlenkedés." Így beszélt a miniszterelnök.

Bárdossy azt gondolhatta, hogy Zsilinszky tud *a legújabb* eseményekről. Még nem tudott. Zsablyát hallotta említeni, ahol már előbb is volt tűzharc, tisztogatás. Csak másnap döbben rá, hogy a miniszterelnök olyan dolgokról beszélt, amelyek előtte még ismeretlenek, másnap, amikor hírt kap az újabb sajkáskerületi eseményekről és az újvidéki razziáról. Megdöbbenten utánakérdez mindennek, megmozgatja összeköttetéseit, s amikor értesül a sajkásvidéki „tisztogatási művelet" ezerszáz szerb halottjáról, kétezer foglyáról, már tudja, miért telefonált Bárdossy olyan készségesen Újvidékre. És már nemcsak Bárdossynál, hanem Keresztes-Fischernél és a vezérkarnál is dörömböl, sürgős beavatkozást kér, mert a hírek egyre kétségbeejtőbbek.

Körülbelül abban az időben, amikor Zsilinszky Bárdossynál volt, Újvidéken Zöldy Márton csendőrszázados a honvédparancsnokságon teherautót igényelt – hullaszállításra.

A szobába éppen belépő Feketehalmy-Czeydner mogorván közölte a csendőrtiszttel, hogy a razzia első napjának eredményeivel elégedetlen.

– A razzia a kiadott parancs értelmében folyt – jelentette Zöldy, majd miután a tábornok ismét kifejezte elégedetlenségét, a cinkos cinikus közvetlenségével tisztázta főparancsnoka szándékait:

– Értem nagyméltóságodat. Hullákat akar látni.

– *Igen, hullákat akarok látni* – felelte Czeydner.

A csendőrszázados megnyugtatta:

– Értem, nagyméltóságú uram. Lesznek.

Aztán elment, hogy még több hulla legyen.

Én aznap telefont kaptam Dungyerszky Györgytől – Budapestről.

– Odalent valami szörnyűség történik . . . – mondta, és sürgős találkozást kért. Vladimir Gavrilović társaságában várt a

Hungária Szállóban. Gavrilović, a kevés és óvatos beszédű, éles tekintetű, furcsa módon acélból és tömörgumiból ötvözött szerb ügyvéd Dungyerszkynak jogtanácsosa, bizalmasa volt. A háború kitörése után nem folytatott ügyvédi gyakorlatot, valahogyan a földbirtokos háznépéhez tartozott. Ami Magyarország és Jugoszlávia között történt, arról soha szavát sem hallottam, pedig az én nézeteimet ismerte, Dungyerszkyhoz fűződő barátságunkról tudott. Most is szótlanul végighallgatta az elbeszélést, nem fűzött hozzá megjegyzést, pedig neki is szerepe volt benne.

Dungyerszky elmondta, hogy 20-án valami hivatalos parádén vett részt Szabadkán, ha emlékezetem nem csal, főispáni beiktatáson vagy hasonlón. Szerb volt, de nagybirtokos, magyar mágnások, politikusok barátja. Ha egyebet nem, gazdagságát, összeköttetéseit, társadalmi helyzetét tisztelték, és minden hivatalos aktusra meghívták, amit ő vagy elfogadott, vagy nem, soha senki se kérte tőle számon, miért cselekedett így vagy amúgy. A szabadkai fogadáson valaki odalépett hozzá – nem ismeri, lehetett gróf vagy akár politikai rendőr –, megkérdezte tőle, hol van a felesége és a gyerekei. Újvidéken? Most még van rá lehetőség, telefonon azonnal intézkedjék, vonattal vagy autón, rögtön induljanak Budapestre. Miért? Nem mondhat semmit, *de a család holnap ne legyen Újvidéken.* Aztán sarkon fordult, és Dungyerszky többé nem látta.

Intézkedett, és családja indult, Gavrilović kísérte fel az asszonyt és a gyerekeket, most itt vannak Budapesten. Újvidéket azóta lezárták, hozzá azonban olyan hírek érkeztek, amelyekről beszélni nem tud, de értsem meg, nem is mer beszélni. Nem tudja, nem akarja elhinni, hogy ilyesmi a XX. században megtörténhetik, és nem német nácik, hanem magyarok csinálják. S mert csakugyan nem volt hajlandó többet mondani, elbúcsúztunk, és Zsilinszky, de mások is, megint hallották tőlem Dungyerszky nevét és panaszát.

Vladimir Gavrilovićcsal azután sem beszéltem soha az újvidéki szörnyűségről. Dungyerszky mondta el – később – bizalmasának családi tragédiáját. Nem tudom, hányan voltak testvérek a

Gavrilovićok, de sokan. Újvidéken éltek, ott lakott öreg édesapjuk is. A razzia után az egész családból csak Vladimir és az öreg maradt életben –, meghatóan furcsa módon.

Abban a házban is megjelentek a csendőrök, katonák, ahol az öreg lakott. Minden szerbet, nem magyar nemzetiségű lakót a kapu elé parancsoltak, iratokkal, – „igazoltatás végett". A folyosókon őrök álltak, ellenőrizték a parancs végrehajtását. A Gavrilović lakás elé is jutott őr: vén magyar népfelkelő, aki őrségnek még jó volt, másra alkalmatlan ezen a gyilkos razzián. Az öreg Gavrilović a januári hidegre nem nagyon ügyelve, kiskabátkában kilépett lakása ajtaján, sietve, hogy rossz néven ne vegyék késedelmét. Magyar házvezetőnője futott utána, várjon egy kicsit, vegye fel a télikabátját, mit legénykedik, ne féljen, megvárják azok az igazoltatók.

A vén magyar katona nézte az öreg szerbet, mögötte a perlekedő magyar cselédet, szerető gondoskodásával, aggodalmával. Elébe állt a nagykabátjával bajlódó embernek, visszafordította:

– A bácsi ne menjen sehová. A bácsinak nem kell igazolnia magát azoknak, odalent . . .

Így maradt meg az öreg Gavrilović, s hogy a menekülő Dungyerszky-családot kísérhette, megmaradt egyetlen gyereke, Vladimir is, a nagy családból.

. . . Vladimir Gavrilovićcsal 1945 tavaszán Budapesten találkoztam. Tagja volt az első jugoszláv missziónak, amit ide küldtek, s amelynek sok mindenféle mellett az is feladata volt, hogy megkeresse Szombathelyi Ferenc tábornokot, felkutassa a délvidéki mészárlás főbűnöseit, és elintézve kiadatásuk ügyét, gondoskodjék elszállításukról Jugoszláviába, ahol népbíróság és akasztófa várta őket.

Az újvidéki ügyben, a délvidéki vérengzések megszüntetése, majd megtorlása, a károk lehetséges jóvátétele érdekében talán senki se fáradozott annyit, senki se képviselte olyan szenvedélyes erővel a nemzet lelkiismeretét, mint Bajcsy-Zsilinszky Endre.

Mielőtt az újvidéki razziára sor került, Temerinben, Zsablyán, Csurogon, Titelen, Sajkásgyörgyén, Szentiványon, Boldog-

asszonyfalván katonák, csendőrök, a helyi magyar és német lakosságból ilyen véres munkára hajlandó kisszámú „nemzetőrség" tagjai, jobbára hírhedt verekedők, tolvajok, rablók, büntetett előéletű szemétnép, tömegével gyilkolták le a szerbeket – intelligenciát, parasztokat, kereskedőket, iparosokat, asszonyostól, gyerekestől, – olyan következetességgel, hogy Zsablya főutcája teljesen elnéptelenedett. A meggyilkoltakat tömegsírokba temették, de leginkább a befagyott Tisza jege alá süllyesztették. A házakat kifosztották, a zsákmányon osztozkodtak. Aki idejében hírt kapott, menekült, amerre a szeme vitte, a férfiak beálltak partizánnak, tehát a „razzia" a kitűzött célnak éppen az ellenkezőjét érte el. A hallgatag Tisza, a tömegsírok, az úton-útfélen földbe kapart halottak sokasága, a menekülés méretei, aztán a rémület, amely még hetek-hónapok múlva is némaságra kényszerítette a gyászolókat, a gyilkosok buzgalma, hogy az áldozatok személyi adatainak eltitkolásával a tömegrablásra is homályt borítsanak: mindezek a dolgok együttesen adják magyarázatát, hogy bármilyen számok kerültek nyilvánosságra a razziáról, pontos veszteséglistát nem lehetett készíteni, ilyesmi máig sincs.

Újvidéken Grassy József ezredes, honvéd állomásparancsnok falragaszokon adott utasítást a lakosságnak a razzia idejére. Azt hiszem, nem érdektelen ezen a helyen idézni a primitív magyarsággal megfogalmazott parancsot:

„1. A razzia alkalmával a magántulajdon sérthetetlen marad. Lopás és erőszakoskodás iránti feljelentéseket a helyszínen vizsgáltatok ki, és a bűnösöket statáriális eljárás alá vonom.

2. Minden felesleges utcai közlekedést betiltok. Az utcán szabadon csak köztisztviselők, közüzemi munkások és élelmezési üzemek alkalmazottai járhatnak. Ezek is vigyenek magukkal mindig megfelelő igazolványokat. A többi lakos utcán csak 8 óra és 18 óra között és csak a legszükségesebb teendőinek (például élelembevásárlás) elvégzése céljából tartózkodhat. Az utcán megállások és kettőnél több személy csoportosulása, illetve együtt való közlekedése tilos. Az utcákon

való közlekedés csak gyalog, csak lépésben és csak az úttest közepén van megengedve.

3. Vasúton csak az utazhat el, aki utazásának halaszthatatlan voltát igazolni tudja. (Pl. közeli hozzátartozó halálesete stb.)

4. A városba (községbe) kívülről senki sem jöhet be. Kivételt képeznek az élelmet és tüzelőanyagot szállító kocsik, amelyek a város (község) elhagyására külön igazolványt kapnak.

5. Az összes üzleteket be kell zárni. Kivételt képeznek az élelmiszerüzletek, melyek 8 órától 18 óráig nyitva tartandók.

6. Minden házban a háztulajdonos (házfelügyelő), minden üzletben a tulajdonos vagy ezek családtagjai bármikor azonnal megtalálhatók legyenek.

7. Minden autóbusz-, gépkocsi-, kocsiközlekedést és postai kézbesítést betiltok.

8. Rádiókészülékeket hallgatni tilos.

9. A magántávbeszélő forgalom szünetel.

10. Általános szesztilalom.

11. Az összes szórakozóhelyek, mint mozi, színház, cukrászda, kávéház stb. zárva maradnak. Kivételt képeznek az éttermek, melyek 8 órától 20 óráig nyitva tarthatók. Az étteremben való tartózkodás azonban csak az étkezés idejére korlátozódjék.

12. Az összes templomok, kápolnák, imaházak állandóan zárva tartandók. Harangozni tilos.

13. Mindennemű egyesületi élet, klubok stb. látogatása szünetel.

14. Mindennemű társas összejövetel – tehát magánlakásokban is – tilos.

15. Az ablakokat egész nap zárva és lefüggönyözve kell tartani.

16. Minden ház kapuját éjjel-nappal zárva kell tartani. A razziát végző hivatalos közegek részére a kapunyitásnak azonban haladéktalanul be kell következnie. A házakba idegen egyéneket beengedni szigorúan tilos.

17. A házakban (magánlakásokban, pincékben, padlásokon, raktárakban, üzletekben, gyártelepeken stb.) idegen embereket megtűrni (rejtegetni) szigorúan tilos. Ilyeneket azonnal át kell adni a hatósági közegeknek. Ezért a háztulajdonos, házfelügyelő, lakók stb. felelősek.

18. Minden fegyvert, lőszert, robbanóanyagot haladéktalanul be kell szolgáltatni. Fegyvert, lőszert és robbanóanyagot rejtegető egyénekkel szemben kérlelhetetlenül járok el.

19. A fenti megadott rendelkezésem ellen vétőket a legszigorúbban vonom felelősségre."

A razziának az első napon mintegy 50–60 halottja volt – ezzel volt elégedetlen Feketehalmy-Czeydner tábornok. Másnap és harmadnap – tehát Bárdossy telefonrendelkezése után, ami kétségtelenül megérkezett Újvidékre – nem csökkent, hanem fokozódott a vérengzés. Hat helyet jelöltek meg a kivégzések végrehajtására. A strandon folyt a legborzalmasabb gyilkolás, ahol állandóan 400–500 ember várakozott, hogy döntsenek sorsáról, s közben látnia kellett, akik előttük érkeztek, azokat érthetetlen és megmagyarázhatatlan szempontok szerint osztályozzák, de innen szabadulni már nemigen lehet. A kivégzendőket előbb felöltözve állították golyó elé, utóbb Grassy ezredesnek eszébe jutott, hogy háború van, kár a ruhákért, a 24 fokos hidegben meztelenre vetkőztették a szerencsétleneket, agyonlőtték és a Duna jege alá dobták őket. Újvidék alatt a hajóállomások pillérjeiről még fél év múlva is halászták ki a fennakadt, borzalmas állapotban levő, foszladozó hullákat.

Január 22-én este Szombathelyi vezérkari főnök – nyilvánvalóan a közben érkezett megdöbbentő jelentések hatása alatt tartott újabb felső tanácskozás eredményeképpen – utasította Feketehalmy-Czeydnert „a razzia megszüntetésére". Ez azonban nem akadályozta meg, hogy még a következő napon is folytassák a vérengzést.

Zöldy csendőrszázados – nem felejtvén el tábornoka óhaját – 23-án még egyszer razziázott a főleg szerbektől és zsidóktól lakott utcákban. A házakból kikergetett emberekre valóságos vadászatot rendezett, majd mintegy 200 hullát egymás mellé fektetve az út szélére, helyszíni szemlére kérte Feketehalmy-Czeydnert.

– Így jár, aki a honvédséggel szembeszáll! – mondta büszkén

a tábornok, s mint a perében később, még a háború alatt, Horthy katonai ügyészsége által kiadott vádiratban olvashatjuk, lovaglópálcájával elégedetten végigvert a hullákon.

A „szembeszállást" kezdetben sűrűn mondogatták. Fél évvel később, amikor már az egész világ ismerte az újvidéki szégyent, és hallgatni nem lehetett róla, Kállay miniszterelnök is azzal takarózott a képviselőház előtt, hogy kommunista izgatók, partizán beszivárgók mészárlással, általános felkeléssel fenyegetőztek, Újvidéken partizánok kézigránáttal és fegyverekkel támadtak a honvédekre. Ennek azonban soha semmiféle bizonyítékát nem lehetett találni. Pedig ha van, akkor Kállay, de ha ő nem, utána Sztójay bizonyára megtalálta volna a tanúkat, és a világ elé tárja, hogy mégse akkora az újvidéki bűn . . .

Nem tudni, kiket és miért öltek meg. Mindenfelé folyt az „igazoltatás", ennek szempontjai azonban titokzatosak, talán azok előtt is bizonytalanok, akik igazoltattak, és élet-halál felől a helyszínen határoztak.

A razziára kiadott első rendelkezés első pontja megállapította a magántulajdon sérthetetlenségét, ígéretet tett, hogy a tolvajok, az erőszakoskodók ellen statáriálisan járnak el. De úgy látszott, azok a tiszturak, akik gyilkoltattak, majd az „akció" befejezése után szemérmetlenül fuvaroztatták el Újvidékről az összeharácsolt bundákat, ezüstneműt, egyéb értékeket, bizonyára nem voltak besorolhatók sem a tolvajok, sem az erőszakoskodók kategóriájába. Azok sem, akik a rémület elülte után szerbek és zsidók betétkönyveivel a kézben, uniformisban sorbaálltak a bankokban, felvették áldozataik bankbetétjeit. Aki szégyenlős volt – ilyen is akadt –, a tisztiszolgáját küldte maga helyett. A bank kérdezősködés nélkül fizetett mindenkinek. Dehogy volt kíváncsi a pénztáros, a tisztviselő, dehogy merte megkérdezni, hogyan jutott egy-egy tiszt úr három-négy idegen és különböző nevekre szóló takarékkönyv birtokába. Ezek a banki emberek örültek, hogy élnek, három napig ők sem tudták, hová küldik őket igazoltatás után a tiszt urak – vissza-e a lakásukra, otthonukba vagy a Duna jege alá . . .

A rémület túlcsapott a délvidék határán, a hírzárlaton, a katonai szolgálati titkok pecsétjeit is feltörte.

Egy újvidéki ügyész hozta fel Budapestre az első részletes adatokat. Nem az igazságügy-miniszterhez, hanem Zsilinszkyhez ment. Ő Fóris László miniszteri tanácsossal küldte fel az ügyészt Bárdossyhoz, akit reggeli fürdőjében zavartak meg. Nyers gőggel, a szó szoros értelmében kiutasította a két látogatót, az ügyészt keményen figyelmeztette, hogy ne üsse bele az orrát a katonák dolgába . . .

Az ellenzéki képviselők január 29-én a képviselőház külügyi bizottságában kerültek először szembe Bárdossyval. Itt Zsilinszky szólt elsőnek a délvidéki mészárlásokról, keserűen, megrendülten és felháborodással.

Bárdossy tiltakozott a nemzeti hadsereg megrágalmazása ellen, és a kormánypárt viharosan helyeselt.

FELELŐSSÉGRE VONÁS?

Bajcsy-Zsilinszky megérti, hogy a délvidéki vérengzés, bárhol és bármikor kerüljön valamiféle nemzetközi ítélőszék elé – legyen bíróság vagy közvélemény –, igen súlyos teher lehet Magyarország számláján, és a háború után megnehezíti vagy lehetetlenné is teheti a magyarok és délszlávok barátkozását, jószomszédi együttélését. Becsületes szenvedélyességgel hadjáratot indít: vonják felelősségre a bűnösöket, ezzel enyhítsék a nemzet, az ország felelősségét. Bárdossyval már nem boldogult a külügyi bizottságban. Az ügy annyira szégyenletes, hogy egyelőre nem is gondol parlamenti nyilvános tárgyalásra. Nem lát más fórumot, mint a kormányzót, és már február 4-én eljuttatja neki emlékiratát, beavatkozását kéri.

Felsorolja a bevonulástól fogva történt fölösleges vérontásokat, önmagát vádolja, hogy „az akasztási módszerek" beszüntetése

végett már korábban nem fordult a kormányzóhoz, talán meggátolta volna az újabb véres eseményeket. „*Bírói ítélet nélkül tömegmészárlás történt Magyarországon, katonák és csendőrök, tehát honvédtisztek és csendőrtisztek felelőssége mellett.*"

Megírja Bárdossyval történt találkozását, a miniszterelnök telefonját Újvidékre. „A miniszterelnöki utasításnak a világon semmi hatása nem volt, mert a háromnapos újvidéki pogrom a maga módján, a maga sínein, *a maga árja becstelenségével* bonyolódott le . . ." Azután megállapítja Bárdossy súlyos politikai felelősségét: „Nem mondhatja, hogy senki sem figyelmeztette idejében."

Különbséget tesz Zsablya és Újvidék között. Elfogadja, hogy Zsablyán fegyveres támadás előzte meg a megtorlást, Újvidéken azonban semmi ilyesmi nem történt. „Aljasul kiszámították, előre kitervezték a pogromot."

„Mérhetetlen gyalázat . . . hogy magasabb katonai parancsnokság nyilvánvaló tudomásával, felelősségével történt ez az undorító, embertelen mészárlás, aljas és alattomos árja és nem magyar szellemben, a módszerek mellett gyáván és névtelenül, a magyar állam, a magyar honvédség nevében, a magyar kormányra hivatkozva . . ."

A kormányzó erélyes közbelépését kéri, azzal a vak hódolattal, amit Horthy iránt érez, s amitől nem bír szabadulni. Közben sejtelme sincs, hogyan gondolkozik a kormányzó a zsablyai és újvidéki mészárlásról, az „aljas és alattomos árja módszerekről", amelyekbe a rablás, gyilkosság és zsarolás egyformán belefér. Talán sohase fogja megtudni, hogy Keresztes-Fischer Lajos tábornok, a belügyminiszter fivére, a kormányzó katonai irodájának főnöke nemsokára levelet ír Feketehalmy-Czeydner altábornagynak, gazdája nevében biztosítja: még ha eljárást indítottak is ellene, semmitől sem kell félnie, *Horthy mellette áll.*

„Vagy ez a belső katonai zendülés győz, vagy a becsületes magyarok" – írja Zsilinszky, és nevén nevezte a gyereket: valóban arról van szó, hogy már elég hosszú ideje belső katonai zendülés folyik, s a helyzet hónapról hónapra rosszabbodik. Elsősor-

ban a vezérkar, de csak halvány vonásokkal mérsékeltebben a honvédelmi minisztérium, alattuk néhány nyilas védvárrá fejlesztett hadtestparancsnokság mindinkább függetlenné teszi magát a polgári kormányzat szándékaitól. S ez tulajdonképpen nincs is Horthy kedve ellenére. Nem szereti a civil népet, csak tart tőlük valamennyire, és amikor valahol a katonákat látja felülkerekedni, hadúri minőségében lelke mélyén velük érez. Amikor jelentéseket kap, hogy a hadsereg tisztikarának jelentős része, talán már a többsége, politizáló tábornokait követve mindinkább a nyilasok és a németek befolyása alá került, inkább csak hiúságát sérti a jelentés. Dehogy gondol még arra, hogy ez a szélsőjobbra helyezkedett tisztikar nemsokára nyíltan ellene fordul, elárulja a németeknek.

„Polgárháborúszerű jelenségek zsarátnokának eltaposásáról van szó – írja Zsilinszky. – Magyarország felelős vezetői nem hunyhatnak szemet ama valószínűség felett, hogy ezt a polgárháborúszerű hivatalos felelőtlenséget és az elvadultságokat külső erők mozgatják, összefogva a hazai felforgató elemekkel."

Azt írja, ezek a külső erők diszkreditálni akarják Horthy országlását. Semmit sem tudhat róla, hogy az újvidéki titkos aktákon az áldozatokra vonatkozó számszerű jelentés mellé valaki odajegyezte: „*Ez kevés!*" — s a kézjegy annyira meghökkenti majd nagybaczoni Nagy Vilmost, Bartha utódát a honvédelmi miniszterségben, hogy úgy érzi, koronatanácsi döntést kell kérnie: legyen-e pertörlés az újvidéki ügyben, vagy folytathatják-e a megindított eljárást, alacsonyabb fórum itt kevés.

Zsilinszky ebben az esetben még a Bárdossy-kormányt is félti. Azt fejtegeti memorandumában, hogy „a külső erők" dokumentálni akarják a magyarság államfenntartó tehetetlenségét, meg akarják buktatni Bárdossy kormányát, utat akarnak nyitni egy olyan új kormányzatnak, amely gátlás nélkül elrendelné az általános mozgósítást, az oroszországi vágóhídra hajtaná az egész magyar haderőt, s elérné azt, hogy „a világ végezetéig tartó halálos gyűlölködés támadjon a két egymásra utalt, lelki alkatában is hasonló nép, a magyar és a szerb között".

1942 február havában vagyunk: a németek már nem álmodoznak keleti villámgyőzelemről, előnyomulásukat megállították, a szovjet hadsereg ellentámadásba lendült, ereje és nagy sikerei megdöbbentették a náci hadvezetőket. A csatlósoknál házalnak segédcsapatokért, ágyútöltelékért.

Keitel tábornagy éppen az első véres újvidéki napon szemlélte meg Budapesten, a Hősök terén a honvédség válogatott alakulatait. Tapasztalhatta siralmas felszerelésüket, lelkesnek éppen nem mondható hangulatukat. Sürgős hadianyag-szállítást ígért, és minél több embert kért a keleti arcvonalra. A németek az általános mozgósítást próbálják kierőszakolni Horthytól és kormányától.

Bárdossyt március 9-én lemondatták. Kállay Miklós kapott miniszterelnöki megbízatást. Első beszédében biztosította a németeket törhetetlen hűségéről, háborús elszántságáról és a 2. honvédhadsereg 200 000 embere nemsokára elindult Voronyezs felé . . .

Az újvidéki és sajkásterületi vérengzés ügyében eljárást indítottak a felelős személyek felkutatása és megbüntetése végett, s amikor Kállay Miklós a képviselőház napirendjére engedte tűzni Milan Popović délvidéki képviselő interpellációját, sokan úgy gondolták, valóban megkezdődik a felelősségre vonás.

Popović – a kormány iránt lojális képviselő, Zsilinszkynek barátja – a délvidéki magyar–szerb megbékélés szolgálatának szándékával mondta el interpellációját július 15-én.

„Január első napjaiban megbomlott a köznyugalom Zsablyán... Ami ezután jött, véres események, megrendítő és érthetetlen cselekedetek . . . A szomorú esemény megismétlődött Csurogon, Boldogasszonyfalván, Sajkásgyörgyén, Titelen, Sajkáslakon, Mozsoron, és Óbecsén . . . Besúgás, elhurcolás . . . a feljelentő beül a vagyonba . . . A tragikus tünet lavinája január 21-én romboló erővel Újvidékre zúdult . . . Háromnapos úgynevezett razzia, holott se csetnikek, se dobrovoljacok, se partizánok, se kommunisták nem veszélyeztették a közrendet, utcai harcok nem voltak, egyetlen magyart meg nem öltek . . . Tömegesen eltűntek

emberek valami okból és valamely közeg parancsára . . . Szörnyű erkölcsi eltévelyedés . . .”

Kállay előzetesen megüzente Zsilinszkynek és megígérte Popovićnak, hogy „tisztázni fog mindent, megnyugtató választ ad”, ami őket és, a közvéleményt is kielégítheti.

Ehelyett azonban kioktató, nyegle hangon beszélt. Felolvasott egy hivatalos jelentést, amelynek bevezetéséből kiderült, hogy „honvédségünk a délvidéki lakosságot a hagyományos Szent István-i gondolattól áthatott magyar kormánytól nyert utasításokhoz mérten igaz testvéri szeretettel ölelte keblére”. Aztán hivatkozott a „kommunista izgatásra, partizán-beszivárgásra, felkelésveszélyre, mészárlásokkal való fenyegetőzésre, újvidéki fegyveres támadásokra a honvédek ellen”, elutasította a túlzó híreszteléseket. Azt mondja, a szerb halottak száma összesen 2550, ebből Újvidéken 292, Óbecsén 89, Titelen 50. Vállalta, hogy a tettesek és a mulasztók törvényes felelősségre vonására a szükséges intézkedéseket megteszi.

Tudta, hogy hamis számokat mond, és tudnia kellett a kormányzó szándékairól is.

Augusztus 13-án Horthy Miklós kormányzó *pertörlést* rendelt el Feketehalmy-Czeydner Ferenc és társai ügyében. Ahogyan az orgoványi, siófoki gyilkosokat megmentette az ellenforradalmi időkben, most a zsablyai, újvidéki gyilkosokat se akarta bajban hagyni.

Szeptember 24-én Bartha honvédelmi miniszter lemondott, helyére a kormányzó nagybaczoni Nagy Vilmost nevezte ki. A hadsereg egyik legtehetségesebb tábornokának mondták. Katonai iskoláiban rangelső, megelőzve Jányt, Szombathelyit és kora többi első vonalban szereplő katonáját. Bajcsy-Zsilinszky a legnagyobb bizalommal van iránta, s most örül a lelke, hogy végre nem sváb, hanem székely kézben van a honvédelem ügye, – a sváb tábornokokkal való tusakodásairól még szó lesz ebben a könyvben. Azt gondolja, hogy Nagy Vilmos rendet csinál, letöri a hadsereg nyilasait, németbérenceit, nem fog katonát adni Hitlernek, újjászervezi, felszereli, korszerűsíti a honvédséget,

itthon talpra állítja azt a hadsereget, amelyre támaszkodva a háború végén elkezdhetjük „a Szent István-i misszió teljesítését". Bárki ellen helytállunk, gondolja, s az elképzelhető ellenfelek közé németet, csehet, szlovákot, románt, mindenkit besorol. Magyarázza fiatal barátainak, hogy az oroszokkal nincs vitánk, azok nem akarnak idejönni, még a németeket követve se jönnének ide, ha látják, hogy mi helytállunk magunkért. Persze azért a Kárpát-vonal megerősítésére is gondolni kell, – nem volna Zsilinszky, ha ezt kihagyná a számításból.

Nagy Vilmost mostani Buda környéki visszavonultságában, családi körében hallgatva, olvasva emlékiratait, elhiszem, hogy más kormányzóval, más kormányban talán valóban rendbe tudta volna hozni a honvédséget. De abban a zűrzavaros helyzetben, amikor kényes kérdésekben sem Horthytól, sem Kállay Miklóstól nem kapott komoly és őszinte segítséget, a németek pedig kezdettől fogva bizalmatlanok voltak iránta, minden lépésébe belekötöttek, még egy esztendeig sem tudott megmaradni a helyén. Becsületére válik, hogy egy elvadult korszakban emberséges próbált lenni. Törődött a katonákkal, és enyhítette a munkaszolgálatra, büntetőszázadokba besorolt üldözöttek helyzetét, nem törődve a szélsőjobbról reá záduló gyűlölettel. Most is emlegeti, hogy Zsilinszky ilyen ügyekben sűrűn interveniált nála, s ahol segíteni tudott – segített. Nem volt könnyű dolga, mert Szombathelyi vezérkari főnök a munkaszolgálatosokat a németek alá rendelte, annyira, hogy még Horthy kívánságára sem tudtak három szegedi mérnököt Ukrajnából hazahozatni.

Alig vette át hivatalát, Faragho Gábor altábornagy, a csendőrség főparancsnoka megkérte: ha már Feketehalmyék – a katonák – ügyében pertörlést rendelt a kormányzó, a csendőrök is mentesüljenek a felelősségre vonás alól.

Nagy Vilmos magához kérette az iratokat. Azokból tudta meg, hogy tulajdonképpen mi történt a délvidéken. Nem akart beletörődni a bűnösök mentesítésébe, s bár az a széljegyzet, amit az aktákon talált, s amiről előbb már szóltunk, nem nagyon bátorította, mégis elérte, hogy a kormányzónál vitatták meg a kérdést.

Ott ő, Kállay Miklós és Keresztes-Fischer Ferenc az eljárás újrafelvétele, folytatása mellett foglalt állást Végül Horthy is megadta hozzájárulását, ily módon

– Hát legyen ítélet. Úgy látszik, engem becsaptak . . .

Az eljárás azonban vontatottan haladt, és Zsilinszky 1942 december 2-án kénytelen volt megint az országgyűlés elé vinni az ügyet „a jóvátétel halogatása miatt" interpellált.

A szélsőjobboldali képviselők tomboló tiltakozása közben mondta el, hogy több mint 4500 ember pusztult el, köztük 199 gyerek és mintegy 280 öregember. A politikai felelősség elsősorban Bárdossy László volt miniszterelnököt és vitéz Bartha Károly honvédelmi minisztert terhelí, ők azonban mindketten nyugalomba vonultak

– Ha a megtorlásnak akadályai vannak – fordult Kállayhoz –, a miniszterelnök úr hárítsa el azokat, hogy *a kozelgő válságos időkben* . . .

Az országgyűlésen ez a duhos tiltakozásokkal félbeszakított és be nem fejezett mondat figyelmeztette először a kormányt s a képviselőket, de a közvéleményt is, hogy az ország súlyos válságok, veszedelmek kuszobére érkezett.

A jobboldal az Áchim-gyilkosság emlegetésével próbálta Zsilinszkybe belefojtani a szót A nagy lármát még fokozta az elnöki viharcsengő fulsértő berregése, csak foszlányokat lehetett hallani Zsilinszky szavaiból

– *Én a magyar lelkiismeretet szólaltatom meg . . . a magyar lelkiismeretet* . .

Horthy – akiben Zsilinszky annyira bízott – végül csak 1943. október 11-én rendelte el a per újrafelvételét, amikor már a háború alakulása, a németek keleti katasztrofális veresége a kormányzót is gondolkodóba ejthette, hogy a délvidéki vérengzésért egyszer még őt is felelősségre vonhatják valakik.

A vezérkar főnökének kulonbírósága 1943 december 14-én kezdte tárgyalni Feketehalmy-Czeydner és társai (három magas rangú katonatiszt Czeydner, a kozben vezérőrnaggyá előléptetett Grassy és Deák László ny ezredes) és tizenkét csendőrtiszt

ügyét. A vádirat 3309 gyilkosságról szólt. A tiszt urakat nem tartóztatták le, szabadlábon védekeztek.

A főbűnösök ítélethozatal előtt „véletlenül" éppen Albrecht főherceg vadászvendégei voltak mosoni birtokán. Senkitől sem zavartatva *átsétáltak a nyugati határon*, s Hitlertől menedéket kaptak.

Feketehalmy-Czeydner Ferenc aláírásával az ellenállási mozgalom vezetőinek perirataiban lehet majd találkozni. Mint vezérezredes és Szálasi vezérkari főnökének helyettese, ő erősítette meg Nagy Jenő halálos ítéletét.

Újvidékért mégis felelnie kellett. A felszabadulás után Jugoszláviába vitték, halálra ítélték és kivégezték.

KÁLLAY MIKLÓS ÉS ZSILINSZKY

Gömbös Gyula és Darányi Kálmán után Zsilinszky minden miniszterelnöknek lojális ellenzéke volt, ami törvény- és tekintélytiszteletéből következett. Az említett kettővel személyi okokból volt más a kapcsolata. Gömböst legfeljebb magával egyivású szegedi katonatisztnek fogadta el, már amennyire egy bakatisztet egy sorba lehet helyezni egy Hadik-huszárral. Politikai képességekben, látókörben, műveltségben maga mögé helyezte, s ebben igaza volt. „Jákfai" mivoltát, nemességét olykor elnéző mosollyal emlegette, míg saját származására, apja-anyja nemzetségére határtalanul büszke. Ha származás szerint döntenének, amit még 1930 körül sem érez korszerűtlennek, inkább őt illetné meg a kormánypálca, mint barátját, akit azután Hitler miatt, valóban mély hazafias érzéssel, kitaszít a szívéből.

Darányi Kálmánt bírálja, de valahogyan nem tudja komolyan venni a miniszterelnökségét. Ha mégis igen, akkor ennek okát Horthy iránti tiszteletében keressük: akit a kormányzó kiválasztott, mégse lehet egészen érdemek és értékek nélkül való.

Mint a politikusok, közéleti emberek nagy többsége, Imrédy Bélát kinevezése órájában ő is alkalmasnak tartotta a nyilas veszedelem megfékezésére. Nagyot csalódott benne, de képességeit mindig elismerte.

Azután Teleki Pál következett, akit hazafiságban, a hagyományok iránti hűségben, a Szent István-i eszme és a „szegedi gondolat" szolgálatában, politikában, becsület dolgában példaképének tekint. Több tiszteletet érzett Teleki Pál iránt, semhogy bármilyen helyzetben képes lett volna vele szemben kiléjni a lojális ellenzékiség magatartásából. Nem tudom, lehetett-e ezt még egyáltalán – ellenzékiségnek mondani.

Bárdossy László diplomáciai szolgálatból érkezett a belpolitikába, ahol mindvégig előkelő idegen maradt. Ő maga alakította ki idegenségét azokkal szemben, akiket felülről nézett. Szellemi fölényét éreztette velük, és meghatározott bizonyos távolságot – olykor sértő távolságokat is –, amit azután átlépni nem engedett. De alig ült be Teleki kihűlt székébe, tudomásul kellett vennie, hogy a közéleti bolhacirkusznak vannak sztárjai, akiknek viszont ő nem juthat a közelébe, s képtelen átlépni az akadályokat, amelyeket ezek állítanak az útjába. Nem érték – főleg okossága miatt nem érhették – társadalmi megaláztatások, de bele kellett törődnie, hogy van itt a közéletben, a politikában és a társadalomban *egy felső kaszt*, amelybe két-es-ipszilonos nevével és még miniszterelnökségével sem férkőzhet be soha. Ennek a társaságnak 1925 körül Horthy Miklós is parvenü volt. Most azonban Horthy már birtokon belül van, s ő is úgy nézi Bárdossyt, mint akit a körülmények és a tanácsadók ráerőszakoltak, de soha se lehet őt igazán befogadni, vele megbarátkozni. A miniszterelnök ezért a németeknél és a magyar szélsőjobboldalnál keres támogatást. Megkapja. Ezzel rosszabbodik a helyzete a Várban, mert 1942 tavaszán a szélsőjobb még nem egészen udvarképes, a kormányzó pedig függetlenebbnek képzeli magát a németektől, mint amennyi mozgási szabadsága valóban van. Bárdossyt utóbb még a kormánypártban is súlyosan hibáztatták az ország és a nép sorsára végzetesnek bizonyult legfontosabb döntései, a szovjet, az

angol és az amerikai hadüzenet kérdésében tanúsított bűnös felelőtlensége miatt.

Bárdossy tizenegy hónap után úgy hagyta ott a Sándor-palotát, a miniszterelnökséget, hogy előzőleg még kormánya tagjaival sem közölte lemondási szándékát. Nem volna meglepetés, ha egy napon valahonnan előkerülne egy dokumentum, amelyből kiderül: nem is mondott le, csak elküldték.

Bajcsy-Zsilinszky Endre neki is lojális ellenzéke volt. A Szovjetuniónak szóló hadüzenet után egy ideig hallgatott, óvakodott attól, hogy „veszélyeztesse a háborúban álló nemzet egységét", „megnehezítse az ország háborús erőfeszítéseit". A miniszterelnökről pedig – mindaddig, amíg hivatalában van – azzal az előzékeny, udvarias ellenzékiséggel beszél, amit egy történelmi hagyományokban gazdag ország közéletéhez méltónak tart, olyan országéhoz, melynek vezető rétegei példákért leginkább London felé tekintenek.

Bárdossy után Kállay Miklós kapott miniszterelnöki megbízatást Horthytól és természetesen bizalmat az országgyűlés többségétől. Meg kell mondani, valójában még nagyobb volt a bizalom, mint amit az országgyűlési szavazatok kifejeztek. Zsilinszkyé mindenesetre nagyobb, mint amit politikai pályája során Teleki kivételével bárki iránt érzett. És hitte, hogy Kállay méltó erre.

Minél távolabb kerülünk időben a kortól, s kihalnak a szemtanúk és kortársak, a történészek annál inkább az írott dokumentumokra, beszédek, nyilatkozatok, szerződések, jegyzőkönyvek szövegére lesznek utalva. Ha *csak* ezeken keresztül akarják felvázolni, a történelemnek megörökíteni Kállay Miklós politikai portréját, óhatatlanul hamis eredményre jutnak.

Karsai Elek nyilvánosságra hozott egy feljegyzést, amit a külügyminisztérium egykorú iratai között találtak Kállayról:

„*Ellenfelei azt állították, hogy nálánál jobban senki sem tudott hazudni, s így mindenkit be is csapott. Kétségtelen, hogy politikáját a ravaszkodás jellemezte. Annyit ravaszkodott – hazudott –, hogy a végén a legjobb barátai sem tudták, mit akar.*"

Elég szűkszavú, de a lényeget érintő jellemzés, amelybe talán

csak óvatosságból került a fenntartás, hogy az „ellenfelek" véleményét tükrözi. Írhatta, mondhatta Ullein-Reviczky Antal is, Kállay körmönfont és a tisztességgel sűrűn hadilábra került politikájának hosszú időn keresztül legtehetségesebb szószólója, közvetítője a nyilvánosság felé.

Mikor Kállay Miklós kormányra került, volt háborús párt, voltak a német szövetségnek halálig elszánt hívei és támogatói, azonban már a kormányzó környezetének számottevő része, a felsőház többsége, a képviselőházban még a kormánypártnak a zöme is aggodalommal nézett a háború kimenetele elé. A népről pedig nyugodtan és túlzás nélkül elmondhatjuk, hogy félt a jövőtől. Tömegmegmozdulások, tüntetések, a gyárakból mind sűrűbben jelentett elégedetlenség, olykor szabotázs: jelezték az ipari munkásság ellenállásának fokozódását a háború ellen. S a falvakban és az értelmiség, a tanult emberek körében is szaporodtak a jelek: az ellenállásnak már széles alapjai vannak a tömegekben. Kállay jövetelét a közvélemény nagyobbik fele úgy értelmezte, hogy feladata a háborúból való visszahúzódásunk előkészítése – Horthy akarata szerint. A politikusok, közéleti emberek zöme így gondolta.

Meglepetés volt, amikor az új miniszterelnök bejelentette: folytatja elődei politikáját, teljes mértékben osztja Gömbös Gyula és Bárdossy bel- és külpolitikai koncepcióit, hogy helyünk Németország és Olaszország mellett van.

„A legelső, amit le kell szögeznem, hogy háborús kabinet vagyunk!" – mondta kormánypárti bemutatkozó beszédében. Igaz, hogy hangoztatta egyenjogúságunkat a szövetségeseinkkel való együttműködésben, hogy kölcsönös megbecsülésre és tiszteletre van szükség, de mondta azt is zengő hangon és egy shakespeare-i királydráma hőséhez illő mély átérzéssel, hogy tőlünk ezer kilométer távolságra is a „mi háborúnk" folyik, magyar nemzeti érdekekért. A képviselőházban már arról beszélt, hogy a háború támogatásában mindenkitől feltétlen lojalitást kér, partnereket, segítőtársakat keres „a nagy cél szolgálatára", azok-

nak pedig, akik szabotálnak, ellenkeznek, törekvéseit gáncsolni próbálnák, – *pusztulniok kell.*

No, igen, vélekedtek a politikusok, akik ismerték vagy azt hitték, hogy ismerik Kállayt, ezt mondja, mert másképp nem beszélhet, ügyelnie kell a németekre és saját pártja veszett Hitler-barátaira is. Ők aztán tudták, hogy *Kállay mindent vállal, ha abból valami haszon kínálkozik,* édesmindegy, hogy legális vagy illegális haszon, lelkiismerete tudomásul veszi az egyiket, nem lázad fel a másik ellen. S azt is tudták, *bármit hajlandó állítani, elmondani, ígérni,* de mindennek az ellenkezőjét is elmondja, egyik mondókája esetleg nagyobb hazugság, mint a másik, közben éppen harmadik irányú cselekvésen töri a fejét, azon fondorkodik.

Kállay azonban nemcsak mondott, hanem cselekedett is. A németek több élelmiszert és nyersanyagot kértek, megkapták tőle. Több katonát kértek, és *Kállay elindította a frontra a 2. magyar hadsereget,* siralmas felszereléssel, bízva abban, hogy ami hiány van, azt a németek odakint pótolni fogják. Annak bizonyítékául pedig, hogy legveszélyesebb ellenzékének elpusztítására való fenyegetőzését szó szerint kell venni, olyan rendészeti és büntető intézkedéseket tett, mint egyetlen elődje sem. Felállíttatta a *büntető munkásszázadokat,* ezekbe tömegesen vonultatták be a „megbízhatatlan elemeket". Budapest környékén elfogatott több mint 500 kommunistát, baloldali szociáldemokratát, és más antifasisztát. Kárpát-Ukrajnában 200 kommunistát hurcoltatott börtönbe.

Bemutatkozó látogatást tett Hitlernél, utána lelkesedéssel beszélt a keleti és afrikai német győzelmekről. „Egyek vagyunk abban a célban, hogy német és olasz szövetségeseinkkel *leverjük a bolsevizmust,* és ezt a harcot kötelességünknek tekintjük hazánk és Európa védelmében" – mondta egyik nyilatkozatában.

Pintér István, a kor egyik legtájékozottabb fiatal kutatója „A Kállay-kormány hintapolitikája és az antifasiszta ellenállási mozgalom" című tanulmányában többek között a következőket írja az 1942 nyarán végbement letartóztatások következményeiről:

„Az antifasiszta erőkre mért csapás következményei rendkívül súlyosak voltak. A háborúellenes harc motorja, a KMP olyan veszteségeket szenvedett, amelyeket a háború végéig nem tudott pótolni. Hasonló súlyos veszteség érte a Szociáldemokrata Párt balszárnyát is. A terror, az üldözés, a börtön, az akasztófa visszavonulásra késztette azokat a kispolgári és polgári rétegeket, közéleti személyeket, akik addig, amíg a függetlenségi mozgalom sikereket ért el, felsorakoztak a független, szabad, demokratikus Magyarország kivívásáért folyó antifasiszta harc zászlaja alá. Az antifasiszta függetlenségi mozgalomra mért csapás következményei azért is súlyosak voltak, mert olyan időben érték a mozgalmat, amikor nemcsak a kommunisták és azok követői, hanem már a burzsoázia egy része s maga Kállay is úgy látta, hogy Hitler elvesztette a háborút, és tenni kell valamit, ami az országot megmenti a háborús vereségtől. *A függetlenségi mozgalom éppen abban az időszakban került válságos helyzetbe, amikor a legnagyobb szükség lett volna a háború- és Hitler-ellenes erők összefogására.* Ez a körülmény komoly szerepet játszott abban, hogy a Kállay féle »hintapolitika« széles tömegek tisztánlátását zavarhatta meg, és sokan e politika befolyása alá kerültek."

Ennek a fejtegetésnek csupán egyetlen pontjával szemben vannak kételyeim. Tapasztalatom szerint Kállay valóban azzal a meggyőződéssel ment ki Hitlerhez, hogy a németek már elvesztették a háborút. *Odakint azonban megváltozott a véleménye*, vagy legalábbis átalakult, módosult. Hazaérkezése után a sajtó vezetőinek és a kormánypártnak adott bizalmas felvilágosításaiból erre kellett következtetni.

Valami olyan elképzelés alakulhatott ki benne, hogy Hitler keleten győzni fog, a nyugatiak pedig nem veszik rossz néven a németektől a Szovjetunió remélt megsemmisítését s tőlünk sem, hogy részt veszünk a keleti hadjáratban. Nyugattal valószínűnek tartott *egy megegyezéses békét*, de azt sem bánta volna, ha Anglia és Amerika megveri Hitlert, – ő majd megmagyarázza ezeknek a nyugatiaknak a győzelem után, hogy mi valójában sem az angoloknak, sem az amerikaiaknak nem voltunk ellenségei, hogy

Hitlernek és a nácizmusnak nem voltunk igazi szövetségesei: a magunk történelmi hagyományának és Duna völgyi hivatásunknak szolgálatában háborúztunk kelet felé és csak a bolsevizmus ellen.

Körülbelül ilyen reményeket, várakozásokat, ilyen elképzeléseket lehetett kihámozni a bizalmas tájékoztatásokból, amelyeket Kállay vagy meghitt emberei hozzájuk közel álló politikusoknak és sajtóvezetőknek a látogatás után adtak.

Meggyőződésem, hogy amikor Kállay több élelmiszert, több nyersanyagot és több katonát adott Hitlernek, nemcsak a náci führer bizalmáért, hanem *a remélt keleti haszonrészesedésért is* áldozott az ország és a nemzet legdrágább javaiból. Sztálingrád és Voronyezs lehetőségére legrosszabb álmaiban sem gondolt.

Már korábban szó volt arról, mekkora visszahúzó hatást tett Bajcsy-Zsilinszkyre a kommunisták és más harcos antifasiszták 1942-es tömeges letartóztatása. *Zsilinszky 1942 nyarán valóban elbátortalanodott.* Hogy mégis megtett minden emberileg lehetőt Schönherz és társai perében, hogy közbenjárt a letartóztatott és börtönbe vagy büntető munkatáborokba hurcolt harcosok érdekében, azt főleg emberi kötelességből cselekedte. Nem az ő emberségén és bátorságán múlt, hogy kevés sikerrel. Kállay Miklós, Keresztes-Fischer Ferenc és Szombathelyi Ferenc tábornok kérlelhetetlen és könyörtelen volt a kommunistákkal szemben. Úgy látszott, mintha elérkezettnek találták volna az időt a kommunistákkal való végleges leszámolásra.

De nemcsak a tömeges letartóztatások voltak rá visszahúzó hatással, intették óvatosságra, hanem az a tény is, hogy Kállay Miklós személyében megint olyan miniszterelnöke volt az országnak, aki külsőségekben erősen megközelítette Zsilinszky „nemzeti vezető" ideálját. Ebben az esetben megint érthetetlen mértékben elkápráztatták őt a külsőségek. Kállayt származásánál, egyéniségénél fogva alkalmasnak tartotta az ország vezetésére, és olyan bel- és külpolitika kialakítására, amelynek segítségével Magyarország visszakanyarodhat „Szent István-i hivatásának", Duna völgyi vezető szerepének betöltéséhez.

Bámulatos, hogy ez a nagy kultúrájú, bátor, a nemzet érdekét sokszor szinte minden idegében érző ellenzéki vezető időnként mennyire hatása alá került Kállay megnyerő modorának, amelyben a szellemes kedvesség keveredett a mikszáthi értelemben vett úri huncutsággal, s hogy ez a szigorú közéleti kritikus mennyire elnéző volt Kállay Miklós kalandor vonásainak, szerencsejátékos természetének, megbízhatatlanságának, összevissza hazudozásainak megítélésében. Ez annál meglepőbb, mert kortársak az új miniszterelnökkel – Kállay 1887-ben született –, ismeri fiatalsága történetét, amelynek kártyacsatáiról, nőügyeiről, nagy ivászatairól legendák keringtek a közéletben, azután tapasztalhatta, hogy az idősebb Kállay életformája és közéleti stílusa nagyjában-egészében nem változott. Talán csak vadászati szenvedélye lépett jobban előtérbe. Az évek múlása miatt fékezni kell az élettempót, de a harmincas évek derekán még körbeiszik egy egész tokaji borkiállítást – érthetetlen, hová fért ebbe a zömök emberbe az a tömérdek ital.

Bethlen kedveli, kereskedelmi államtitkárrá nevezteti ki. Senki sem tudná megmondani, milyen képzettség, felkészültség alapján. De ha már valaki Kállaynak született és tökkelütöttnek nem mondható, legalább államtitkár legyen. Gömbös idejében már földművelési miniszter. Ehhez megvan az az előképzettsége, kvalifikációja, amivel a régi világ minden rosszul gazdálkodó földbirtokosa rendelkezett. Kellett-e ennél több?

1935-ben, amikor Gömbös szembefordult Bethlennel, Kállay lemondott tárcájáról, kilépett a Nemzeti Egység Pártjából. Ez azonban nem gátolta abban, hogy miniszterelnöki kinevezése után sok minden egyéb mellett Gömbös igaz, őszinte barátjának, politikája hűséges követőjének is mondja magát. Persze mondta azt is, hogy Bárdossynak őszinte, igaz barátja . . .

Amint én láttam, egyedül és kizárólag önmagának volt igaz és őszinte barátja, méghozzá rendkívül tehetségesen, hasznosan, eredményesen.

1937-ben súlyos anyagi gondjai voltak. Visszalépett a kormánypártba, hogy Horthy kinevezhesse az Országos Öntözési Hiva-

tal elnökévé. Mikor hivatala költségvetését tárgyalták, a Parlament folyosóján végigfutott egy rosszmájú megjegyzés: „Miből fognak itt öntözni, hiszen a megszavazott pár millió arra sem elég, hogy Kállay adósságait kifizessék belőle?!" Ő jót nevetett a tréfán, pedig érezte a fullánkját. Nemcsak ahhoz volt képessége, hogy bármikor, bármit és bárminek az ellenkezőjét mondja mély meggyőződéssel és meggyőzően, hanem a nevetőizmain is kitűnően uralkodott: mosolyogni és keseregni bármikor tudott, amint éppen a pillanatnyi helyzet megkövetelte.

Bajcsy-Zsilinszky Endre nem vette tragikusan Kállay alapvető léhaságát, megbízhatatlanságát, hazudozásait, gyenge karakterét. Amikor Kállay beült a miniszterelnöki székbe, háborús szellemű első nyilatkozataiban Zsilinszky is taktikát látott, porhintést a németek és a magyar háborús párt szemébe, későbbi hintapolitikás cikcakkjaiban pedig Teleki Mihály két pogány közt egy hazáért ügyeskedő erdélyi diplomáciájának okos, korszerű változatát. Még akkor is, amikor ezen az ügyeskedésen már a gyerekek is átláttak s a verebek is erről csiripeltek. Bízott benne, hogy Kállay megnyeri a nép bizalmát, és méltó lesz rá. Hitte, hogy megtalálja a módját a háborúból való okos visszavonulásnak, s képes lesz megnyerni szomszédainkat, csináljunk a Dunamedencében egy új Szent István-i birodalmat – természetesen magyar vezetéssel.

Kállay Miklós egy alkalommal Ungvárott a következőket mondta:

„*Szeretni a más fajját* egyedül mi, magyarok tudjuk ezen a világon. Mi mindig szerettük azokat a népeket, amelyeket itt találtunk, ide behoztunk, ide beengedtünk. Szeretni egyedül mi, magyarok tudtuk a más fajtájú, más vallású, más köntöst viselő embertársainkat; az a legmagasabb emberi érzés, hogy szeresd felebarátodat, mint tenmagadat, még az egyfajtájúak között sem alakult ki úgy, mint nálunk, magyarok és nemzetiségeink között."

Nem kellett-e könnyeznie Zsilinszkynek, mikor ezeket a mondatokat az újságban elolvasta? Nem kellett-e forró gratulációt küldenie a miniszterelnöknek?

Ha a felebaráti szeretetnek ezt a hitvallását ő mondta volna el: éreznénk benne a belső átélést, még a túlzásait sem tudnánk rossznéven venni.

De felháborító hamisság, szemforgató álszenteskedés annak a Kállaynak a szájából, akinek nincs szava a felvidéki és erdélyi nemzetiségellenes visszaélések megszüntetésére, aki hosszú ideig takargatta a bácskai bűnöket, és csak akkor engedte útjára a felelősségre vonást, amikor a hadiszerencse már minden fronton és véglegesen Hitler ellen fordult, – de a bűnösöket akkor is futni hagyta. Az a Kállay beszélt ilyen kenetes módon, s éppen Kárpát-Ukrajna földjén a felebaráti szeretetről, más fajtájú, más vallású, más köntöst viselő embertársak szeretetéről, aki könyörtelen következetességgel és szigorral hajtotta végre a zsidótörvényeket, büntető munkaszázadokba küldte, a németek kezébe adta politikai ellenfeleit, engedélyt adott az első deportálásokra, megölette Rózsa Ferencet, bíróságaival halálra ítéltette Schönherz Zoltánt és az ukránok nemzeti hősét, Borkanyuk Alexet.

A Kommunisták Magyarországi Pártja 1942 októberében röpiratot adott ki a féléves Kállay-kormány bűneiről.

„Ki a felelős a nép pusztulásáért, az ország romlásáért? *Felelős érte Kállay Miklós kormányának politikája.* Ez a politika országunk sorsát életre-halálra összeköti Hitler zsarnoki uralmával. Hitlerék pedig a gazdasági, politikai és katonai pusztulás felé haladnak."

Zsilinszky megértette a kommunisták fájdalmát elfogott elvtársaik sorsa, az üldöztetések, a kínzások, a gyalázatos terrorítéletek miatt. Sok mindent elfogadott, amit írtak, sok kommunista követeléssel egyetértett. Főleg azzal, hogy ne adjunk katonát Hitlernek, hozzuk haza honvédeinket a Szovjetunióból. De Kállay általános elítélésével semmi esetre sem értett egyet.

Még egy év múlva, 1943. október 5-én is így beszél a miniszterelnökről az „Esti Kis Újság"-ban:

„Kállay Miklós részben örökölt külső és belső politikáját, mint ellenzéki ember, természetesen éles és kritikus szemmel nézem, bírálom, de elvi ellentéteken túl is *nagyra értékelem* ösztönös,

erős magyarságát, magyarságában való rendíthetetlenségét, valamint tiszta szándékait . . .”

Akkor – 1943 őszén – tart még a Szovjetuniótól és a tömegek forradalmi lendületétől. Ha szabadságharcról szól, nemcsak a németek elleni önvédelmet hirdeti, hanem a bolsevizmust is fel akarja tartóztatni, s a kormányzó személye körül akar létrehozni nemzeti egységet. Ha sok kérdésben együtt is működik a békeharcos és antifasiszta kommunistákkal és barátaikkal, a nyilvánosság előtt *kétféle szélsőség* ellen hadakozik, alig-alig érezhető különbséggel az előjelekben:

„Nem féltem az országot és a nemzetet a szélsőségektől – mondja ugyancsak fent idézett nyilatkozatában –, éspedig azért nem féltem, mert a magyar szellemi elit csakúgy, mint a nemzet zöme, parasztsága és ipari munkássága, ma, hála istennek, belső szabadság, a külső függetlenség és az alkotmányos jogrend öntudatos védője. Ezzel szemben nem forradalmi tendenciák jelentkeznek, hanem csupán olyan gyökértelen szélsőségek rezgelődései, amelyeknek tiszavirág élete nyilvánvaló.”

– Mi a magyarság hivatása ma? – kérdezte tőle az újságíró.

– A magyarság hivatásán senki sem változtathat – hangzott a válasz. – Azt már Szent István királyunk elénk szabta: betölteni itt, Európa szívében a szív, a kiegyensúlyozó, a közvetítő, az elosztó szerepét. A magyarság hivatása adva van, a magyarság hivatásában szentül hiszek.

Kállay átlátszó, káros és végeredményben haszontalan hintapolitikát csinált. *Bizony Zsilinszky 1942-ben és 1943-ban újra meg újra beült Kállay hintájába, jóhiszeműen vagy éppen lelkesedéssel.* Bízik egy megegyezésben az angolokkal, az amerikaiakkal, s azt hiszi, Kállay alkalmas egy olyanféle nyugati béke kialkudására, ami a keleti határon legalább jószomszédságra vezet a Szovjetunióval, s az erős Magyarországnak szabad kezet ad a Duna völgye újjászervezésére. Egyetért Kállayval, hogy itthon „szilárd alkotmányos jogrendre van szükség”, hogy csak ilyen jogrendben élő nemzet és ország lehet alkalmas partnere a nyugati demokráciáknak. „Nehogy a háború végén újra megismét-

lődjék 1918 és 1919!" – ezt mondja Kállay, ezt Zsilinszky, ezt mondják Tildyék és a Szociáldemokrata Párt jobboldali vezetői is. Kállay ezzel a jelszóval üldözi a kommunistákat, és lényegesen kevesebb tűzzel a nyilasokat, amit talán magyaráz, hogy rendőrsége, csendőrsége, de főleg a biztonsági szervek tisztikara már tele van velük.

Zsilinszky azt gondolja, hogy a jogrend, belső biztonság védelmére, a bármely oldalról fenyegető felforgató megmozdulás megfékezésére, azon túl pedig a Duna völgyi új rendezéshez korszerűen felszerelt, erős hadseregre van szükség. Nem a Donnál, hanem itthon. 1942. november 19-én a honvédelmi tárca képviselőházi költségvetési vitájában több pénzt követel a honvédségnek. Kérdezi, miért nyújtunk hiteleket a hatalmas Németországnak, miért nem követeljük, hogy adósságaikat – már másfélmilliárdról van szó – törlesszék fegyverszállítással, mint a románoknál teszik?

– Elérkezhet az idő – mondja –, esetleg nemsokára, amikor nem is lesz más magyar politika, mint merő honvédelem. Addigra másfél milliónyi tökéletesen felfegyverzett és kiképzett hadsereggel kell rendelkeznünk . . . Ennek a haderőnek nem szabad idő előtt felőrlődni . . . Olyan erő legyen, amellyel Európában mindenkinek számolnia kell.

Aggódik, a magyar honvédség vezetése, főleg a tábornoki kar megbízhatatlansága miatt, s úgy gondolja, Kállaynál ebben a kérdésben is megértésre talál.

A SVÁB TÁBORNOKOK

Kállay bemutatkozó látogatásra Hitlerhez készülődő új honvédelmi miniszterének azt az eligazítást adta, hogy Magyarország „életterének" *a csonkítatlan ezeréves országot kérje*, értesse meg a führerrel, hogy „a mi igazi háborúnk a Balkán felől

fenyeget". Honvédségünk legjava, a 2. hadsereg pedig a Donnál, valóságos helyzetéről mit sem tudva, várta megsemmisülését.

Nagy Vilmos, miután találkozott Hitlerrel, aki őt is agyonbeszélte, és megmagyarázta neki: Moszkvát bármikor elfoglalhatja, de nem tekinti katonai célpontnak, Sztálingrádot viszont „valójában már el is foglalta", s hogy keleten akkor és ott győz, ahol akar, és ha kellő tömegű új repülőgép áll rendelkezésre, megkezdi a támadást Anglia ellen – elindult a keleti frontra, hogy meglátogassa a szovjet területen operáló magyar csapatokat. Minthogy katona volt, s minden jel szerint jó tábornok, elsőnek azt állapította meg, hogy a Donnál széles, elnyújtott az arcvonal, védeni nehéz, áttörni könnyű. Aztán megtudta, hogy a németek mindent ígértek, semmit sem teljesítettek: a csapatoknak se rendes felszerelésük, se megfelelő ellátásuk nincs. Egy-egy hadosztály 26–29 km széles frontot tart 5–6000 puskával – jó, ha kilométerenként egy-egy gépfegyver áll! – a helyenként 50–60 méter széles folyó nem jelent természetes védelmi vonalat. Tüzérségünk, elhárításunk gyenge a szovjet páncélosokkal szemben, a mi sokat emlegetett gyorshadosztályunk tankjai pedig addig élnek, amíg szembe nem kerülnek a korszerű szovjet elhárítással. Rossz az élelmezés, kevés a kenyér és a szívnivaló, a lovaknak a zab, a gépkocsikhoz a javítószolgálat.

Tájékoztatta a németeket, itthon jelentést tett mindenkinek. Segítség sehol sem volt.

És miközben Kállay és Zsilinszky a második Szent István-i ezredévről álmodott, 1943 január elején bekövetkezett a voronyezsi katasztrófa.

A 2. hadsereg 200 000 katonájából 60–70 000 menekült meg, a sereghez beosztott 50 000 zsidó munkaszolgálatosból 6–7000 került vissza. Megsemmisült a tüzérség, a nehézfegyverek, az arcvonal mögött felhalmozott élelmezési és egyéb tartalék.

A honvédelmi miniszter elmondja emlékirataiban, hogy a véderőbizottságban semmit nem titkolt el a vereségről, okairól és következményeiről. A németek felelősségét éppoly kevéssé,

mint gyalázatos, kíméletlen magatartásukat a szétszórt, visszavonuló magyar csapattöredékekkel szemben.

A szörnyű vereségről szóló hírek kezdetben lappangva, szépítgetve érkeztek Magyarországra, végül azonban minden napvilágra került. A németek Kállayban vélték megtalálni a bűnbakot, de Horthy ekkor még megvédte emberét. Nagybaczoni júniusig állta a sarat. Akkor azonban le kellett mondania. A miniszter észrevette, hogy Kállay szívesen feláldozná őt. E kényes politikai szakasz egyik legjellemzőbb mozzanata lehetett, amikor egy napon Keresztes-Fischer – a kormányzó bizalmasa és Kállay Miklós fő támasza – megmondta Nagy Vilmosnak: *ne bízzék a miniszterelnökben, mert kettős játékot játszik*, s míg szemtől szembe barátságáról biztosítja, a háta mögött ellene dolgozik.

Bajcsy-Zsilinszky számára rettenetes megrázkódtatás volt a voronyezsi vereség. Katona volt, és értette, hogy ekkora vereséget nehezen tud kiheverni egy hadsereg, egy kis lélekszámú nemzet. Hangoztatta a németek felelősségét, de a magyar tábornokokét nemkülönben. Meggyőződése volt, hogy a honvédség súlyos tehertétele a tábornoki kar, amelyben csak elvétve lehetett találni vérbeli magyarokat, de annál több sváb származékot. Némelyik annyira büszke a származására, hogy magyarosított névvel is németnek vallja magát. Jány Gusztáv, a szerencsétlenül járt 2. hadseregnek a voronyezsi katasztrófa után német lovagkereszttel kitüntetett parancsnoka is sváb volt. S éppen őt emlegették Nagy Vilmos utódlására.

Zsilinszky ezekben a napokban Kállay Miklóshoz és Horthyhoz intézett levelekben fejtette ki véleményét a honvédség vezetéséről. Mindkét levél annyira jellemzi Zsilinszky szemléletét, még tévedéseiben is tiszteletreméltó elfogultságait, szenvedélyességét és stílusának különlegességét, hogy érdemesnek tartom bővebb idézését.

Kállaynak írja:

„A történelem fogja elbírálni, mekkora erőfeszítésébe került (Nagy Vilmosnak) csak enyhíteni is azon a megvadult germán

szellemen és szadista elvadultságokon, amit elődei engedtek naggyá fejlődni szerencsétlen hadseregünkben."

Magyarázza, milyen hiba volt, hogy Nagy Vilmos mellé nem adtak megfelelő segítőtársakat, s hivatkozik rá: ismételten kérte Kállayt, mozdítsák el Szombathelyi vezérkari főnököt, állítsák vissza a főparancsnoki állást, ezekre a tisztségekre és a vezető parancsnoki helyekre nevezzenek ki „markánsan magyar szellemű és legalább túlnyomórészt magyar vérségű" tábornokokat, akikre a miniszter támaszkodhat. Megindokolja Szombathelyi felelősségét:

„A magyar vezérkari főnöknek, ha igazán hivatása magaslatán áll, nem is lett volna szabad kiengednie Oroszországba kellő felszerelés nélkül a magyar hadsereget; vagy követelnie visszavonását a frontról, vagy lemondania állásáról. A vezérezredes úr egyiket sem tette, hanem gyarló beszédeket mondott a »tyőzelemről«, melynek lehetetlenségéről már a legegyszerűbb közlegény is egy esztendő óta meg van győződve" . . .

Megrója Szombathelyit, mert nem tudta végrehajtani Nagy Vilmos intézkedéseit, melyekkel megállította volna a zsidókkal szemben elkövetett törvénytelenségeket, szadista kilengéseket. Ami javult, az Nagy Vilmos érdeme, ami nem történt meg, azért Szombathelyi felelős, aki egy személyben vezérkari főnök és főparancsnok.

„A vezérkari főnök úrnak legutóbb . . . kíséretében volt Vasváry Frigyes (Frigyes!) vezérőrnagy, vitéz Grassy József vezérőrnagy, a tömeggyilkos Czeydner altábornagy fősegédje az újvidéki pogrom dicső fegyverténye körül, valamint Gyimessy Frigyes (nochmals Frigyesch!) a szegedi hadtest parancsnoka. Még véletlenül sem volt köztük egy magyar származású tábornok. Sőt: Gyimessy, Czeydnernek, a tömeggyilkosnak utóda, a változatosság kedvéért tudomásom szerint bakszász: vormals Gross. Nehogy azonban a germánság kisebbségbe jusson a független Magyarország generalitásában, hát a testvére, Gyimessy Richárd a miskolci hadtest parancsnoka. Méltóztassék tudomásul venni, hogy világháborús magyar tisztek százan és százan fo-

gunk szükség esetén lemondani tiszti rangunkról, ha hadseregünkben a szászok és svábok e tűrhetetlen tenyészete meg nem szűnik rövid idő alatt. A legremekebb magyar tábornokok nyugdíjban vannak, ugyanakkor 90 százalékban germán vérű tábornokok állnak az élen. Ez elviselhetetlen, és ezen csak egy úton lehet segíteni, ha legalább 80 százalékban vérbeli magyarok kerülnek a hadsereg élére."

Maró gúnnyal idéz a vezérkari főnök kecskeméti beszédéből: idézi rossz magyar kiejtését és zavaros mondatait, gondolatait. Szombathelyi „matyarosch rámenésch"-re buzdította a katonákat, következetesen emlegette az „új magyarok" feladatait, amivel bizonyára hős apák bátor fiaira, unokáira, új nemzedékére gondolt.

„Nem rámenésch kell – írja Zsilinszky Kállaynak –, és az új magyarokkal is torkig vagyunk. Hadseregünk egészséges magyar értelemmel való újjáépítésére, magyar történelmi szellemmel való telítésére van szükség."

Nagy Vilmost a maga stílusában „derék, tiszta lelkű, vad székelynek" mondja, tiltakozik a gondolat ellen, hogy helyére Jány-Huzinger kerülhessen, akinek „örülnie kell, hogy feje fölött egyelőre nem jelenik meg a felelősségre vonás fenyegetése, nemhogy honvédelmi miniszterként folytathassa dicstelen katonai pályáját". Bejelenti Kállaynak, hogy mint törvényhozó mind Jányval, mind Szombathelyivel szemben fel akarja vetni a felelősség kérdését oroszországi hadjáratunk katasztrófájáért. Ha Nagy Vilmosnak mégis mennie kell, vitéz Kiss Jánost ajánlja miniszternek, akinek „kisujjában több ész, hozzáértés, tapintat, egészséges ítélőképesség van, mint valamennyi sváb származású tábornokunkban összevéve".

„A Kormányzó Úrnak is látnia kell, hogy legutóbbi nagyszabású beszéded szellemében át kell csoportosítania a magyar honvédség vezető pozícióit. Félre kell állítania egyfelől a vad németimádókat, akik csodálatos véletlen folytán többnyire német származásúak, és ugyanakkor elő kell vennie hadseregünkből az igazi értékeket, akik megint csak véletlen folytán több-

nyire fajbéli magyarok. Dálnoki Veress Lajos, Csatay altábornagy, vitéz Kiss János ny. altábornagy, Tombor Jenő ny. vezérkari ezredes, Julier Ferenc ny. vezérkari ezredes, kisbarnaki Farkas Ferenc altábornagy s egész sora a tehetséges, kitűnő magyar tábornokoknak. Újabban hallottam bizonyos Bakay Szilárd tábornokról: nekünk, magyaroknak, sohasem okozott gondot, honnan vesszük a katonai tehetséget. Igaz, hogy a magyar katona nem szereti a lohengrini tollakat, és Wotant sem ismeri el – a német kalapos istent – legfőbb főnökének, s Hitler bajuszában sem látja a katonai zsenialitás kiteljesedését. De ezzel szemben esze, idegrendszere, ősi lovas hagyományai, melyek elpusztíthatatlanok, egy tehetséges, mélyen magyar kormányzat, egy nemzetünk megmentésére induló kormányzat koncepciójában döntő szót jelenthetnek. Döntő erőt Közép- és Dél-Európa mai káoszában!"

A befejezés: megint a lélek mélyéből kitörő harag, keserűség, ítélet, gúny és tiszteletadás keveréke, romantikus drámába illő felszólítás Kállayhoz:

„Nagyon bátran és bölcsen distancíroztad a Magad kormányzatát a Bárdossyétól, aki belevitt bennünket ebbe az öngyilkos háborúba. . . . A legelső, hogy mindazok, akik a nemzetünk ellen elkövetett halálos bűntettekben vétkesek, vezető politikusok és katonák, kímélet nélkül félreállíttassanak. Beszéded egész értelmének és szellemének érvényt szerezni nem lehet anélkül, hogy eltávolíttassanak a fórumról a Szombathelyiek és a Jányak. S ha a Jányakat állítod a derék és kiváló Nagy Vilmos helyébe, máris elvesztetted a játszmát. Pedig ez a játszma nemcsak a Tiéd, a Balogh-Semjén nemzetség fiáé, hanem az enyém is, aki legalább édesanyám révén a honfoglalók véréből származom. És minden magyaroké, akiknek vérségi és lelki közük van ehhez a földhöz s a nagy magyar gondolathoz, melyet ezek a sületlen, bárgyú árják, rövid gyalogos eszükkel fölérni sem ma, sem holnap nem tudnak. Ezt a bitang, nyakunkra tekeredett férget le kell ráznunk magunkról, hogy megint betölthessük a magunk évezredes nagy hivatását. Sorsunk nem reménytelen. A világpolitika úgy

alakul, hogy benne szép és előkelő szerep kínálkozik gyönyörű magyar fajtánknak és nemzetünknek. Csak az kell, hogy valaki, erős magyar ember, szétrúgja a germán csőcseléket, mely a maga bitang idegenségével, önzésével pusztulásba sodorja Magyarországot. *Kállay Miklós, Semjén úr fia, tedd ezt meg, hogy megint egyszer magyar világ következhessen el ezen a meggyalázott magyar földön.* Az eszed megvan hozzá, legyen meg a bátorságod is!"

Érdekes módon megtalálja Szombathelyi és a rossz tábornokok felelősségét, elítéli Bárdossy bűnét, de pillanatra sem gondol *Kállay felelősségére.*

Az idézett levélben néhány tábornok nevével találkozunk, kiket Zsilinszky a miniszterelnök figyelmébe ajánl. Milett velük?

Dálnoki Veress Lajos 1944. október 15-én ügyetlenül a németek kezébe adta magát, később a szovjet csapatok szabadították ki Sopronkőhidáról. Csatay előbb Nagy Vilmos utóda, Szálasi hatalomátvétele után a németek foglya, a Gestapo börtönében feleségével együtt öngyilkos lett. Kiss János Zsilinszky kérésére vállalta az ellenállási mozgalom katonai szervezését és vezetését. Kivégezték, a vértanúk hősiességével állt helyt kínzói és vérbírái előtt, mindhalálig. Tombor Jenő a „Magyar Nemzet" kiváló katonai szakírója a háború alatt, a felszabadulás után egy ideig honvédelmi miniszter volt. Julier Ferenc, akit ellenségei is kiváló katonának mondtak, de 1919-ben a Tanácsköztársaság és a Vörös Hadsereg árulója lett, meghalt a felszabadulás előtt. Bakay Szilárdot a Gestapo hurcolta el 1944-ben.

Kisbarnaki Farkas Ferenc Horthy egyik legkedveltebb tábornoka volt, 1944. október 15-én altábornagy. A puccs után feleskü dött Szálasira. Mikor megjelent a Legfelsőbb Honvédelmi Tanácsnál, hogy átvegye vezetését, Rákóczy Imre, a civil vezértitkár, aki nem esküdött, hanem lemondott, szemére vetette esküszegését. Farkas rámutatott a csillagjaira, és hideg gúnnyal felelt:

– Nekem november elsején esedékes a vezérezredesi kineve-

zésem. Csak nem gondolod, hogy bennük hagyom a harmadik csillagot?!

Az ország megérkezett a szakadék szélére, ezekben a napokban alig volt ember, akinek kisebb vagy nagyobb körben nem élet és halálról kellett határoznia. Horthy egyik „nagy tábornokának" pedig nem volt más gondja, mint hogy két hét múlva meg akarja kapni valakitől, *bárkitől*, vezérezredesi kinevezését és csillagát.

Megkapta. Ma vezérezredesi nyugdíjat és szolgálataiért nagy fizetést húz a Német Szövetségi Köztársaság kormányától.

A Kállayhoz intézett levél keltétől számított ötödik napon, 1943. június 10-én adta át Zsilinszky a kabinetirodában Horthy kormányzónak szóló levelét. Miután a híresztelések nem ültek el, az államfőt kérte, ne bocsássa el Nagy Vilmost, de ha mégis sor kerülne rá, semmi esetre se nevezze ki miniszternek Jány Gusztávot.

Emlékezteti Horthyt, hogy „a jóhiszemű, nemzeti szellemű ellenzék" kezdettől fogva reménytelennek ítélte meg a tengely szempontjából a háborút, óvta a kormányokat, s most íme – *„küszöbünkön vannak a megjósolt súlyos veszedelmek"*. Úgy érzi, megbízatás nélkül is képviselheti „az egész nemzeti ellenzéket" a honvédelmi tárca betöltése és a katonai felső vezetésünkben megfigyelhető nyugtalanító tünetek miatti aggodalmak kifejezésével.

Dicséri Nagy Vilmost. Gáncs és félelem nélkülinek írja Keresztes-Fischer Ferenc működését, amit megint csak azzal lehet menteni, hogy ismeri Horthy ragaszkodását a belügyminiszterhez, elfogultságát Fischer belpolitikája, főleg biztonsági politikája iránt. A harmadik, aki dicséretet kapott, természetesen Kállay Miklós.

„Hármójuk neve, tekintélye, működése jelenti és jelképezi befelé, a nemzet létét féltő igazi hazafiak, valójában szerencsére romlatlanul maradt parasztságunk és munkásságunk óriási többsége irányában csakúgy, mint a világközvélemény felé Magyarország függetlenségét, politikájának nem agresszív, hanem védekező jellegét, minden vazallusi kapcsolattól mentes, öncélú szabadságát."

Figyelmezteti a kormányzót: ahhoz az időponthoz érkeztünk, amikor *Magyarország léte kerül kockára*; a magyar érdekek nem azonosíthatók semmiféle más nép érdekével, külön érdekeinket legfeljebb összehangolni lehet másokéval. Veszedelmet lát abban, ha a jó beszédeket nem követik tettek, ez gyanakvóvá teheti velünk szemben a világközvéleményt. Úgy véli, Nagy Vilmos elbocsátását Keresztes-Fischer távozásának kierőszakolása követné. Jány „semmi esetre sem alkalmas honvédelmi miniszternek", írja, s Horthy előtt sem titkolja: azt hiszi, egyszer felelősségre fogják vonni. Majd lejjebb ezt olvashatjuk a levélben: „Meg kell döbbenjen a hazája sorsán vergődő magyar ember, ha arra gondol, hogy a mi világhíres magyar katonafajtánkból még vezető katonai állásba sem juthat megfelelő számú ember, és éppen a legsorsdöntőbb válság idején mindenütt idegen vérségűek látják el a legmagasabb katonai funkciókat, kétségtelenül kevesebb katonai tehetséggel és kevesebb ösztönösséggel, mint a vérbeli magyarok."

Befejezésül elnézést kér szokatlan szókimondásáért, – nem vezette más, mint magyarsága és aggodalma szegény hazánk sorsáért. „A régi magyar hazafiak szellemében írtam meg e tiborci panaszomat . . ."

Nagy Vilmost nem tudta megmenteni, de helyére nem Jány, hanem Csatay Lajos került.

A MEMORANDUM

Bajcsy-Zsilinszky Endre közéleti munkájának egyik csúcsa az emlékirat, amit 1943. július 31-én Tildy Zoltán társaságában, a Független Kisgazdapárt nevében adott át Kállay Miklósnak. Zsilinszky volt az emlékirat szerzője, aláírója a Kisgazdapárt, azonban Zsilinszky az előkészítés és megírás közben széles körű megbeszéléseket folytatott politikai barátaival, közöttük termé-

szetesen a szociáldemokratákkal és Kállai Gyulával, s az okmányt – Barcs Sándor visszaemlékezései világosan bizonyítják – úgy kell értékelnünk, mint aminek lényegével az akkori háborúellenes front egyetértett. Hangsúlyozottan *lényeget* mondok, mert az emlékiratnak Teleki Pál szerepére és Szent István országának visszaállítására vonatkozó fejtegetéseivel nemhogy a kommunisták, de a kevésbé romantikus szemléletű polgári politikusok sem érthettek egyet. A hangsúly azonban most nem ezeken az elmélkedéseken, hanem a *háborúból való kivonulás* követelésén volt. Mikor az okmány elkészült, Zsilinszky a végleges szöveget átadta az illegális Kommunista Párt képviselőinek, minthogy a szélsőbaloldallal kötött íratlan szövetségét, a belőle származó kötelezettségeket lelkiismeretesen megtartotta.

A magyar politikai életet azokban a napokban a németek kurszki katasztrofális veresége mellett mélyen megrázta az olaszországi események sorozata: a nyugati szövetségesek komolyabb ellenállás nélkül végbement szicíliai partraszállása, Mussolini bukása és letartóztatása, a béketüntetések és Badogliónak, Viktor Emánuel király bizalmasának és új miniszterelnökének fegyverszünetet előkészítő megbeszélései, amelyek híre természetesen a budai Várba is megérkezett.

Voronyezs után minden magyar városnak és falunak megvolt a gyásza. Élőkről és halottakról nehezen érkeztek hírek kelet felől, de azok, akik átvergődtek a záróvonalakon, a szerencsétlenségből hazakerült katonák – egy főispáni jelentés szavai szerint – „hihetetlen híreket" terjesztettek a harctérről, a katonákkal való bánásról, a tisztek és a németek viselkedéséről a csata idején és a menekülés napjaiban. „A lakosság hangulata tiszt- és németellenes . . . általában nem kielégítő" – ezt jelentette Jankovich főispán Székesfehérvárról a miniszterelnöknek.

Sorozatos szovjet győzelmek után a német hadvezetőség 1943 július havában Kurszknál 50 hadosztályt, mintegy 900 000 katonát, 10 000 ágyút és aknavetőt, 2700 tankot vont össze, és megtámadta a szovjet vonalakat. A Vörös Hadsereg azonnal ellentámadásba ment, és néhány nap alatt katasztrofális vereséget

mért a német hadseregre. Ettől fogva a németek az egész fronton védekezésbe szorultak, és a szovjet hadsereg határozta meg a keleti front hadműveleteinek ütemét, megindult a keleti fronton a németek nagy visszavonulása, amelynek záróaktusa Berlinben és az Elbánál zajlott le.

Hitler és Mussolini kapcsolata 1943 tavaszán feszültségekkel terhes. Az olasz hadsereg sorozatos vereségei, a flotta tehetetlensége újra meg újra arra kényszerítette a németeket, hogy vezért, seregeket küldjenek azokra a frontokra, amelyeket az olaszoknak kellett volna gondozniok, de például azon már nem segíthettek, hogy az olasz haditengerészet nem tudta biztosítani az Észak-Afrikába irányuló tengeri szállítmányokat, a Földközitengeren az angol flotta volt az úr. A szövetségesek partra szálltak Afrikában, majd Szicíliában. A németek szervezték az ellenállást az olasz félszigeten, s itt utóbb – még az olasz kapituláció után is – nehéz csatákra kényszerítették a szövetségeseket. Minél több az olasz kudarc, Hitler annál türelmetlenebb Mussolinival szemben, s 1943 tavaszára annyira romlott a helyzet, hogy Mussolini – Roberto Battaglia megállapítása szerint – arra a meggyőződésre jutott: el kell szakadnia kényelmetlen és erőszakos szövetségesétől, sőt „élére kell állnia annak a kiterjedt összeesküvésnek, amely a szövetség felborításának céljával ebben az időben Romániában és Magyarországon is kibontakozik". Nem tudjuk, mennyire haladt előre Mussolini a terv realizálása útján, – belső ellenfelei gyorsabban hajtottak, és július 24-én, egy nappal a Wehrmacht kurszki katasztrófája előtt bizalmatlanságot szavaztak neki a Fasiszta Nagytanácsban, majd onnan távozóban a július 25-ére virradó éjjel Viktor Emánuel király parancsára letartóztatták. Badoglio marsall kapott miniszterelnöki megbízatást.

Mussolini bukása megdöbbenést okozott a kormányzói udvarban és a Sándor-palotában. Ennek a magyar vezető társaságnak elég rossz véleménye volt az olasz hadsereg harci értékéről, de nemigen gondolták, hogy ennek egyik s talán nem is legutolsó okát a fasiszta rendszer gyengeségében kell keresni. Mussolini

erősnek és megdönthetetlennek tűnt, s ha arra gondoltak, hogy Hitler mégis csak elveszítheti háborúját, Mussoliniban alkalmas politikust, államférfit láttak, hogy vezetésével, segítségével Magyarország is nagyobb veszély nélkül kivonulhasson Hitler szövetségéből. Most ezt az „erős embert" elseperte a vihar, de oly módon, hogy szinte egymagában maradt támadóival szemben, védekezésre képtelen volt. Kállaynak a számítása, hogy nyugati tapogatózásaiban Mussolinira támaszkodhatik, megsemmisült. Az ellenzék viszont felbuzdult Mussolini bukásán, és elérkezettnek látta az időt, hogy ne Mussolinit, aki már a múlt, hanem Olaszországot kövessük a háborúból való kilépésben. Ha lehet, támaszkodjunk az új olasz rezsimre, de ha erre nincs lehetőség, cselekedjünk magunk, vállalva az elkerülhetetlen kockázatokat. Ezt kellett kifejeznie a kormányhoz intézett emlékiratnak.

Mielőtt a memorandumot bemutatnánk, vizsgáljuk meg röviden az ellenzék helyzetét az olaszok kiugrása és a kurszki csata idején.

A belügyminisztériumban és a miniszterelnökségen szaporodnak a jelentések a munkásság fokozódó nyugtalanságáról és szervezett akcióiról a háborús politika ellen. A németek számára folyó haditermelés akadozik, nyílt ellenséges megmozdulásokra kerül sor az ipari vidékeken. A Szociáldemokrata Párt vezetésében még Peyerék vannak a csúcson, de könnyű megfigyelni a két irányzat harcát, s azt is, hogy az adott esetben a baloldal képviseli a munkásság igazi érdekeit, az ország érdekeit, a baloldali szocialista vezetők mögött állnak a tömegek. A jobboldali vezetők manővereznek és várakoznak. Néha egyszerűen nem lehet megérteni a hatalom szándékaihoz való alkalmazkodásukat. Öreg mozgalmi vezetők, Peyer, Szeder, Mónus és a többiek, akiket felsorolni nem érdemes, mintha vakon, süketen szemlélnék a háború eseményeit, a szovjet győzelmeket és a nyugati szövetségesek lassú, de mégis következetes és módszeres felzárkózását a katonai gyűrűhöz, amely meg fogja fojtani Hitlert, megsemmisíti a Harmadik Birodalmat. Mintha a kommunizmustól való félelemben versenyezni próbálnának a polgári jobb-

oldallal, a fennálló állami és társadalmi rend féltésében Kállayékkal, akik pedig a renddel együtt kiváltságaikat, hatalmukat, tízezer holdjaikat próbálják menteni. A munkáspárt jobboldali vezetői ezzel a furcsa politikával a dolgozó osztályok bilincseit őrzik.

(Nemsokára – 1943. november 10-én – kétségtelenül denunciálási szándékkal, de valószínűleg az igazságot mondja el a képviselőházban Vajna Gábor nyilas képviselő, mikor előadja: a kommunisták 1942 nyara óta teljesen felülkerekedtek a Szociáldemokrata Párt szervezeteiben és a szakszervezetekben. Megítélésük szerint a nagy munkásszervezeteknek már hatvan százaléka kommunista.

– Akik itt ülnek – mutat Peyerékre –, már nem vezetői a pártnak és a szakszervezeteknek. Oszlassák fel a szervezeteket, fogják el a vezetőket . . .)

Falun semmivel sem jobb a helyzet, mint a városokban és az iparvidékeken, csak nagyobb a szervezetlenség. A kormány, hogy kedvében járjon a németeknek, nyomorgatja a parasztokat, s ezek politikai segítséget sehonnan sem kapnak. Amit elszednek a parasztoktól, megoszlik a hazai közellátás és a németországi kivitel között, az arányokat azonban senki sem látja megnyugtatónak. A paraszt rossz árakat kap, itthon már szűkösebb a fejadag, a közellátás, mint a németeknél.

A Független Kisgazdapártban Tildy politikája még mindig a türelmes várakozás, reménykednek, hogy Kállay külpolitikai számításai beválnak, aztán majd hozzáfoghatnak a belső problémák rendezéséhez is. A párt azonban forrásban van, s ebben nem kis része van Zsilinszkynek. Kik a látható vezetők? Varga Béla szép munkát végzett a lengyel menekültek gondozásában, ez növelte tekintélyét. Katolikus pap, legitimista, jobboldali szemléletű ember. Nemzetközi kapcsolatai hasznosak a magyar háborúellenes front számára, azokat szívesen rendelkezésre is bocsátja, megvannak az emberei, akiket Svájcba, semleges külföldre küld, okmányokkal, iratokkal és ez az adott helyzetben értékes szolgálat. Azonban ellenzi, gátolja a Kisgazdapártnak

most már a parasztok zömétől is diktált baloldali tájékozódását. Nagy Ferencben most kezd kibontakozni a jobboldali vezető. Tildy elég félvállról kezeli „ezt a fiatalembert, aki csak Kincses Kalendáriumot hajlandó olvasni", pedig Nagy Ferenc talán mást is olvas, mint kalendáriumot. Sértik Tildy gesztusai, – sohasem fogja megbocsátani őket, s a két ember közötti ellentét mindjobban elmélyül, majd – 1945 után – koalíciós válságokhoz vezet, végül Nagy Ferenc az amerikaiak szolgálatába állt. A negyvenes években a fiatal baranyai parasztvezető mindinkább Keresztes-Fischer Ferenc vonzásába került. Kovács Béla, a másik baranyai, még fiatalabb, szenvedélyesebb természet, de sok érzéke van a különböző politikai árnyalatok megértéséhez és összehangolásához, a kommunisták szerepének súlyát, jelentőségét is jól látja a háborúellenes, antifasiszta frontban. Erről Dobi István részletesen és meggyőzően ír emlékirataiban. Ő – Dobi – most van kibontakozóban: főleg az agrárproletárok között dolgozik, bátor, vállalkozó, kockázatoktól vissza nem riadó és határozottan szélsőbaloldali ember, meglepő, hogy Zsilinszky a maga friss baloldali tájékozódásában nem kerül vele szorosabb kapcsolatba, nem támaszkodik rá jobban.

Zsilinszky határozott háborúellenes magatartása mellett 1943-ban számos kérdésben változatlanul olyan nézeteket vall, amelyek a tőle közvetlen szomszédságban balfelé álló politikusok számára sem elfogadhatók. A Szent István-i birodalom újjáépítésére irányuló törekvései irreálisak, s az a reménykedése is, hogy Magyarország a Hitler szövetségében vívott és mindinkább vesztésre forduló háborúból bárminő mesterkedés révén területgyarapodással kerülhetne ki. A bolsevizmustól való félelme újból és újból felbukkan. El lehet róla mondani, hogy még csak a polgári demokráciának sem következetes híve. Mégis rendkívüli értéke a németellenesség, háborúellenesség hangsúlyával széles frontokat megmozgató antifasiszta mozgalomnak, annak a szervezkedésnek, amit a Kommunista Párt megkezdett és folytat. Ennek megfelelően tisztelik szélsőbaloldalon. Sok mindenben nem lehet vele egyetérteni, de az embert egészé-

ben és törekvéseiben meg kell becsülni: ez határozza meg Bajcsy-Zsilinszky helyzetét 1943 derekán szövetségesei körében. És talán még valami, aminek mind nagyobb jelentősége lesz ebben a rendkívüli állapotban: *bátor megbízhatósága*. Ha egyszer valamiben megállapodott, valamit vállalt, azért helytáll, azt minden erejével és képességével teljesíteni törekszik.

Fontos új eleme a Független Kisgazdapárt életének a polgári tagozat megalakulása. E csoport lényegében a párt szélesebb látókörű fiatalabb korosztálybeli értelmiségi embereinek laza tömörülése, akiknek az a véleményük, hogy nemcsak a „békési program" avult el, amelynek alapján Gaal Gaszton idejében a Kisgazdapárt ellenzéki harca megindult, hanem Zsilinszky korábbi radikális követelései is idejüket múlták. Új eszméket és bátrabb kezdeményezésekre biztatást szélsőbalról, fiatal kommunista értelmiségiektől kaptak. A pártvezetőség inkább politikai ügyeskedésből, mint a „polgárok" szándékainak félreértéséből Varga Bélát bízta meg, hogy vezetőjük legyen, ő azonban hamarosan átengedi a csoport tényleges vezetését Zsilinszkynek, s ez minden értelemben hasznos lesz. A polgári tagozat sokféle irányú tevékenysége, amiről előbb már Ortutay feljegyzése alapján szóltunk, nagypolitikai áttételben az ország antifasiszta, háborúellenes erőinek együttműködését szolgálta. A fiatal „polgárok" igen jó kapcsolatokat építettek ki a népfrontos politika minden csoportjával, megbízható összeköttetést teremtettek Bajcsy-Zsilinszky és a kommunisták között. Ez olyan időkben is megvolt és hatott, amikor Zsilinszky valamilyen oknál fogva elbátortalanodott, időlegesen visszahúzódott a harctól. Bármi történt az antifasiszta front szélső- vagy középső balszárnyán és centrumában, a polgári tagozat emberei figyelemmel kísérték, részt vettek az akciókban és tájékoztatták Zsilinszkyt, közvetítették hozzá a munkásság és a radikális értelmiség mozgalmainak kezdeményezéseit, így a kommunisták javaslatait és kéréseit is tolmácsolták. Ugyanaz a kapcsolat ellenkező irányban is hasznosan működött.

Zsilinszky emlékirata, amelynek teljes hiteles szövegét a

„Századok" 1965. 1–2. számában közölte Pintér István, terjedelmes bevezető első részében felrajzolja a történelmi hátteret, s felel a kérdésre: hogyan jutott Magyarország tragikus, válságos helyzetébe.

„Soha a Bárdossy-kormány és a Werth Henrik vezetése alatt álló vezérkar bele nem sodorhatta volna lelkiismeretlen módon ezt a nemzetet és ezt az országot a Jugoszlávia ellen való operett-háborúba, azután az Oroszország elleni háborúba, végül pedig abba a legnagyobb őrültségbe, hogy hadat üzentünk az Amerikai Egyesült Államoknak, ha a csonka országban a Gömbös-kormány politikája nyomán meggyorsult ütemben nem történik meg a lelki, szellemi, politikai előkészítés."

Sorolja a magyar gondolkozás megrontását, az alkotmány iránti tisztelet felülről irányított megrendítését, a német–magyar sorsközösség babonájának kormányprogrammá emelését, a zsidókérdésben a germán szemlélet beidegeztetését a tömegek lelkébe, az alkotmányunk szellemét és alapjait felforgató idegen zsidótörvényeket s e törvények polgárháborús jellegű végrehajtását, a zsablyai és újvidéki pogromokat, a zsidó munkaszolgálatosok ellen elkövetett súlyos atrocitásokat: ez volt a lelki előkészítés és lélektani környezet, amelybe be lehetett illeszteni a Bárdossy-kormány végzetes külpolitikáját. Három évtized alatt másodszor engedtük Magyarországot beleszédíteni a maga évezredes fejlődése során kialakult egyéniségének, hivatásának, politikájának megtagadásába, egyoldali nagynémet célok háborús szolgálatában.

Hosszan vizsgálja Teleki Pál politikáját. Teleki azt gondolta, fejtegeti, hogy a magyar népben nem verhet komolyan gyökeret a német szellemű nemzeti szocializmus. Eltűrte az 1939-es választáson a hazafias ellenzék lehengerlését, a nyilastáborban végül önmaga ellen teremtett veszélyes politikai bázist.

A magyar–jugoszláv szerződéssel Teleki a harmincmilliós magyar–délszláv tömbben ellensúlyt remélt kapni a háromhatalmi szerződéshez való csatlakozásunk veszélyeivel szemben, ezt fejtegette nekik „utolsó beszélgetéseiken".

Pintér István a memorandumhoz fűzött jegyzetében rámutat a legújabb történelmi kutatások megállapításaira: Teleki nem ellenezte feltétlenül Magyarország fegyveres részvételét a jugoszláv háborúban, hanem azt kívánta a döntő minisztertanácson, hogy csak akkor vegyünk részt a támadásban, ha a nyugati hatalmak ennek ellenére is megtartják diplomáciai kapcsolataikat Magyarországgal. Ilyen értelemben londoni követünkkel megkérdeztette az angol kormányt. Mikor megkapta a választ – ami iránt különben az akkori háborús helyzetben nem lehettek kételyei, s talán ez volt feltételének hátsó gondolata –, amikor londoni követünk jelentette, hogy Anglia a német átvonulásra a kapcsolatok megszakításával, a fegyveres részvételre hadüzenettel felel, nem a németekkel való szembefordulást, hanem az öngyilkosságot választotta.

Teleki helyét – olvassuk tovább a memorandumban – „egy elfogult, elfogultságaihoz makacsul ragaszkodó, magát írásban és szóban parádésan kifejteni tudó, de a politikai dolgokat merev sablonokban látó, mindig felületen mozgó, a nagypolitikát feladott leckék, napi feladatok megoldásában látó, irodai beidegzettségű, történelmünket gyarlón ismerő, rabulisztikára hajló, olcsó debatteri sikerekben tetszelgő, gyönge ítéletű diplomata foglalta el: Bárdossy László."

Ez nem a Kisgazdapárt, hanem félreérthetetlenül Zsilinszky Endre hangja. Kemény ítélet, nagy részében találó jellemzése Bárdossynak. Talán egy kicsit önmarcangolása is a memorandum írójának: ez az ember, ez a miniszterelnök nem érdemelte meg tőle sem a kíméletet, sem a néha túlzásba vitt lojalitást.

„Azok közül, akiket Teleki Pál halála és annak következményei mélyen megrendítettek, s kiket a baljóslatú eseménnyel bevezetett új szakasza történelmünknek gyötrő aggodalmakkal és rettegéssel töltött el, többen is figyelmeztettük Bárdossy miniszterelnököt politikájának rettentő kockázataira s a ránehezedő felelősség nyomasztó súlyára."

A gyönge nemzedék, gyönge országgyűlés is vétkes az eseményekben, mondja az emlékirat, s megállapítja, hogy „iszonyú

és mondhatni egyedülálló" Bárdossy és mellette elsősorban Bartha honvédelmi miniszter felelőssége . . . a hadbalépésektől kezdve, folytatva megfelelően fel nem fegyverzett hadseregünk harmadrészének a Szovjetunió elleni bevetésén . . . a délvidéki megtorlatlan és jóvá nem tett pogromokért, bűnökért . . . – „E bűnökért a nemzet nem felelős", írja a külső világtól legalább a nemzetnek megbocsátást remélve Zsilinszky – „. . . a magyarságtól lélekben és vérségben idegen elemek követték el".

A memorandum következő fejezete Magyarország helyzetét vizsgálja a háromhatalmi egyezmény rendszerében.

Ami Kállay Miklósnak szól:

„hadbalépéseink a magyar közjog értelmében *alkotmányellenesek, törvénytelenek . . . történelmünkkel, hivatásunkkal, életérdekeinkkel, sőt a nemzet zöme akaratával is szembehelyezkedők*" voltak.

Ami a külföldnek:

„Magyarországnak a háromhatalmi egyezményhez való csatlakozása esztendők óta tartó igen erős német hatalmi nyomás alatt következett be . . . Teleki Pál halála nemcsak az állandó nyomást igazolja, hanem első háborúba lépésünk körülményeire is rávilágít . . . Magyarországnak a háromhatalmi egyezményhez való csatlakozása és hadba lépéseink sorozata csökkent állami önrendelkezés és szuverenitás állapotában történt."

Az elemzés végső következtetése:

„Jogilag nem tartoztunk hadba lépni sem Jugoszlávia, sem Szovjet-Oroszország, sem az Egyesült Államok ellen, tehát hadviselő helyzetünket bármikor meg is szüntethetjük anélkül, hogy szerződésszegés vagy szövetségi hűtlenség legkisebb árnyéka eshetnék ránk. Politikailag pedig tartozunk kivonulni ebből a háborúból, mert abban való részvételünk áthidalhatatlan ellentétben van a nemzet és a magyar állam egész múltjával, értelmével, hivatásával és nemzetünk életérdekeivel."

Az emlékirat második része a kibontakozás lehetőségeit vizsgálja. Első feladatnak semlegességünk visszaszerzését jelöli meg.

Nem kétséges, hogy szabad önrendelkezésünk visszaszerzé-

sének és érvényesítésének, ennek során semlegességünk kimondásának nem a deklarálása nehéz, hanem *a belső átállás* erre a politikára.

Távozniok kell a minisztereknek, akik hivatali működésük során akár jóhiszemű meggyőződéssel is, de fenntartás nélkül szolgálták a „német–magyar sorsközösséget".

Távozniok kell a magas rangú katonáknak, akik bármi módon felelősek

a) hadba lépéseinkért;

b) katonai felkészültségünk hiányosságáért, hiányos katonai felszereléssel való kivonulásunkért Szovjet-Oroszország ellen, – egész hadviselésünk vérlázító lelkiismeretlenségeiért;

c) a német–magyar sorsközösség babonája s a német győzelem felháborító szuggerálásáért és propagálásáért;

d) a zsablyai és újvidéki s egyéb kegyetlenségekért és törvénytelenségekért nemzetiségeink és a zsidóság ellen;

e) a lengyel testvérnemzet vagy más népek menekültjeinek rovására elkövetett bármely atrocitásért és szabálytalanságért;

f) a zsidó munkaszolgálatosok ügyében bármi kegyetlenkedés elkövetéséért vagy elnézéséért;

g) általában a magyar állami önállóság, függetlenség, a magyar katonai eszmény germán szellemű elhomályosításáért tisztikarunkban.

Távozniok kell közéletünk minden vezető helyéről a német–magyar sorsközösség leghangosabb hirdetőinek, akár jóhiszeműleg, akár önző érdekből vallották ezt a nemzetre katasztrófát hozó dogmát.

Magyarországot nem-hadviselő vagy semleges álláspontra való visszahelyezése egymagában még nem mentheti meg. A szilárd rend szigetének kell lennie a közép-európai káoszban, mégpedig a szó legfelsőbb értelmében. Nem elég a rendőri értelemben vett rend, annak a jog szilárd uralmán kell felépülnie, s hangsúlyozottan a magyar alkotmányon kell nyugodnia.

Különösen erős hangsúllyal s messzehangzó módon kell meg-

torolni a zsablyai és újvidéki tömeggyilkosságokat, a főbűnösökön kezdve a megtorlást.

Sürgeti, követeli a memorandum a polgári és katonai hatáskörök pontos szétválasztását, a vezérkari főnök túlhatalmának megszüntetését.

Vissza kell állítani a honvéd főparancsnokságot, azt a hadműveleteken kívül minden kérdésben a vezérkari főnökkel együtt alá kell rendelni a honvédelmi miniszternek. Át kell szervezni a honvédelmi minisztérium úgynevezett defenzív osztályát „a régi és örök magyar politika szellemében".

Pintér itt utal rá, hogy Zsilinszky a Schönherz-perben látta a kínzások nyomait a kommunista foglyokon. A defenzív osztály hátborzongató kegyetlenséggel, vadállati módszerekkel dolgozott.

Az emlékirat követeli a honvéd vezérkar és a honvédelmi minisztérium sürgős személyi átszervezését, a magasabb katonai állások betöltésének gyors revízióját. Emögött a „sváb tábornokok" háttérbe szorításának szándéka áll.

A következő szakasz a jogegyenlőség elvét sértő, az alkotmány szellemével össze nem egyeztethető törvények visszavonását, eltöröltetését sürgeti. A két zsidótörvényről, az új honvédelmi törvényről és a fajvédelmi törvényről van szó. Közben a Független Kisgazdapárt megint Bajcsy-Zsilinszky hangján keresi a mentségeket Teleki számára a második zsidótörvényt illetőleg. Kényszerítő körülményekre hivatkozik, holott ha a szadista végrehajtás talán nem, de maga a törvény, a zsidóság megkülönböztetése, háttérbe szorítása, állampolgári jogainak megnyírbálása, az emberi jogok ilyenfokú megcsúfolása Teleki akarata szerint történt, amint ezt hajlama, félreérthetetlen antiszemitizmusa diktálta.

A „Pax Hungarica" – a Duna völgye „magyar békéjének" problémaköre következik az emlékiratban. Abból indul ki, hogy sorsunk rossz fordulata következtében még meglevő területeinket sem tarthatjuk meg. De lehetőséget lát – „rajtunk és egy kis szerencsén múlik," mondja, Zrínyit, a költőt idézi buzdítá-

sul –, hogy ha rövid idő alatt fel tudunk emelkedni szellemünk, történelmünk, ősi állameszménk, hivatásunk és valóságos erőnk magaslatára, visszaállíthatjuk Szent István országát.

Elsőnek a magyar–délszláv, főleg a magyar–szerb ügyek tisztázására volna szükség, kezdjük el a katonai atrocitások igazi bűnöseinek kíméletlen megbüntetésén. Állítsuk vissza az örök barátsági szerződést, azután kölcsönös egyetértéssel vizsgáljuk meg a tennivalókat. A szerződés szellemét és értelmét alkalmazni kell magyar–horvát vonatkozásban is. Önkormányzatot követel a délvidéknek, ugyanazt Erdélynek, magyar–szlovák kiegyezést, kárpátaljai önkormányzatot, persze mindig a Szent István-i birodalmi újjászervezésre gondolva, ami az adott helyzetben pusztán romantikus álom. De a kárpátaljai autonómiával a magyar–orosz viszony normalizálását is kívánná szolgálni, ami a memorandum figyelemre méltó utalása a Szovjetunió és Magyarország kapcsolatainak Zsilinszky által remélt alakulására.

Az emlékirat ezután a kockázatok kérdésével foglalkozik.

„Azzal tisztában vagyunk, miniszterelnök úr, hogy a háborúból való kilépésünk és a restitutio in integrum semlegességünk ügyében jelentékeny kockázattal jár. Ezeket a kockázatokat minél kisebbre kell szorítani, de egészen eltüntetni nem lehet. *Az elháríthatatlan kockázatokat igenis vállalnia kell a kormányzatnak, amely Magyarország kivezetését az özönvízből tűzi ki céljául.*"

Példákat sorol fel országok, népek kockázatvállalásáról, kezdi Svájccal, folytatja Törökországgal, a példák legtöbbje sántít valahol, de nincs is sokkal több szükség rájuk, minthogy más népek bátor hazafiságára utalva megmondhassa: „*Igaz, mi viszont tele vagyunk belső árulókkal.*"

„De éppen ezért kell nagy bölcsességgel és határozottsággal legalább semlegesíteni ezt az ötödik hadoszlopot. Éspedig nemcsak azzal, hogy a vezető helyekre a magyar függetlenségi politika meggyőződéses, lelkes és áldozatkész harcosai kerüljenek, mind a politikai, mind a katonai intézmények élére, hanem azzal is, hogy gondoskodjék a kormány róla: a megtévesztett

közvélemény idejében ráébredjen az országot fenyegető halálos veszedelemre és hazafiúi kötelességeire. Ez pedig nem történhet meg csak egy új sajtópolitika segítségével és a demokratikus pártoknak a mostaninál sokkal szabadabb mozgása útján. A hazafias ellenzéki pártok joggal megkövetelhetik a kormánytól ezekben a nehéz időkben, nem maguk, hanem az ország érdekében, hogy most már szólhassanak bátrabban és nyíltabban a magyar néphez. Meggyőződésük szerint a jóhiszemű elemeket néhány heti kioktatás (!?) után vissza lehetne téríteni a helyes nemzeti útra, főképpen azért, mert hála istennek, maguk a nagy dolgozó néptömegek óriási zömükben, lelkük mélyén mindvégig hívek maradtak a magyar szabadság és függetlenség eszményeihez. Nem kell attól tartani, hogy ezek a néptömegek csinálnak majd felfordulást, hogy túlságosan radikális irányba sodorják az országot, ha több szabadságuk van a megnyilatkozásra. Ellenkezőleg: ma a középosztályban vannak a forradalom, helyesebben a polgárháború gócai, nem a nagy tömegekben. A tömegek józanul, reálisan látják a dolgokat, mind a parasztság, mind a munkásság."

Nem meglepő, csak éppen lehetőségeink regényes szemléletű túlértékeléséből következik, hogy ezután azt fejtegeti: felsőbbrendű rendező és rendfenntartó szerepben kellene hasznossá és nélkülözhetetlenné tenni magunkat a közép-európai újjárendezés számára, – ez is együtt jár a Szent István-i álommal s azzal a reménykedéssel, hogy ha elkerüljük a forradalmat, Horthy rendszerét át lehet menteni abba az új világba is, ami Hitler várható veresége után Európában kibontakozik.

A fejlődésnek egyoldalú, a szocializmustól még mindig idegen szemléletéből következik, hogy úgy látja: angolszász alapelvek szerint alakult ki a világ újjászervezése, a magyar politikát ehhez kell hozzáhangolni. A következő mondatokban már Skandináviától Görögországig és a Dardanellákig álmodja százszáznegyvenmilliónyi, több kisebb nép önvédelmi összefogását „a német és az orosz néptengerek között". Álmodja benne Magyarország és a magyar nép kimagaslóan fontos szerepét, – el-

feledkezve az ország zilált állapotairól, szegénységéről, a hadseregről, amelynek se fegyvere, se gúnyája, se hite . . .

De visszatér az álmodozásból és hangoztatja: politikánk sohase menjen túl az önvédelmen. *Vissza kell vonnunk csapatainkat az orosz harctérről az utolsó katonáig, visszatérve a régi magyar politikához, amely Oroszországgal szemben sem vállalt ellenséges magatartást.* Ugyanakkor le kell rögzíteni azt is, hogy a német néppel és német birodalommal szemben sem vehetünk részt a jövőben sem semmiféle gyalázkodásban vagy támadó élű politikában.

A kétarcú Kállay-féle politika Nyugattal rokonszenvező fele rettegve figyel a szovjet seregek közeledésére, – balkáni angolszász invázióban reménykedik. Zsilinszky óvatosan fogalmazva kifejezi kételyeit: „Bizonyos katonai és politikai jelek és meggondolások mintha arra vallanának, hogy a Balkán mégsem válik már döntő jelentőségű hadszíntérré ebben a háborúban."

A háborúból való kiválásunk várható német reakciójáról ezt írja:

„Meggyőződésünk szerint Magyarországnak minden politikai, jogi igazságával és katonai erejével szembe kell szállnia egy esetleges német megszállás kísérletével, sőt még egy német katonai átvonulással is. Még akkor is, ha milliós haderőnk hiányos felszerelésével nem volna elég erős az átmeneti német megszállás elhárítására. Egy ilyen német vállalkozás azonban a háborúból való kiválásunk vagy éppen semlegességi deklarációnk után politikailag egyaránt valószínűtlen, sikere pedig komoly magyar ellenállás esetén még reménytelenebb."

Majd később:

„Akárhogy alakulnak a háborús dolgok a Balkánon és Közép-Európában, végső fokon az önrendelkezését, szabadságát, háborús semlegességét visszanyert Magyarországnak inkább a német haderővel való összetűzést kell vállalnia, mintsem az angolszászokkal való harcot. Ez a mi pártunk álláspontja."

Hallgat a közelebbi valószínűségről, hogy ha a magyar kormány nem a németekkel való szembefordulást vállalja, a gyenge

magyar honvédségnek az előnyomuló szovjet seregekkel kell harcolnia. Inkább azt a reményt emlegeti, hogy a „milliós hadsereg" levonulhat a Balkánra, birtokba veheti a déli Erdélyt, azután esetleg rendfenntartó feladatokat vállalhat „egy netán bekövetkező közép- és dél-európai káosz közepén".

„Miniszterelnök úr! – hangzik a befejezés. – Ebben az emlékiratban magyar lelkiismeretünk és ellenzéki kötelességteljesítésünk szavát hallattuk. Egyben pártunk elvi állásfoglalását rögzítettük le a magyar sors legdöntőbb kérdéseiben, nemzetünk mostani példátlan szorongattatásának idején."

Ez volt a memorandum.

Kállay Miklós kellő méltósággal megígérte, hogy áttanulmányozza.

Néhány nap múlva magához kérette Tildyt, Zsilinszkyt, Peyert és Rassay Károlyt, tanácskozott velük az emlékiratról.

Közben Horthynak is eljuttatták az okmányt. Pintér közlése szerint Zsilinszky augusztus 17-én írt levelet Ambrózy kabinetirodai főnöknek, kérte, eszközölje ki a kormányzónál az ellenzéki pártok vezetőinek fogadását, mert arról értesült, hogy „a memorandumban tárgyalt dolgok igen nagy akadályokba ütköznek".

Horthy csak Zsilinszkyt volt hajlandó fogadni, augusztus 25-ére hívatta magához.

– Mi is gondolkozunk, és igyekszünk elhárítani a veszedelmet, de elhamarkodott lépésekkel nem idézhetünk még nagyobb veszedelmet az országra – mondta Zsilinszky feljegyzése szerint. – Mi volna a németek válasza arra, ha mi osztentatíve kilépnénk a háborúból, eltekintve attól, hogy szavamat én sohasem fogom megszegni? Az, hogy megszállnák az országot . . . Csak csínján mehetünk előre a háborúból való kikapcsolódásban. Meg kell szereznünk a németek beleegyezését . . . Annyira össze vagyunk fonódva a németekkel, hogy egy ilyen lépést csak velük összefonódva tehetünk meg . . .

A kormányzó ezzel a rá jellemző magyarázattal hidegre tette az ellenzék javaslatait.

Néhány hónappal később, Kállaynak Zsilinszkyhez intézett egyik leveléből kiderült: *Magyarország miniszterelnöke, a nagy hazafi, a Balogh-Semjén nemzetség derék leszármazottja, „Semjén úr fia" el sem olvasta az emlékiratot.* Tárgyalt róla a pártvezérekkel és Horthyval, anélkül, hogy nem tanulmányozásra, de legalább olvasásra méltatta volna. Annyit tudott róla, amennyit a memorandum átadásakor Tildy és Zsilinszky elmondott neki, többre nem volt kíváncsi. Beszélni tudott ő bármiről, bárkivel, megvolt hozzá a rutinja, a politikai és társadalmi iskolája, a könnyed ékesszólása, amivel gondolatokat kifejezni és rejtegetni egyaránt lehet, megfelelő gyakorlattal a tájékozottság hiányát is leplezi.

Bajcsy-Zsilinszky sok levelet, sok emlékiratot küldött Kállaynak, Horthynak, más állami és katonai vezetőknek. Sűrűn dörömbölt náluk panaszokkal, tanácsokkal, a segítés tisztességes szándékával. Kállay számára ez a memorandum, amelyben pedig akkor valóban milliók lelkiismerete és hazafias aggodalma kapott kifejezést, csak egy volt a sok közül. Irattárba rakatta. Valószínűleg csak akkor kerestette elő, amikor kiderült, hogy a Független Kisgazdapártból eljuttatták Svájcba, és ott megfelelő nemzetközi nyilvánosságot kapott. A nyilasok élesen támadták miatta Zsilinszkyt és a Kisgazdapártot.

Kállay azt írja háború után kiadott emlékirataiban, hogy ha nem miniszterelnök, ő is feltétlenül aláírta volna a kisgazdapárti memorandumot, amely a helyzet komoly megítélésén alapult.

A parlamentben viszont élesen elítélte a memorandumot, *Zsilinszkynek pedig azt ajánlotta, hogy vonuljon vissza a politizálástól.*

Nem vonult vissza.

1943. május 15-én feloszlott a Kommunista Internacionálé, hogy a Hitler elleni nagy szövetség országai között enyhítse a súrlódási felületeket. A szövetségesek döntő rohamra indultak, hogy befejezzék a világháborút. A határozat felszólította a világ munkásságát, az Internacionálé minden hívét: még fokozottabban, minden erejük megfeszítésével küzdjenek a dolgozók és a szabadságszerető nemzetek legnagyobb ellenségének, a Hitler-fasizmusnak a megsemmisítéséért.

Egy hónappal később bejelentették a Kommunisták Magyarországi Pártja feloszlatását, „hogy ezzel a magyar nemzet számára a létfontosságú nemzeti összefogást megkönnyítsék". Nem a párt megszüntetéséről volt szó, hanem valójában egy *még mélyebb illegalitásba vonulásról*, amit a hazafias erők összefogásának célja éppen úgy magyarázhatott, mint a nagy vérveszteségek, amelyek a munkásmozgalmat érték. Kállay belpolitikáját nemcsak Horthy és az egész kormányfront, a parlamenti és közéleti jobboldal antibolsevizmusa, hanem a Nyugattal való alkudozás, az angolszász kapitalista nagyhatalmak felé irányuló átlátszó hízelgés szándéka is vezette, amikor még meglevő „rendfenntartó" és „alkotmányvédő" erejét a kommunisták és a Kommunista Párt ellen összpontosította. A háborúból való visszavonulás, Hitlerrel való szakítás ígéretével házalt Nyugaton, és ha mérsékelt ellenzékének tett is tessék-lássék engedményeket, éppen a háborúellenes és Hitler-ellenes hazai front legbátrabb, legkövetkezetesebb harcosait üldözte tűzzel-vassal, börtönnel, akasztófával. A nyilas izgatást elnézte, útjába nemigen gördített akadályokat.

Az illegális politikában, a szabadságmozgalomban megjelent a Békepárt. Első jelentkezése egy röpirat volt, amelyben Kállay eltávolítását, a nemzet erejére támaszkodó nemzeti kormány alakítását követelte, amelynek magyar politikát kell folytatnia. A kormány tisztítsa meg a hadsereget a fasiszta árulóktól és Hit-

ler kémeitől. Azonnal kössön békét és vessen véget az értelmetlen áldozatoknak. Parlamenttel kormányozzon, és törölje el a cenzúrát. Az összes politikai foglyokat haladéktalanul szabadon kell bocsátani. Jóvá kell tenni a nemzetiségek ellen elkövetett bűnöket. Meg kell semmisíteni a szabadság belső ellenségeit, szabadságot kell adni a magyar népnek. Lényegében azonos követelések, mint amelyek a Független Kisgazdapárt Zsilinszkytől megfogalmazott memorandumának gerincét alkották, de romantikus vonások nélkül.

A nyilasok májusban parlamenti vitát akartak nyitni Kállay külpolitikájáról és Nagy Vilmos honvédelmi miniszter különböző intézkedéseiről, elsősorban a munkaszolgálatosok javára kiadott türelmi rendeleteiről. Kállay Miklós a könnyebb megoldást választotta: nem nézett szembe szélsőjobboldali támadóival, hanem Horthyval elnapoltatta az országgyűlés ülésszakát. A parlament ily módon elnémult, a kormány szabadabb mozgási lehetőségeket kapott. A Vörös Hadsereg nagy győzelmei, feltartóztathatatlan állandó előnyomulása, az olasz események megmozgatták az itthoni vizeket. Megszilárdult a Kisgazdapárt és a szociáldemokraták együttműködése, augusztusban nyilvánosan bejelentett pártszövetség alakját öltötte. Szeptemberben Olaszország feltétel nélkül letette a fegyvert és ez még a magyar politika jobboldali elemeit is megdöbbentette.

A pártok munkája megélénkült, a közvéleményben mégis inkább a várakozás jelei uralkodtak, mint a harci kedvé. Kállay sokféle szálat szőtt Nyugat felé. A budapesti kávéházakban ráérő emberek beszélgettek az alkudozásokról, még a részleteket is sokan ismerni vélték, – utóbb kiderült, hogy esetleg egészen jól tájékozottak. Soha ilyen világosan nem látszott, hogy a magyar polgárnak nincs tehetsége a konspirációhoz. Persze a németek tudtak mindenről. Nemcsak a miniszterelnök sakkozott, hanem ők is erősítették kapcsolataikat a nyilas pártokkal, a hazai németekkel, a kormánypárt jobbszárnyával, úgy is lehet mondani, hogy többségével. Pénzzel és ígéretekkel tömték az árulókat, züllesztették a hadsereget. Kállay vak és süket maradt a kedve-

zőtlen jelek iránt, amelyek mindinkább sokasodtak, még szűkebb környezetében is.

Közben csökönyösen ragaszkodott a háború végső szakaszáról és befejezéséről önmagában kialakított és részben osztályfélelemtől táplált nézeteihez. A Vörös Hadsereg ágyúi a szó szoros értelmében már a szomszédban szóltak, ő még mindig bízott, hogy valamiképpen ide tudja csábítani az angolszászokat, azok beülnek Közép-Európába, Magyarországnak érdeméül róják fel antibolsevizmusát, s idővel talán még valami rendőri-csendőri szerepet is bíznak rá, esetleg éppen az angolszász érdekek védelmét a Duna völgyében. Ezeket az elméleteket felépítette, dédelgette – nem ő volt az egyetlen, aki abban az időben hasonló légvárakat emelt –, kicsiny és nagyobb nyugati ügynökök buzdították, hogy tartson ki mellettük.

Zsilinszky szövetségben áll az antifasiszta és háborúellenes erőkkel. Megbízható és jó szövetséges. Hallgatja baloldali barátai elmélkedéseit a Szovjetunió erejéről és a háború várható fejleményeiről. Értelme már régóta nekik ad igazat, érzelmei azonban még most is kevésbé tisztázottak. Sokat tud Kállay megbízottainak jövéséről-menéséről, nagyon odafigyel és segít. Az ő baráti körének néhány centrista embere is útlevelet kap, tudja, hogy megbízatásuk van, *a fél város tudja*, neki is tudnia kell. Szerencsét kíván nekik, azután majd ő is kapja tőlük a sejtelmes-rejtelmes fogalmazású leveleződapokat, jelszavas üzeneteket Isztambulból, Ankarából, Genfből, Zürichből vagy Vichyből. Boszszankodik, mint a hasonló levelezőlapok és üzenetek többi címzettje. Az egyik küldött itt, a másik amott esik bele valamilyen német verembe, itthon nagy az izgalom, a riadalom. Csodálatos, de inkább elképesztő a naivitás, amivel műkedvelő és hivatásos diplomaták abban az időben előmozdítani próbálták Kállay szándékait a nyugati világban, lengették az angolszászok irányába a Kállay-hintát.

A kisgazdapárti memorandum szellemében jár el, de nincs messze Kállay kibontakozási elképzeléseitől, amikor – egyelőre parlamenti nyilvánosság hiányában – cikkekben, nyilatkozatok-

ban, vitákban, az adott szűkös és csak óvatosan kezelhető lehetőségek között hirdeti *„az ősi és hagyományos magyar önvédelmi politikát"*. Hazafi, politikus, gondolkozó és katona: látja, hogy a Vörös Hadsereget már nem lehet megállítani, Hitler sorsa meg van pecsételve. A szovjet hadsereg méri a döntő csapásokat a Harmadik Birodalomra és a náci fasizmusra, ennek szükségszerűen meglesznek a konzekvenciái az európai politika alakulásában a háború után is. Térképet is tud olvasni. Mégis el-eldédelgeti régi álmát: Magyarországot és szélesebb keretben a Kárpát-medencét meg lehet óvni a külső behatolástól, nem lesz hadszíntér. Persze egy angolszász behatolással egész jól megbarátkozna, jólesik tudnia, hogy Horthy Miklós is egyetértene ilyesmivel. Közben az angolok–amerikaiak – bár már Olaszországban – még mindig nagyon messze vannak. Ha a baráti asztalnál a fiatalok a szovjet hadsereg közelségét, erejét, lendületét magyarázzák, érveik igazságát nemigen lehet tagadni. Tombor Jenő is rábólint: sohasem képzelt, de most már felbecsülhető nagyságban jelentkezik a keleti háborúban és a Vörös Hadseregben a *Szovjetunió ereje, népeinek összeforrottsága a honvédő háborúban a Kommunista Párt mögött.*

Viták mégis támadnak, a Malinovszkijhoz intézendő levél megfogalmazásáig még hosszú az út.

Természetesen ismeri a Kommunisták Magyarországi Pártja névleges feloszlatásának hátterét és indokait. Örül az új Békepárt erőteljes aktivitásának. „Zászló és fegyver" akarnak lenni a nemzet szolgálatában, írták az első röpiratban, és következetesek, határozottak a munkában, az agitációban. A nevet is jól választották, a Kisgazdapárt és Parasztszövetség iránt most mindjobban érdeklődő falusiaknak, akik tanácsért, politikai eligazításért és egy kis bátorító szóért feljönnek hozzá Budapestre, lelkükre köti: terjesszék okosan és bátran a Békepárt nyomtatványait.

Vaszkó Mihályék, régi békési hívei jönnek hozzá, hosszú ideig beszélgetnek, mindenről szó esik, de se Zsilinszky, se a parasztok nem szólnak a kommunistákról.

– A Békepárttal nagyon jó a kapcsolat . . . A Békepárt igen jó hazafias munkát végez . . . A Békepárt embereit fogadjátok szívesen . . . – ilyeneket mond Zsilinszky, majd azt is megmagyarázza nekik: „a szocialistákkal" teljes az egyetértés, jók a szervezeteik, megbízható harcosaik vannak, akikkel öröm együtt dolgozni az országért, a háborútól és a németektől való szabadulásért. Megható naivitással „konspirálnak": egyfelől Zsilinszky, akit amolyan hős félistennek néznek vendégei, másfelől féltucat paraszt, akiken fát vághatnának, bárminő áldozatra hajlandók az ügyért, s fognak szabotálni, lesznek szökevények, rabok, ütik-verik majd őket börtönökben, táborokban, amikor még sötétebb lesz a felhőjárás.

Zsilinszky megmagyarázza nekik: miért nem lehet megbékélni a németekkel?

Emlékezzenek, mondotta, milyen gyalázatosan viselkedtek a magyarokkal a régi közös hadseregben! (Itt elmosódik a határ osztrákok és németek között.) Mindig kihasználtak bennünket, és most is azt csinálják. Utálatos fajzat, minden élő embernél és élő nemzetnél különbnek képzelik magukat, ami elviselhetetlen. Ha egyszer Európában uralomra jutnak, mindannyian szolgák leszünk.

Novemberben összeült az országgyűlés. Újabb nagy szovjet győzelmek közben Moszkvában tanácskozott a szovjet, az angol és az amerikai külügyminiszter, előkészítették Churchill, Roosevelt és Sztálin teheráni találkozóját.

A Békepárt nyílt levelet intézett a parlamenthez:

„Döntő időkben ül össze a magyar parlament. A háromhatalmi értekezlet idején nemcsak a nemzet, hanem az egész világ figyelme a magyar parlament döntései felé fordult.

A Kállay-kormány politikája Magyarország százezernyi jó katonáját küldte halálba és küldi még mindig. Sorsunkat Hitler sorsához kötötte; vesztett ügyhöz, melyen mindent elveszítünk, de semmit sem nyerhetünk. A kormány ma sem a háborúból kivezető utat keresi: továbbra is a katasztrófa felé vezeti a nemzetet. Most azért hívta össze a parlamentet, hogy a to-

vábbi vérontást a nemzet nevében szentesítse . . . A parlament nem képviseli a nemzetet. A nemzet tiltakozik, hogy nevében felhatalmazzák a kormányt a háború folytatására!"

A Békepárt röpirata, nyomtatványai postán s a különböző pártok szervezetei, tagsága, munkások, parasztok és értelmiségiek buzgalma, találékonysága segítségével a legtávolabbi falvakba is eljutottak. Ha a csendőrség, a rendőrség egy-egy röpiratforrást leleplezett, megsemmisített, a felvilágosító és harcra buzdító munka lendülete ettől sehol sem csökkent. A gyárakban, üzemekben, hivatalokban, a minisztériumokban és laktanyákban is kézről kézre adták a röplapokat, falun pedig a Parasztszövetség és főleg a Dobi István vezetése alatt működő földmunkásszakosztály megbízható emberei vállalták a postás, a kézbesítő szerepét és a Békepárt felvilágosító, szervező, mozgósító szava százezrekben szította a harci tüzet, erősítette a szabadságharcos szellemet, az ellenállást.

Az antifasiszta és háborúellenes mozgalomnak és nemzeti összefogásnak fontos dokumentuma volt az a tájékoztató, amit a Békepárt 1943 december havában a legfontosabb feladatokról kiadott. S bár szerkesztésében Zsilinszkynek szerepe nem volt, ismertetjük, mert a mai olvasónak éppen olyan megbízható eligazítást ad az akkori problémákról, mint amennyire 1943–44-ben irányítást adott a demokratikus szabadságmozgalom harcosainak.

A dokumentum megállapította, hogy Hitler sorsa végérvényesen megpecsételődött, a *háború eldőlt*, közeleg a befejezés. A moszkvai és teheráni konferenciával a háború utolsó szakaszához értünk, a nemzet végső választút elé került. Választani kell Kállay további követése és a reakció vagy a béke, a demokrácia, az ország megmentése, a szabad, független és demokratikus Magyarország felépítésének útja között.

A Vörös Hadsereg nyári és őszi offenzívája során szörnyű csapások sorozatát mérte a német haderőre, elpusztította legjobb ember- és hadianyagát. Az angolszászok afrikai és olaszországi győzelmei, légitámadásaik, s az elnyomott nemzetek szabadság-

mozgalmainak fejlődése, eredményei nagymértékben hozzájárultak a hitleri hadigépezet erejének leromlásához. A német hadsereg már nem hisz Hitler győzelmében, a száz sebből vérző német nép már nem győzelemre, hanem békére vágyik. A belső ellentétek növekednek.

A moszkvai és teheráni konferencia megteremtette a szovjet–angolszász haderők együttműködését, a haditervek összehangolását, meghozták a végső katonai döntéseket, határoztak a második front megnyitásáról. Az angolszász–szovjet szövetség megszilárdításával halomra döntötték Hitlerék reményeit, hogy valamelyik ellenfelükkel különbékét köthetnek. Meggyorsul a semlegesek átállása a szövetségesek táborába, a vazallusok eltávolodása Hitlertől. Világszerte erősítik a demokratikus erőket. Biztosítják a kis népek függetlenségét és szabadságát. A teheráni konferencia leszögezte a kis nemzetek egyenjogúságát.

A tájékoztató megvizsgálja az 1943-as őszi parlamenti ülésszak tanulságait, levonja a következtetést, hogy növekedett a szakadék a parlament és a nemzet között, Kállay és a nemzet között.

A szélsőjobboldal a parlamentben féktelen támadásokat intézett a demokratikus front és a békepolitika ellen. Kállaynak nagy fájdalma, hogy a nyilasok nem hisznek neki, nem bíznak benne, ezeknek – Imrédytől Szálasi Ferencig – Berlinben szava és hitele van, neki pedig se ez, se amaz. Nagy erőfeszítéseket tesz, hogy ezen a helyzeten változtasson.

Keresztes-Fischer Ferenc bármelyik elődjénél céltudatosabban és keményebben játszik a rendőrség hatalmával a baloldal ellen. Játszana a szélsőjobb ellen is, de nem hagyják. Kegyetlen és irgalmatlan a kommunistákkal szemben, de tapintatos és elnéző a jobboldali szociáldemokrata vezetőkkel. A szakszervezeteknek és a megbízható kézben sejtett szociáldemokrata pártszervezeteknek szabadabb mozgást ad. Annál szigorúbb azokkal, akiknek munkájában kommunista tendenciákat vél felfedezni. A Független Kisgazdapártot és Rassay pártját középre helyezi, valóban ott is vannak, s inkább a konzervativizmus felé hajlók, mint igazi baloldaliak. A Parasztszövetséget megszervezte Nagy

Ferenc elnökletével, az országban elterjesztették a hírét, hogy álcázott németellenes tömörülés. Keresztes-Fischer a szövetség működésében az ilyen tendenciák kibontakozását szívesen látta, hiszen a németektől nem kevésbé féltette az országot, mint a kommunizmustól. Megadta az engedélyt a földmunkásszakosztály megszervezésére is, nem kétséges, hogy tudta, mit csinál. De ugyanakkor – Dobi István és mások visszaemlékezéseiből tudjuk – gondoskodott a szakosztály jobboldali ellensúlyáról: nyilasok beépítéséről a szövetség vezetésébe, s Nagy Ferencnek is hamarosan át kellett adnia helyét egy szürke, jelentéktelen kormánypárti képviselőnek.

Volt akkor – 1943 őszén, telén – a polgári ellenzékben valami „minden-mindegy és valahogyan csak lesz" ernyedtség, s ettől Zsilinszky sem mentes.

A Békepárt dokumentuma hangoztatta, hogy *a háborúellenes, demokratikus erők győzelme érdekében erősíteni kell a munkásság, a parasztság és értelmiség hármas szövetségét.* Ki kell alakítani az egész demokratikus frontot összefogó és vezető szervet.

„A feladatok megoldására szükség van a nemzet összes erőire, ezeknek az erőknek teljes mozgósítására. A feladatoknak megvalósításától valójában a nemzet sorsa függ: az érettük való kérlelhetetlen harc ma minden becsületes, hazája sorsáért aggódó magyar első kötelessége" – olvashatjuk a Békepárt tájékoztatójának befejezésében.

A dokumentum decemberben került nyilvánosságra. Harci riadó volt a tömegek számára, a képviselőház őszi ülésszakának kritikáját is tartalmazta. Térjünk vissza az ülésszak eseményeihez.

„ISA PUR ES CHOMUU VOGYMUK"

Nagybaczoni Nagy Vilmost felmentették honvédelmi miniszteri tisztségéből. Haeffler István miniszteri tanácsos, sajtófőnök, udvariasan megkérdezte a minisztert „fizikai állapotáról", a tá-

bornok azonban elutasította a lehetőséget, hogy megrongált egészségét emlegessék a távozásáról kiadandó kommünikében. Amikor most találkoztunk, említi Kállay Miklóstól való búcsúvételét.

– Azt mondtam neki, hogy egyetlen katonát se adjanak Hitlernek, mert a németek *el fogják veszíteni a háborút*. Kállay azt válaszolta erre: *már elvesztették*. De még bízott benne, hogy sok időnk van a manövrírozásra, a német szövetségből való kiszabadulásra.

Manövrírozott.

Miután Nagy Vilmos emlékiratai nyomtatásban megjelentek, Kállay Capri szigetéről megírta neki: egyetlen hibát sem lát egykori miniszterelnöki működésében. Ez még egyénisége és hiúsága ismeretében is meglepően hangzik. Írja, hogy ő a németekkel mindig ellenkezett. Ez nem igaz. Írja Nagy Vilmosnak: egyszer magához kérette Tildy Zoltánt, Bajcsy-Zsilinszky Endrét, Rassay Károlyt, Peyer Károlyt és Varga Bélát, megmondta nekik, hogy a háború után rájuk vár az ország vezetése, de kérte, ne nehezítsék az ő helyzetét. Megígérték. Ha felidézzük 1943 eseményeit, majd 1944 első negyedét, nyugodtan mondhatjuk, hogy ezek az ellenzéki vezetők valóban nem gördítettek komoly akadályokat Kállay útjába. Bár gördítettek volna.

Ugyanabban a levélben megírta Kállay azt is, hogy 1944. március 19-én „nem a bőrét akarta menteni", amikor a németek elől a török követségre menekült. Azért nem ült repülőgépre, írta, és azért nem menekült külföldre, mert ha elmegy – a szövetségesek 800 géppel tönkrebombázták volna Budapestet.

Kállay levelén kívül mindeddig egyetlen bizonyítéka sem került elő annak, hogy 1944 márciusában a szövetségeseknek ilyen tervei voltak, s hogy ezekről *Kállay miatt* mondtak volna le.

1943 novemberében a költségvetés tárgyalására ült össze az országgyűlés.

A szélsőjobboldal megkísérelte, hogy magához ragadja a kezdeményezést. Nem nagy sikerrel. Ebben azonban nem személyek, hanem események játszottak döntő szerepet: a keleti front

eseményei, a Vörös Hadsereg közeledése a Kárpátok felé. Zsilinszkyék – megint teljes lojalitással a kormány „nemzetmentő" szándékai iránt – sürgették, hogy a magyar csapatokat hozzák vissza a Kárpátok gerincére. A Kárpátokban bunkereket építettek, lövészárkokat ástak, amelyeknek azután később semmi hasznát nem veszik: védekezési haditechnikánk aránytalanul alacsonyrendű a Vörös Hadsereg támadó fegyverzetével szemben. *De katonáink sem akarnak harcolni*, a szovjet katonák pedig győzni akarnak, *gyorsan és győzelmesen befejezni a háborút.*

Miről beszéltek 1943 őszén a szélsőjobboldal szónokai a képviselőházban?

Vajna Gábor ekkor mondja el már korábban idézett megállapításait a kommunisták döntő befolyásáról a Szociáldemokrata Párt szervezeteiben és a szakszervezetekben: a tagok 60 százaléka kommunista.

Gróf Serényi Miklós amolyan grófi szemléletű nyilas felszólalással ejtette ámulatba még saját párttestvéreit is. Figyelmeztette a Házat és a kormányt: még mindig legalább 50–60 000 zsidónak van rádiója, cselédeik is vannak. A gazdák az ellenséges rádiókból hallott angolszász és szovjet győzelmekről beszélnek, a cselédek hallgatják. Azután elmennek, honvédekkel és munkásokkal barátkoznak, elmondják nekik a híreket. Ezért tör előre az országban az óriási bolsevista propaganda! – mondta komoran és meggyőződéssel Serényi gróf.

Jaross Andor a Kisgazdapárt memoranduma és a Parasztszövetség működése miatt támadta a kormányt. A memorandum – melyben „bolsevista penetrációt" lát – olyan tanácsokat adott a kormánynak, amelyek a honvédelmi törvénybe ütköznek, és ha megfogadják őket, huszonnégy óra alatt hadszíntérré változik az ország.

Maróthy Károly az irodalomban, művészetben, sajtóban megfigyelhető „káros jelenségeket" ostorozta. A békepárti röpcédulákkal „nyílt destruálás folyik", s ezeket a kommunista röplapokat a parasztszövetségi tagok címére küldik.

Oláh György az 1918-as forradalom kísérteteinek vissza-

csempészéséről beszélt. Amikor kommunista vezetéssel az értelmiségiek, munkások és parasztok nemzeti összefogását hangoztatják: új népfrontról van szó.

Felolvas egy idézetet a „Szabad Szó"-ból, az ellenzék akkor legradikálisabb lapjából: „Majd megmutatjuk, hogy Bocskay, Rákóczi, Kossuth szelleme még ma is fegyverbe állítja a nemzetet a szabadságért a szabadság elnyomói ellen." Mit akarnak ezzel mondani? – kérdezte.

Baky László az ország „megrontott hangulatától" a hadsereg jó szellemét félti. A Zsilinszky-féle memorandumról szóló hírek Svájcon és a szövetséges rádiók kommentárjain keresztül már megérkeztek Magyarországra. A szélsőjobboldali képviselők minden indulata, gyűlölete az aláírók és a Békepárt ellen fordul, melyet az emlékirat mögött felismerhető széles körű mozgalom szellemi serkentőjének, irányítójának éreznek, s nem alaptalanul.

A memorandum egy jelentékeny ellenzéki csoport magasabb politikai szinten megtartott helyzetelemzése és irányjelzése volt, viszont a Békepárt röplapjai, most már városban és faluban közkézen forgó iratai a tömegek egyszerű, közérthető nyelvén milliókhoz szólnak, s bár a párt e nép képzeletében inkább jelkép, mint megfogható valóság, programját reális harci tervnek elfogadják. Az ország helyzetéről nem sok jót tudnak mondani egymásnak a jövőről tanakodó emberek, de a kibontakozást mind többen várják bizakodással: az utat a Békepárt megmutatta.

„Mindent lehet állítani – mondta Baky László, a későbbi német megszállás véres kezű belügyi államtitkára –, csak azt nem, hogy a mögöttes országrész hangulata harcos, önmegtartóztató, fegyelmezett szellemre nevelné a népet."

Sok furcsaságot láttunk ezen az ülésszakon.

Rátz Kálmán volt ellenforradalmár katonatiszt, előbb Gömbös barátja és pártjának tagja, később maga is nyilas, utóbb a nyilasmozgalom szégyenkező disszidense, különben újságíró és műkedvelőnél elmélyültebbnek mondható történész, december 16-án *marxizmust magyarázott* a képviselőháznak.

Enyhe, de félreérthetetlen gúnnyal tájékoztatta volt nyilas testvéreit, hogy a „Kommunista Kiáltvány"-t *nem most* szövegezték Moszkvában, hanem *száz esztendeje* jelent meg, és azóta eszmei alapja a nemzetközi munkásmozgalomnak.

És utána – ugyanazon beszédben – előadta: *A különböző rendszerek mindig kitermelik antitéziseiket, és a kapitalista rendszert elkerülhetetlenül, mintegy törvényszerűen fel fogja váltani a szocializmus, amely magasabb fejlettségi fokot jelent a társadalmak életében.*"

Ez szó szerint elhangzott 1943. december 16-án, Horthy Miklós parlamentjében anélkül, hogy akár a nyilasok, akár a kormánypárt egyetlen szó ellenvetést tettek volna örökkévalónak gondolt társadalmi és gazdasági rendjük védelmében. Bizonyára nem értették, miről van szó.

Egy nappal korábban Lipcsey Márton és Piukovich József jobboldali honatyák vitába keveredtek. A dolog lényegét illetően egyetértettek: mind a ketten a zsidók sürgős és teljes kitelepítését követelték. Más gondjuk volt.

– Már nem tudjuk hova kisöpörni a zsidókat! – kiáltott fel Piukovich József, és ebben benne volt a keserű felismerés: nemrég még azt gondolták, Berlinben szabják-szeletelik a földgolyót, Hitler szerkeszti meg az új térképeket, most pedig annyira szűkült a hitleri világ, hogy már egy magyar félnyilas honatya lelkiismerete szerint való zsidó-kitelepítésnek is – földrajzi akadályai voltak . . .

De ugyanezen az ülésszakon történt az is, hogy komolyan vitatkoztak a Keresztény Néppárt deklarációjáról, mely a „törvényes királyság" helyreállítását szorgalmazta. Zichy János gróf olvasta fel, és Kállay – ünnepélyesen igazat adott neki:

– . . . Nem is kell mondanom, hogy Zichy János gróf minden mondatához szívvel és lélekkel csatlakozom, azokkal minden vonatkozásban teljesen egyetértek . . .

A miniszterelnök november 12-én beszélt az ország helyzetéről és politikájáról, saját szándékairól.

„Hovatovább az Európában megütköző három világhatalom

küzdelmeinek gyújtópontjába kerülünk. A német, orosz, az angolszász világ katonai ereje körülöttünk vonult fel. A nagy harc minden oldalról közeledik hozzánk, de ellenségeink lelki, szellemi befolyása is éppúgy kihat reánk, kikezdheti idegeinket, hiszen az idegháború ma már közkeletű fogalommá lett, és könnyen befolyásolhatja a könnyen befolyásolhatókat . . . Nem gondolhatunk arra, hogy ezekkel a kolosszális fegyveres erőkkel mi önmagunk erejéből felvegyük a harcot, de annál fontosabb, hogy az ellenséges propaganda, az idegek befolyásolása meg ne bontsa egységünket, ne befolyásolja tisztánlátásunkat, visszavonást sorainkba ne hozzon . . ."

Mivégre keresi a nemzeti egységet?

„Katonai felkészültségünket minden rendelkezésünkre álló erő bevetésével a legmagasabbra kell fokoznunk, mindent erre a célra áldoznunk és előteremtenünk: kötelességünk. Kijelentem, hogy semminemű támadó gondolattal nem foglalkozunk, de határainkat – és ezt vegye mindenki tudomásul – meg fogjuk védeni, ettől nem tágítunk, ez nem képezheti politikai konszideráció tárgyát, még csak nem is katonai kapacitás kérdése . . ."

(Nem veszi észre, hogy ezzel a szemlélettel vitték ki a 2. hadsereget a Donhoz korszerű fegyverek, megfelelő felszerelés nélkül.)

A haza védelmének kötelességét hangoztatja – de nem a németek ellen. A rend védelmét – elméletben jobbra-balra, gyakorlatilag azonban a baloldalt fékező és sújtó kegyetlen rendszabályok fenntartásáról van szó, udvarlásról jobb felé. Ez már a forradalomtól való félelem. Tiltakozás a hősködés és provokáció hangjai ellen – közben dél-erdélyi bevonulást tervezgetünk, és felkínálkozunk, hogy Közép-Európa csendőrei legyünk az angolszászok mandátumával.

A miniszterelnöki beszéd leglényege Kállaynak az a kijelentése, hogy az adott helyzetben *semerre sem mozdul, hanem vár.*

Bajcsy-Zsilinszky Endre a honvédelmi költségvetés vitájában a kisgazdapárti memorandum, a határok védelme, a misztikus Szent István-i hagyaték, a Duna völgyi vezető hivatottság szelle-

méhez, gondolatmenetéhez híven – a honvédség felszerelésének hiányosságait vizsgálta, azok pótlását követelte, kiindulva korábbi hasonló követelésekből és a 2. hadsereg katasztrófájából.

Honvédelmi politikánkról szólva, önvédelmi és csakis önvédelmi kötelességünkről beszél. Aztán a maga szárnyaló stílusában kijelenti:

„Ennek az országnak több mint ezer esztendeje egyetlen menedéke tiszta politikai esze és kifent kardja. A történelem előtt majd felelni kell azért, ki és mi miatt tompult el ez a tiszta magyar politikai látás, de azért is, kik és mi miatt nem elég éles ebben a pillanatban a magyar kard . . .”

Csatay honvédelmi miniszter elmondja, hogy a háborús fegyver- és anyagveszteségek pótlása befejezéshez közeledik, páncélos és légierőnk kiépítését „a napról napra súlyosbodó gyártási viszonyok ellenére” folytatják. Magyarázza, hogy „a kiküldött hadsereget” az arcvonalból kivonták, a maradék a „külön megszállási feladatokra képesített és kiküldött csapatokkal összeolvadva” alkotja a magyar „megszálló erőt” szovjet földön.

Ezt mindenki tudomásul veszi. Lekesednek, mert honvédelmi kérdésekről *csak lelkesedni szabad* abban a parlamentben. S bár a partizánháborúról mind több hír érkezik, a „megszállási feladatok” emlegetése a képviselőház többségére megnyugtatóan hat. Azok a kevesek, köztük Zsilinszky, akik tudnak róla, hogy a lángban álló szovjet földön a *megszálló* csapatok helyzete állandó *frontkészültség*, veszteségeik pedig olykor nagyobbak az első vonal veszteségeinél – ezek a tájékozottak hallgatnak.

Közben a szovjet csapatok már átlépték a Dnyepert, és széles fronton közelednek a Kárpátok felé. Hitler seregei hátrálnak.

A „rugalmas elszakadás” fogalma először egy Ottó von Heydebreck nevű újságíró, a „Magyarország” hivatalosan kijelölt berlini tudósítója jelentésében szerepelt a magyar sajtóban. Azután az effajta fogalmak – mint a „taktikai visszavonulás”, a „mélységben való védekezés”, az „arcvonal-kiegyenesítés”, a „front megrövidítése” – elszaporodtak, de Heydebreck bánt velük a legbravúrosabban. És a leghatásosabban, hiszen ő minden tudó-

sítását a berlini Wilhelmstrasséról, német hivatalos helyről küldte.

Heydebreck vezérkari tiszt volt, emlékezetem szerint ezredes. A Röhm-puccs után vonult nyugalomba, miután fivérét – híres 1918-as szileziai szabadcsapatos vezért, akiről várost is neveztek el – Röhm főhadiszállásán, ahová véletlenül vetődött, megölték.

Hosszú újságírói pályámon nem találkoztam némettel, aki annyira gyűlölte volna személyében Hitlert, mint Otto von Heydebreck. Hitler – meglepő módon – minden elégtételt, jóvátételt felajánlott a családnak a meggyilkolt népszerű szabadcsapat-vezér haláláért. A fivér tudósítói, újságírói megbízatást kért a führertől és megkapta. Így került kapcsolatba a „Magyarország" szerkesztőségével. Első budapesti látogatásakor rövid kerülgetés után megmondta: mit gondol Hitlerről és a háborúról. Ha újságíró valamit megtehetett a magyar közvélemény helyes tájékoztatása érdekében, Heydebreck megtette.

Budapesten kávéházakban és magántársaságokban egész Heydebreck-magyarázó körök alakultak homályos, bonyolult szövegeinek értelmezésére. A hivatalos jelentéseket és tájékoztatókat kommentálta, vezérkari szakértelemmel és páratlan stílusképességgel. Mindenről írt, azt is mondhatom, „mindent megmagyarázott". Kevesen tettek annyit a magyar nép háborús kedvének, a hitleri győzelemhez fűzött reményeknek a *lerontása* érdekében, mint ez a német újságíró. Jelentései néha a magyar cenzúrát is meghökkentették, de minden közlési tilalmat feloldott, hogy a berlini telefonjelentés „wilhelmstrassei" eredetére lehetett hivatkozni, s valamit a külügyminisztérium is tudott Hitler és a Heydebreck-család furcsa kapcsolatáról . . .

A magyar szélsőjobboldal az országgyűlés ülésszaka folyamán amolyan fába szorult féreg szerepében vette tudomásul a keleti front eseményeiről szóló hivatalos jelentéseket, a heydebrecki kommentárok pedig ebben az időben már-már a német hadsereg közeledő totális vereségének víziójával játszottak. A magyar kommentátorok java természetesen ugyanezen az úton járt, és közvéleményünk mind türelmetlenebbül leste, hogy történjék

valami döntő kormányzati lépés a háborúból való menekülés és a kibontakozás felé. *A kormány azonban csak félt és várt.*

Bajcsy-Zsilinszky Endre november 26-án a külügyi költségvetés vitájában tragikus tépelődéssel kezdte felszólalását. Elmondta, az adott helyzetben mennyire nehéz eldönteni: mit szabad elmondania és mit szabad elhallgatnia . . . Mert a meggondolatlan beszéd éppen olyan kárára lehet az országnak, mint amilyen károkat az elhallgatás okoz . . .

„Bírálatomban csak a féltés és az aggodalom vezet szerencsétlen hazámért . . .” – mondta.

Részletesen vizsgálgatta hadba lépéseink történetét, előzményeit és körülményeit. Fel lehetne vetni a felelősség kérdését, töprengett beszédében, de mit érne az elvi győzelem a felelősség kérdésében, ha közben elvész Magyarország? – kérdezte. A Ház megrettenten hallgatott.

„A Bárdossy-kormány meg sem várta a casus foederis bekövetkezését – a helyzetet, amikor az egyezmények cselekvésre kényszerítik a szerződő felet –, hanem alkotmányellenesen, létérdekeink és hagyományaink ellenére, úgy vitt bele minket a háborúba, hogy sem Jugoszláviával, sem Szovjet-Oroszországgal, sem az Amerikai Egyesült Államokkal szemben nem hivatkozhatott hadba lépéseink bejelentése alkalmával szerződéses kötelezettségre . . .” – mondotta.

A kormánypárt és a nyilasok szidalmazták Zsilinszkyt, az elnök pedig „alkotmányellenes” kifejezése miatt állította meg.

– Használta-e ezt a kifejezést?

– Azt mondtam – felelt Zsilinszky.

Krúdy házelnöknek az volt a véleménye, hogy a szónok ezzel a kijelentéssel „az előző magyar kormányzat alkotmányos felfogását és gesztusait mélyen megsértette”.

Zsilinszky azután elmondta, hogy könnyelmű államférfiak vezetése alatt jutott el az ország mostani helyzetébe, amikor már *végzetes fordulat lehetőségére is gondolni kell.* Ki felelős? Lehetséges, hogy erről a kérdésről már más időkben, más helyzetben és *mások* fognak dönteni: ez volt fejtegetései lényege. A kor-

mánynak és az országgyűlésnek most az a kötelessége, hogy keresse a módot: *hogyan bontakozhatunk ki a csapdából, amelybe jutottunk . . .*

Azután még egyszer beszél – december 9-én – a költségvetés úgynevezett megajánlási vitájában, ami a magyar parlamenti gyakorlatban amolyan bizalmi vita volt: elméletileg ekkor döntötte el az országgyűlés, megadja-e a hivatalban levő kormánynak a megszavazott költségvetés felhasználásának jogát. Csak két hét telt el a két beszéd között, de míg az előbbit végigkísérte a jobboldali tiltakozások és közbeszólások vihara, most az egész képviselőház néma volt, sokan nem titkolt megrendüléssel hallgatták Zsilinszkyt.

– Ez az *utolsó megajánlási vita* a magyar országgyűlésben a második világháború alatt – mondta, amiben félreérthetetlenül benne volt a háború gyors befejezésének jóslata, s hogy minő befejezésről lehet szó, azt a frontok állása megmutatta.

„Rettentő felelősség terhel itt valamennyiünket: a kormányt és a kormánypártot, de az ellenzéket is Magyarország megmentésének, jövője biztosításának, a történelmi Magyarország újjáépítésének nagy műve körül . . .”

Még mindig bízott egy olyan alakulásban, amely „a történelmi Magyarország újjáépítésére”, tehát a Szent István-i állam helyreállítására adott volna lehetőséget. Nehéz eldönteni, hite volt-e nagyobb, vagy jóhiszemű ragaszkodása régi ideáljaihoz, legalább azok töredékéhez.

„Erős a hitem, hogy az emberiség új fejlődése az egyéni, népi, nemzeti szabadság és önkormányzat, a teljesebb szociális igazság, a mostaninál tisztultabb és tökéletesebb demokrácia, az úgynevezett kis népek nagyobb megbecsülése és nagyobb, főleg szellemi akciószabadsága, teljes önrendelkezése irányába halad . . . A mi feladatunk megvizsgálni, hogyan illeszkedjék a magyarság, a nemzet, az állam a nemsokára megszülető *világdemokrácia* eszméi és intézményei keretébe.” Az országgyűlést „történelmi hivatásúnak” mondja.

Vizsgálgatja a helyzetet a magyar közjog, a nemzetiségi kérdés

kezelése, a szomszéd népekkel való viszony szempontjából, s miközben maga is sovén álmodozásokba téved – óvja az országgyűlést a soviniszta túlzásoktól. El kell törölni a zsidótörvényeket, az új honvédelmi törvényt. Késedelem nélkül, még ez országgyűlés végezzen velük.

Mintha a parlament nyilvánossága előtt mentegetné régi mivoltát, olyan vádak ellen, amelyek idegenből érhetik személyét, de valószínű, hogy belső vívódásaiban is dolga van velük:

„. . . Lehetek én és vagyok is *jó fajvédő*, mert nem vagyok hajlandó megvonni az emberi jogokat attól a néptől, amely a 12 apostolt adta a világnak . . ."

Még a nyilasok is hallgatnak.

„Most kell felmagasodni a Duna völgyi elsőség szellemének gondolkozásunkban, magatartásunkban, halálos elszántságunkban" kiáltja, mert ettől a Duna völgyi elsőszülöttségtől nem tud szabadulni – egy másik mondatban viszont tele van kétségbeeséssel, és megrendülten kéri a képviselőket, emlékezzenek és soha se felejtsék el az intelmet: „*Isa pur es chomuu vogymuk...*"

És végül:

„*Nemzetünket és államunkat egyesegyedül csak a magyar nép – parasztságunk és ipari munkásságunk – józansága és Toldi Miklós-i ereje mentheti meg, semmi más erő a kerek világon . . .*"

Most már *együtt* szerepelnek a munkások és a parasztok, s hogy az értelmiség kimaradt a sorból, alighanem a kiábrándultsággal kell magyarázni, amit középosztályunk, polgárságunk iránt érez.

A porszem gondolata Kállay egyik beszédében is felbukkant: „Porszem vagyunk a nagy küzdelemben, de a magunk küzdelmében minden erőnkre szükség van. Ezt tartalékolom."

Most már védekezik: mikor átvette a kormányt, kész helyzetet vett át elődjétől. Elmúlt a hetyke hivatkozások ideje a mi háborúnkról, a szövetségi hűségről és kitartásról, feledtetni szeretné a „nagyvonalúságot", amivel a 2. hadsereget a németeknek szinte az első szavára frontra küldte. Nyugattal siralmas suba alatti tárgyalások folynak, naiv kísérletek, hogy Magyar-

országnak valami különleges elbírálást biztosítsanak, csökönyös ragaszkodás a spekulációhoz, hogy az angolszászoknak a háború befejező szakaszában háborús konfliktusba kell keveredniök a Szovjetunióval. Tovább szállíttat Németországnak élelmet, nyersanyagot, végigrekviráltatja nekik az országot, ad katonát, munkaszolgálatost, azzal takarózik, hogy nem a frontra, csak megszállási feladatokra. Közben kezdi felismerni helyzetét. Fél és rettegve figyeli a holnapokat . . .

Az egyik ülésnapon Tasnádi Nagy András elnök bejelenti, hogy „József királyi herceg őfensége, a Palatinus család ez idő szerinti feje, az első világháború dicsőséges hadvezére, aki egész szívével olvadt be a magyarságba, fenséges hitvesével ötvenedik házassági évfordulóját ünnepelte."

Az egész állampépület roskadozik, a képviselőház örül, hogy pár percre félretolhatja gondjait, félelmeit és lelkesen éljenzi Palatinus Józsefet és „fenséges hitvesét."

Palatinus József pedig ezekben a napokban már építgette kapcsolatait Szálasival, akit nem egészen egy év múlva segít majd beiktatni nemzetvezetőnek. Nehéz versenyben üget a többi Habsburggal a Palatinus-ág dicsőségéért. Zichy gróf Ottót akarja hazahozni, és Kállay egyetért a „törvényes királyság" helyreállításának szándékával. Albrecht, a Tescheni-ág feje is pályázik a királyi trónra. Friss eszű, gátlástalan fiatalember, ő Himmlerrel kötött szövetséget. Kiszöktette Magyarországról az újvidéki gyilkosokat, és szorgalmasan küldi besúgó jelentéseit a Gestapónak. Ha nem volna trón, éppenséggel a magyar gau vezetését is szívesen elvállalná . . .

Horthy dinasztiaalapítási tervéről, amely nemrég még olyan nagy izgalmakat okozott a politikai világban, most már alig esik szó.

Az országgyűlést 1944. január 24-én hívják újra össze, de csak azért, hogy megint szabadságra küldjék. Kállay elvesztette játékos biztonságát, a kormány cselekedetei kapkodók, tele ellentmondásokkal és értelmetlenséggel. *A németek előkészítik Magyarország megszállását.*

„Kállay legfőbb célkitűzése az ő vezetése alatti nemzeti egység megteremtése és az ország mai rendjének feltétlen megőrzése – olvassuk a Békepártnak a helyzetről kiadott emlékiratában. – Ez a megbonthatatlan nemzeti egység és szilárd belső rend lenne szerinte biztosítéka annak, hogy az országot semmiféle történelmi vihar nem döntheti végső romlásba, és egyetlen idegen hatalom sem bitorolhatná tartósan a nemzeti felségjogokat. Ha határainkat elérné a háború, egységesen vívnánk meg önvédelmi harcunkat, s ez az egységesen megvívott harc záloga volna feltámadásunknak, még ha a túlerő el is tiporna bennünket. Ha ellenben a nemzet hallgat az idegen propagandára s belső terjesztőire, akkor meg fog ismétlődni 1918, s utána egy megalázott és kifosztott s erőtlen ország maradna, szabad prédájára minden külső hódításnak s belső kalandorpolitikának. Ez a koncepció nem más, mint a reakció kétségbeesett kísérlete létének megmentésére – *a nemzet pusztulása árán.*"

Hangoztatja az emlékirat, hogy a reakció elpusztításával a nemzet egyetemének kell megadni a teljesebb élet lehetőségét.

„Nem mindegy . . . hogy a reakciót belső vagy külső erők takarítják-e el helyéről. Kállay egész koncepciója erre a felismerésre épül. Mert ha belső erők buktatják meg, akkor nem hivatkozhat a világ előtt soha arra, hogy ő és a nemzet azonos. Ha a demokratikus erők egységfrontja söpri el a helyéről, akkor nem hivatkozhatna arra, hogy a nemzet követné őt mindvégig a pusztulásba és a katasztrófába. Ha a nemzeti erők eredményeként tűnik el Kállay a vele szövetséges ötödik hadoszloppal együtt, akkor a reakció mindörökre elveszti hitelét és létjogosult-

ságát, a nemzet viszont elnyeri méltó rangját az európai népek demokratikus közösségében."

Vázolja a külső felszabadítás várható következményeit és nemzetközi hatását a magyarság megítélésében, majd megállapítja, hogy „a béke és demokrácia kivívásának alapvető feltétele: a munkásság, parasztság és polgárság szoros harci szövetsége . . . A három nagy társadalmi osztály, amely együttesen magát a nemzetet jelenti, csak közös harccal érheti el a haladó és önálló ország megteremtését."

Kállay manőverei arra irányulnak, hogy a demokratikus ellenzék vezetőit eltérítse a reakció elleni harc egyenes vonalától, s engedményekre bírja saját politikája javára. Ezzel urát és mesterét, Hitlert másolja, aki úgy próbálja uralmát fenntartani, hogy bűntársává teszi az egész német népet, amelynek követni kell őt – ahogy ő állítja – a közös győzelemig, illetve ahogy a valóságban van: a közös katasztrófáig. Kállay ugyanezt a taktikát követi a magyar népet képviselő demokratikus ellenzékkel szemben. Állandóan be akarja vonni őket az ő nemzeti egységébe, hogy a felelősséget megossza velük, cinkosaivá tegye, politikai hitelüktől kifelé és befelé megfossza őket, és elzárja attól a lehetőségtől, hogy bármikor is külön utakra térhessenek.

Valóban erről van szó. A Békepárt emlékiratának ezek a megállapításai voltaképpen a demokratikus ellenzék 1943–1944-es állandó vitáit emelte magasabb elvi síkra és vitte a közvélemény ítélete elé. A parlamentben képviselt ellenzék ugyanis még mindig lojális, még mindig képtelen szakítani Kállayval és új, merészebb utakra térni.

Zsilinszky mind türelmetlenebb, idegeiben érzi az összeomlás közelségét, de távolról sem gondol olyasmire, hogy eszköze vagy éppen vezetője legyen a rendszer megdöntésének. Hiszen ő maga is része a rendszernek, bármilyen keményen ostorozza bűneit és tévedéseit. Most már élesebb a hangja Kállayval és ellenzéki barátokkal folytatott vitákban, fordulatot követel, de *Horthyval és Horthy szellemében*, akitől pedig a kommunizmustól való félelem most éppen olyan elválaszthatatlan, mint

amennyire pár hónappal korábban a kommunizmus gyűlölete uralkodott mind a kormányzó, mind Kállay és a körülöttük összegyülekezett tábor gondolkozásában.

A békepárti memorandum bevonja a két fél vitáiba a széles tömegeket: a tömegnek szól, de oly módon, hogy egyben figyelmezteti a tehetetlen töprengőket, az alkudozókat. A munkástömegek beleszólnak a sokféle polgári és marxista áramlatot képviselő politikusok töprengéseibe, cselekvést sürgetnek.

Minden európai népnek döntenie kell: Hitlerrel vagy ellene. A magyar demokratikus pártoknak is dönteniök kell: a reakció ellen vagy mellette. Harmadik út nincs, a nemzet drága árat, tömérdek szenvedést fizet a demokratikus front minden ingadozásáért, olvassuk az emlékiratban.

A Békepárt figyelmezteti az ellenzéket: a kormány a múltban sokszor bevált úton jár, amikor a rendfenntartás, a jogállam, az alkotmányos ország, a „határokat megvédjük", „nem lesz még egyszer 1918" jelszavával, nyílt és leplezett imperialista szólamok segítségével próbálja megnyerni vagy leszerelni a demokratikus pártokat. Rámutat annak veszélyére, hogy demokratikus oldalról is tudomásul veszik a feudalizmus szellemét tükröző állapotot, hogy nálunk a politika néhány száz úr előjoga és magánügye. A demokratikus pártok néhány vezetője is ilyen tarthatatlan előjogot gyakorol, s egyúttal elismeri a kormány hasonló gyakorlatának jogosultságát, amikor egyébként helyes akcióit a tömegek bevonása nélkül hajtja végre. A Békepárt követeli: az ellenzék ne falazzon a kormány áruló politikájának, hanem minden kérdésben folyamodjék a néphez.

A kormány népellenes terrorja ellen haladéktalanul meg kell szervezni a demokratikus front önvédelmét. Az események már túlhaladtak a szellemi hadakozás állapotán. Bizonyos kérdésekben már kevés az írói, újságírói állásfoglalási kísérlet – amit különben is fékez a cenzúra – a politikai megbeszélések szemmel láthatóan nem viszik előre a dolgokat, azonos gondolkozású emberek egymás között folytatott köldöknéző disputái pedig siralmasan hatnak az adott körülmények között. S ami a leg-

vészesebb: nem harcra, hanem tespedésre, fatalizmusra ösztönöznek. Ezért van rendkívüli jelentősége a Békepárt bátor hangú, a dolgokat nevükön nevező állásfoglalásának. Elismeri Zsilinszkyék jószándékát és becsületességét, követeli tőlük azonban, hogy szabadítsák ki magukat a dermedtségből, amelybe reakciós hatások – környezet, származás, polgári szemlélet – következtében elmerülni látszottak, és lépjenek rá a reakció elleni harc keményebb, támadóbb formájára.

„Pártunk ma, a Kállay-diktatúra következtében, kénytelen illegalitásban harcolni. Bizonyosak vagyunk azonban, hogy nemsokára szabad és törvényes pártként adhatunk számot népünknek cselekedeteinkről. Mi nem férünk el a reakció »rendjének« kereteiben, de nem is akarunk. Mi harcolunk e »rend« ellen, amelynek semmi köze hazánk 1848-ban lefektetett alkotmányos és törvényes rendjéhez, s mely nem más, mint törvény és jog nélküli erőszak. *Harcba hívunk mindenkit, aki a zsarnokság ellen harcolni kész.* Meghajszolt és üldözött vadként élünk ezen a földön, ahol születtünk: fizetett vérebek serege szaglássza szüntelen nyomunkat. De történjék velünk akármi: meg nem hajlunk soha a hazájukat eladó, népeiket gyilkoló kényurak előtt. Erőt ad harcunkhoz az a tudat, hogy a magyar munkásért, a magyar parasztért és értelmiségi polgárainkért harcolunk, nemzetünk és hazánk elnyomott népeiért, amelyek századokon át annyi harcost adtak a szabadság ügyének és sohasem tagadták meg az értük harcolókat. Értük élünk és általuk. Harcunk sikerében ugyanolyan biztosak vagyunk, mint igazságában: nemsokára üdvözölni fogjuk az új magyar hajnalt, s népünkkel ünnepeljük a hitlerista zsarnokok pusztulását, Magyarország népeinek felszabadulását, a békét, szabadságot."

Így fejeződik be a memorandum: drámai hangú, nagy erejű írás, méltó a helyzethez, és a célhoz, amely a Békepárt vezetőit az emlékirat megszerkesztésében vezette. A néphez szólt, de kemény ökölléi dörömbölt azoknak az ellenzéki politikai vezetőknek a lelkiismeretén, akiknek az ország kétségbeesett helyzetében megadatott a cselekvés lehetősége, kötelességük és felelős-

ségük volt, hogy cselekedjenek, azonban vártak és vártak, megbűvölve, félrevezetve az osztályát, rendjét, gazdagságát, hatalmát, kiváltságait oltalmazó kormányfő üres szónoklataitól, reményeitől, amelyeket hangoztatott, pedig látnivaló volt, hogy semmi reális alapjuk nincs.

Nem sokkal később megjelent az illegális „Béke és Szabadság" első száma, s néhány megdöbbentő adatot közölt a Kállay-kormány „rendfenntartó" tevékenységéről. Úgy érzem, helyénvaló idézni ezeket az adatokat. Igaz, Zsilinszky Endre valamennyi ellenzéki politikus közül a legtöbbet tette a szörnyűségek enyhítése érdekében, nem túlzás azt mondani, hogy bátor harcával sok halálra szánt ember életét mentette meg. De hogy ezekért a borzalmas gaztettekért Kállay Miklós és Keresztes-Fischer Ferenc éppen annyira felelős volt, mint a szabadjára engedett szadista hóhérok, ezt Zsilinszky még 1944 tavaszán sem érezte át olyan mértékben, amint emberségétől és jogérzékétől, tiszta látásától és a nemzet egészéért átélt mély hazafiságától várni lehetett volna. Sohasem gondolt rá, hogy amikor Kállayval együttműködik, őt és belügyminiszterét a legtisztább szándékú hazafiság példaképeiként emlegeti, szükségszerűen felmenti valamennyire az általuk eltűrt és elrendelt gaztettek, népellenes bűnök felelőssége alól is. Ez pedig súlyos politikai hiba volt.

Kállayék utasítására 1942 áprilisától augusztusáig mintegy 500 szabadságharcost, munkást, bizalmit, szakszervezeti tagot hívtak be munkatáborba. Szadista parancsnokok vezetése alatt, mindenből kifosztva, barmok módjára Ukrajnába hajtották őket, hivatalosan nincs róluk hír, valójában nagy részüket halomra gyilkolták.

1942 áprilisától augusztusáig mintegy 500 szabadságharcost hurcoltak az Andrássy-laktanya kínzókamráiba. Aki megszökött, annak feleségét, anyját vitték el. A szerencsétlen áldozatokat bestiálisan kínozták. A férfiak heréjét, a nők mellét, nemi szervét gumibottal ütötték. Volt, aki beleőrült a kínzásokba, volt, aki öngyilkos lett.

1943 februárjában hajtóvadászattal fogták össze a Voronyezs

alól hazamenekült honvédeket, s mert nem akartak visszamenni a frontra, százával akasztották őket.

1943 áprilisától szeptemberig több száz békeharcost, munkást, parasztot, értelmiségit – sokat a Felvidékről – Soroksárra hurcoltak, ahol heteken, hónapokon keresztül vadállati kegyetlenséggel kínozták őket.

1943 őszén Erdélyben fogtak össze több száz békeharcost.

Aki a hadiüzemekben szót emelt a munkásság jogai mellett, vitték a Margit körúti fogházba. A parasztok tömegeit internálták és büntették, mert megtagadták a beszolgáltatást – Hitlernek. 15 000 mezőgazdasági munkást katonai behívóval hajtottak kényszermunkára az uradalmakba. Háromszáz munkást az internáló táborban „tanítanak jobb munkaerkölcsre".

Zsidók és ukránok, románok és szerbek tízezrével sínylődtek munkatáborokban, 60 000 zsidó munkaszolgálatost Ukrajnába hajtottak, pusztulásra.

Kárpátalján egész falvak néptelenedtek el. 18 000 ruszin átszökött a Kárpátokon az üldöztetés és a hajtóvadászatok elől. Ungváron nyilvánosan akasztották az ukrán nép harcosait. Körülbelül százezer román szökött át a határon a nemzetiségi elnyomás elől.

Délen nem volt elég az újvidéki és zsablyai tömegmészárlás, Szombathelyi vezérkari főnök vértörvényszékei 16 éves fiúkat, lányokat küldtek akasztófára.

Név szerint felsorol a röpirat pártvezetőket, mint Szakasits Árpád, írókat, újságírókat, mint Kovai Lőrinc, Kállai Gyula, Bálint György, Mód Aladár, Gárdos Mariska, szakszervezeti vezetőket, Cserépfalvi könyvkiadót, Békeffi László konferansziét és más közismert baloldali embereket, akik heteken-hónapokon át voltak a kémelhárító kínzókamráiban vagy sínylődtek tömlöceiben. Kistarcsa, Nagykanizsa internálótáboraiban a névtelen hősök ezrei szenvedtek, éheztek, sorvadtak.

„Kállayék rendje: a nemzet temetője", mondja a cikk, és hangoztatja, hogy aki ezt a rendet támogatja: Kállay cinkosává válik . . .

A Kállay-kormány nyugati tapogatódzásait azzal próbálta leplezni, hogy az ország erején felül szállított élelmiszert, nyersanyagot Németországnak. A szovjet seregek közeledése miatt kérte ugyan a magyar csapatok visszavételét a Kárpátok vonalára, de a kérésből nem lett követelés. A honvédek tovább véreztek Hitlerért és a német birodalomért. A németek a Kállay-hinta minden mozdulatát megfigyelték. Magyarország áldozatait tudomásul vették, de csak szolganép, a csatlós köteles áldozati adójának tekintették.

Készültek Magyarország katonai megszállására.

„FEGYVERT FOGOK ELLENE . . .”

Bárdossy László mindinkább a sértődött előkelő idegen módján viselkedett a napi politikában. Történelmi stúdiumokba mélyed, mondták hűséges barátai, s aztán nagy lelkesedéssel ünnepelték a tanulmányok eredményét, a „Magyar politika a mohácsi vész után” címmel könyvpiacra került vaskos kötetet. A szerző, miután vak felelőtlenséggel szerencsétlen háborúba vitte az országot, késő bánattal utólag keresett magának történelmi példákat, mentségeket, és kereste a múltban az állami vezetőt, akihez szeretné, ha hasonlítanák. A honvédség voronyezsi katasztrófáját mind sűrűbben és mély keserűséggel Második Mohácsnak emlegeti a nép, az odavezető utat Bárdossy lelkiismeretlensége nyitotta meg. Bizonyosfajta vakmerőségre volt szükség, hogy a történésszé vedlett diplomata-politikus ne az első Mohács előtti, hanem a nagy csatavesztés utáni korban keresse mentségeit és magyarázatait, de hiszen – ezt elmondhatjuk róla – vakmerőségben nála nem volt hiány.

Példaképét Martinuzziban, a Zápolyák György barátjában fedezte fel, mint aki minden idők magyar diplomatáit, államvezetőit – tehát Bárdossyt is – arra tanította: hogyan kell vezetni

a két malomkő közé került kis országot, hogyan kell kijátszani ellenségeit egymással szemben, s élni üggyel-bajjal, mint fűszál, amely a rádöntött óriástölgy alatt is képes meglapulni, életben maradni. A diplomáciai ügyeskedésnek ez a fajtája a török hódoltság másfél évszázada alatt sokszor megmenti Erdélyt, s a Királyhágón inneni szenvedő magyarságnak is segítsége. Zsilinszky szívéhez és értelméhez közel áll. Annál nagyobb a felháborodása, amikor elolvassa Bárdossy könyvét, és látja, hogyan próbál bűnei mentségére történelmi tanúkat és éppen erdélyieket felsorakoztatni a bukott miniszterelnök. A „Pester Lloyd"-ban veszi tolla hegyére Bárdossy könyvét, ezzel félreérthetetlen célja van: a németek számára is könnyen hozzáférhetővé akarja tenni nem annyira a könyvnek, mint Bárdossy politikájának bírálatát.

Három folytatás jelent meg a kritikai tanulmányból, az utolsó 1943. február 21-én. Akkor közbelépett a cenzúra, a miniszterelnök utasítására. Kállay Miklós – bármennyire utálta elődjét, aki a hivatalváltáskor még azt a vakmerőséget is elkövette, hogy vele, a kormányzó barátjával, a Balogh-Semjén nemzetség fiával udvariatlan volt – részben betyárbecsületből, részben óvatosságból megtiltotta Zsilinszky cikksorozatának folytatását. Védelmébe vette Bárdossyt, de a saját bőrét is mentette, mert a könyvkritika megjelent folytatásaiból arra lehetett következtetni, hogy Bajcsy-Zsilinszky a magyar háborús politika általános elemzésévé és bírálatává szélesíti tanulmányát, már csak azért is, hogy a németeknek németül mondja el véleményét. Kállayban aggodalom támadt, hogy az adott helyzetben, a mindinkább baloldali, sőt kommunista befolyás alá került Zsilinszky belemelegedik mennyköveinek szórásába, és abból a hivatalban levő kormánynak is jut.

A hadihelyzet alakulása, a nyugati békepuhatolózások kudarca mellett azokban a napokban még két nehéz kérdés foglalkoztatta Zsilinszkyt. Székesfehérvárott békepárti röpcédulák terjesztése miatt elfogtak három kommunista férfit és egy nőt, s a honvédvezérkar főnökének különbírósága a négy vádlottat kötél általi

halálra ítélte. Vállalta a mentőakciót a kormányzónál. Ez néhány nappal az után történt, hogy a zsablya–újvidéki gyilkosokat Németországba szöktették. A kormány s a hatóságok felelőssége kétségtelen volt, – ez a másik ügy, amiért Zsilinszky sürgősen beszélni akart Kállayval.

Nem egyedül ment, hanem tanácsadókat, szakértőket, tanúkat is vitt: Tombor Jenőt, a nagytekintélyű katonai szakírót és Barankovics István újságírót, mindketten Zsilinszky szoros baráti köréhez tartoztak.

A tanácskozás annyiban hozott eredményt, hogy végre felnyitotta Zsilinszky szemét, mennyire *nem számíthat* Kállay Miklós megértésére, s hogy milyen vaksággal vezeti az országot. A maga módján valószínűleg gorombákat mondott a miniszterelnöknek, amit persze utóbb megbánt, ezt megírta Kállaynak. Levelét a Hadtörténelmi Levéltárban találták meg, a „Századok"-ban 1965-ben publikálta Rozsnyói Ágnes. Fontos dokumentum Zsilinszky Endre politikai fejlődésében, tele csalódással, keserűséggel és halálos elszántsággal, hogy *halad tovább a hazafias kötelességteljesítés útján – most már Kállay nélkül:*

„Igen tisztelt Barátom!

Mai négyes beszélgetésünk menete és anyaga és eredménye mélyen lesújtott engem. Ennek méltóztassál tulajdonítani, hogy felindultságomban talán olyasmit is mondtam, amit utólag sajnálok. Szavaidat – így utólag átgondolva, de barátaim szerint is – rosszabb értelmezésben vettem, mint ahogy azt Te bizonnyal gondoltad. Úgy értelmeztem szavaidat, hogy én a baloldalon ugyanazt a játékot folytatom, mint a jobboldalon Imrédy, vagyis hogy hasonló önző szándékok és törekvések vezetnek s köztük hiúság is, hogy a külföldi sajtóban szerepeljek. Nem így gondoltad, de így értelmeztem, bizonnyal helytelenül, mert igazán nem volt okod rá, hogy ilyesmivel vádolj. Viszont meg kell értened, hogy a magamfajta magánosan küzdő ember, aki úgy dobta el magától élete során – jobb sorsra érdemes élete során – mindazt, amit a törtető emberek hajszolnak, különösen érzékeny, ha azt hiszi, hogy még az önzetlenségét is kétségbe vonják. S vala-

hogy azt is kiéreztem – bizonnyal szintén helytelenül – szavaidból, hogy egyoldalúan és könnyelműen játszom az ország életérdekeivel. Pedig hidd el, nagyon érzem személy szerint is a magam és a magyar alkotmányos ellenzék óriási felelősségét a jövőt illetőleg. Ha magamnak néhanapján szemrehányást csinálok, inkább azért teszem, hogy itt-ott talán megalkuvó voltam kormányoddal szemben való kritikámban. Sohasem tiltakoztam az álparlamentarizmus ellen pl., amiben élünk, s ami – sajnos – nem titok ellenségeink előtt sem. Nem emeltem fel szavamat azok ellen a teljesen téves beállítások ellen, hogy mi szociálisan fejlett ország vagyunk: noha ennek pontosan az ellenkezőjéről vagyok meggyőződve. Elismeréssel adóztam huszti beszédednek, de nem támadtalak azért, hogy mostanáig nem nyújtottad be Ruszinszkó önkormányzatának törvényjavaslatát. Túlságosan sima formában említettem a belső polgárháborút, amelyben élünk, a katonai rémuralom cselekedeteiről meg éppen hallgattam. Miért hallgattam mindenről? Azért, mert patikamérlegre tettem minden szavamat, beszédeimet napokon át fúrtam és faragtam, csakhogy ne mondjak többet, mint amennyit lehet. Úgy érzem, majdan legfeljebb azért kaphatok jogos gáncsot, hogy nem voltam ezekben az időkben elég éles és határozott, nem distancíroztam magamat eléggé a kormánnyal szemben; legutóbbi cikkemben is már-már úgy tüntettem fel a dolgot, mintha csak nüanszokban térne el felfogásom, pl. a demokrácia kérdésében, a mai kormányétól, holott egy világ választ el tőle. Mindezt azért, hogy a nemzet *eszmei egységét* dokumentáljam befelé és kifelé egyaránt. *Nem tudom, nem történt-e ez részemről az ország jövendő kárára . . . De egy bizonyos, ha hibáztam, inkább abban hibáztam, hogy talán túlságba vittem az óvatosságot és lojalitást, semmint hogy lelkiismeretlen és könnyelmű módon, felelőtlenül elgaloppoztam volna magamat.*

Ismétlem: sajnálom, hogy elragadtattam magam, különösen, hogy ez barátaim előtt történt, ami bizonyára Téged is feszélyezett. Kérem ezért szíves elnézésedet.

Meg kell azonban ismételnem tiltakozásomat az ellen, hogy az

elemi szólásszabadság megsértésével elüttessem attól az ország érdekében is haszonra forduló jogomtól, hogy megbíráljam Magyarország ezeréves történetének egyik legvétkesebb és legkárosabb államférfia, Bárdossy László önigazoló művét. Az az érvelés, amivel megokoltad cikksorozatom letiltását, nemcsak helyt nem álló mind az én, mind barátaim megítélése szerint, hanem önmagában a tény: valóságos megcsúfolása minden alkotmányos szólásszabadságnak. Végre is az ellenzék hivatása nem az, hogy fölfogása tetszést arasson a kormány oldalán, hanem hogy szabad bírálatot mondhasson ott is, ahol az kényelmetlen a kormánynak. Azt megértem, hogy a cenzúra háborús időkben gondosan mérlegeli valamely cikk tartalmát abból a szempontból, mit árthat az ország magasabb érdekeinek. De hogy azért ne lehessen egy tisztán valamely könyv kritikája körében mozgó cikket megjelentetni ellenzéki oldalról, mert az belpolitikailag kényelmetlen a kormánynak, ez, megbocsáss, egyszerűen összeegyeztethetetlen a parlamentáris elvekkel. Ugyanakkor nyugodt lélekkel mondhatom, hogy nincs az az új quislingi szélső jobboldali ellenzék, melynek számottevő tagjaival szemben az utóbbi években ilyen rendszabályok – tudtommal – érvényesültek volna.

Fölhatalmaztál arra, hogy figyelmeztesselek a Franciaországból kapott amaz értesülésemre, hogy ott állítólag mintegy 20 000 főnyi s túlnyomórészt magyar fajú ún. „partizánvadász" vett részt német vezetés alatt a francia nemzeti ellenállás üldözésében és leküzdésében. El sem tudok képzelni ennél bűnösebb és lelkiismeretlenebb dolgot. S ha nem 20 000, csak 1000 magyar ember vállalkozott erre a becstelen szerepre, akkor is felelős érte a mai kormányzat, mert a magyar közigazgatás tudta nélkül ilyesmi, ilyen kiszivárgás, magyarán mondva német toborzás, nem történhet . . .

. . . Benne vagyunk egy lappangó polgárháborúban, melyet csak a szép hangzás kedvéért mondok lappangónak, mert valójában egyre inkább magán viseli a nyílt polgárháború elsőfokú vérbaj-jegyeit. A polgárháború lényegén, csakúgy, mint a vérbajén, semmit sem változtat az, hogy ezek még csak elsődleges

tünetek. Legfeljebb annyit, hogy a polgárháborút a maga elsődleges fázisában könnyebb elfojtani, helyesebben: gyógyítani, mint akkor, amikor már a harmadfokú jelenségek az élő szervezet teljes feloszlását dokumentálják.

Szóvá tettem a legújabb hadbírósági ítéleteket, melyek Székesfehérvárott apró kommunista szervezkedőket, köztük 20 éves fiatal nőt is, összesen négy embert halálra ítéltek. Kérdem: van-e józan és igazságos arány egy csírájában elfojtott mozgalom apró bűnei és ama tömeggyilkos gazok ellen hozott ítéletek között, melyek az előbbieknek halált juttattak, az utóbbiaknak csupán 10–15 esztendőt? De a politikát sem lehet egészen kikapcsolni ezekből a büntetőjogi eljárásokból. És kérdem: van-e értelme annak, hogy fölöslegesen még jobban elmérgesítsük ilyen ítéletekkel a magyar-szovjetorosz viszonyt? Hiszen nem kétséges, hogy ezek az ítéletek kiszivárognak, különösen, ha végre is hajtják őket. És ugyan mi szüksége van arra Magyarországnak, hogy a Bárdossy becstelen könnyelműséggel vállalt hadüzenetei és hadi vállalkozásai, százezernyi magyar fölösleges lemészároltatása után még új okokat vagy ürügyeket is gyűjtsünk magunknak arra, hogy bombázzák szerencsétlen országunkat? Ismételten szeretnélek megkérni arra, hogy ne engedd ezeknek a halálos ítéleteknek a végrehajtását. Tegyetek pontot végre a lelkiismeretlen őrültségek ama sorozatára, melyek szerencsétlen országunkat a katasztrófa legszélére sodorták!

Végül újra szóvá teszem – nem tudom, hányadszor – a katonai kamarilla és e kamarilla halálos veszedelmének kérdését. Nem Imrédy, nem Szálasi, a vicik-vacak polgárháborús tisztviselő horda fricskával elintézhető íróasztallázadása itt az igazi baj, hanem az alkotmányos államhatalom átcsúszása a katonai kamarilla kezébe. A szélsőjobboldali és bizonyos baloldali polgári körök együtt örvendettek a négy újvidéki gyilkos gazember megszökésének. Csakhogy ez nem azt az eredményt hozta, amit ezek a baloldali körök reméltek tőle: egy ijedtségükben elképzelt tiszti forradalom elhárítását, hanem ellenkezőleg, a polgárháborús front megerősödését. Annak bizonyítását ad oculos, hogy íme a

magyar állam és a magyar törvények ereje csupán annyit ér: aki el akar szökni előlük, az elszökik, s aki isten és emberek előtt felelős ezért a szökésért, az tovább képviselheti és vezetheti a magyar hadsereget. A magyar miniszterelnöknek van hatalma arra, hogy letiltsa az én tisztességes és szellemileg verhetetlen könyvkritikámat, de arra már nincs hatalma, hogy érvényt szerezzen a magyar kormány alkotmányos jogkörének az alkotmányellenes és a nemzet és a magyar állam életére nézve halálosan veszedelmes katonai oligarchiával szemben.

Igaz, nem érdeke ennek a szerencsétlen országnak, hogy az alkotmányos és törvényes hatalom utolsó foszlányait is elseperjék az alkotmányellenes és törvénytelen erők . . . De a módszer, melyet a kormány követ, nem lehet eredményes sem belső, sem külső politikája érvényesítéséhez. Mert a politika mégsem egyszerűen adott helyzetek tábláján való sakkjátszma, hanem olyan sakkjátszma, ahol magát a »hadi«-helyzetet is alakítani, teremteni kell. Én százszor megmondtam a magyar állam legilletékesebb tényezői előtt, hol kell kezdeni egy más, belső hadihelyzetet, egy egészen más belső sakktábla és sakkhelyzet kialakítását. Előre figyelmeztettelek az újvidéki tömeggyilkosok szökésének valószínűségére. De az én szavam, holott a háromhatalmi egyezményhez való csatlakozásunk óta minden előre bemondott számításom teljesült, mindig pusztába kiáltott szó volt: fantaszta vagyok azok szemében máig, akik Magyarországot történelmének legnagyobb katasztrófája szélére sodorták, nyilván azért, mert előre láttam végzetes sodródásunkat – és meg is mondottam – e katasztrófa felé. Ők a reálpolitikusok: a Bárdossy-féle teuton zsiványok. És még a Te szemedben sem vagyok politikus? – mint ahogy legutóbb Tombor és Barankovics barátom előtt is mondottad, a merevségem miatt. Holott meg kellene köszönnötök, hogy vállalom ennek a »merevségnek« minden keserves következését és ódiumát.

Mit jelent az én sokat gáncsolt merevségem? – Azt, hogy szünet nélkül követelem a polgárháborús fészkek, a polgárháborús hatásköri zavarok, a polgárháborús szellem és intézményes

elfajzások eltaposását. Azt, hogy követelem az alkotmányos jogrend teljes helyreállítását. Azt, hogy követelem a magyar állam belső és külső politikai szuverenitásának visszaszerzését abból a szégyenletes szolgahelyzetből, amelybe a Bárdossy-kormány döntötte országunkat. Azt, hogy tiltakozom Magyarországnak mindenfajta – csöndes, poloskaszerű, germán stílusú vagy akár erőszakos – megszállása ellen, és vallom, hogy jobb az erőszakos megszállás, mint a békésen tűrt. Mert az erőszakos megszállás legalább becsületét és jövőjét szerzi vissza, talán szenvedések, esetleg igen súlyos szenvedések, vér és pusztulás árán, szerencsétlen hazánknak, de distancírozza Magyarországot a Német Birodalom sorsától. Lehet azonban, hogy éppen fordítva: a magyar állam önérzete és ellenállási készsége akadályozza meg az ország német megszállását. S az én hitem szerint ez a valószínűbb.

Én ma sem provokálásra biztatom a magyar kormányt a németek felé, hanem csak *nagyobb önérzetre és erőteljesebb önvédelemre*, önállóságunk nagyobb hatósugarú érvényesítésére, a minden veszedelemmel szemben való teljesebb felkészülésre, hadseregünknek és tisztikarunknak döntő jelentőségű személyi változtatások útján való szigorú beállítására a magyar önvédelem céljai irányába. Az az érzésem, hogy elérkezett az ideje annak, hogy a mai magyar kormánypolitika legalább a hatvanas évek tisztességes magyar aulikusainak, Apponyi Györgyéknek és Sennyeyéknek mértékében szálljon szembe a német önkénnyel. De, az Isten szerelmére, hagyja, hogy ugyanakkor megszerveződjék az új »felirati« és az új »határozati« párt is, melynek majd az lesz a föladata, hogy átvezesse az országot a nemzeti függetlenség és állami önállóság ígéret-földjére.

Ehelyett a kormány az új Bach-huszárokat túlértékeli, az új határozati pártiakat pedig mozgásukban és jelentőségükben lefokozza. Elismerem, hogy a hasonlat sántít, az is bizonyos, hogy a magyar történelem hátborzongató párhuzamosságok ismétlődéséből áll. 48 óta pedig történelmünk egyre inkább a nagy évezredes elvi alapok lassú lemorzsolódásából áll az egyik oldalon, és valami egyre üresebb és reménytelenebb, a régi magyar kor-

mányzati tehetségnek csak árnyékát mutató sivár ügyeskedésből a másik oldalon. Felszínes és terméketlen ügyeskedésből, amiből semmi jó nem származhat szerencsétlen nemzetünkre.

Végül a rend fenntartásának mai módszerei ellen szeretném felemelni tiltakozó szavamat. Mi a belső rend helyzete ma Magyarországon? Egyik oldalán az évek óta megmerevült csöndes polgárháború, immár intézményessé vált szabotázs a törvényekkel és a kormány intézkedéseivel szemben, tűrése a kisebbnagyobb kiskirályságok rendszerének, élükön a vezérkari főnökség teljesen alkotmányellenes hatalmának. Másik oldalon az inkvizícióra emlékeztető üldözés jelentéktelen vagy kis jelentőségű kommunista vagy kommunistának bélyegzett szervezkedésekkel szemben, az igazi törvénytelen hatalmasságok kezébe adása a polgári szabadságnak, minek során bárkit, bármikor le lehet tartóztatni, hazug följelentések és ürügyek alapján üldözni, összeverni, megkínozni lehet felelősség nélkül, s a kis bűnösöket akár halálra ítélni, miközben a nagy bűnösök menekülésének egyre jobban kikövezett autóútja nyílik. Ezt az undorító, nemzetünkre, államunkra nézve megalázó és halálosan veszedelmes kettősséget nem lehet semmi ügyeskedéssel áthidalni, hanem csak erős hatalmi szóval, hatalmi tetterővel belefojtani a magyar alkotmányosság és törvény előtti egyenlőség és igazságosztás évezredesen folyó Duna-vizébe.

Kormányzatod a Reményi-Schneller-féle h. pénzügyigazgatói színvonalon és az Antal István-féle goebbelsi epigonizmus sivár szóvirágaival hirdeti a nemzeti egységet, ami az ő fogalmazásuk szerint kb. annyit jelent, hogy pszt, hallgassunk tíz-egynéhányezer munkaszolgálatos becstelen meggyilkolásáról, ezrek és ezrek megkínzásáról, az újvidéki és zsablyai szerb-zsidó pogromokról és hirdessünk nemzeti egységet a magyar állam évezredes jogegyenlőségi elvének lelkiismeretlen széttörése után, a mi alkotmányos ellenzékiségünk és a quislingi szélsőjobboldali ellenzékiség hídfőire alapozván valaminő silány színpadi díszletét a mindent áthidaló és kiengesztelő festett szivárványnak.

Legutóbbi beszélgetésünk során megerősödtem abban a meg-

győződésben, hogy nekem sokkal élesebben kell distancíroznom magamat kormányod politikájától, mint ahogy eddig tettem. Nem a magam, hanem az ország jövője érdekében.

Nem adhatom magam statiszta szerepre, hogy quasi baloldali ellensúlyául álljak oda Imrédynek, egy immár a belső gyöngesége miatt reménytelenül egyensúlyozó magyar kormánypolitika számára. Legutóbb értésemre adtad, hogy nincs semmi közösséged az én elgondolásaimmal, még megértésed sincsen az én keserves lelki küzdelmeim iránt. Erre én nem felelhetek mással, mint hogy »merev« következetességgel vállalom a további küzdelmet a hagyományos és tiszta magyar alkotmányosságért, a mai félalkotmányosság ellen; a valóságos nemzeti önkormányzatért és demokráciáért a Magyarország életerejét és presztizsét fél évszázad óta pusztító látszatönkormányzat s a paraszti és munkás dolgozó tömegeket az alkotmányos életből valójában kirekesztő álkonzervativizmus és áldemokrácia ellen; a német–magyar sorsközösség történelmi hazugságára épített külpolitika csődtömege ellen, a magyar közép-európai önállóság és hivatás visszavívásáért.

A magam személyével semmi gondom. Leszámoltam magamban hosszas tanácskozás után lelkiismeretemmel a magam életének jelentéktelen kérdéséről. Ha Quisling-kormány jön és még élek, fegyvert fogok ellene . . .

Mindamellett, mint ahogy Te tetted egyik legutóbbi leveledben velem szemben, én sem vonom kétségbe sem jóhiszeműségedet, sem igaz magyarságodat, sőt csak mélyen sajnálkozni tudok azon, hogy a sokféle V. hadoszlop szorongattatásai közben mindjobban engeded politikád lesiklani az egészséges kibontakozás ösvényéről.

Tisztában vagyok ugyan azzal, hogy csődtömeget vettél át Bárdossytól, s ezzel a csődtömeggel jó darabig nem rosszul gazdálkodtál. Mégis azt mondom, hogy az utóbbi időben egyre inkább engedted magadat belesodortatni a quieta non movere magatartásába, és keveset tettél, úgyszólván semmit, az illegá-

lis erők letörésére és a polgárháborús front fölszámolására. Ebben látom én politikád legvégzetesebb – Achilles-sarkát.

Ma még – talán – nem késő. *De holnap már, egészen bizonyos, késő lesz . . .*

Évek óta hangoztatom, a legkülönbözőbb fórumok előtt és a legkülönbözőbb formában: nem lehet kormányozni, sem jó külső, sem jó belső politikát csinálni olyan országban, ahol az illegális hatalmak fölibe nőttek a legálisaknak. Még csak értelmes ellenzéki politikát sem lehet csinálni ott, ahol az ember nem tudja, mikor, milyen polgárháborús erők húzzák keresztbe a kormány számítását, vagy fordítják visszájára intézkedéseit. Imrédyék: valójában illegális erők látszat szerint legális megtestesítői, s a Te kormányzatod sem sajtópolitikájában, sem a parlamentben semmit sem tesz visszaszorításukra, holott talajukat a népben, ha volt egyáltalán talajuk, régen elvesztették. Míg ugyanakkor engem, egy alkotmányos ellenzéki párt képviselőjét, még a házelnök védelme sem illet meg, sőt Törs Tibor, Szabados népbiztos egykori titkára, évről évre valósággal üldöz az elnöki pulpitusról. Kormányzatod pedig az alkotmányos baloldalra és a forradalmi és polgárháborús szélső jobboldalra még csak nem is mér egyenlő mértékkel, minket üldöz vagy üldöztetni enged, – lásd a szociáldemokraták ellen elkövetett nyilas terrortámadásokat! – míg ugyanakkor a szélső jobboldalt valósággal favorizálja . . . Holott az egyetlen helyes, az alkotmányosságnak is megfelelő, az ország életérdekeinek is megfelelő kormánypolitika csak az lehetne, amely engedné növekedni, erősödni az alkotmányos baloldali frontot, és ugyanakkor céltudatosan és erélyesen szorítaná vissza az alkotmányellenes forradalmi szélsőjobboldalt. Az az út, amelyen a kormány halad, s amelyen mintegy visszaszippantani igyekeznek mindazt a helyes és hasznos állásfoglalást és intézkedést, melyet korábban tett, egyenesen vezet egyfelől az illegális forradalmi erők felülkerekedése és esetleg napokkal vagy órákkal a német összeomlás előtt egy Quisling-rendszer gyalázata és katasztrófája felé, holott éppen azt akarja becsületes elgondolással, de hibás módszerek-

kel megakadályozni, másfelől a magyar állam világtörténelmi és immár véglegesnek ígérkező csődje felé.

Én újból elmondottam a magam bíráló megjegyzéseit és halálos aggodalmaimat. Empirista alapon könnyű kiszámítanom, hogy megint hiába. *Mégsem tudok hallgatni, mert bármilyen szabad ember vagyok, nekem is van egy parancsolóm: a tisztességes magyar lelkiismeretem.*

Őszinte tiszteletem kifejezésével maradtam igaz híved:

Bajcsy-Zsilinszky"

Ez a levél. A második világháború történetének és a Bajcsy-Zsilinszky-eposznak talán legszebb, legemberibb és legmélyebb írása. Vezeklés, óvás, intelem és éppen olyan prófétikus előrelátása harca végső kifejlődésének, mint egy évtizeddel korábban Gömbössel szemben elhangzott ígérete: „elmegyünk a golyóig és az akasztófáig". Önvád, mert hosszú ideig bízott Kállay külpolitikai reményeinek beteljesedésében. Kállayban Horthyt és saját osztályát – vagy mondjuk azt: a nemesi rendet? – látta hite és reménye szerint méltónak a feladatokra és a felelősségre a kormányfő székében. Nem kétséges, hogy boldogan üdvözli, ha a nyugati alkudozásokhoz fűzött reményei beteljesednek. Tűri az országgyűlésben rámért zaklatásokat, a sértéseket, azt is, hogy a külügyi bizottságból megbízhatatlanság címén kirekesztik. Még csak nem is védekezik a kézenfekvő visszakérdezéssel: miért nem őrzik a honvédelmi bizottság, a katonai tanácskozások, a minisztertanács, sőt a koronatanács titkait a németek elől, s miért fogadják el az ellene emelt vádakat – bizonyítékok nélkül? Még itt, ebben a levélben is ügyel, hogy Reményi-Schneller pénzügyminiszter „helyettes-pénzügyigazgatói színvonalát" támadja meg, s nem azt, hogy a németek ügynöke a kormányban. Szombathelyi vezérezredesről még most sem mondja el, amit a miniszterek és tábornokok tájékoztatásából tud, hogy már régóta inkább a németek embere, mint Horthyé a vezérkari főnökségben. A németek menteni akarják az újvidéki gyilkosokat? Nemcsak főhercegi vadászati meghívást,

hanem még autót is kaptak a futáshoz. Panaszolja a házelnökök önkényét, de csak Törs Tibort nevezi nevén, mert hozzáteheti: egykor Szabados népbiztos titkára volt. Hallgat Tasnádi Nagy Andrásról, Krudyról, – mert ezek közelebb állnak Kállayhoz? Talán ha sejtené, hogy Tasnádi mennyire el van kötelezve a németeknek és a nyilasoknak, s hogy milyen mélyre fogja elvinni az elkötelezettsége, inkább róla szólna, mint a harmadikról. Ha csak emberi érzékenység vezetné, el kellett volna mondania, hogy bár Kállay tekintélye az évek folyamán leromlott, a parlamenti és sajtóbeli Zsilinszky-ellenes nagy hajtóvadászatok idején még virágjában volt, és *se elnökök, se képviselők nem csaholtak, nem mertek volna jelt adni a hajtásra Kállay engedelme, sőt talán sugalmazása nélkül.* Míg ő és barátai lojális ellenzéke voltak a miniszterelnöknek, Kállay a legmesszebbmenő illojalitással használt fel velük és pártjaikkal szemben minden rendelkezésre álló eszközt: parlamentet, sajtót, csendőrséget, rendőrséget, bíróságot, nyilas csőcseléket. Tett bizonyos jelentéktelen engedményeket a polgári és szociáldemokrata ellenzéknek, de könyörtelenül üldözte azt a valóságos baloldalt, amelynek segítségével megmenthette volna az országot.

A Kállay-féle belső és külső politika csődje a levél megírásának időpontjában már mindenki előtt világos, aki hajlandó komolyan szembenézni a tényekkel. Valóban elérkezett az utolsó lehetőség, amikor Kállaynak még cselekvési szabadsága van. Ő azonban változatlanul a „*semerre sem mozdulni*" álláspontját vallja. Ezt az embert bizony hiába buzdítja Bajcsy-Zsilinszky Teleki Pál példájának követésére vagy „az isteneket kiengesztelő Curtius-ugrás" bármiféle fajtájának gyakorlására. Mikor majd fejére döntik a házat, akkor is ügyelni fog, hogy ép bőrrel meneküljön.

Zsilinszky még ebben a levélben sem tagadja meg tőle jóhiszeműségének és „igazi magyarságának" elismerését. De végre már eltávolodott tőle, keményen bírálja, és mikor saját független úticéljairól beszél, már csak félmondat jut „a magyarság közép-európai hivatásának", s mintha a sok csalódás és

ez az utolsó összeütközés Kállayval végképp letörölte volna politikai arculatának romantikusabb vonásait. Ha a Békepárt előbb ismertetett memorandumát az itt idézett levél mellé helyezzük, könnyű levonni a következtetést: hatása erősen tükröződik a levélben, s még jobban Zsilinszky új, szilárdabb, keményebb politikai magatartásában. Az emlékirat nagy hatással volt rá. Megértette, hogy az adott politikai, katonai és társadalmi helyzetben minden demokratikus erőt össze kell fogni, *harcra mozgósítani*, s hogy erre és a következő lépésekre a kommunistáknak reális programjuk van. Senki másnak nem volt reális programja.

A NÉMETEK FOGLYA

„*A magam személyével semmi gondom . . .*" A Kállay Miklóshoz intézett komor hangú levélben is erőteljesen tragikus csengése van ennek a mondatnak. Gránitból faragott, nemes vonalú fej, melyet korán beborított az idő, fehér haja és arcán a kardvágás ezer közül is reá terelné a figyelmet. Zömök test, olyanféle alkat, amiről Jókai azt írta volna, hogy isten ilyennek teremtette jókedvében a magyart. Ötvennyolcadik évét tapossa, ki tudná megszámlálni, hány a barátja és hány az ellensége, mégis örökké magánosnak éreztem, és nem hiszem, hogy akik jól ismerték, ennek ellentmondanának. Szeretni és gyűlölni mindenkor kész, hűséges, önzetlen barát, aki első jószóra kitárja a lelkét bárki előtt, mégis magának való ember, éppen olyan hirtelen be is zárkózik, és ha magasba emeli tekintetét, mintha már nem is volna ott, ahol jelen van, és ki tudja, merre szárnyalnak a gondolatai . . . És bármennyien vannak éppen körülötte, bármennyire ő a központja minden figyelemnek, érdeklődésnek és tiszteletnek, *amolyan árva magyar:* éppen annyira árva, mint amennyire magyar. Ennek a magyarságnak érzed a szertelenségét, a túlzásait, aztán amikor beteljesednek az idők,

s valaki féltékenyen megkérdezi tőle: hogyan barátkozott meg ennyire a kommunistákkal, akik mégis csak internacionalisták, szelíden azt feleli: *„azok is magyarok"*. S nem magyarázza, másoktól se kér oktatást, csak egyszerűen *érti*, hogy az *internacionalizmus összefér a hazafisággal.*

Miután Kállay Miklóssal elvégezte a számadását, sűrűsödnek a népfrontos megbeszélések, és határozottabb tartalmat kap az a gondolat, hogy az ellenzéknek nemcsak készen kell állnia, hogy a németek veresége és kitakarodása után átvegye az állam vezetését, hanem hozzá is kell járulnia a németek vereségéhez. Meg kell szokni a gondolatot, hogy a német szövetséggel a magyar uralkodó rendszer is bukik, s valami új dolog fog kezdődni. A Zsilinszky-körben most már bátrabban beszél mindenki az *új dolgokról*, amiket munkások, parasztok, polgárok javára tervezgetnek. Minél közelebb dörögnek az ágyúk, annál reálisabban hatnak a tervezgetések, annál felelősségteljesebb a szó.

1944. március 8-án összeült a Független Kisgazdapárt némi jóindulattal „nagyválasztmánynak" nevezhető magja, Tildy elnököl, de Bajcsy-Zsilinszky már felnőtt mellé, s kettőjük szelleme uralkodik a tanácskozáson. A jobboldal a forradalomtól, a felfordulástól való félelem hangjait hallatja, Nagy Ferenc, Varga Béla a hangadó, – Bajcsy-Zsilinszky és Dobi István olyan élesen fogalmazza meg a radikálisabb álláspontot, hogy már-már pártszakadás fenyeget, holott tulajdonképpen nem is határozatképes a gyűlés, olyan kevesen vannak. Mint oly sokszor ebben a pártban, Tildy kiegyenlítő tekintélye menti meg a helyzetet.

Tildy óvatossága és Bajcsy bátorsága, kettejük szándéka és összekeveredett stílusa mutatkozik a határozaton, amit elfogadnak:

A párt programjának első tétele: a nemzet szabad és független életének biztosítása . . . A Duna-medence népeinek le kell ülniök egymással szemben és a jóakarat, a tisztesség, az igazságosság, a közös életérdekek és egymás őszinte megbecsülése alapján megegyezni a békés és boldogabb jövendő feltételeiben és útjaiban. A szomszéd népeknek is meg kell érteniök, hogy az

egymás erejét pusztító vitát és egyenetlenkedést egyszer mégis csak le kell zárni . . . A párt fontos programpontja a belső szabadság kérdése . . . A nemzetiségi kérdésben a párt célja testvéri együttműködés . . . Évek óta hirdeti a párt és most is vallja, hogy az állampolgári egyenjogúságot fajra, felekezetre és származásra való tekintet nélkül a maga teljességében vissza kell állítani. A földkérdés radikális megoldása a magyar élet egyik legfontosabb problémája . . . Az ország sorsa sok tekintetben azon fog eldőlni, hogyan tudjuk biztosítani a háborúból a békére való átmenet zavartalanságát. E tekintetben legfontosabb a belső rend feltétlen megőrzése. Gondoskodni kell a földmunkások intézményes érdekvédelméről . . . Döntően fontos megőrizni a földműves társadalom egységét. Közös cél a parasztság és értelmiség, valamint az ipari munkásság egységével megteremteni olyan demokratikus Magyarországot, amelyben minden magyar ember megtalálja a maga boldogulását. A szociáldemokratákkal való együttműködés az ország és a nemzet javát szolgálja, és fogja szolgálni a jövőben is.

A határozatnak megvan a történelmi érdekessége, s azt is megállapíthatjuk, hogy Tildy és Bajcsy-Zsilinszky fogalmazásában, a két vezető *egymásnak*, nem pedig *„a pártnak"* adott engedményeivel híven kifejezte a „nagyválasztmány" szándékát. De talán hozzáteszem azt is: az adott helyzetben többet nem tudtak mondani, kevesebbet pedig nem mertek. A szomszédokkal való megegyezés tervéből – a kérdés reálisabb szemlélete alapján, ami inkább Tildyre vallott – kimaradt a magyarság Duna völgyi vezető szerepére való jogigény emlegetése. A földkérdés radikális megoldása megfelelt Zsilinszky nagybirtokrendszer-romboló szándékainak, a pontosabb fogalmazástól azonban óvakodtak, és utóbb tapasztalhattuk, hogy a határozat a felszabadulás után nem gátolta a párt többségét a 300 holdak, 200 holdak védelmében. Megmaradt a háborúból békére való átmenet zavartalanságának követelése, s a „belső rend" emlegetése, de már nem a fennálló gazdasági és társadalmi rendhez való feltétlen ragaszkodást akarták kifejezni.

Döntő fontosságúnak mondják a földműves társadalom egységét, – még szerencse, hogy éppen az előző pontban követeltek érdekvédelmet a földmunkásoknak. De mind a földmunkás-érdekvédelem, mind a parasztegység követelése mögött ott volt az aggodalom, hogy ha megalakul a szegényparasztok pártja, a Kisgazdapártnak le kellene mondania a falusi egyeduralomról.

Végül pedig apró történelemhamisítás is beszorult a határozatba. A Független Kisgazdapártnak voltak ilyen és voltak amolyan állásfoglalásai a zsidókérdésben, leginkább az adott helyzethez való alkalmazkodások. Semmi esetre sem felelt meg a történelmi igazságnak az a hivatkozás, hogy „évek óta hirdeti a párt . . .” az állampolgári egyenjogúságot.

De hogy ebben a kérdésben – a jelent és *jövőt* illetőleg – félreértés ne legyen többé, Tildy kinyilvánította: a Független Kisgazdapárt elveti magától a keresztény jelszavakkal űzött bűnös visszaéléseket, ragaszkodik a kereszténység krisztusi értelmezéséhez. Jobb volt ezt későn elmondani, mint soha.

Zárószavában figyelmeztette hallgatóságát, hogy nehéz napok következnek, mély együttérzést kért mindenkitől a „nagy megpróbáltatások idején”.

Zsilinszkyt megint körülvették hűséges tiszántúli parasztjai. Azzal búcsúzott tőlük, hogy az ország német megszállását már aligha lehet elkerülni. Nem tudja, mit tesz a kormány, de az ő kezében akkor is fegyver lesz. Ha pedig itt lesznek a németek, mindenki érezze magyar kötelességének *az ellenállást*, aminek százféle formája lehetséges. Az első, hogy szabotálni kell a terménybeszolgáltatási rendeleteket, el kell rejteni a búzát, kukoricát, s akár lesz magyar Quisling-kormány, akár nem, egyiknek se adják oda a terményt. A másik még veszedelmesebb, de kockáztatni kell: a behívó parancsnak sem szabad engedelmeskedni.

Közben a németek az utolsó előkészületeket tették a Magyarország megszállására kidolgozott „Margarethe”-terv végrehajtására.

Hitler március 12-én még fogadta Lakatos Géza vezérezredest,

a Szovjetunió területén harcoló magyar csapatok főparancsnokát. Szokott módján kétórás dühöngő szónoklatot intézett hozzá, közölte vele, Magyarország „hatalmasan téved, ha azt hiszi, hogy Szovjet-Oroszországgal különbékét köthet; ellenkezőleg, Magyarországnak sokkal több áldozatot kell hoznia, mint eddig: az utolsó emberig mindenkinek a fronton a helye." Újra meg újra utalt „az olasz árulásra", magyarázta az „összeurópai frontról" szóló elméletét, végül azonban úgy beszélt, mintha nem volna kifogása a magyar csapatoknak a Kárpátok vonalára való visszavitele ellen. „Sohasem szoktam szövetségeseimtől kívánni, hogy olyan területen harcoljanak, ahol nem akarnak", mondta, és utasította Keitelt, aki ott ült, parancsokat várt, tegye meg a szükséges intézkedéseket, „csak a vasúttechnikai nehézségekre legyen tekintettel". Ez az ígéret porhintés volt a félelemtől amúgy is vakká-süketté vált magyar állami vezetők szemébe. A nyugati határon már hetekkel azelőtt megkezdődött a megszállásra kijelölt német csapatok összevonása.

Ma már ismeretes a Birodalmi Biztonsági Hivatalnak Hitler számára kidolgozott emlékirata, amely abból kiindulva vizsgálta a magyar helyzetet, hogy „távoli perspektívában a magyar térségnek, mint a régi Habsburg-hatalmi terület egyik lényeges részének a *bekebelezése elkerülhetetlen*", de összeállítói a katonai akciót ellenezték. Hátrányos következményeit a következőkben jósolták:

1. Zárt védelmi front alakul ki a kommunistáktól egész a nyilaskeresztesekig.

2. Lehetetlen lesz minden kormányalakítás, legfeljebb megvásárolt személyek akadnának.

3. Horthy azonnal lemond.

4. Katonai, politikai és gazdasági káosz üti fel a fejét. Az ország egyetlen ellenállási központ lesz, igen nagy méretű partizánmozgalommal kell számolni.

5. A partizánmozgalom egészen különleges jelentőségű, mert bizonytalan időre nagyszámú német hadosztályt kötne le.

Hitler mégis a megszállás mellett döntött. Jobban ismerte a

matériát, mint biztonsági szolgálatának emberei? Horthyra csak rá kellett ijeszteni, s már nem mondott le, hanem legalizálta a megszállást. Megdöbbentő olvasni és hallgatni azoknak a visszaemlékezéseit, akik 1944 tavaszán a közelében vagy környezetében voltak. Személye és családja biztonságát éppen annyira féltette, mint amennyire rettegett attól, hogy ha nem engedelmeskedik a németeknek, Imrédyt vagy Szálasit ültetik a helyére. Mindazok, akikre a náci Biztonsági Szolgálat az „evolúciós megoldás" esetére rá akarta bízni a magyarországi német érdekek képviseletét, Rátz Jenő, Ruszkay Jenő, Imrédy Béla, Baky László, a fegyveres megszállás után lelkesen a németek szolgálatába álltak. Még csak nem is azért, mert Horthy gyáva meghunyászkodása szentesítette a megszállást, közjogi mázt adott az erőszaknak. Sztójay készségesen vállalta a kormányalakítást, és nem az volt a gond, hogy kevés az ember a miniszteri tárcák betöltésére. A pártok marakodtak, egymás sarkába léptek a jelentkezők, a németek nem győzték adminisztrálni az ajánlkozásokat, – *a Gestapo pedig a feljelentéseket.* Szégyenletes, de így történt. Megindult a partizánmozgalom, de csak a kommunisták csinálták, és lekötésére nem volt szükség „nagyszámú német hadosztályra". Elvégezte ezt a piszkos munkát a magyar politikai rendőrség, a csendőrség, s ha katonai feladatról volt szó, a honvédtisztek között mindig akadt vállalkozó.

„Zárt védelmi front" sem alakult ki. Ha a nyilasmozgalomhoz csapódott, félrevezetett, egyszerű emberek között akadtak is sokan, akik megdöbbentek a németek megjelenésén, és talán felrémlett előttük, hogy utat tévesztettek, vezetőik elszánt hazaárulók voltak, a szervezeteket keményen kézben tartották, utóbb pedig ügyesen kiaknázták az emberek rablóösztöneit, a háborúban felszabadult kegyetlen hajlamait.

Horthyt kirendelték Klessheimbe. Addig szorongatták, míg hozzá nem járult az ország megszállásához.

Március 19-ére virradó éjszaka Kállay Miklósnál tanácskoztak a polgári és katonai vezetők. A szervezett katonai ellenállás gondolatát elvetették, – az összegyűlt tábornokok nem nagyon ipar-

kodtak elfogadtatni. Keresztes-Fischer a rendőrséget és csendőrséget katonák nélkül nem akarta bevetni. Kállay Miklós azt írja emlékirataiban, hogy a munkások és parasztok felfegyverzéséről lemondtak, mert – így! – *éjnek idején* nem lehetett érintkezést találni a civil lakossággal, éjszaka nem akarták *megzavarni* az emberek alvását . . .

Bajnóczy vezérezredes, a vezérkari főnök helyettese azonnal a németek rendelkezésére bocsátotta magát.

Budapest éjszakai riasztástól „megkímélt" népe vasárnap, március 19-én hajnalra arra ébredt, hogy a városba vezető főútvonalakon tankok, páncélautók, szállító járművek gördülnek befelé, megrakva a Wehrmacht katonáival. Délelőtt már a Gestapo autói száguldoztak az utcákon, korábban magyar segédlettel elkészített névjegyzékek alapján letartóztatott politikusokat, munkásokat, újságírókat, a németekkel szemben ellenségesnek és veszélyesnek ítélt közéleti embereket szállítottak az Astoria Szállóba, melyet a Gestapo első főhadiszállásává tettek és a Dunagőzhajózási Társaság székházának pincéjébe. Megszállták a kaszárnyákat, a telefonközpontokat, a rádiót, a legfontosabb középületeket, a vasútállomásokat.

Hajnalban még zavartalanul és hasznosan működött a telefonriasztás: akik hírt kaptak a németek bevonulásáról, veszélyben levő barátaikat figyelmeztették, meneküljenek. Így kapott mentő telefonüzenetet Szakasits Árpád, Tildy Zoltán . . .

Zsilinszkyhez is megérkezett a telefonriasztás, vele együtt a hír, hogy a kormányzó megtiltotta a fegyveres ellenállást. Nehéz volna eldönteni, a keserűség és a kimondott szó – hogy az ő kezében fegyver lesz – tartotta-e vissza a meneküléstől, a földalatti élet vállalásától, vagy az undor, a nemzet bizalmára és a vezetésre méltatlan politikusok iránt.

Budai, Szent János tér 4. – most Attila körút 10. – szám alatti lakásán várta, hogy érte jöjjenek. A letartóztatására küldött Gestapo-csoport zárt ajtót talált. Ököllel verték, rugdosták az ajtót, végül géppisztollyal szétlőtték a zárat – *Zsilinszky revolverlövésekkel felelt.*

A tűzharcban két golyót kapott, egyik a balvállát, másik a hasfalát érte. Megrohanták, leteperték, lehurcolták az utcára, az ott várakozó Gestapo-autóba dobták.

Utóbb keserűen emlegette, hogy az utcán tömeg állt, nézte elhurcolását és – *hallgatott.*

– *Éljen a független Magyarország!* – kiáltotta feléjük, azonban ennek sem volt visszhangja.

A németek azt az *egyetlen* magyart vitték, aki március 19-én fegyverrel ellenállt nekik.

Horthy különvonata délelőtt megérkezett a Kelenföldi pályaudvarra, Kállay, magyar tábornokok – az éjszakai tanácskozás résztvevői – fogadták, s német díszszázad, amely előtt a kormányzó a szertartásrend előírásainak megfelelően ünnepélyesen elvonult . . .

Az összehívott rendkívüli minisztertanácson Keresztes-Fischer jelentette be, hogy Bethlen Istvánt Kállay dolgozószobájában próbálta letartóztatni a Gestapo, ez azonban meghiúsult, s a volt miniszterelnök a földalatti alagúton elhagyta a Várat. Baranyai Lipótot, Rassay Károlyt és számos más közéleti személyiséget letartóztattak, internáltak. Bajcsy-Zsilinszky Endre fegyverrel szállt szembe a németekkel, tűzharcban fogták el, sebesülten elhurcolták.

Utána koronatanács volt. Kállay ajánlotta Horthynak, maradjon meg kormányzói állásában, de lehetőleg vonuljon vissza az államügyek intézésétől. A kormányzó az első indítványt elfogadta, de nem vonult vissza a németekkel való együttműködéstől. A kormány lemondott, Kállay a török követségre menekült, utóbb onnan kijött és a németek kezébe adta magát. Keresztes-Fischert letartóztatták.

Zsilinszkyt a Dunagőzhajózási pincéjébe vitték. Orvos nem látta, vérző sebeivel a foglyok közé dobták. Társai kötözték be, amennyire lehetőség volt rá. Hiába kértek számára orvost, gyógyszert, ápolást, a németek rá se hederítettek.

Három nappal később szállították át az Astoriába. Minthogy járni nem tudott, hordágyra kellett tenni. Szállítás közben lát-

hatta magyar politikusok és tábornokok járás-kelését a Gestapónak lefoglalt szállodában: – folyt a hatalomátvétel, s nemcsak a Várban, nemcsak a német követségen marakodtak a jobboldali pártvezetők és a tábornokok a pozíciókért. Azok az árulók, akik eddig a Gestapónak teljesítettek szolgálatot, most az Astoriában kilincseltek jutalomért.

A szállodában végre orvos látta a sebesültet. Onnan a Toloncház rabkórházába szállították, Simay rendőrorvos megoperálta. Az egyik seb könnyű volt, a lövés a balváll ízületét érte, a golyó eltávolítása után gyorsan gyógyult. A másik lövés a has zsír- és izomszövetén haladt át. Szerencsére a hasüreget nem érte, a seb azonban mégis nehezen gyógyult.

Régi, hűséges munkatársát, gondjainak, szenvedéseinek, nélkülözéseinek bátor osztályosát, Bende Máriát feleségül vette, és toloncházi rabsága idején – ahol a magyar környezet tisztelettel vette körül, és minden lehetséges könnyítést megadtak neki – felesége volt az egyetlen megengedett és állandó látogatója. Az ő segítségével jutott olvasmányokhoz és értesült a külvilág eseményeiről: a rossz hírekről éppen úgy, mint a bátorító jelenségekről. Az utóbbiból kevés akadt.

A budai, főutcai Gestapo-börtönbe vitték, és kommunista kapcsolatai miatt sanyargatták. Oly könyörtelen módon, hogy elhatározta, véget vet szenvedéseinek. Borotvapengével felvágta ereit. Felfedezték öngyilkossági kísérletét, Pfeiffer nevű sebész kötözte be a sebesültet.

Lemke SS-vezető gorombán rátámadt Zsilinszkyre, megfenyegette, hogy bilincsbe vereti.

– Megalázni nem engedem magam – mondta komolyan Lemkének. – Magyar tiszt vagyok, és az én becsületem van olyan, mint bármelyik német tiszté. – S még hozzátette: – A magyar történelem legalább annyira dicsőséges, mint amennyire önök dicsőségesnek tartják a németség történelmét . . .

Az SS-tiszt mintha megszégyenült volna, többé nem volt szó megbilincselésről. De a vallatást folytatták, amit érthetővé tesz, hogy a megszállás után szinte az egész ország elnémult, de a

Békepárt élt. Az illegális politikai munkában járatlan bujdosó ellenzéki vezetők együttműködését szorosabbra fűzték a kommunisták, s földalatti összeesküvő gyakorlatuk tömérdek olyan nehézséget áthidalt, ami elől Tildy, sőt Szakasits is visszariadt. És a Békepárt nemcsak munkamódszert és stílust, hanem tartalmat is adott az illegális politikai harcnak. A németeket nyugtalanította az ország egész területére kiterjedt népfrontos munka. Mindenáron nyomára akartak jutni: hogyan, milyen módszerekkel és kiknek a személyén keresztül sikerült a kommunistáknak ennyire mélyen behatolni a többi ellenzéki párt és főleg a polgári pártok életébe.

Zsilinszky utóbb elmondta barátainak: voltak pillanatai, amikor úgy érezte, elviselhetetlen a gyötörtetése. A nyomozást azonban sikerült holtvágányra futtatni. Erről Ortutay Gyula visszaemlékezése tájékoztat valamennyire. Miután megmagyarázták a fogolynak, hogy hiába minden tagadása, fekete noteszében megtalálták barátai telefonszámát, szükség esetén valamennyit elfogják, és valamelyikből kiszedik az igazságot, Zsilinszky megnevezte nekik Ortutayt, akiben feltétlenül megbízott. Német nyelvű levelet írt neki, amit két Gestapo-tiszt vitt el a címzett lakására.

Ortutayéknál érthető rémület fogadta a németeket. Az asszony első gyermekét várta, a férfi a személyét ért nyilas támadások miatt szabad prédának érezte magát. Elolvasta Zsilinszky levelét, még egyszer elolvasta – nehezen érti – mondta, s a két német udvariasan várakozott. Közben feleségével együtt azon törték a fejüket: *mit akarhat Zsilinszky?*

Azután elmondta a Gestapo-tisztnek az igazság egyik részét. Megnevezte Reitzer Bélát, gyerekkori barátját, akivel együtt voltak a Szegedi Fiatalok körében, s utóbb megállapította róla, hogy kommunista. A németek buzgón feljegyezték a nevet és kérdezték, hol találhatják meg.

Ortutay azt válaszolta: Ukrajnában, munkaszolgálatban.

A németek elfanyarodtak. Bizonyára szívesebben fogadtak volna egy közelebbi címet, de azután udvariasan elbúcsúztak.

Kerestetni fogják. Ortutay tudta, hogy hiába kerestetik. Reitzert büntetőszázadba vitték, már 1942-ben eltűnt, azóta egyetlen levelezőlap sem érkezett tőle.

Bajcsy-Zsilinszkyvel egyidőben a Gestapo foglya volt Fodor Pál, az „Esti Kis Újság" munkatársa, a politikai világban kitűnően tájékozott, tehetséges fiatal újságíró. A börtönben is ki tudta építeni kapcsolatait a külvilággal és a legfontosabb foglyokkal. Zsilinszkynek ő vitte az üzeneteket, a híreket, s továbbította üzeneteit a börtönön belül és a külvilágba. Utóbb vértanúhalált halt a Fő utcai börtönben.

A német megszállás után március 22-én ült össze a képviselőház. Tasnádi Nagy András elnökölt. Röviden javaslatot tett: bizonytalan időre napolják el az ülésezést.

Közi Horváth József szót kért.

– Nem adjuk meg! – kiáltottak a jelenvoltak: a szinte teljesen magára maradt szélsőjobboldal. A kormánypárt padsoraiból is sokan hiányoznak: szégyenkezve otthon maradtak.

Az elnök szavaztatott: a napirendi indítványt elfogadták.

Közi Horváth ismét kísérletet tett, hogy beszéljen az elhurcolt képviselőkről:

– A mentelmi jog megsértését jogom van bejelenteni!

Az elnök tanácstalanságát zajongással leplezi a gyülekezet, végül Kölcsey Istvánnak mentő gondolata támad. Éppen Kölcseynek, akiről Bajcsy-Zsilinszky sok jót nem szokott mondani, értelméről nem is igen volt mondanivaló, ő mégis tisztelte benne „a nagy Kölcsey-nemzetség" leszármazottját.

– Tessék írásban bejelenteni! – kiáltotta a kormánypártnak ez a német szolgaságba évek kitartó munkájával beépült oszlopa, s Tasnádi Nagy felszabadultan, hirtelen berekesztette az ülést.

– Éljen az elnök! – kiáltoztak az elárvult haza méltatlan képviselői, mert abban a parlamentben hagyomány volt, hogy hosszabb időre szóló búcsúzkodások idején éljenezzék meg az elnököt.

Aztán felharsant a kiáltás:

– Éljen a kormányzó!

Felálltak, és éltették a kormányzót, aki a németek parancsára körülbelül ebben az időben nevezte ki Sztójay Dömét, a honvédség legbutábbnak mondott szolgálaton kívüli altábornagyát, volt berlini követünket magyar királyi miniszterelnökké. Kormányzóság már nemigen voltunk, azonban a királyság intézménye Klessheimet is túlélte, ahhoz ragaszkodtunk.

Csak május 24-én ült össze megint a képviselőház. Valakinek eszébe jutott, hogy az országgyűlésnek elfelejtették bejelenteni a Kállay-kormány lemondását, s a Sztójay-kormány kinevezését. Most pótolták a hiányt, az alkotmányos jogrend ilyen értelemben helyreállt. Volt kormányzónk és volt az országgyűlés által elfogadott, beiktatott Quisling-kormányunk.

És ezen az ülésen vették tudomásul, hogy „a Ház több tagja mentelmi jogának megsértését jelentették be írásban". Nevekről nem beszéltek.

„ÚJ SZABADSÁGHARCOT, ÚJ NÉPHÁBORÚT HIRDETÜNK!"

A Békepárt a német megszállás első napján kiadta felhívását a *nemzeti ellenállás* megszervezésére:

„Magyarok! Történelmünk legválságosabb napjait éljük. A közös magyar sorsban egymásra kell találnunk. Testvérként fogjunk össze a megszállók ellen. *Csak az egységes nemzet szabadságharca mentheti meg a hazát!*"

A katonákat harcra, a munkásokat szabotázsra, munkabeszüntetésre, a parasztokat a termésbeszolgáltatás megtagadására, az élelmiszerkészletek elrejtésére, a polgárokat az adófizetés megtagadására, a tisztviselőket a közigazgatás megbénítására szólította fel a párt. Később külön felhívást adtak ki a munkásoknak, azzal a jelszóval, hogy álljanak a nemzeti ellenállás élére, ne termeljenek a németeknek, ne dolgozzanak a hadiüze-

mekben. Felhívást a parasztokhoz: a gazdasági ellenálláson kívül a behívási parancsok megtagadására, a bujdosó szabadságharcosok rejtegetésére, a német betolakodók elleni irtóháborúra szólították a falvak népét.

Június első napjaiban fontos értesítést juttattak el a Gestapo börtönébe, Zsilinszky Endre kezeihez: májusban megalakult a *Magyar Front*. Tagjai a Békepárt, a Független Kisgazdapárt, a Kettős Kereszt Szövetség néven szereplő legitimisták és a Szociáldemokrata Párt.

Mielőtt a Magyar Front kiáltványát ismertetnénk, vessünk egy pillantást az állam vezetésében beállott zűrzavarra. Sztójay a miniszterelnök, de semmi tekintélye sincs. Imrédyék nem vele, hanem a németekkel alkudoznak: milyen feltételek mellett vegyenek részt a kormányban, pontosabban, hogyan részesedjenek a hatalomban. Veesenmayer német követ kezében a döntések joga, a pillanatnyi helyzettől és hangulatoktól függ, hogyan él a hatalmával.

A katonai vezetésben átcsoportosítás történik. A németek váratlanul bizalmatlanná válnak Szombathelyi vezérkari főnök iránt, április közepén mennie kell. Horthy Lakatos Gézát akarja kinevezni helyére, Greiffenberg, német katonai attasé nyersen közli, hogy nem fogadják el. S néhány nap múlva Ruszkay áll Horthy előtt – március 19-e óta szégyenkezés nélkül játssza a Gestapo-összekötő szerepét –, megmondja neki a németek nevében, hogy Lakatos hadseregparancsnoki posztján sem maradhat meg, vezérkari főnök és honvédfőparancsnok pedig László tábornok vagy Vörös János altábornagy legyen.

Vörös párnapos huzavona után megkapja a vezérezredesi csillagokat és a kinevezést: október 15-én a németek szempontjából *„megfelelő ember lesz a megfelelő helyen"*, igazolni fogja a bizalmukat. Lakatos helyére Náday kerül, de csak pár napra – a németek megtudják, hogy március 19-e hajnalán ő volt az egyetlen tábornok, aki hajlandó lett volna harcolni –, Beregffy kapja meg a harcoló hadsereg parancsnokságát.

Lakatos hazamegy borsodi birtokára, a kormányzó sejtelmes

ígéretével, hogy számít rá, hívni fogja. Sztójay pedig elindul Hitlerhez, viszi az új vezérkari főnököt: Vörös Jánost. Az előkészületekből fennmaradt egy fogalmazvány. Horthy levelet *akart* küldeni a führernek, ebben panaszolná el a klessheimi megállapodások semmibevételét, a Gestapo és SS garázdálkodását, s hogy nagyon költséges nekünk a „baráti megszállás", két hónap alatt 235 milliót fizettünk érte. Benne lenne a levélben az is, hogy 2700 tisztet és 120 000 katonát „adtunk le" a keleti front megerősítésére. Aztán meggondolja magát a kormányzó, Sztójayra és Vörösre bízza mondanivalóinak hű tolmácsolását. A levélfogalmazvány Horthy íróasztalán marad. És június 6-án Hitler megint rikoltozik a két gyászmagyarral, újabb 170 000 katonát követel, amit természetesen megígérnek: parancs, az parancs, a szolga, az szolga.

De nemcsak gyáva kormányzó, áruló miniszterek és tábornokok élnek a magyar nap alatt: itt van a nép, városokban és falun, ha némán tűrve, akkor is ellenségesen. Se a munkás, se a paraszt nemigen marad meg a néma tűrésnél. Hol itt, hol amott hiányzik egy csavar, lassul a termelés, homok kerül a fogaskerekek közé – búzába is, amit a németeknek visznek. S mind sűrűbben szólalnak meg a fegyverek, kemény hangsúlyt adva a tömegek politikai ellenállásának.

Megjelölik, gettóba zárják, elhurcolják a zsidókat, tűzzel-vassal üldözik az ellenállás harcosait, s mintha századok lefojtott, felgyülemlett szadizmusa tört volna ki a csendőrség, a rendőrség, bírák, ügyészek és hóhérok német szolgálatba összehangolt véres munkájában. De a sok kegyetlenség látása inkább emberségre inti a széles tömegeket, részvétre és segítségnyújtásra, semmint arra, hogy vérszomjasan együtt üvöltsenek a farkasokkal. Budapest átéli az első nagy légi tömegtámadás borzalmait. Azután minden nap, éjjel és nappal hullnak, robbannak a bombák, égnek a gyárak, a paloták, bérházak. A nép szenved, de nemcsak a támadókat átkozza, hanem égő gyűlölettel kíséri a megszállók és a magyar árulók minden lépését, hiszen ők hozták ránk a légiháború szörnyűségeit.

Mind szélesebb körben folyik az ellenállás szervezése. Az öreg konzervatívok is figyelik a széljárást. Június végén Bethlen már úgy gondolja, betelt a mérték, a Sztójay-kormány „elzavarását" ajánlja Horthynak. Ezzel *újabb hintapolitikai játék kezdődött*, nagy nekibuzdulásokkal és gyámoltalan, riadt visszavonulásokkal, s tartott egészen október 15-ig, a rosszul előkészített és gyáván visszavont kormányzói kiáltványig, a háborúból való kiválás két balkézzel előkészített kísérletéig.

A Magyar Front a föld alá kényszerített ellenzéki pártok szabadságharcos politikájának összehangolására alakult meg.

„. . . A fasiszta pártok és csoportok féltékenyen versenyeznek egymással, hogy melyikük szállít több magyar vért, verejtéket, kenyeret, s melyikük kapja érte a vérdíjat a hódítótól – olvassuk a szervezet első kiáltványában. – Nem nézhetjük tétlenül, ölbetett kézzel, hogyan sodor bennünket végső romlásba a németek oldalán néhány elvakult kalandor és megvásárolt renegát. Nem tűrhetjük, hogy Magyarország az eljövendő béketárgyalásokon a népek szégyenpadjára kerüljön . . . Az idő sürget. Néhány hetünk, legfeljebb hónapunk van arra, hogy együtt harcolhassunk szabadságunkért a jugoszláv, lengyel, francia és a többi leigázott néppel . . . Érezzük a súlyos felelősséget, melyet országunk sorsáért, nemzetünk megtartásáért a történelem s a szabad Európa színe előtt minden magyarnak viselnie kell . . . Éppen ezért mi, e galádul elárult és idegenek prédájának vetett ország föld alá kényszerült demokratikus pártjai *új szabadságot*, *új népháborút hirdetünk*. Megteremtjük a magyar szabadságharc széles harci egységét, a Magyar Frontot . . . Programja: a német hódítók és cinkosaik kiverése, béke a szövetségesekkel, s a minden ízében demokratikus, szabad Magyarország alapjainak lerakása."

A Magyar Front munkájának mozgatói megint a kommunisták voltak. A szervezkedés és a felvilágosító, harcra buzdító munka élén jártak, ők viselték a legnagyobb terhet és a felelősséget, a legnagyobb áldozatokat. A kormány rendőrsége és csendőrsége vad gyűlölettel vetette magát az ellenállási harcosok üldözésébe. Az ország minden táján, városokban és falvakban tö-

megesen tartóztatták le a kommunistákat, de a szervezkedés lendületét nem tudták megtörni. Ságvári Endre fegyveres szembeszállása a csendőrnyomozókkal és tűzharcban, három csendőr leterítése után elszenvedett vértanúhalála fokozta a harcosok elszántságát.

Egy augusztusi csendőrségi összefoglaló jelentésben ezt olvashatjuk:

„Országszerte nap nap után fokozódnak a kormányzósértések, állami és társadalmi rend elleni bűncselekmények, a fegyveres erő, az alkotmány, a hatóságok és hatósági közegek elleni izgatások és különféle rémhírterjesztések. Ezek számának növekedését, ha nem is teljesen, de bizonyos mértékben minden valószínűség szerint e destruáló erőcsoport – a Magyar Front – munkájának eredményeként lehet elkönyvelni. Veszélyesebbek az ejtőernyővel ledobott partizánok felkutatásával és ártalmatlanná tételével kapcsolatban a közelmúltban történtek . . . Békés megyében . . . a felkutatás során az a gyanú merült fel, hogy a lakosság bizonyos része rosszindulatúlag félrevezeti a kutatást végző hatósági közegeket, és olyan területeket jelöl meg a partizánok rejtekhelyéül, ahol a legnagyobb gondossággal végrehajtott átkutatások során sem tudnak eredményt elérni. Különösen a német katonai és biztonsági szerveket igyekeznek hamis bejelentésekkel félrevezetni és kifárasztani . . . Olyan hangok hallatszottak, hogy »miért segítsünk mi a partizánokat felkutatni, mikor azok a mi segítségünkre jöttek ide«. Ezek a jelenségek és hangok is kétségtelenül az egyesült baloldal megnövekedett befolyását igazolják."

Augusztus 29-én Horthy többszöri nekirugaszkodás után elbocsátja Sztójayt, Lakatos Gézát nevezi ki miniszterelnöknek. Lakatos azt gondolja, a háborúból való kiugrás lesz a feladata. Feltevésében megerősíti Ambrózy kabinetirodai főnök, akivel először tárgyal. Amit Ambrózy mond, abban Horthy szándékai tükröződését sejti.

De téved. Bethlenhez viszik, s ő megmagyarázza neki, másról van szó: csak a háborúból való visszavonulás *előkészítéséről.*

A németeket valamennyi fronton súlyos vereségek érik. Augusztus 23-án Románia fegyverszünetet kért a szövetségesektől, katonai erejével szembefordult a németekkel. A háború és vele a Vörös Hadsereg megérkezett a magyar határra.

Bethlen azt gondolja, hogy most engedményeket lehet elérni a németeknél. Még mindig legalább jelképes angolszász megszállásban reménykedik. Nagy csalódása lesz, amikor a kormány semleges közvetítéssel megkapja a nyugatiak félreérthetetlen üzenetét: *Magyarországnak Moszkvában kell fegyverszünetet kérnie.*

Szeptember 12-én a Békepárt megszűnt, az ellenállási mozgalom vezető ereje megint Kommunista Párt néven folytatta illegális munkáját. A Magyar Front szervezetében a Békepárt helyére a Kommunista Párt lépett.

Szeptember 20-án a Magyar Front pártjai elérkezettnek látták az időt, közéleti helyzetüket szilárdnak és tekintélyesnek, hogy emlékirattal forduljanak a kormányzóhoz, fegyverszünet megkötésére, a fasiszta Németországgal való szembefordulásra szólítsák fel őt. A memorandum – amelyet a Független Kisgazdapárt nevében Tildy Zoltán, a Szociáldemokrata Pártból Szakasits Árpád, a Kommunista Párt képviseletében Kállai Gyula írt alá – négy pontban jelölte meg a kibontakozás útját:

„1. A magyar hadsereg beszünteti a további ellenségeskedést a szövetséges hatalmak haderőivel, és az ország területén levő német haderőt lefegyverzi.

2. Magyarország bejelenti, hogy hadat üzen Németországnak.

3. Ezzel egyidejűleg delegációkat küld a szövetséges hatalmak kormányaihoz a fegyverszünet megkötése és a Németország elleni katonai együttműködés megteremtése érdekében.

4. Koalíciós kormány alakul a Magyar Front pártjai és a hadsereg képviselőiből."

A memorandumra Horthy nem válaszolt.

Október elején a Magyar Front Rajk László javaslatára újabb, az előbbinél keményebb, kevésbé diplomatikus hangú feliratot juttatott el Horthyhoz. Azzal a követeléssel kezdődött, hogy

„azonnal átállni a szövetségesek oldalára, a Vörös Hadsereggel katonailag együttműködve kiverni vagy lefegyverezni a nálunk állomásozó vagy Romániából ide menekülő német haderőt".

Nyersen felvetették a kérdést: hajlandó-e, képes-e a magyar uralkodó osztály együttműködni a Szovjetunióval, melyet német érdekből és oktalan gyűlölettel megtámadott, s hajlandó-e, képes-e együttműködni a néppel? Ha a reakciós román és bolgár uralkodó osztály vezetői át tudtak állni, a magyar vezetők is megtehetik. Megmondja a memorandum: a magyar népnek és elsősorban a munkásosztálynak eltökélt szándéka, hogy a fasiszta terror legyőzésével, a 25 éves ellenforradalmi kormányzat után nálunk is megteremti a demokráciát. Ha uralkodó osztályunk ezt nem érti meg, a bevonuló Vörös Hadsereg és a magyar nép éppen olyan ellenséget fog látni a hatalmon levőkben, mint a német háborús bűnösökben. Ha az ország vezetői vállalják a harcot a németek ellen és az ország demokratikus átalakításáért, számíthatnak a Magyar Front pártjainak támogatására. Ehhez azonban fel kell venni a két fél között a politikai kapcsolatokat, s azután széles népi alapokra lehet helyezni az ellenállást . . .

Rajk és kommunista barátai jobban értették a kormányzó lelki alkatát, mint Tildyék. Horthy a nyers hangú memorandumra már hajlandó volt fogadni a Magyar Front küldöttségét, s utána a szervezet képviselőit nagyjában rendszeresen tájékoztatták a Várban folyó eseményekről. Persze nem mindenről, hiszen például ifjabb Horthy Miklós tárgyalgatásai, szervezkedése, szerepeltetése inkább rossz bűnügyi filmbe, mint ország és nemzet sorsáért felelős államférfiak munkájának keretei közé illett – erről az ellenzéki pártok vezetőit nem tájékoztatták. Ha a kormányzó fia mellett illegális politikában, konspirációban járatos tanácsadók állnak, aligha esett volna bele október 15-én abba a Gestapo-csapdába, amely végeredményben a fegyverszünetkérés elhamarkodott bejelentéséhez, Szálasi hatalomra jutásához és a Horthy-család szégyenletes bukásához vezetett.

A Lakatos-kormány szeptember 21-én mutatkozott be a képviselőházban. Ekkor jelentette be a miniszterelnök:

– Tárgyalások folynak szuverenitásunk ismert sérelmeiről. Máris sikerült elérni, hogy úgy az országgyűlés felsőházának, mint képviselőházának idegen hatalom által letartóztatott tagjai jelentékeny számban egész rövidesen a magyar igazságszolgáltatásnak lesznek átadva, illetőleg szabadlábra helyeztetnek . . . A továbbiak során számolhatunk azzal, hogy a törvényhozás további tagjait is átadják nekünk . . .

Hosszú évek után először nevezte magyar miniszterelnök a „nagy szövetségest" – *idegen hatalomnak.*

Karsai Elek közlése szerint másnap Veesenmayer a beszéd e szakasza miatt élesen tiltakozott a miniszterelnökségen. Hogy az „idegen hatalom" fájt-e jobban a németeknek, vagy az elhurcolt és német fogságban tartott törvényhozókról folyó tárgyalások nyilvánosságra hozatala: nem lehet tudni.

Bajcsy-Zsilinszkyt Budapesten őrizték. Október 10-én a Gestapo börtönéből átvitték a Maglódi úti gyűjtőfogházba, a személyére vonatkozólag közös megegyezéssel meghatározott formulával, hogy „a magyar hatóságok vegyék védőőrizetbe".

Október 15-én reggel Vladár Gábor, Lakatos igazságügyminisztere elrendelte Zsilinszky szabadon bocsátását. Még délelőtt találkozott Tildy Zoltánnal és Bereczky Alberttel. Fogsága idejének eseményeiről Tildy tájékoztatta. Örült a Magyar Front megalakulásának, munkájának, de néhány fenntartását hangoztatta az együttműködéssel kapcsolatban. Tildy eloszlatta aggodalmait, és a szövetkezett pártok előtt álló nagy feladatok minden kicsinyes mellékkérdést elsöprő fontosságát ajánlotta figyelmébe. Ez a megfontolt szó most a fáradt és meggyötört embernél megértésre talált. *Fenntartás nélkül vállalta a szerepet, amit neki kiosztanak.*

Hárman együtt hallgatták meg Horthy rádiókiáltványát. Tildy a Várba igyekezett, Bajcsy-Zsilinszky rövid időre lepihent.

Arra ébredt, hogy a rádió a Szálasi-indulót közvetítette. Horthy fegyverszüneti kísérlete meghiúsult.

A Sztójay-kormány már márciusban betiltotta az ellenzéki lapokat. A „Magyarország"-nak azonban Heydebreck rendületlenül küldte Berlinből a Harmadik Birodalom katonai összeomlásának sűrűsödő jelenségeiről készített körmönfont tudósításait. Ezek nem maradtak el mindaddig, amíg telefonösszeköttetés volt Budapest és Berlin között.

Hetek-hónapok múltán, amikor Zilahi-Sebess Jenő kapott megbízást sajtóirányításra, harmadmagammal vele feketéztünk a Ritz Szálló halljában, az akkori feszült helyzetet visszaidézve, azt mondhatom: két bombatámadás, két légiriadó között. A meghívás nekem szólt, de maganmal vittem Tamási Áront és Féja Gézát.

Zilahi-Sebess elmondta, hogy „odafent" elégedetlenek, s jelezte, hogy minden várbeli hatalmasságra gondol: a németekre is. A „Magyarország" közli ugyan a hivatalos közölnivalókat, azonban szükség volna lelkesítő állásfoglalásokra.

Komoran előadja: a magyar nemzet utolsó történelmi esélye, hogy a németek oldalán hősiesen harcolva, bizonyítsa életrevalóságát, a haditettekkel hozzájáruljon egy biztonságos élettér megőrzéséhez az istentelen bolsevizmussal szemben. Győzelem vagy halál az egyetlen választásunk, mert ha a szovjetek elfoglalják Magyarországot, *írmagja sem marad a középosztálynak.*

Tamási, aki velünk együtt eddig türelmesen hallgatta a buzdítást, szelíden megkérdezte:

– *Aztán te, Jenő, te egészen biztos vagy abban, hogy a középosztály a – nemzet?*

Én hozzáfűzöm, hogy azokról a területekről, amelyekre a Vörös Hadsereg már bevonult, zavaros és összevissza hírek érkeznek. De gondolom, Zilahi-Sebess se veszi komolyan a tömeges kivégzésekről szóló német és nyilas propagandahíreket. Aztán bele kell törődni abba is, hogy a középosztály semmi esetre sem azonos a nemzettel. Minden társadalmi rend kitermeli a maga

középosztályát. A miénk megvan, most magunk között beszélgetünk, elmélkedünk, sok dicsekednivalónk nincs vele. Ha úgy alakul a világ, hogy megváltozik a társadalmi rend, a nemzet azért megmarad, s ha szükség lesz rá, formál, nevel egy új intelligenciát . . .

Erről ne vitatkozzunk, mondja sajtófőnökünk, másról van szó. S minthogy másról nem szólunk, elbúcsúzik azzal a fájdalmas megállapítással, hogy „az újságnál tehát minden a régiben marad?"

– Amíg lehet . . . – ígérjük neki.

A „Magyarország"-nál pillanatnyilag négy volt „Népszava"-ember dolgozik. Egy napon elmondják, hogy Lázár altábornagy, Horthy testőrségének parancsnoka semleges helyen hajlandó találkozni Kabók Lajossal és Karácsony Sándorral, két munkásvezetővel. A vasasok felfegyverzéséről volna szó. Odaadom nekik délelőtti dolgozószobám kulcsát. Karácsony Sándorral még kezet is szorítunk első látogatásuk idején, néhány óvatos mondatban érinti a témát, amiről Lázárral beszélni kívánnak. A találkozás megtörtént, a vasasok azonban nem kaptak Lázár puskáiból egyet sem . . . Karácsonyt és Kabókot utóbb meggyilkolták. Lázár olyan meggyőződéssel védelmezte október 15-én Horthyt, mint ahogyan a vasasok felfegyverzését szorgalmazta.

Családom a Sztójay-időkben s Lakatos kormányra lépése után egy ideig Dunántúl élt. Én a Hungária Szállóban laktam, a katonai összeomlás zűrzavarához illő társaságban. Emberekkel, akiknek minden bizonnyal kitűnő papírjaik lehettek, hogy szállodába merészkedjenek, de talán fele sem az, akinek és aminek mondja magát. Egy este a lépcsőházban egykori újvidéki ismerős tábornokommal, Dálnoki Veress Lajossal találkoztam. Azóta kettővel szaporodtak a csillagai, vezérezredes és hadseregparancsnok. Örülünk egymásnak, szorongatja a kezemet és bátorít:

– Most jövök a kormányzó úrtól, már nem tart sokáig . . . *Felvettük az érintkezést az oroszokkal* . . .

Ne csodálkozzék az olvasó: mi magyarok nem vagyunk nagy-

mesterei a konspirációnak. 1944 koraőszén emberek, ha találkoztak, kicserélték értesüléseiket, és bizalommal tájékoztatták egymást titkaikról. A németek akár az elhullajtott morzsákból is körülbelül tudhatták, mit tervez Horthy, a kormány, mit ajánl Bethlen István, és mivel ért egyet, mit ellenez Serédi hercegprímás, miért hívták fel Aczél Ede bárót Erdélyből, aki amolyan kaszinóbeli partizánvezér-jelölt hírében áll, noha majdnem nyilas . . .

Október 15-én előzetes értesítést kaptunk a kormányzó kiáltványáról, mégis feszült és boldog izgalommal hallgattuk, amint Hlatky Endre hol nyugtalanul reszkető, hol lázasan túlfűtött hangon beolvasta a rádióba. A „Hétfői Magyarország"-ot szerkesztettük, abban a Rákóczi úti házban, azon a helyen, ahol most a „Népszava" készül. A Várból érkezett üzenet arról tájékoztatott, hogy Horthy hívatta Tildyt és Szakasitsot, s bármely percben várható az ellenzéki koalíciós kormány megalakulása. Közben megjelent egy fiatal publicista, aki hónapok óta saját köztársasági elnökségét propagálta a budapesti író- és művésztársaságban, ahol otthonosan mozgott, s közölte, hogy át akarja venni a lapot. Csalódottan ment el, mikor hírét vette, hogy a kormányzó nem vele, hanem a Független Kisgazdapárt és a Szociáldemokrata Párt vezetőivel keresett kapcsolatot. Az öregek előtérbe állása és az én értetlenségem miatt füstölgött. Kicseréltük zavaros értesüléseinket, de – mielőtt elment volna – kértem: jöjjön az ablakhoz, *nézzünk ki a külvilágba* . . .

A hírek zavarosak és ellentmondók voltak. Tildyt ígérték valószínű miniszterelnöknek, s miután tudtuk Zsilinszky szabadulását, arról vitatkoztunk, a külügyi vagy a honvédelmi tárcát fogja-e átvenni az új koalíciós kabinetben. Jelentések jöttek csapatmozdulatokról. Utóbb kiderült, hogy az emlegetett csapatok valahol a Kárpátokban vannak. Suttogtak a testőrökről, a munkások felfegyverzéséről, azonban sem a testőrök harci értékében, sem a munkásgárdák felállításában nem lehetett bízni az előzmények után.

A város néma csendben várta, hogy vele és az országgal tör-

ténjék valami. De semmi jele nem mutatkozott annak, hogy akiknek cselekedniök kellene – cselekszenek. Az utca majdnem néptelen, mintha ebédelni és a háború borzalmait pihenni otthonaikba vonultak volna vissza az emberek . . .

Velünk szemben valami honvédparancsnokság székelt a Palace Szállóban. Az Athenaeum nyomdával szomszédos épületben, tőlünk balra, kőhajításnyira a Palace-tól, a Metropol kapujában megerősített Wehrmacht-őrség jelezte, hogy ott németek tanyáznak, és készültség van. A Palace-ban nem volt készültség. Tisztek ácsorogtak a kapu előtt, mintha várták volna, hogy valaki valamit kezdjen velük. A kormányzói kiáltvány szemmelláthatóan senkit sem ösztönzött öntevékeny cselekvésre.

A Metropolból is tisztek tódultak ki az utcára, néhány géppisztolyos katona keveredett velük. Óvatosan kezdtek átszivárogni a Rákóczi út túlsó oldalára. És minél többen voltak odaát, a Palace előtt ácsorgó honvédtisztek annál jámborabb érdeklődéssel figyelték a németek mozgását. Nem tudom, katonai nyelven hogyan kell kifejezni a szomszédvárnak ezt a fegyveres megközelítését, de nyugtalanító és baljós volt a rendezett átszivárgás – elöl a géppisztolyos katonák, mögöttük már fedezet alatt a tisztek, nyitott pisztolytáskával, kéz a fegyvereken –, másrészt a honvédtisztek kíváncsi érdektelensége, amivel tudomásul vették a németek közeledését. Aztán kiáltások hangzottak, nem fenyegetés, nem szidalmazás, ahogyan a középkor csatáit a vitézek bevezették, hanem kérdezősködés, egymás bátorítása. És nem lövöldözés következett, hanem örvendező ölelkezés a Palace tövébe fedezet alatt benyomult németek és a honvédtisztek között. Ezt a barátkozást mutattam meg elnökjelölt látogatómnak.

Tanúi voltunk, amint a Palace tisztikara elárulta Horthyt.

Egy óra múlva már Wehrmacht-őrség állt a Palace előtt és a Várból telefonértesítést kaptunk: *valami nincs rendben*, mert a tábornokok, mert a politikusok, mert a kormányzó . . . és így tovább, s hogy valamit el kell halasztani, a koalíciós kormány megalakítása elmarad.

Délutánra kiderült, hogy amint a Rákóczi úton nem a Palace foglalta el a Metropolt, hanem a németek vonultak be a magyar parancsnokságra, a Várban is a németek voltak a kezdeményezők. Horthy és környezete megint visszariadt a kockázatoktól, és Szálasi Ferenc átvette a hatalmat a németek kezéből, – de Horthy szentesítő aláírásával.

Bajcsy-Zsilinszky mindig a sváb tábornokokban kereste a honvédség kártevőit. Fajvédő szemléletéhez méltó módon, „született, vérbeli magyarokat" követelt a honvédelmi minisztérium, a vezérkar és a fontos parancsnokságok élére: rájuk kell bízni a honvédség újjászervezését, az ősi vitézi virtus felélesztését, rangraemelését a hadseregben.

A vezérkarban október 15-én a parancsok körül manipuláló tisztek, véletlenül vagy nem, kivétel nélkül svábok voltak, lelkük mélyén talán németek. De Csatay honvédelmi miniszter, Vörös János vezérkari főnök, Dálnoki Miklós Béla és Dálnoki Veress Lajos hadseregparancsnokok, kisbarnaki Farkas altábornagy, Lázár altábornagy: Zsilinszkyék mértéke szerint „vérbeli magyarok". S én úgy gondolom, október 15-e kudarcáért inkább ők felelősek, mint a beosztott tisztek, akik képesek voltak ugyan homokot szórni a gépezetbe, de egy elszánt, kemény, a dolgok mélyére látó vezérkari főnök ártalmatlanná tudta volna tenni őket, a többi felsorolt tábornok pedig a kormányzó akarata szerint végrehajthatta volna a fordulatot, az átállást a Vörös Hadsereg, a szövetségesek oldalára – ha helyén van a tábornokok szíve, s él bennük az a virtus, amivel Zsilinszky képzelete megajándékozta őket.

De Csatay gyámoltalan volt, Vörös elárulta az ügyet, Kisbarnaki elhagyta a kormányzót a vezérezredesi csillagért. Miklós Béla csak néhányadmagával ment át a fronton, ahelyett, hogy serege frontját megfordította volna a németek ellen. Veress Lajos a németek kezébe adta magát. Lázár pedig udvari katonának bizonyult, és gazdájával együtt vesztette el bátorságát, amit az adott helyzetben kevéssé ment az, hogy parancsra cselekedett.

Szálasi emberei politikai ellenfeleik iránt érzett vak gyűlölettel vették kezükbe a hadsereg, a rendőrség, csendőrség vezetését, a bíróságokat és a közigazgatást. A nyilas csőcselék kezébe fegyvert adtak, és már a hatalomátvétel napján megkezdődtek a rablások, a lövöldözések, a gyilkosságok.

Bajcsy-Zsilinszky életveszélyben volt, valamennyi ellenzéki vezető bujdosásra kényszerült.

A szervezett nyilas és német akciók elsősorban a kommunisták ellen irányultak, mert az ő magatartásukban a fegyverszünet meghiúsulása, Horthy bukása nem hozott változást. Amellett, hogy létrehozták és fenntartották az ellenállás széles nemzeti frontját, robbantó csoportokat, partizán alakulatokat szerveztek. Már korábban, október 6-án levegőbe röpítették Gömbös Gyula szobrát. Német tankokat, katonai autókat robbantottak, kézigránátos támadásokat intéztek nyilas pártházak ellen, megrongáltak vasúti síneket, felfegyverzett partizáncsoportjaik rendszeres harci tevékenységet folytattak a németek és a nyilasok ellen.

A párt vezetősége szilárdan fenntartotta népfrontos összeköttetéseit. A párton belül érvényesítette azt az elvet, hogy a felszabadító harcban a munkásságnak és pártjának kell vállalnia a *vezetést és a kezdeményezéseket*, azonban a németektől és nyilasoktól, a fasizmustól és a háborútól való szabadulás *az egész nemzet ügye*, ebben a harcban és munkában minden jóakaratú hazafinak együtt kell működnie.

Október 15-e után, mint Kállai Gyula megírja, Horthy egykori környezetéből is sokan kerestek kapcsolatot az ellenállási mozgalommal. Ezek az ellenállók azonban a „jogfolytonosság" alapján álltak: elvetették a hitleri fasizmust, amely most már minden józan értelmű ember megítélése szerint végét járta, pusztulásra volt ítélve, de meg akarták menteni a rendszert, a fasizmus magyar változatát, úri osztályának kiváltságaival, nagybirtok rendjével, kapitalizmusával, rendőrségével, csendőrségével, sőt zsidótörvényeivel együtt.

Bajcsy-Zsilinszkyt október 15-én este feleségével együtt autón

Borsos Endre közigazgatási bírósági tanácselnök Hunyadi János úti lakására vitték. A kocsi Dessewffy Gyula grófé, aki március 19-e óta összekötő szerepet játszott a földalatti ellenzéki politikai munkában. Pfeiffer Zoltánnal együtt biztosították Tildyék kapcsolatait a világgal. A felszabadulás után mindketten nyugatra mentek anélkül, hogy szökésük elé akadályokat gördítettek volna. Az ellenállási harcban kétségtelenül ők voltak a leghasznosabb polgári összekötők.

Zsilinszky bujkálásának állomásai nem egészen tisztázottak: a visszaemlékezésekben ellentmondásokat találunk. Az egyik változat szerint kétszer is bujtatták Hamza D. Ákos filmrendező Feszty Árpád út 2. sz. alatti lakásán, lehetséges azonban, hogy a második alkalom az a találkozás volt, amelyet Kállai Gyuláék kezdeményeztek, s amelyen megalakították a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottságát.

Néhány napig Zsilinszky István ny. huszárőrnagynál a Németvölgyi úton lakott, majd Vácra, Bende Dénesnéhez vitték. Később Soldos Károly klárapusztai majorjába ment. Onnan hozták fel Budapestre november 4-én.

Bármilyen nehéz volt a helyzet, az ellenzéki vezetők október második felét nem töltötték tétlenül. Közeledett a Vörös Hadsereg, s a tanácskozások mindinkább a fegyveres felkelés megszervezésére irányultak. Katonákat is foglalkoztatott a gondolat. Nagy Jenő vezérkari ezredes, aki nemsokára az ellenállási mozgalom vezérkari főnöke lesz, már októberben arról tanakodott néhány barátjával, hogyan lehetne Budapest középületeit, műkincseit, hídjait megmenteni a rombolástól, az egész fővárost a visszavonuló német seregek garázdálkodásaitól.

A döntő kezdeményezés a Kommunista Párttól indult el, ami sok egyéb szempont mellett azért is érthető, mert a párt – mint ismételten említettük – már korábban megkezdte fegyveres harcát a nyilasok és a németek ellen. Most már arról volt szó, hogy a harcot az egész nemzetre kiszélesítve, *általános antifasiszta felkeléssé* fejlesszék.

A párt 1944. október 28-án nyílt levéllel fordult a magyar

néphez. Megállapították benne, hogy Horthy rádiószózata bátor és becsületes lépés volt, ez azonban nem mentesíti Horthyékat a felelősség alól. Szálasi bábkormányát végeredményben nem annyira a német szuronyok ereje, mint a Horthy-féle „szegedi politika" emelte hatalomra.

Az adott történelmi helyzetben, amikor a háború folytatása már kilátástalan s egyenlő az öngyilkossággal, a magyar népnek nem szabad tétlenül várakoznia, hogy a Vörös Hadsereg felszabadítsa, hanem általános nemzeti ellenállással vállalnia kell a harcot a Vörös Hadsereg támogatására, országunk és népünk érdekében. A Kommunista Párt vezetősége fegyverbe szólítja a magyar nép legjobb fiait!

A munkásosztály legyen a nemzeti ellenállás harci frontjának gerince. Nélkülözhetetlen a *parasztság* óriási tömegeinek részvétele. De az értelmiség és az egyházak is megtalálják helyüket az általános nemzeti ellenállásban.

A Magyar Front küldöttei, Kovács Imre és Makkay Miklós elmentek Zsilinszkyért, hogy legyen vezetője az ellenállás pártok feletti szervezetének.

POLITIKA ÉS DIPLOMÁCIA A MOZGALOM ÉLÉN

Az ellenállási mozgalom hadbírósági perének tárgyalásán azok a vádlottak, akiket Bajcsy-Zsilinszky meghívásának okairól kérdeztek, természetesen nem a kommunisták indítékairól vallottak, hiszen azokat nem ismerték. A maguk tiszti vagy polgári beállítottsága szerint magyarázták, hogy Zsilinszky 1944 őszén szélsőbaltól szélsőjobbig a legalkalmasabb személynek látszott a politikai erők összefogására. Nem tévedés – valóban szélsőjobbig, mert október 15-e után már a nyilas tábornak is voltak „ellenállói", akik elvesztették hitüket Hitlerben, és ezekben a viharos hetekben inkább szégyenkeztek pojácavezéreik miatt, semmint

hajlandók lettek volna a halálba vagy akár száműzetésbe kísérni őket. Zsilinszky számításaiban is szerepelhettek ezek a személyek, csoportok. Emellett szól, hogy amint átvette a Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottságának vezetését, néhány barátját kérte, beszéljenek Hubay Kálmánnal, Szálasi tekintélyes alvezérével, mert azt hiszi, ha üzen érte, Hubay elhagyja Szálasit, sőt beáll a németellenes frontba. Számításában azonban tévedett. Hubay végül akasztófán végezte. Szélsőjobbon is sokan elvesztették hitüket a német győzelemben, szerették volna menteni, ami menthető, s például Piukovich József, aki néhány hónappal azelőtt még azon kesergett a parlamentben, hogy már nincs hová kitelepíteni a zsidókat, a legelsők között mondott le képviselői mandátumáról. A kormánypártban sokan úgy látták, hogy ha még egyáltalán lehetséges valamiféle kibontakozás a válságból, annak kulcsai alighanem Zsilinszky kezében vannak. A kormányzó régi környezetéből azok az emberek, akiknek nemhogy a kommunisták, de még Tildy is megbízhatatlannak látszott, Zsilinszkyben remélték megtalálni a vezetőt, aki bizonyos áldozatok árán megmentheti *a régi rendet*. Sőt még Horthyt is visszahozhatná az államfő székébe. A hadsereg németellenes tábornokai – legtöbbje nyugdíjas állományban, de még ereje teljében – Zsilinszky Endrében a katonapolitikust tisztelték. Nemcsak a kormányt, hanem a hadsereg vezetését is rábízták volna.

Zsilinszky a maga szerény módján baráti beszélgetésekben eleárulta, tudatában van a széles körű bizalomnak és a személyéhez fűzött várakozásoknak. Hivatkozott rá, hogy ama kevesek közé tartozik, akik iránt a Hitler-ellenes nagy koalícióban fegyveresen harcoló szövetségesek és a semleges államok táborában érdeklődés mutatkozik, *tárgyalóképesnek és kormányképesnek ítélik meg* egy magyarországi fordulat esetére. Amikor időnként hangoztatta, hogy nagy a felelőssége, reá nagy feladatok várnak, s hogy az országnak szüksége van a személyére, a munkájára, nem beszélt ok és alap nélkül. Egész 1944-es magatartása arról tanúskodik, hogy lelkiismeretesen készült történelmi szerepe betöltésére.

Hamza D. Ákos filmrendező lakásán történt meg a találkozás, amelyen Kállai Gyula a Kommunista Párt nevében tárgyalt Zsilinszkyvel. Tájékoztatta a párt fegyveres csoportjainak, a partizánalakulatoknak elszórt, de már érezhető tevékenységéről, s arról, hogy a Magyar Front elfogadta a kommunisták javaslatát: *a legszélesebb körben meg kell szervezni a fegyveres felkelést, a szabadságharcot a németek ellen.* Kállai kérte Zsilinszkyt, hogy a politikai harcokban már kipróbált és bevált *népfrontos szellemben* vezesse az ellenállási nemzeti összefogást, használja fel a nagy cél érdekében személyes kapcsolatait, a honvédség körében, a tábornokok és a tisztikar előtt s a pártokban élvezett tekintélyét.

Zsilinszky habozás és fenntartás nélkül vállalta a feladatot. Közölte, hogy a katonai vezetésre Kiss János altábornagyot, ezt a lángoló hazafiságú, kiváló katonát tartaná alkalmasnak. Megállapodtak, hogy érte küldenek Kőszegre, ahol – 61 éves korában – nyugállományban élt.

A társaság együtt ebédelt. Nyugtalan, feszült légkörben, mégis tele reménnyel és bizakodással beszélték meg a helyzetet és a feladatokat. A háború kimenetele, közeli befejeződése senki előtt sem volt kétséges, és Zsilinszky itt kötötte Ortutay lelkére, hogy a rádió a szabadság első órájában ezzel a mondattal köszöntse hallgatóit: „A Magyar Rádió végre szabad!" – ily módon jelezze a magyar életben beköszöntött új korszakot.

Kállai a Kommunista Párt illegális tapasztalataira hivatkozva a legszigorúbb konspirációs biztonsági elvek követését tanácsolta Zsilinszkynek. Mondhatta volna azt is, hogy azon a módon, ahogyan Zsilinszky és a polgári politikusok többsége a földalatti munkában él, mozog és cselekszik, nehéz megőrizni a titkokat, már pedig most főbenjáró vállalkozásba fogtak. Nem mondta, mert kímélnie kellett partnere érzékenységét.

Zsilinszky Endre ezután valóban nála szokatlan óvatossággal mozgott Budapesten, folytatta tanácskozásait, közben sűrűn változtatta lakását. Lévai Jenő adatai és Zsilinszkyné hadbírósági vallomása között ellentmondások vannak, így ma már lehetetlen pontosan megállapítani, hol és mennyi időt töltött. Úgy gon-

dolom, ennek nincs is különösebb jelentősége. Három hét alatt lakott Makkay Miklósnál, megbújt egy kis irodaszobában Makkay vállalatának Nádor utcai székházában, vendége volt Weismahr Bélának, dr. Szűcs Sándornak, Cseke Dénesnek és két napra Kiss János Kékgolyó utcai lakásán búvt meg. Bíró Zsigmond Elemér névre szóló iratai voltak. Minthogy utolsó tartózkodási helye körül gyanús mozgást tapasztalt, átment dr. Szabó Zoltán egyetemi tanár özvegyének füvészkerti lakásába. November 22-én éjszaka ott törtek rá a Nemzeti Számonkérő Szék Radó-csoportjának pribékjei, onnan hurcolták el.

Sűrűn érintkezett Tildy Zoltánnal, Szakasits Árpáddal, más ellenzéki politikusokkal, főleg Pfeiffer Zoltán közvetítésével. Leveleit leginkább erdélyi barátjának, Anghy Istvánnak a leánya kézbesítette a címzetteknek. Anghy Edit Rácz János vezérkari tiszt felesége volt, Zsuzsa nevű elsőszülöttjét pólyában hurcolta Budapest-szerte. Senki se gondolhatta, hogy a pólya Zsilinszky Endre levelezését rejtegeti.

Minthogy Zsilinszky már az ellenállási mozgalom elismert vezetője volt, Pfeiffer útján eljuttatták hozzá a mozgalom első röpiratfogalmazványait. Ezeket elutasította, és maga dolgozta ki a nemzethez intézendő kiáltványt.

Pfeiffer vitte el hozzá Nagy Jenő nyugalmazott vezérkari ezredest, mint aki már foglalkozik valami tiszti ellenállási csoport szervezésével. Zsilinszky megmondta az ezredesnek, hogy Kiss János altábornagyot kívánja megbízni a katonai vezetéssel, ezt Nagy Jenő tudomásul vette.

Makkay Miklós ment autójával Kőszegre, hozta Budapestre az altábornagyot. Zsilinszky közben dr. Csorba János makói képviselőt kérte fel a mozgalom helyettes politikai vezetőjének.

Kiss altábornagy Budapestre érkezve tanácskozott Zsilinszkyvel. Nem titkolta, hogy látja a vállalkozással járó kockázatokat, de elfogadta a parancsnoki megbízást. Mindössze annyi kikötése volt, hogy politikai kérdésekben aláveti magát Zsilinszkynek – régi barátok és szinte minden gondolatukat kölcsönösen ismerték –, katonai kérdésekben azonban senkitől sem fogad el beleszó-

lást. Ilyen értelemben állapodtak meg, s ezt mind a kommunisták, mind a Magyar Front többi vezetője tudomásul vette.

Kiss János Nagy Jenőt vette maga mellé vezérkari főnöknek, dr. Tartsay Vilmos ny. vezérkari századosra bízta a szervezést.

Zsilinszky közben elkészítette a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottsága kiáltványát a magyar néphez és felhívását Budapest lakosságához.

A kiáltvány elmondta, hogy az ország német megszállása után a kormányzót életveszélyes fenyegetésekkel új kormány kinevezésére és a háború folytatására kényszerítették. A náciellenes törvényhozók bebörtönzésével, mások megfélemlítésével a parlament törvényhozó testületből a bábkormány szolgai uszálya lett. A független sajtót elhallgattatták, a nemzet sötétben botorkált sírja felé. A munkásság, parasztság és értelmiség pártjai földalatti munkára kényszerültek, és megkezdték a németek ellen a felszabadító harcot. Megállapodtak az alkotmányos államfővel, a kormányzóval és a honvédvezérkar főnökével, hogy a szövetséges hatalmaktól fegyverszünetet kérünk, és az országot visszavezetjük a demokratikus népek szabad közösségébe.

A kormányzó október 15-i rádiószózata ennek alapján született meg. Horthy bejelentette a fegyverszünetet, s hadparancsban utasította katonáit az ellenségeskedések beszüntetésére és a feltétlen engedelmességre.

A németek azonban a nyilasok gyalázatos álarcában megfosztották cselekvési szabadságától a kormányzót, újabb rémuralmat teremtettek, majd egy közveszélyes őrültet, akinek megnyilatkozásain éveken keresztül derült az ország, „nemzetvezető" elnevezéssel „államfővé" választottak.

Az előzmények ilyen ismertetése után a kiáltvány megállapította, hogy Szálasi uralma alkotmány- és törvényellenes. Deklarálta, hogy a fegyverszüneti tárgyalások előkészítésével a jogfolytonosságot a Felszabadító Bizottság képviseli. A bizottság szervezi a nemzeti felkelést és átvette az ország legális képviseletét.

A tisztviselők Szálasira tett esküje érvénytelen.

A munkások készüljenek fel általános sztrájkra. Jelentkezze-

nek a milícia toborzóhelyein, fogjanak fegyvert, és akadályozzák meg a gyárak, a közüzemek és hidak felrobbantását, a főváros elpusztítását.

A parasztok szervezzenek szabadcsapatokat, és verjék ki a németeket a falvakból. Terményeiket rejtsék el előlük.

A polgárok ne hagyják el a fővárost, ne legyenek német rabszolgák.

A diákok álljanak be a partizáncsapatokba, és harcoljanak a németek ellen.

A vasutasok állítsák le a vonatokat, szabotáljanak.

A katonák szüntessék be az ellenállást az oroszokkal szemben, a németek ellen harcoljanak. A kormányzóra esküdtek fel, ő a törvényes hadúr. Ne engedjék magukat Németországba hurcolni, hogy Berlin alatt idegen érdekekért pusztuljanak el. Jelentkezzenek a Felszabadító Bizottság hadseregének parancsnokságainál. A rendőrök csatlakozzanak a Felszabadító Bizottsághoz. A tartalékosok, újoncok ne vonuljanak be.

Mindenki várja és kövesse a Felszabadító Bizottság utasításait.

Minél közelebb került a front Budapesthez – már behallatszott az ágyúk dörgése –, a nyilas kormány annál vadabb rémhírekkel próbálta rávenni a lakosságot a városok és falvak elhagyására, polgári és gazdasági kiürítésére. Szálasi, akit Zsilinszky kiáltványa nem ok nélkül nevezett közveszélyes őrültnek, hiszen a harmincas években csak Gömbös Gyula barátsága mentette meg az elmegyógyintézettől, mielőtt a „nyugati gyepüre" vándorolt, gyalogmenetben akarta elindítani Budapest egymillió lakosát, hogy „valahol Stájerországban" Új-Budapestet alapítsanak... Elrendelték a gyárak, üzemek leszerelését. Németek és nyilasok egymással versengve végezték a szervezett vagy rapszodikus fosztogatást, a nemzeti javak elszállítását. Majdnem mindenütt ellenállásba ütköztek, mégis kiszámíthatatlan milliárdok mentek tönkre és kerültek Nyugatra. Rémhírekkel próbálták megtörni a nép ellenállását, növelni a félelmet. Közben a németek garázdálkodása megdöbbentő arányokat öltött. Annyira, hogy a nyilas belügyminisztérium ma is kezünkben levő átiratban kér-

te a külügyminisztert: járjon közbe a német kormánynál, hogy vessenek véget katonáik rablásainak, erőszakoskodásának. A németek feltörik a lakásokat, üzleteket, s ami elmozdítható, bútor, szőnyeg, ruha, ital, élelem és egyéb, magukkal viszik, panaszkodott a belügyminiszter. A vágóhidakról elviszik a vágóállatokat és a húskészleteket, az uradalmakból az állatállományt, a gabonát, a gazdasági felszerelést. Az országutakon autókat, lovakat, szekereket rabolnak, ledobálva róluk tulajdonosaikat. A csőcselékkel szövetkezve fosztogatnak, a lakott otthonokból is elrabolják a ruhaneműt, az élelmiszert, a parasztoktól a terményeket és az állatokat.

Zsilinszky feladata volt összefogni az ellenállási mozgalomban tömörült politikai és társadalmi erőket, szervezeteket. A per iratai között fekszik erről egy felállítás: megható, naiv módon piros-fehér-zölddel aláhúzva a táblázat címe: „Ellenállási Mozgalom".

Vezető: Bajcsy-Zsilinszky Endre.

Vezetőhelyettes: Csorba János.

Polgári Vonal: Magyar Front: Független Kisgazdapárt, Csorba János. Szociáldemokrata Párt? Kommunista Párt, Kállai Gyula. Radikális Parasztpárt, Kovács Imre. Nemzeti Demokrata Néppárt? Legitimista Párt? Református szervezetek. (Ahol a megbízott személye bizonytalan, a felállításba kérdőjel került. Érdekes, hogy a Kisgazdapártot nem Tildy, hanem Csorba képviselte. Pedig a nyilasok Tildy vezető szerepét annyira nyilvánvalónak gondolták, hogy a vádiratban és az ítéletben is szerepelt „a szökésben levő Tildy Zoltán".)

Harcos Szervezetek: Függetlenségi Mozgalom, Gyalakuti. Szakszervezetek, Szakasits Árpád. Szovjetbarátok Társasága, Fekete Géza. Diákszervezetek? Magyar Hazafiak Szabadságharcos Szövetsége, Dudás? Parasztszövetség, Pfeiffer Zoltán. (Nehéz megérteni, hogyan jutott Pfeiffer Zoltán budapesti ügyvéd a Parasztszövetség képviseletéhez . . . Dobi István amolyan féligfogoly helyzetben katonai szolgálatot teljesített, de ha keresnek, távollétében is találhattak volna valakit, még Budapesten is, aki közelebb állt a Parasztszövetséghez, mint Pfeiffer.)

Katonai Vonal: Parancsnok: vitéz Kiss János. Parancsnokhelyettes és vezérkari főnök: Nagy Jenő. Összekötő és személyi nyilvántartó: Tartsay Vilmos. Vezérkari csoport: Németh, Balássy, Beleznay, Tóth. Hadmérnöki csoport: Almásy, Radványi, Kővágó Imre. (Kővágó József nemcsak itt, hanem az egyik kihallgatási jegyzőkönyvben is Imre keresztnévvel szerepel.)

A Kommunista Párt katonai csoportjából Pálffy György és Sólyom László vette fel a kapcsolatot a mozgalom katonai vezetőivel.

Bajcsy-Zsilinszky kidolgozott két emlékiratot. Ezeket a fronton keresztül dr. Szentgyörgyi Albert egyetemi tanárnak, Pénzes Géza akadémiai tanárnak és Radványi Imre hadmérnök őrnagynak kellett volna eljuttatnia Malinovszkij marsallhoz, a 2. Ukrán Front parancsnokához, illetve Molotov külügyi népbiztoshoz, Moszkvába. A Malinovszkij tábornagyhoz intézett levél a következőképpen hangzott:

„*Marsall Úr!*

A magyar nemzet demokratikus többségét, pártjait és szervezeteit képviselő Magyar Front és a német leigázók ellen szervezett nemzeti felkelés felszabadító bizottsága megbízásából dr. Szentgyörgyi Albert egy. tanár vezetése alatt küldöttséget menesztek Moszkvába, amelynek tagjai Pénzes Géza akadémiai r. k. tanár és Radványi Imre hadmérnök őrnagy, a Szovjetunióval a politikai és katonai összeköttetés és együttműködés előkészítésére.

Nagyon kérem Nagyméltóságodat, hogy szándékainkról a küldöttség irataiból tájékozódni és sürgős útját hathatósan elősegíteni, egyben a küldöttség útján a Felszabadító Bizottság és a II. ukrán hadsereg között a közvetlen kapcsolatot is megteremteni méltóztassék. Fogadja Nagyméltóságod legőszintébb tiszteletem megnyilvánulását.

Budapest, 1944. november 18.

Bajcsy-Zsilinszky Endre
a Magyar Nemzeti Felkelés
Felszabadító Bizottságának elnöke."

A Molotovnak szánt emlékirat ismertette a magyar ellenállás kialakulását, az október 15-i és utána bekövetkezett eseményeket, majd így folytatta:

„A Magyar Front a kormányzó személyének kikapcsolásával új elhatározás elé került. Mint a nemzet nagy demokratikus többségének képviselője, ezekben a válságos időkben a másik alkotmányos tényezőnek cselekvésből való kiesése folytán a Magyar Front maga vette kezébe a kormányzói kiáltvány realizálását, s ennek érdekében a német megszállók ellen való nemzeti felkelés megszervezését és vezetését. Megszervezte mindenekelőtt a Magyar Front pártjainak és a legértékesebb pártfölötti felkelő szervezeteknek kiküldötteiből a Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottságát. Van szerencsém a Magyar Front és a Felszabadító Bizottság ama tiszteletteljes kívánságát tolmácsolni, hogy mielőbb szoros kapcsolat és együttműködés létesülhessen a Szovjetunióval és a szovjetorosz hadsereggel, és így a magyar felkelő erők minél eredményesebben vehessék ki részüket szegény, megpróbált hazánk felszabadításából."

Megnevezi és Molotov jóakaratába ajánlja a küldötteket, majd leírja a küldöttség tárgyalási feladatait és a magyar kéréseket:

„1. Azok a magyar csapatok, amelyek megnyitják a frontot a szovjetorosz csapatok előtt és csatlakoznak a szovjetorosz hadsereghez, ne tekintessenek hadifogolyként, hanem külön seregtestekbe szervezve, magyar vezetés alatt vehessenek részt a szovjetorosz hadsereg hadműveleti kereteiben a német birodalom ellen való harcokban.

2. Az 1941 óta szovjetorosz fogságba került magyar katonák és volt munkaszolgálatosok a felállítandó magyar felkelő hadseregbe szerveztessenek, és így magyar vezetés alatt vehessenek részt hazájuk felszabadításában, valamint a német birodalom ellen való további harcokban.

3. Az így létesítendő magyar felszabadító hadsereg, melynek legfontosabb kiegészítő részét a még fel nem szabadított területeken, főleg Budapesten felállítás alatt álló munkáscsapatok alkotnák, és általában a partizánharcokra önként vállalkozó magyar

lakosság láttassék el sürgősen, szükség szerint, megfelelő modern felszereléssel és fegyverzettel.

4. A felszabadítandó Magyarországon maradjon meg a magyar polgári közigazgatás, beleértve a rendfenntartás szerveit is.

5. Építtessék ki a gyakorlati összhang és együttműködés a magyar nemzeti felkelésnek a felszabadított és még fel nem szabadított területen küzdő erői, valamint a szovjetorosz hadsereg között."

A Molotovhoz intézett memorandumból politikai értelemben figyelmet érdemel, hogy Zsilinszky változatlanul ragaszkodik a *jogfolytonosság látszatához* és a Horthyra való ismételt hivatkozással kétségtelenül nyitva akarta tartani Horthy visszatérésének lehetőségét a kormányzói, államfői székbe.

A Szentgyorgyi-delegációnak november 23-án kellett volna elrepülnie Malinovszkij marsall főhadiszállására.

November 22-én Zsilinszkyéket elfogták, a Felszabadító Bizottság működéséhez fűzött remények összeomlottak.

A KATONÁK

Az ellenállási mozgalom három katona vértanújának emlékét éppen olyan tisztelettel őrzi a nemzet, mint Zsilinszkyét. Bátor emberek, jó katonák és hazafiak voltak. A hátramaradt okmányok, periratok tanúsítják, hogy nem a véletlen helyezte őket a katonai vonal élére, mert minden értelemben magasan fölébe emelkedtek a szervezkedés rövid ideje alatt szerephez jutott és munkát vállalt tiszti csoportnak. Az előkerült dokumentumok szerint Mikulics Tibor páncélos százados árulta el Zsilinszkyéket. De ha elolvassuk a vizsgálat során és a perben elhangzott vallomásokat, azt kell mondanunk: a Nemzeti Számonkérő Széknek, Szálasiék elhárító szervezetének könnyű dolga volt. Kállai Gyuláék nem ok nélkül kötötték Zsilinszky lelkére a legmesszebbmenő óvatos-

ságot és a földalatti munkától elválaszthatatlan konspirációs biztonsági intézkedések fontosságát. Ő követni törekedett tanácsaikat, s egyes munkatársainak vérében voltak a konspirációs munka szabályai. Bizonyára továbbította a kommunisták tanácsait Kiss altábornagynak, aki a maga közvetlen körében élt is velük, szélesebb körben azonban amolyan úrikaszinói játék módján kezelték a szervezkedést, a megbeszéléseket, új emberekkel való kapcsolatok kezdeményezését.

Jellemző a felületességre, hogy a szervezetbe bevont tisztek közül egyik azzal tudott védekezni, hogy nyilas pártigazolványának száma alacsonyabb az 1000-nél. A másikról kiderült, hogy állandóan pénzzel támogatta a nyilasokat. De jellemző az is, hogy az I. hadsereg tisztikarát Jolsvay vezérkari ezredesen keresztül akarták megközelíteni, aki utóbb a kiürítésnél és a nyugatra telepítettek elhelyezésénél olyan magas beosztásban dolgozott, amit csak a nyilas kormány teljes bizalmának birtokában kaphatott meg. Tehát az emberismerettel is baj volt a kapcsolatok kiépítésénél.

Kiss János Erdély szülötte volt. Az első világháború egyik legjobban dekorált tisztje, a vaskoronarendet és a tiszti arany vitézségi érmet is megkapta. Századosként, rokkantan szerelt le, 1920-ban tért vissza a hadseregbe. Legmagasabb beosztását 1938-ban érte el, amikor a honvédség gyalogsági szemlélőjének nevezték ki. 1939-ben altábornagyi rangban ment nyugdíjba. Bajcsy-Zsilinszkyt 1919-ben ismerte meg. A két rokongondolkozású ember között mély barátság fejlődött ki, s Zsilinszky mélyen fájlalta, hogy Magyarország egyik legképzettebb tisztje, akinek nagy tekintélye volt a honvédségnél, 56 éves korában nyugdíjba kényszerült, és ezután semmiféle szerepet nem kapott a kormányzótól. Az ellenállási mozgalom katonai vezetését teljes bizalommal adta a kezébe.

Nagy Jenő 1898-ban született. Elvégezte a wienerneustadti katonai akadémiát, és az első világháború után a honvédség szolgálatába lépett. Vezérkari ezredes volt, amikor tiszti társaságban elmondta véleményét a németek háborús kilátásairól, és kifej-

tette, hogy az elkerülhetetlen német vereségnek milyen súlyos következményei várhatók Magyarország sorsának alakulására. Feljelentették, hadbíróság elé állították, kétévi börtönre ítélték. Büntetése kitöltésére haladékot kapott, budapesti kényszertartózkodással, jelentkezési kötelezettséggel. A német megszállás után illegalitásba ment. Bújkálás közben érintkezésbe került a demokratikus polgári pártok néhány vezetőjével. A Szálasi-puccs után megbízhatónak gondolt barátaival tiszti szervezkedésbe fogott, eközben érte Zsilinszky meghívása.

Tartsay Vilmos 1901-ben született, a Ludovika Akadémiát, majd a Hadiakadémiát végezte el, s 1938-ban századosi rangban rábízták a budapesti hadtest anyagi vezérkari osztályának vezetését. 1940-ben csapatszolgálatba ment. Az erdélyi megszállás idején egy huszárezred parancsnoka – nem rangja, hanem magasra értékelt katonai képességei alapján. 1941-ben nyugdíjba ment, utána elvégezte a Közgazdasági Egyetemet. Egy kis gyár igazgatója volt, amikor Nagy Jenő megtalálta vele a kapcsolatot. Azután együtt dolgoztak Kiss János vezérkarában.

A mozgalom ellen a Szálasi-féle Nemzeti Számonkérő Szék katonai alosztálya vezette a nyomozást. Radó Endre csendőrszázados november 22-én fogta el Zsilinszkyt és a mozgalom többi résztvevőjét, de csak december 2-án tett jelentést a honvédvezérkar főnöke bíróságának, hogy Bajcsy-Zsilinszky Endrét, Kiss Jánost, Nagy Jenőt, Almásy Pált, Balássy Lászlót, Schreiber Róbertet, Kővágó Józsefet, Révay Kálmánt, Tartsay Vilmost, Makkay Miklóst, Boldizsár Iványt, Bajcsy-Zsilinszky Endrénét és Tartsay Vilmosnét őrizetbe vette, őket a kihallgatási jegyzőkönyvekkel és bűnjelekkel a bíróságnak átadja. A közbenső idő a fővádlottak kínvallatásával telt el.

A jelentés szerint: „A mozgalom meglehetősen kezdeti állapotban volt, és a szélesebb alapokra való kiterjesztéséhez a felgöngyölítés napján akartak hozzáfogni."

Zsilinszkyt és feleségét éjszaka rohanták meg búvóhelyén. A többi letartóztatás Tartsay Vilmos lakásán történt, ahol Tartsayék elfogatása után a Számonkérő Szék pribékjei lesben álltak, s

mindenkit elfogtak, aki becsöngetett. Ezek közül Messik Hadnagy és Széchenyi zászlós védekezett. Tűzharcban négy csendőrt lelőttek, őket is megölték a csendőrök.

Zsilinszkyt előbb a Számonkérő Szék Naphegyi téri villájába vitték, Orendy Norbert csendőr alezredes vallatta és kínozta. Gúzsba kötötték, verték, az egyik pribék, Radó százados későbbi vallomása szerint jobb bokájánál fogva, fejjel lefelé a mennyezetre akasztották, úgy vallatták. . . Borzalmasan meggyötört állapotban volt, amikor átadták a Margit körúti katonai fogháznak.

Szilágyi István egy szemtanút idéz, aki a Margit körúton látta a három vezető katonát:

„Kiss János földbarna, darabos arcát szögletessé torzították az ütések. Jóságosan, elnézően mosolygó szeméből csak az egyiket láttam, a másik bedagadt. Mint a gyermekkor legszörnyűbb álmai, úgy derengenek fel bennem ezek a képek. Az altábornagy falhoz támaszkodva, sántikálva botorkált ki a szobából. Talpát tönkretette a nyilas nyomozók gumibotja. Nagy Jenő szelíd, apró madárkeze püffedtre dagadt az ütésektől. Szája nem az arca közepén van: egyik oldal felé véres csíkban hosszabbodik meg. A törékeny, kistermetű férfi égő szemmel, keményen, töretlenül néz szembe pribékjeivel. Tartsay Vilmost az utcán nem ismerném meg. A Barabás Miklós ecsetjére méltó, nemes szívű, elefántcsont homlokú férfi húsz esztendőt öregedett. Haja csapzott, álla borostás, tekintete kutatva jár a szoba egyik sarkából a másikba, szeme bogara furcsán csillog: állandóan könnyezik. Ezt ismerem: a pribékek magas feszültségű villanyáramot kapcsolnak be egy-egy pillanatra az ember szemébe. Tartsay cigarettára akar gyújtani, de meggyötört, megdagadt kezéből kihullik a gyufa. . .”

A periratokból kiemeljük Almásy Pál hadiműszaki törzskari alezredes kihallgatási jegyzőkönyvét, amelyet december 3-án vettek fel a Margit körúti fogházban. Ebből bontakozik ki legvilágosabban a tisztek többségének meggondolatlansága, felelőtlensége a szervezkedésben.

Almásy elmondta, hogy 1944 november elején a Váci utcában találkozott Kővágó József századossal, aki estére meghívta Tas-

nádi Szüts Erzsébet IV., Haris köz 2. sz. alatti lakására. Elment. A háziasszonyon kívül ott találta Nagy Jenő vezérkari ezredest, Radványi Imre őrnagyot, Kővágó József századost, Szemes István őrnagyot és 2–3 ismeretlen polgári személyt, akik nem mutatkoztak be. Nagy Jenő kezdte a beszélgetést, tájékoztatta a többieket, hogy a baloldali és demokratikus pártok „Nemzeti Felkelésben" egyesültek, és egy bizottságot alakítottak. A bizottság katonai kapcsolatokat keres.

Ötnegyedórás megbeszélés után másnap este 8 órára újabb találkozót beszéltek meg, Nagy Jenő ekkor közölte a tisztekkel Kiss János altábornagy bekapcsolódását.

Almásy ezután – így mondja el a jegyzőkönyvben – három napig Hajmáskéren volt. Utána a Belvárosban sétálva találkozott Nagy Jenővel és Radványival, még két ismeretlen polgári személy is volt velük. A Belvárosi Kávéházba mentek. Ott hallotta, hogy politikai memorandum van készülőben, amit kijuttatnak az oroszokhoz.

Másnap – mondja – Kővágóval, Szemessel Kiss altábornagyhoz mentek, közölték vele, hogy Tartsayval és Nagy Jenővel nem kívánnak együttműködni, mert az illetők „zsidó származással bírnak". Kiss a kifogásukat elutasította.

A következő napon telefonüzenetre a Hársfa utcába ment. Ott arról volt szó, hogy bizonyos létszámú munkástömeget kell a mozgalomnak megnyerni.

Másnap Kiss János lakásán voltak. Az altábornagy és Nagy Jenő felszólították, utazzék az I. hadsereghez, lépjen kapcsolatba Jolsvay vezérkari ezredessel, közvetítse az üzenetet, hogy a sereggel nyissák meg a frontot, álljanak át az oroszokhoz. Közben újabb ismeretlen polgári személy jött, nem mutatkozott be, de jelen volt a beszélgetésnél. Almásy nem vállalta el a Jolsvayhoz szóló megbízást, két és fél napra újra Hajmáskérre ment.

Negyednap a lakásán ismeretlen férfihang telefonon utasította, azonnal menjen az Ostende Kávéházba. Itt Kővágó várta. Átmentek a Múzeum Kávéházba, ahol Kiss-sel és Nagy Jenővel találkoztak. Ezek kifogásolták, hogy erős passzivitást tapasztal-

nak. A munkát gyorsítani kell és fel kell készülni „a közlekedési tárgyak védelmére".

Beszélt Tóth Istvánnal és Balássyval, megmondták, hogy származási okok miatt ők is ellenzik az együttműködést Nagy Jenővel és Tartsayval.

Telefonon a Légügyi Hivatalba hívták, ott tanácskoztak néhányan, majd Tartsay lakásán, majd a Lánchíd eszpresszóban. Cédulákon üzengettek egymásnak.

Egyik kávéházból a másikba mennek, 3–4–5 tiszt úr összeül, tanácskozik, vitatkozik – *összeesküszik 1944-ben.* Hátborzongató felelőtlensége néhány embernek, akik bizonyára tele voltak jószándékkal, néhányában megvolt az önfeláldozás elhatározása is, mások pedig mindent kockára tettek meggondolatlan cselekedeteikkel, járás-kelésükkel. S néhányan megjelennek Kiss Jánosnál – a zsidótörvény alkalmazását kívánják a felszabadítási mozgalomban, amelynek célja a szabad, független, demokratikus és minden emberi, polgári jogot tiszteletben tartó Magyarország...

Nagy Jenő vallomásából:

Tudott róla, hogy Németh Pál, Tóth, Almásy és még néhány vezérkari és hadmérnökkari tiszt október 15-e előtt ifjabb Horthy Miklós mellett is tevékenykedett a kiugráson, gondolta, hogy ezek a felszabadítási mozgalomban is hajlandók lesznek részt venni.

A Kommunista Párttal november 8-án vették fel az érintkezést. A Rákóczi út közelében egy kisebb utcában, magánlakásban találkozott Bajcsy-Zsilinszky, Kiss János, Radványi, Nagy Jenő s a Kommunista Párt „Kirgiz" néven ismert megbízottja. Mintegy hatezer munkással rendelkező szervezetet ajánlottak fel a mozgalomhoz. Embereik részben képzettek, azonban meglehetősen gyenge fegyverzettel és felszereléssel. Tisztázták a különböző csoportok között fennálló világnézeti különbségeket. „Kirgiz" magasabb szintre katonai vezetőket kért, azzal a kikötéssel, hogy e vezetők a Kommunista Párt politikai munkájába nem igényelhetnek betekintést.

November 10-én Sólyom és Pálffy ny. vezérkari századosok

vették fel velük a kapcsolatot, hogy a kommunista katonai csoportok helyzetéről tájékoztassák a mozgalom katonai vezetőségét. De két nappal később ez a kapcsolat megszakadt, mert a kommunisták nyugtalanok voltak a tisztek vigyázatlansága miatt, az egész szervezkedés leleplezésétől tartottak.

November 6-án dr. Fekete felhívta Nagy Jenőt telefonon, délután 5 órakor legyen a Pannónia Kávéházban. Amikor odaért, Fekete egy ismeretlen úrral beszélgetett, majd átsétáltak az Andrássy útra, Stolte István lakására. Ott az ismeretlen Topa partizánőrnagynak mondta magát, előadta, hogy 4000 partizán és 400 páncélököl áll rendelkezésére, Szolnoktól állandóan a németek mögött mozog, hadianyagot gyűjtött, és parancsa van, hogy éjszakai akciót hajtson végre. Sürgette, hogy Nagyék csoportja is kezdeményezzen akciókat. Végül azt állította, hogy kapcsolata van Malinovszkij szovjet hadseregparancsnokkal.

Nagy – mondja a jegyzőkönyvben – mindezt gyanúsnak találta. Még aznap jelentést tett Bajcsynak és Kissnek.

November 11-én megtudta, hogy a Kommunista Párttal tisztázták: Topa tíz éve nem tagja a pártnak, *rendőrspicli volt*, megbízhatatlan, és senkitől sincs megbízása. Az állítólagos partizánvezér ennek ellenére ott volt egy újabb megbeszélésen, melyet ugyancsak telefonon hívtak össze, a Vármegyeház utca 2. sz. alá. Megjelent Dessewffy gróf Radványival és Mikó századossal. Ott volt dr. Fekete, és Topa megint akciózást követelt . . .

Kiss János december 1-i kihallgatásáról mindössze rövid, nem egész egyoldalas jegyzőkönyv készült, ami az altábornagy megbízásának – előttünk már ismert – körülményeit tartalmazza.

Tartsay beismerte, hogy részt vett a „Nemzeti Felkelés Politikai Mozgalom" katonai szervezetében. Érintkezésben állt Nagy, Almásy, Radványi, Kővágó, Révay, Tóth, Schreiber, Makkay, Boro Kapus János, Okolicsányi Pál, Gábor, Gémes, Molnár, Kovács, Kázmér, Lőrincz nevű egyénekkel. A kommunistáktól egy kínaias arcú, szemüveges, 35–40 éves, barna hajú egyén kereste fel.

December 4-én Borsos hadbíró őrnagy szabadlábra helyezte

Bajcsy-Zsilinszky Endrénét, Tartsay Vilmosnét, Boldizsár Iványt, és dr. Sümeghy Zoltánt, Garay Lászlót, Szalai Sándort, dr. Lonecz Gyulát és Schwartz Gyulát, az utóbbiak a vizsgálat során kerültek a Margit körútra.

Boldizsár Iván, aki az ellenállás szolgálatában jelentős és veszélyes illegális sajtómunkát végzett, el tudta hitetni a vizsgálat vezetőivel, hogy az ellenállási mozgalomról csak a Margit körúton hallott, s hogy véletlenül került Tartsay lakására, ahol egy régi ismerőséről remélt hírt kapni. Így szabadult.

Mások úgy kerültek szabadlábra, hogy azt vallották: hallották, Tartsayék lakásán lekvárt lehet vásárolni, azért mentek oda.

Bajcsy-Zsilinszkynét és Tartsaynét nem kívánták felelősségre vonni férjeik cselekedeteiért.

Vitéz Syposs János vezérőrnagy 1944. december 5-én közölte a bírósággal, hogy „A nemzet totális mozgósításával és harcba állításával megbízott m. kir. tárca nélküli miniszter mellé beosztott tábornok mint illetékes parancsnok, H. III. 2089/44-VII. 22/a rendelkezésével Bajcsy-Zsilinszky Endre, Kiss János, Tartsay Vilmos, Révai Kálmán és Makkay Miklós ellen hűtlenségért rögtönbíráskodást rendelt el.” A vezérőrnagy a vád képviseletére dr. Simon Gyula hadbíró századost, tárgyalásvezetőül dr. Dominich Vilmos hadbíró őrnagyot jelölte ki.

A 22/b. jelzésű következő irat Nagy Jenőre, Almásyra, Balássyra, Schreiberre, Tóthra és Kővágóra is kiterjesztette a rögtönbíráskodást.

A totális mozgósítással megbízott miniszter Kovarcz Emil volt, a Somogyi–Bacsó-gyilkosság egykori tettese.

A mellé beosztott tábornok: Feketehalmy-Czeydner, az újvidéki–zsablyai hóhér.

A Számonkérő Szék hóhérai majdnem két hétig kínozták az ellenállási mozgalom vezetőit, azonban megbánásra nem tudták rávenni őket, lélekben megtörni egyiket sem tudták. Míg azok, akiket kisebb felelősség terhelt, emberileg érthető módon menteni próbálták magukat, Zsilinszky, Kiss János, Nagy Jenő és Tartsay Vilmos csak a haza érdekére hivatkozott, amit meggyőződéssel szolgáltak.

Zsilinszky Endre december 6-án írta meg védőügyvédje meghatalmazását. A per iratai között fekszik szép szálkás betűivel írott nyilatkozata:

„Meghatalmazom dr. Kelemen Kornél ügyvéd urat, hogy a vezérkari főnök bíróságánál ellenem folyamatban levő büntetőügyben védelmemet lássa el, és általában bíróságok és hatóságok előtt mint meghatalmazott ügyvéd az ügyvédi rendtartás értelmében képviseljen.

Budapest, 1944. dec. 6-án

Bajcsy-Zsilinszky Endre s. k.”

Kelemen nagy tekintélyű ügyvéd, több cikluson át országgyűlési képviselő, egykor Darányi Kálmán bizalmas barátja. Most Hóman Bálinttal, a harmadik baráttal, a régi emlékek romjain próbálnak egyezkedni: nehéz, mert Hóman egész lélekkel a németek szolgálatába állt, Kelemen éppúgy félti Magyarországot Hitlertől és a német szövetségtől, mint Zsilinszky, s ez teszi szorossá, bizalomteljessé a konzervatív és a radikális politikus és hazafi barátságát.

Az ügyészség elkészítette vádiratát, amelyben hűtlenség bűntettével vádolja Bajcsy-Zsilinszky Endrét: „A feloszlatott balpártokat új név alatt egyesítette, Nemzeti Felszabadító Mozgalom név alatt, *állítólagos* – így mondja a vádirat – német uralom alól akarta felszabadítani Magyarországot. Megszervezte a kato-

nai vonalat, küldött Kiss János altábornagyért. További célja a Hungarista Állam eltörlése volt."

A katonák ellen ugyancsak hűtlenség a vád. Elsőrendű vádlott vitéz Kiss János ny. altábornagy, II. dr. Tartsay Vilmos ny. vezérkari százados, III. Révay Kálmán tart. huszár százados, IV. Nagy Jenő ny. vezérkari ezredes, V. Almásy Pál alezredes, VI. Balássy László rep. őrnagy, VII. Tóth István vezérkari százados, VIII. Kővágó József műszaki százados, IX. csikszenti Schreiber Vilmos e. ü. őrnagy. A rangsorolásból is látszik, mennyire hevenyészetten készült a vádirat.

„Arra szövetkeztek, hogy közvetlenül a hadműveleti területek mögött fekvő Budapesten a szöv. német haderő hadászati mozdulatainak és a magyar kormány intézkedéseinek fegyveresen ellenálljanak, a német haderőt esetleges visszavonulás alkalmával a szükségessé váló robbantásokban megakadályozzák, és az orosz hadsereggel való egyesülés után együtt harcoljanak a németek ellen."

A vádiratról és Zsilinszky kéréséről, hogy védelmét vállalja, dr. Vargha Gábor hadbíró főhadnagy értesítette Kelemen Kornélt. Amint a külvilág féltő aggodalommal figyelte a letartóztatottak sorsának alakulását, a fegyház zárt világában is találtak részvétet érző embereket. Ilyen lehetett Vargha Gábor hadbíró. December 5-én lehetőséget teremtett, hogy hivatali szobájában találkozzék a vádlott és a védő. Lévai Jenő Kelemen visszaemlékezései alapján számolt be a találkozóról Zsilinszky Endréről írott munkájában. Kelemen velem is többször beszélt a tragikus eseményekről későbbi találkozásaink idején.

A két barát a hadbírónál összeölelkezett. Zsilinszky összetörten és mégis bátran, férfiasan szembenézve sorsával, Kelemen mély részvéttel, hiszen kintről jött, a politikában otthon van, látta a mérhetetlen gyűlöletet, amit a nyilasok táplálnak Zsilinszky iránt.

– Nézd, mit csináltak velem ezek a gazemberek . . . – ezzel mutat megkínoztatásának látható jeleire Zsilinszky. Hozzáteszi, hogy a németek is gyötörték, de azokban több tisztesség volt

emberi méltósága, tiszti rangja és hazafias magyar érzése iránt, mint a hitvány nyilas árulókban, Szálasi pribékjeiben.

Kelemen kérleli, hogy a tárgyalásig minden percet használjon ki a pihenésre, csak pihenni és pihenni próbáljon, amikor nem zaklatják: „Kérlek, gyűjts erőt . . . A hűtlenség életedbe kerülhet . . .”

Zsilinszky rábólint, egyszerűen, a halállal szembenéző férfi komor bátorságával.

– Ezzel én tisztában vagyok. Cselekednem kellett, nem hagyott nyugodni a lelkiismeretem. Láttam és tudtam, hogy Szálasiék az országot pusztulásba viszik. Felháborított az is, amit a kormányzóval tettek . . . A magam nyomorult életéért tulajdonképpen nem tennék semmit. De mégis harcolok az életben maradásért, mert tudom, hogy ha a németeket innen kiverik, amiben semmi kétségem sincs – reám ennek a szerencsétlen országnak még nagy szüksége lesz . . .

Említi hírét, hitelét a szövetségeseknél: tudják róla, hogy az első perctől ellenezte a háborút, nem hallgatott, tiltakozott. Hiába üldözték, fenyegették, megvetették és bolondnak tartották – „még a barátaim közül is sokan . . .”, mondta keserűen.

Feleségét Kelemennek is gondjaira bízta, mint ahogy utolsó órájáig mindig visszatért a hálára, tiszteletre és szeretetre, amit felesége, sokéves hűséges munkatársa iránt érez. Sok embernek elmondja aggodalmát, hogy ha meghal, özvegye nyomorba kerül, kérte, ezt ne engedjék meg. A szabad Magyarország ezt a tragikus végrendelkezést tiszteletben tartotta. Bajcsy-Zsilinszky Endre özvegyének biztonságáról, anyagi gondtalanságáról már szinte a felszabadulás órájában méltó módon intézkedés történt.

– Lehet, hogy sokan hűtlenségnek érzik, amit tettem – folytatta Zsilinszky –, én azonban tudom, hogy *hűség a hazához*, s azt is tudom, hogy az én életem perében nem ez a vádirat és nem a hadbíróság ítélete lesz az utolsó szó . . .

– Vertek, kínoztak, embertelenebb módon, mint a Gestapónál, ottmég éreztem, hogy van becsületem. Itt ezek arról próbálnak meggyőzni, hogy elvesztettem. Nem vesztettem el. Nem

vonok vissza és nem fogok visszavonni semmit, amit mondtam és cselekedtem. Nincs mit szépítenem, és még kevésbé tettem olyasmit, amit le kellene tagadnom vagy szégyellnem kellene. A hazámat szolgáltam azzal, amit tettem és tenni akartam. Azok követtek el itt hűtlenséget, akik szerencsétlen országunkat, népünket belevitték ebbe az ostoba, kilátástalan és romlást, vészt hozó háborúba. Felettük is ítélkezni fognak, mikor eljön az ideje . . .

Így beszélgetett a két barát. Végül be kellett fejezni a találkozást, mert Vargha aggódott, de Kelemenék is féltették őt.

Mielőtt a védő elment, Vargha vészterhes hírt közölt vele: Olvasta a Dominich Vilmos őrnagy-hadbíróhoz érkezett rendelkezést, amely szerint a bíróságnak *hat halálos ítéletet kell hoznia.* Az első ítélet *Zsilinszky kötél általi halála legyen.* Hat akasztófát állítsanak fel a *Vérmezőn*, ott hajtsák végre az ítéleteket, elrettentésül.

A leirat Kovarcz Emil totális mozgósítási minisztertől érkezett. Valami nyugtalaníthatta azonban ezt a sokszoros gyilkost, mert rendelkezéséhez mellékelte a felsőbb utasítást, amit – íme – *ő csak végrehajt:* Szőllősi Jenő miniszterelnökhelyettes követelte Kovarcztól, Kovarcz Dominichtól a hat akasztófát, és Szőllősi nyilvánvalóan Szálasi személyes parancsát teljesítette.

December 6-án délután 5 órára tűzték ki a tárgyalást. Az utolsó órákban derült ki, hogy a hadbíróság összeállításánál rangbeli nehézségek támadtak. Altábornagy felett vezérezredesnek, ezredes felett tábornoknak kellett volna ítélkezni, ezért Dominich vezérezredest és altábornagyot kért a katonáktól a hadbíróságba.

Feljegyzés az iratokon:

„Kiürítés és kitelepítés miatt vezérezredes nincs Budapesten, a H. H. egy altábornagyot és egy ezredes-ülnököt rendelt ki. Tekintettel a rendkívüli viszonyokra és ezzel kapcsolatban előállott végszükségre (!!) és arra, hogy a bűnügyet felsőbb érdekből mindenképpen le kellett tárgyalni – tárgyaltassuk le. *Dominich.*"

Rendkívüli biztonsági intézkedések közben ült össze a Margit körúton a hadbíróság. Elnök dr. Vargyassy Gyula altábornagy, tárgyalásvezető dr. Dominich Vilmos, a bíróságban ül Hajnácskőy László csendőrezredes, Hermann Gyula t. karp. őrmester és Széll Miklós t. karp. őrmester.

(Hajnácskőy, amikor a felszabadulás után visszahozták Nyugatról és kihallgatták, léha felszínességgel, közönyösen beszélt a perről, s még az elnök nevére sem emlékezett.)

A tárgyalás megnyitása után dr. Osvárth Ferenc, Kiss János védője elfogultsági kifogást emelt. A vádemelést és rögtönbíráskodást Feketehalmy-Czeydner vezérezredes rendelte el, akinek Kiss János korábban, az újvidéki gyilkosságok perében bírája volt.

– Üljön le, a szót megvonom! – kiáltott rá Dominich. – A védelem csak illegális úton juthatott a kérdéses irat birtokába. A vizsgálatot elrendelem.

Felállt Kelemen és megállapította, hogy az irat megismerésének módja nem változtat az összeférhetetlenségen.

Dominich tőle is megvonta a szót, és elkezdte Bajcsy-Zsilinszky Endre kihallgatását.

A tárgyalási jegyzőkönyv szerint Zsilinszky a vádat megértette, bűnösnek nem érzi magát, mert legjobb meggyőződése szerint, tudatosan az ország érdekében cselekedett, bár tisztában van azzal, hogy a mostani törvényes rend, a törvényes rendelkezések ellen súlyosan vétett. Úgy érezte, hogy a háborúból és a németek oldaláról az országot el kell szakítani, ha szükséges, erőszakkal is. Mindig ellensége volt a németeknek és politikájuknak, s azt, hogy ellenfelük, ők is becsülték benne.

A tárgyalásvezető kérdésére kijelenti, hogy amit elkövetett, politikai és katonai meggyőződésből tette. Ez volt az egyetlen lehetőség.

A bírósági tag kérdésére kijelenti: nem a honvédség hátbatámadása volt a cél. Nemzeti vagyont akartak menteni.

Az ügyész kérdésére: A „felszabadító mozgalom" nem fejezi ki helyesen a célt. Céljuk az volt, hogy esetleges interregnum vagy

exlex idején a közrendet és közbiztonságot fenntartsák. A vállalkozás nagyon kockázatos volt. Tudták, hogy felfedeztetésük esetén igen súlyos helyzetbe kerülhetnek, hazafias érzésük mégis megkövetelte, hogy a megkezdett munkát folytassák. Legnehezebb feladat volt a különböző beállítottságú, főleg baloldali csoportok összhangba hozása. Ez nagyrészt sikerült is neki, még csak tökéletesíteni kellett volna. Tudta, hogy földalatti mozgalomról van szó, ezért az eszközök is ilyenek voltak. Katonai dolgokkal nem foglalkozott, ezt Kiss altábornagyra bízta, akit ezért vett maga mellé.

Ennyit mond a hivatalos jegyzőkönyv. Hiányzik belőle a helyzet drámaisága, már csak azért sem lehet elfogadni a tárgyalásról szóló hű beszámolónak. Zsilinszky nehézkes beszédmódjából következett, hogy pontosan és legtöbbször választékosan fejezte ki gondolatait. Elképzelhetetlen, hogy 1944. december 6-án hajlandó lett volna olyasmit kijelenteni, hogy „a mostani *törvényes* rend, *a törvényes rendelkezések* ellen súlyosan vétett". Szálasi rendjét még „mostani" előjellel sem mondhatta törvényesnek, s „a törvényes rendelkezésekre" való utalást is gondosabban fogalmazhatta meg. Nem olyan volt, aki akár az akasztófa alatt is engedményekre hajlandó a jogrendet, a törvényességet, az alkotmányosságot érintő kérdésekben.

Mennyivel hűségesebben tükrözik Zsilinszky valódi lényét Kelemen visszaemlékezései!

– Amit tettem, nem hűtlenség és nem hazaárulás, hanem hazafias tett. *Önök megérik, én már nem, hogy a németek a háborút csúfosan elvesztik, és a németekkel együtt menetelő magyarság osztozik a sorsukban, pusztul az ország és végveszedelembe jut a nemzet.* A német a magyarnak örök ellensége!

Nagy magyar hazafiakra hivatkozott, akik a németektől féltették, óvták az országot, ezért háborúkat kezdeményeztek, mint Bethlen Gábor, szabadságharcot, mint Rákóczi és Kossuth. Háromszáz év távlatából ki merné Bethlent hazaárulónak mondani?

Mikor Budapest hídjairól beszélt, az elnök megállította:

– Akár egész Budapestet el lehet pusztítani, nemcsak a hidakat, amikor ez hadászati érdek.

– A Vörös Hadsereg úgyis be fogja keríteni, elfoglalja Budapestet és átkel a Dunán – felelte Zsilinszky.

Szemére vetették, hogy politikai múltjával ellentétes módon a kommunistákkal szövetkezett.

– A hazát, az esztelen háborúba rántott országot olyan eszközökkel kell megmenteni, amelyek adódnak vagy fellelhetők, és olyan úton, amely járható – hangzott a felelete.

Kelemen Kornél Bajcsy-Zsilinszky Endre mentelmi jogára hivatkozott. Mielőtt a bíróság felelősségre vonja, mentelmi jogának felfüggesztését kell kérni a képviselőháztól.

– Tettenérés történt! – mondta Dominich.

Kelemen Zsilinszkyhez:

– Milyen körülmények között fogták el?

Zsilinszky: A nyomozók éjfélkor, mély álmunkból vertek fel minket.

A védő a bírósághoz: Tehát alvásban érték őket tetten és nem hűtlenségben.

A tárgyalás szünetében Zsilinszky azt fejtegeti védőjének és a körülöttük állóknak, hogy mit jelent a hűtlenség fogalma. Aztán magyarázza, hogy a német haderőt, amely végigrabolja az országot és úgy vonul haza, aligha lehet szövetségesnek tekinteni. Szövetséges azt sem teheti meg, hogy független ország államfőjét, szövetséges államfőt erőszakkal távolít el a helyéről és letartóztat, úgynevezett védőőrizetbe elhurcol.

Meglepő bizakodással beszél arról, hogy Tasnádi Nagy András, a képviselőház elnöke *aligha hagyja elveszni*, hiszen Tasnádi is magyar ember, s tudja, hogy ő jót akart. Kéri védőjét, a tárgyalás után azonnal menjen Tasnádihoz. Csalódottan veszi tudomásul, hogy a képviselőházi patkányhad – azok, akik Szálasit követték – már Sopronban van, előző napon már „országgyűlést" is tartottak, amelyen Tasnádi elnökölt.

Azután elhangzik a bíróság döntése: Zsilinszky Endre perét

elkülönítették, mentelmi jogának felfüggesztését kérik, s az iratokat külön futár vigye Sopronba. Azonnal, sürgősen.

Kelemen nem mozdul Budapestről, se Szálasinak, se az „országgyűlésnek" nem akar a közelébe kerülni. Pinezich István soproni ügyvéd-képviselőt kéri fel Zsilinszky ottani védelmének ellátására.

Közben még valami érdekes történik:

A védő üzenetet kap, hogy ha Zsilinszkyék felfedik a bujdosó Tildy Zoltán rejtekhelyét, a *németek hajlandók közbelépni érdekében a kormánynál*, s a hadbíróság tudni fogja a kötelességét . . .

Zsilinszky kurta fejmozdulattal utasítja el az ajánlatot.

December 7-én hangzott el az ítélet. Nehogy a bíróság ellenkezés vétkébe essék Szálasival szemben, aki hat akasztást követelt, ha már Bajcsy-Zsilinszky Endre ügyét el kellett különíteni, öt katona és Makkay Miklós ellen hozott halálos ítéletet.

Elrendelik, hogy az akasztás sorrendje Makkay, Révay, Almásy, Tartsay, Nagy, Kiss János legyen.

Az indokolás elmondja, hogy Bajcsy-Zsilinszky Endrét németellenes beállítottsága miatt a németek védőőrizetszerűen elfogták, október 10-én adták át a magyar politikai rendőrségnek és október 15-én szabadult. Már német őrizete alatt kapcsolatot tartott több baloldali képviselővel és közéleti egyénnel. Már akkor elhatározta, hogy bujdosásba, illegalitásba megy. Tildy Zoltán tájékoztatta, hogy a demokratikus pártok, köztük a Magyarországi Kommunista Párt és a legitimista párt, Magyar Front néven csúcsszervbe tömörültek. Mozgalmat kezdtek, melynek célja Magyarországnak a német hatalomtól való elszakítása és felszabadítása, és ezzel kapcsolatban együttműködés a szövetséges, elsősorban a szovjetorosz hadsereggel. További cél az október 15-i kormányzói kiáltvány szellemében a béketárgyalások megkezdése, a mai kormány és rendszer eltávolítása, és a szükséghez képest fegyveres ellenállás abból a célból, hogy a szovjetorosz és egyéb ellenséges seregek itt minél nagyobb tért nyerjenek, s az országot teljesen megszálljják. A tájékoztatásnál jelen volt Bereczky Albert ref. lelkész is, ketten arra igyekeztek rávenni

Bajcsy-Zsilinszkyt, hogy a mozgalomban a vezetői szerepet vállalja, aminek eleget is tett.

Felsorolják, milyen módon születtek meg a különböző személyi, katonai, politikai kapcsolatok. Zsilinszky – amikor katonai vezetőt keresett – „régi ismerősére, jó barátjára, az azonos politikai beállítottságú Kiss Jánosra gondolt, érte küldött". A bíróság tudomása szerint Weismahr Béla szabadalmi irodatulajdonos Lipót körúti lakásán tárgyalt a Magyarországi Kommunista Párt küldöttjével, Kállai Gyula újságíróval a párt bekapcsolásáról és az ezzel kapcsolatos tennivalókról. Makkay felhozta Kisst, aki azonosította magát a célkitűzésekkel, és vállalta a katonai vezetést. Nagy Jenő és Tartsay munkájának ismertetése után elmondja az indokolás, hogy tervezték Németh Pál vezérkari alezredes, Beleznay István vezérkari őrnagy, Radványi Imre hadmérnök őrnagy, Balássy László vezérkari őrnagy, Tóth István vezérkari százados és Kővári Imre hadmérnök százados bekapcsolását, „ezek azonban ténylegesen nem vettek részt a szervezkedésben". Németh, Tóth és Balássy megkörnyékezésük után határozottan kijelentették, a mozgalomban semmiféle szerepet nem vállalnak és attól visszalépnek.

(A tárgyaláson Balássy hivatkozott arra, hogy az első ezer között volt, akik a Nyilaskeresztes Pártba beléptek, már 1938-ban tárgyalt Szálasival, és 1939-ben „szemrevételezte a szegedi Csillagbörtönt Szálasi kiszabadítása céljából".)

Tóth István előadta, hogy 1935 óta szimpatizál a Nyilaskeresztes Párttal és támogatja.

Kővágó József azzal védekezett, hogy új fegyvereken dolgozik a honvédségnek, nem lehetett köze a mozgalomhoz.)

Még egy mondat az indokolásból:

„Vádlottak nyilvánvaló ellenségei a mai törvényes kormánynak és rendszernek, és így ellenségei a nemzetnek is."

Talán csak Zsilinszky miatt tervezték a vérmezei nyilvános akasztást, talán valami történhetett a kulisszák mögött is, mert a hat halálos ítélet közül csak hármat hagytak jóvá. Feketehalmy-Czeydner vezérezredes, mint a vezérkari főnök helyettese Nagy

Jenőét, Syposs János vezérőrnagy Kiss Jánosét és Tartsay Vilmosét, hogy legalább itt ne legyen összeférhetetlenség. Almásy ítéletét 15 évi fegyházra, Révay és Makkay büntetését 10–10 évi fegyházra változtatták.

Az ítéletre Dominich feljegyezte:

„A halálbüntetés a mai napon dr. Tartsay Vilmos elítélten 14 óra 10 perckor, Nagy Jenő elítélten 14 óra 25 perckor, vitéz Kiss János elítélten 14 óra 40 perckor kötéllel végrehajtatott. Budapest, 1944. évi december hó 8-án."

A három kivégzés nem a Vérmezőn, hanem a fogház udvarán történt meg.

A Margit körúti kínok házában vitéz Kiss János utolsó búcsúszót egy kommunista fogolytól, Varga Istvántól kapott, akinek cellatársa volt, mellőle vitték kivégzésre. Varga ugyancsak főbenjáró bűnnel, államfelforgató tevékenység vádjával várta ítéletét. A sors úgy hozta magával, hogy a Zsilinszky-transzporttal került Sopronkőhidára, s ott Rajk Lászlóval együtt Bajcsy-Zsilinszky Endre utolsó napjainak tanúja és a fogolysétákon folytatott tilos beszélgetésekben hűséges társa volt. Ma egyik nagy gyárunk vezetője és országgyűlési képviselő.

A Margit körúti per iratain még néhány feljegyzést olvashatunk. „Balássy, Schreiber és Tóth szabadlábra helyeztetett". „Almásyn és Révayn az ítélet végrehajtása megkezdődött december 8-án."

Hivatalos átirat közölte a bírósággal, hogy Kővágó József szabadlábra helyezése honvédelmi érdekből fontos és sürgős. A M. Kir. Honvéd Haditechnikai Intézetnek volt szüksége rá, „aknabiztosító, motorhajtány, nagyfeszültségű szerelvény és általában az összes, a műszaki csapatoknál levő gép, felszerelés további intézése végett, s mert az aknabiztosító és motorhajtány szerkesztését Kővágó vezette, és ezek még nincsenek teljesen lezárva."

Az átirat alapján Kővágó Józsefet december 10-én szabadlábra helyezték.

A miniszteri osztályfőnök nem tett esküt Szálasira. Írásban bejelentette, hogy nem kíván tovább szolgálni, kérte, helyezzék szolgálaton kívüli állományba, rögzítsék nyugdíjba beszámítandó éveit. Bejelentésének vételét nem igazolták, talán az adminisztratív államtitkár, aki éppúgy lenézte a nyilasokat, mint az osztályfőnök, de tovább szolgált, nem akarta írásban tudomásul venni barátja visszavonulását, ami az adott helyzetben elég veszélyes politikai gesztus volt. De az is lehet, hogy nem tudta kivel leíratni, kiadmányoztatni az ügyiratot, annyira zűrzavaros volt a helyzet, s a Várban, a miniszterelnökségen alig lézengett valaki.

Az osztályfőnök ifjú jogászként érkezett Erdélyből Budapestre, a századforduló után hamarosan. A kolozsvári egyetemen kezdte tanulmányait, a fővárosban kellett befejeznie. Minthogy nagyapja egykor Kossuth Lajos Honvédelmi Bizottmányának vezértitkára volt, s ez az ősi kuruc nevet viselő családban majdnem rokonságnak számított a Kossuthokkal, az apa sok minden egyéb tanács és utasítás mellett, amivel ellátta gyerekét, lelkére kötötte, hogy első kötelességének tekintse tisztelegni a kormányzó fiánál, Kossuth Ferencnél. Neve, nemzetsége, a fejedelemmel és kuruc generálisokkal való rokonsága, a Kossuthokkal való kapcsolat éppúgy rányomta bélyegét emberi és hivatali magatartására, mint képességei, műveltsége és az a nemesi-hivatalnoki öntudat, amit a múltban néhány főhivatalnok tiszteletre méltó módon tudott viselni. Az első világháború után jött el végleg Erdélyből, s megkezdte szolgálatát a miniszterelnökségen, ahol azután évről évre emelkedett a rangja, befolyása, munkaköre.

Ezen az 1944-es késő őszi napon két bombatámadás között átgyalogolt Pestről Budára, az aláaknázott és német őrséggel megrakott Lánchídon. A siklónál szalutált neki az ellenőr, mint húsz éven keresztül minden reggel és olykor délután vagy késő este, ha váratlanul behívták a Sándor-palotába.

– Jó napot, méltóságos uram! A méltóságos asszony hogyan bírja a bombázásokat? – kérdezte a korszerűtlen közlekedési eszköz parancsnoka, s az osztályfőnök – mint mindig – barátságosan szót váltott vele.

Meglepetésére, várakozás közben még kétszer hangzott a „Jó napot, méltóságos uram!" Két volt miniszterelnöki titkár érkezett.

Tisztázták a váratlan találkozást és a közös úticélt: hármuk közül egyik sem esküdött Szálasira, s most „*a Naszluházcz*" hívatta őket telefonon. Egyik úgy gondolta, rá se kellett volna hederíteni a hívásra, a másiknak az volt a véleménye, hogy nem érdemes ujjat húzni ezekkel a nyilas őrültekkel. Csak az osztályfőnök jelölte meg jogszerűen a kötelezettséget, hogy miért kellett jönniük: egyiküket sem mentették fel a szolgálat alól.

„A Naszluházcz" – Szőllősi Jenő volt, Szálasi miniszterelnök-helyettese. Valójában miniszterelnök, hiszen főnöke „nemzetvezető" és eszelős kinyilatkoztatásokkal foglalkozik. A kormányt – amely tulajdonképpen már elszökött a nyugati gyepűre – Szőllősi vezette.

Ez a három ember, aki most felfelé baktatott a Sándor-palota főlépcsőjén, Horthy, Bethlen, Teleki Pál, Károlyi Gyula tiszteletében nőtt fel a hivatalnoki szolgálatban. Az osztályfőnök már Gömbös öntömjénező melldöngetését is egy parvenü ostoba ugrabugrálásának találta, s nagyon megnézte minden gazdája nemzetségfáját, a maga komor módján igényesebb volt, mint a fiatalabb kettő. Persze az is számított, hogy a kettő titkári szolgálatban töltött hosszú éveket, hajlékonyabbá tette őket a munkakör. Ha ez a miniszterelnök-helyettes a Szöllősyek ősi nemzetségéből származott volna ide a Sándor-palotába, megvetné árulásáért, amit Horthy Miklós ellen elkövetett, de nem szánná őt, mint megtévedett patikust, aki ahelyett, hogy Makón keverné kenőcseit és porait, idejött politizálni, – hazaáruló és mi lesz a sorsa? Az ősnemes lenézi a nyilas polgárt.

– Hívattál, kegyelmes uram, eljöttünk – mondta merev szertartásossággal, amit a miniszterelnöki dolgozószoba levegője

kényszerített rá, s nézte a nagy íróasztal mögül feléjük törekvő sápadt embert, gyors számvetéssel, hogy jobbját, amelyet kézfogásra nyújt, nem lehet elutasítani.

– A helyzet . . . a bombázások . . . a kormány . . . a hadi események . . . a csodafegyverek várható bevetése . . . – mondta kapkodó, ideges hangon Szöllősi, s magyarázta, hogy neki még Budapesten van dolga, s persze a kormány is visszatér, mihelyt a hadi események várható fordulata megengedi . . .

– Azért kérettelek benneteket – tért végre a tárgyra, mert a bombázások tömérdek kárt okoznak a fővárosnak. A győzelem után mindent újra fel fogunk építeni, azonban műkincsek, műemlékek is pusztulnak. Ezen nem lehet segíteni, vele jár a háborúval. Az ellenség semmit sem kímél, s lehet, hogy ez a történelmi palota is rombadől egy napon. Visszatérünk győzelmesen, és itt csak romokat találunk, ezekből a falakból – körülmutatott – talán semmi sem marad. Elhatároztam, hogy fényképfelvételeket készíttetek az épületről, s persze elsősorban erről a dolgozószobáról. Nem üres, élettelen képeket, hanem emberekkel, akik itt dolgoznak, itt dolgoztak, ide tartoznak . . .

Az osztályfőnök udvariasan félbeszakította:

– Ha jól értettem, le akarod magad fotografáltatni Bethlen, Teleki és Gömbös íróasztalánál . . .

– Emlék volna ez mindannyiunk számára – mondta Szőllősi, mintha oda se figyelt volna; nem vette észre vagy nem akarta tudomásul venni a közbeszólásban elrejtett csúfolódó gúnyt. – Ti hozzátartoztok az intézményhez, de azt mondhatom, hogy az épületet, ezt a híres Sándor-palotát is nehéz elképzelni nélkületek. – Kínosan mosolygott. – Körülöttem itt vannak az embereim, de örülnék, ha titeket is megint látni lehetne régi hivatali szobáitokban a régi íróasztalok mögött. Arra gondolok, hogy holnap délelőtt meg lehetne csinálni . . . Eljönnétek újra, és az íróasztal köré gyűlve megörökítene bennünket egy jó fényképész... Csoportkép . . . Emlék mindannyiunknak, amit a háború után, a győzelem után szívesen elnézegetünk . . . Megmarad a családunknak, a gyerekeinknek . . .

Az osztályfőnökhöz intézte kérdését:

– Talán egy alkalmas fényképészt tudnál ajánlani . . . Holnap felhívatnánk . . .

Nem, senkit se tudna ajánlani. Senkiről se lehet tudni, mi van vele, azt pedig a legkevésbé, hogy mi lesz vele holnap . . . Olyan események történnek . . .

– A bombázások . . . – kezdte Szőllősi.

– A bombázások és a lövöldözések – hangzott a válasz, amiben nemcsak kiigazítás, hanem vád is csengett.

– Sok rémhír terjeng a városban . . .

– És szörnyű események történnek. Lövöldöznek a Duna-parton és úton-útfélen. Nem lehet tudni, hány embert ölnek meg, kiket és miért. Megölnek zsidókat, kommunistákat, gyanútlan járókelőket.

– Ezt nem kellene mondanod.

– Azt hiszem, itt még beszélhetek. Lelövöldözik az embereket az utcán, a Duna-parton.

Felállt, oly kényszerítő erejével a mozdulatnak, hogy a miniszterelnök-helyettes is felpattant, és belefogott valami mentegetőzésbe. De komor vendége félbeszakította:

– Ha eljön az ideje, engem is lepuffantanak. Fotografáltatni azonban nem engedem magam. Nincsenek gyermekeim, senkinek se akarok emléket hagyni. Az esküt megtagadtam, tudod. Nem álltam mögéd a munkában, és természetesen nem állok mögéd háttérnek a fotografáláshoz sem . . . Ha egyáltalán lesz fotografálás, csináljátok nélkülem.

Odakint felüvöltöttek a szirénák, a miniszterelnök-helyettes ide is figyelt, de már inkább a bombák robbanására és az ágyúszóra.

– Szeretném, ha eljönnétek, ha meggondolnátok . . . – s a kezét nyújtotta. Riadt tekintete közben a tapétaajtót kereste, amelyen lejuthat a Várhegy mélyébe ásott bombabiztos óvóhelyre. – Menjünk le, ti is jöjjetek velem . . . Lent folytathatjuk a beszélgetést . . .

– Köszönöm – mondta a három vendég közül a szószóló –, ahogy idejöttem, majd csak hazatalálok. A feleségem vár, nyug-

talan volna, ha nem érkeznék haza idejében. Ha pedig nem jövök, tudja, valami történt velem, amin úgyse lehet segíteni...

Nézte az ijedt emberkét, aki vele szemben őrizni próbálta méltóságát, azonban egyik lábáról a másikra billegett, toporgott, elindult, visszalépett – *félt*. Nem a Sándor-palotát, hanem a saját életét féltette. S az osztályfőnök amolyan idejétmúlt, de neki mégis jóleső nemesi gőggel, benne bújkáló hetvenkedéssel arra gondolt, hogy ez a Szőllősi valóban Naszluhácz – és csakugyan jobb lett volna, ha Makón gyógyszerész és jámbor Naszluhácz marad. Eszébe jutottak a sváb tábornokok és róluk – Zsilinszky.

– Mielőtt elmegyek, szeretnék valamit megkérdezni. Komolyan azt tervezitek, hogy Bajcsy-Zsilinszkyt akasztófára küldítek? Te is tudod, hogy az az ember nagy hazafi és becsületes. Ha meghal, nagyobb ellenfeletek lesz, mint életében...

A miniszterelnökhelyettes dadogó magyarázatba fogott. Az osztályfőnök nem tett esküt, nem volt szolgálatban, csak véletlenül volt jelen valahol, ahová az elfogott Zsilinszky Endrét a Számonkérő Szék pribékjei előállították, hogy főnökeiknek megmutassák. Akkor beszélt Zsilinszkyvel. Most sem mond többet róla, amikor a vele történt utolsó találkozás emlékét felidézi, minthogy hős volt és elszánt a halálra. Ő már akkor hivatalosan nem volt szolgálatban... Tehát Szőllősi utasításáról sem tudott, amelyben a vérmezei akasztást elrendelte. Amikor egy ostoba nyárspolgári fényképezkedés miatt behívták a Sándor-palotába, megragadta az alkalmat, és kérdezett. Választ azonban nem kapott.

Bomba vágódott be a Dísz térre, belerendült a palota. Szőllősi, mint akit puskából lőttek, kirohant a tapétaajtón és eltűnt a Várhegy mélyébe vezető csigalépcsőn.

A fényképezés elmaradt.

A nyilas államférfiú a légiriadó után a kormány óvóhelyének egyik külső bejáratához rendelt autójába szállt, nyugatra ment, s már csak akkor tért vissza Budapestre, amikor felelősségre vonni és akasztani hozták.

Az országgyűlés képviselőházától Bajcsy-Zsilinszky Endre mentelmi jogának felfüggesztését kérték. Igazában már sem országgyűlés, sem képviselőház nem volt: csak a szovjet hadsereg elől Sopronba menekült gyülevész maradéka a törvényhozó testületnek. Elszánt gonosztevők és saját tetteiktől, felelősségüktől, mulasztásaiktól és a körülöttük zajló politikai és katonai összeomlás égzengésétől megfélemlített gyávák, a rémület és a gyűlölet szélsőségei között hányódó emberek, akiket időnként összeterelteK, s hol mint Törvényhozás, hol mint Nemzeti Szövetség, meghallgatták a csodafegyverek közeli bevetéséről, a Német Birodalom legyőzhetetlenségéről megszerkesztett, de mind bágyadtabb szónoklatokat. Kapott parancsaik szerint határozatokat hoztak. A kiadatási kérelem, amelyet futár hozott, előírásos úton haladt célja felé, mert ha igazi országgyűlés már nem is volt, az előírások még éltek, hiszen azok néha halhatatlanoknak tűnnek az ember számára, aki bilincseik között vergődik.

Tasnádi Nagy András elnök, akiben Bajcsy-Zsilinszky annyira bízott, soron kívül kapta és azonnal kiadta elintézés és javaslattétel végett a mentelmi bizottságnak. Persze ez sem volt már igazi mentelmi bizottság, hiszen tagjainak legalább a fele hiányzott. Az a fele, amelyik felemelte volna szavát Zsilinszky és ügye mellett. De amint Budapesten a vezérezredes hiánya nem gátolta meg Kiss Jánosék ügyében a hadbíróság összeülését és a halálos ítéleteket, Sopronban ellenzék nélkül is megtartották a mentelmi ülést, és ma már nem tudjuk megállapítani, hány képviselő volt jelen december 9-én a plénumban, amikor Zsilinszkyt kiadták a bíróság kénye-kedvére. Tasnádi Nagy, Imrédy, Hóman, Jaross ott volt és szavazott. Tudták, hogy Zsilinszky halálát szavazzák meg.

Ő a Margit körúti fogházban várta sorsa alakulását. Siratta kivégzett barátait, bajtársait, és akik ebben az időben szót vált-

hattak vele, tanúsítják: mind gyakrabban mondta, hogy meg kell halnia.

Fóris László, visszaemlékezve utolsó balatoni mulatásukra, elmondja, hogy egy nyári hajnalon sírni látta Zsilinszkyt. Fóris volt a házigazda, Kiss János gazdálkodott a borral, Zilahy Lajos teljesen elázva, valahol már az öntudat határán túl, démoni tűzzel verseket szavalt és ittak. Azután Pataki Kálmán énekelni kezdett, és csodálatos tenorjával köszöntötte az ébredező napot. Dalok, áriák egymást követték, és amikor felzendült Cavaradossi búcsúja, Bajcsy-Zsilinszky az asztalra borult és sírt. Talán önmagát, keserűségekkel teli életét, csalódásait siratta, de lehet, hogy az országot, amely akkor már mind a négy sarkán a háború tüzében égett . . .

A Margit körúton nem volt dal, csak nyers parancsok és a megkínzottak sikongása, a halálba indulók leírva mindig patetikusan hangzó, az életben azonban megdöbbentő erejű búcsúszavai: Szabadság! Függetlenség! Haza!

A szigorúan őrzött kapu felett láthatatlanul ott lebegett a dantei figyelmeztetés: Lasciate ogni speranza . . . Akik beléptek, tegyetek le minden reményről. A fegyház 1944 őszén maga a pokol, s a cellákba zsúfolt, a kínvallató-szobákban gyötört hazafiak talán szóltak az életről, gondolataikban azonban a halállal barátkoztak.

December 12-én rendelték el a fegyház kiürítését, a foglyok elszállítását Sopronkőhidára.

Éjféltájt megerősített nyilas őrség vonult a fegyház kapuja elé, kordont vont, és a kitárt kapun keresztül megindult a foglyok áradása a járművek felé, amelyekkel – számukra ismeretlen cél felé – indulniok kellett.

Légiriadó volt, ágyúk dörögtek, Sztálin-gyertyák lobogása nappali fényt árasztott a fegyházra és a Margit körútra. Rakéták suhantak el a magasban, de ez mintha tiszteletadás lett volna a szabadsághősöknek. Amint a fegyházra sohasem esett bomba, most a kiürítést inkább oltalmazták, mint fenyegették a szovjet légierők.

Nemsokára a bécsi országúton futottak az autóbuszok. A Zugligeten át mentek ki Budapestről. Zsámbékon hajnalban sétáltatták a foglyokat és Zsilinszky itt már mint bizalmas régi harcostárssal beszélgetett Rajk Lászlóval. Ő az utolsó időben összefogott kommunistákkal került a Számonkérő Szék kezébe. Sorsa bizonytalan volt, mint a többié, akik amolyan halálba induló brigád voltak ebben a szomorú karaván ban. Rajk nem tudta, hogy mit bizonyítanak rá. Varga Istvánnak, aki csatlakozott hozzájuk, majdnem olyan kevés reménye volt, mint Zsilinszkynek: egy leleplezett partizánszervezkedés mozgatója volt, s ha nem is vallott, tudta, sok bizonyíték szól ellene.

Ki éli túl, és mi lesz az országgal? – ez volt a témájuk, és Zsilinszky keserű csalódással beszélt tervei kudarcáról. *Az volt a célja, hogy az oroszok mielőbb bent legyenek, és lehetőleg vér nélkül*, mondta, *de valahogyan minden ferdére sikerült.*

A két kommunista próbálja felrázni letargikus hangulatából. Nem egészen eredménytelenül, mert Bicske körül már majdnem annyi szava van a jövőről – tervezget, tanácsol –, mint amennyit az elmulasztott alkalmakról beszél, amelyek a nemzet életét évszázadokon át rombolták, lefékezték.

Magyarázza, hogy az új életet a földreformmal kell kezdeni, még akkor is, ha ez vakmerőségnek, kockázatosnak látszik: a legnagyobb tömeget érintené és hatalmas építő energiákat fog felszabadítani, amit okosan megszervezve, az ország érdekében munkába lehet állítani. Azon tépelődik, hogy százezrek és milliók miért nézték közönyösen, szinte érdektelenül az áruló politikát, amivel az országot kiszolgáltatták a németeknek. A tömegek elmaradott állapotában, a világ dolgaiban tapasztalt járatlanságában, a műveletlenségben és a rossz irányú nevelésben látja a bajok egyik fő forrását. Itt sem igazi politika, sem érett gazdasági élet, sem valóságos demokrácia nem lehetett, hiszen a nép egyáltalán nem vagy rosszul ismert fogalmakat, amelyekről haladottabb országokban már beszélni sem kell, annyira természetesek, munkásnak, parasztnak, tanult embernek, öregnek és gyereknek a vérében vannak. Ha hiányzik a tudat, a hivatali

önkény vagy a hatalommal rendelkező kevesek lelkiismeretlensége könnyen úrrá lesz a tömegeken, amelyek valójában lelkesedni sem tudnak, és ismereteik hiánya lefékezi vágyaikat. Nyolcosztályos, de inkább tízosztályos népiskolákról álmodozik, magyaráz a környezetének, és örül, amikor egyik tisztelettel rábámészkodó, nagyon odafigyelő fogolykísérőjéről kiderül: Tarpáról való . . . Meg kellene kérdeznie, kurucivadék létére hogyan vállalta ezt a piszkos mesterséget, de tapintatos, valószínűleg arra gondol, hogy a szegénység nagy úr, a családnak enni kell. Falujáról kérdezi az embert, aki akadozva, a nagy emberrel való szembenállás zavarában felelget.

„Daloljunk!" ajánlja váratlanul és legényesen rázendít:

Piros bársony süvegem,
Most élem gyöngy életem . . .

Azután elénekli a Lajta vizébe gázoló Murza ló históriáját, a többiek zümmögnek hozzá:

Fakó lovam, a Murza
Lajta vizét megússza,
Bécs várost, ha nyargalja,
Császár azt megsiratja . . .

Vonul a karaván, szovjet harci gépek el-elsuhannak felettük, de tudhatnak róluk, se bombázás, se géppuskaszó. Eszükbe jut, Zsámbékon hallották, hogy mindkét bécsi országút tűz alatt van, lám az ő menetelésük idején nem érte lövés az utat. Valakik féltik őket, és ez igen jólesik.

Győrött hosszabb időre megállnak, légiriadó van, bombázás itt sincs, csak elsuhanó gépek a táborozó autóbuszkaraván és a belőlük kirajzó emberek felett.

A tarpai ember odasettenkedik Zsilinszky közelébe, súgja neki, hogy módját tudná teremteni a szökésnek. Rázza a fejét, senkit sem akar bajba keverni. A tarpai azonban kitartó a szándékában.

Körülnéz, közvetítőt keres. Próbálják rávenni Zsilinszky urat, meneküljön, hiszen ezek – a többiekről, a hatalom hordozóiról és hóhérairól beszél – halálra szánták, halálba viszik.

– Ha kivégeznek, többet használok, mintha megszöknék – ezzel utasítja el a közbenjárást.

Átmennek Sopronon, kanyarog az út a Fertő felé, nemsokára beállnak a kőhidai fegyház udvarába.

A „prominensek" a földszintre kerülnek, az irodáktól jobbra helyezik el Zsilinszkyt, Rajkot, akinek ismerik kommunista pártbeli rangját. Ide kerül a nagy per katonai elítéltjei közül Révay és Almásy.

Varga Istvánt az I. emeletre helyezik el, de 16-án megkapja halálos ítéletét, őt is lehozzák a földszintre. Ott marad mindaddig, amíg ítéletét életfogytig tartó fegyházra nem változtatják, s mert halálra ítélt, a sétán ő halad a foglyok élén, – mögötte Zsilinszky, azután Rajk s a többiek. Ez a sétarend megmarad december 24-ig, Zsilinszky halála napjáig.

A fegyház zsúfolt – a visszaemlékezések szerint Kállay Miklós igényelte a védőőrizeteseknek azt az előjogát, hogy magányosan sétálhattak –, sok a nevezetes közéleti ember, akiket a németek vagy a nyilasok hoztak ide, ne legyenek útjában a hungarista állam építkezésének, ami rombolás volt, és sem az urak, sem a proletárok kritikáját nem bírta elviselni. Az ellenfelek között persze kétféle mértékkel mértek. Amikor majd innen is futni kell, az úri foglyok közül talán egyedül Veress Lajos tábornok marad. Kiszabadítása a szovjet hadsereg hadijelentésébe is bekerul.

A foglyokat hol ide, hol amoda vezetik, kihallgatásra, vizsgálatokra, s egy napon Zsilinszky a lépcsőházban szembetalálkozik konspirációi szép küldöncével, Anghy Edittel. Megrettenését, hogy a fiatalasszony is kézre került, annak mosolya oldja fel: előbb halálra ítélt, de már kegyelmet kapott apját látogatni jött a fegyház kórházába. Férje vezérkari tiszti rangja és rokonsága nyitotta meg előtte a kapukat. Beszélgetni nincs idejük, de Zsilinszky derűsen néz az asszonyra, mint a sötétség foglya a váratlanul felcsillant napsugárra, s a nő azzal a hittel hagyja el a

halálra szántak házát, hogy sem édesapja, sem Zsilinszky nincs veszélyben.

A két kommunistával a sétákon folytatott beszélgetésekből elég sokat tudunk. Rajk László felszabadulás utáni, Varga Istvánnak napjainkban hozzá intézett kérdéseinkre adott felvilágosításaiból már az a Zsilinszky bontakozik ki, aki levetkőzte korábbi elfogultságait, osztályszemléletének túlzásait – nacionalizmusának túlzásait is. A háborúellenes és antináci küzdelem leglényegesebb eredményének vallja, hogy sikerült megvalósítani a különböző világnézetű, pártállású erők együttműködését, a kommunistáktól a legitimistákig, a fasizmus üldözöttjeitől, ha nem is a magas klérus, de mindenesetre a történelminek nevezett egyházak alsóbb papságáig, amelynek tagjai közül sokan öntudatosan és bátran részt vettek a békéért folytatott harcban, mit sem törődve vele, hogy a küzdelem ütemét a kommunisták adták meg és a harci program is tőlük származott.

Nem bízik a menekülésében, nem is akar megmenekülni a haláltól. Amikor feleségének üzen, vagy a róla való gondoskodást kéri környezetétől, éppúgy végrendelkezik, mint a politikai tanácsokban, kérdésekben. Amit a Schönherz-pörben vallott a kommunisták hazafiságáról, most még erősebben él benne, hiszen közben harcban, kockázatokban tanulta megismerni a Kommunista Párt erejét, erényeit, megbízhatóságát s a komolyságot, amivel a párt exponensei és egyszerű harcosai a haza sorsával foglalkoznak. „Nem meglazítani, hanem *szorosabbra fűzni* a demokratikus erőket összekötő szálakat" – ezt újra meg újra elmondja Rajknak, s a kivégzése előtti órákban köti a lelkükre: *sohase hagyják cserben a szabadság és demokrácia eszményeit, vigyék tovább a harcot keményen és elszántan a győzelemig, támaszkodjanak a nemzet valamennyi jó szándékú demokratikus csoportjára, pártokra, osztályokra.*

December 23-án délután kísérik fel a sopronkőhidai iskolába, ahol Dominich elnökletével várja a vészbíróság. Csendőrök, pártszolgálatosok veszik körül az épületet, olyan készültségben, mintha lázadástól félnének a vádlottért. Szabó, Anka,

Kerényi századosok ülnek a bíróságban, a vádat Jánosi, a vezérkari főnökség ügyésze képviseli.

– Megértette a vádat?

– Megértettem. De nem én vagyok a hazaáruló, hanem önök veszejtik el a hazát, önök az árulók – mondja keményen, jól tudja, semmit sem veszíthet, csak az igazságot akarja kimondani. – *Nem lehetnek bíráim, csak gyilkosaim . . .*

Sorolják a terhére rótt cselekedeteket, a szervezkedést, a terveket, a kapcsolatkeresést a szovjet hadsereggel és Moszkvával.

– *Megtettem, mert kötelességem volt.* Magyar vagyok és ilyen szörnyű helyzetben minden jó hazafinak kötelessége a törekvés, a munka, hogy megmentsük a hazát. Magyarországot és a nemzetet csak az mentheti meg a pusztulástól, ha beszüntetjük a harcot, ha végzünk a németekkel és megteremtjük a demokratikus Magyarországot. Amit tettünk, igazi hazafiság volt. Bármennyire nem tetszik önöknek, a hazafias kötelesség és az ország érdeke mégis csak az, hogy űzzük ki innen a német hordákat.

Ugyanaz a tartalom, mint a budapesti tárgyaláson elhangzott vallomásé, csak a hang keményebb. Tisztában van sorsával, nincsenek illúziói.

Pinezich István régi bűnügyi védőgyakorlata szerint jár el, amikor bizonyításkiegészítést kér, azonban elutasítják. A bíróság ítélethozatalra vonul vissza.

Zsilinszky a szünetben még egyszer védője és barátai gondjaiba ajánlja feleségét.

Pinezich üzenetet kap: Zsilinszky Gábor talán el tudná érni, hogy a németek közbelépjenek. Mondja a vádlottnak, ő visszautasítja a gondolatot. Aztán hozzáteszi:

– De értesítsék őt a sorsomról.

A két testvér, aki egykor oly egyetértésben és elszántan indult a találkozóra, amelynek Áchim áldozatul esett, emberi értelemmel át sem fogható távolságba került egymástól.

– Ha beszélni akarsz valakivel, most még engedélyt kaphatsz – mondja a védő.

– Senkivel sem akarok beszélni.

– Több alkalom talán nem lesz . . .

– Nincs senkivel beszélni valóm.

Aztán elhangzik az ítélet: *kötél általi halál.* Mindenki előre tudta, mit fog határozni a bíróság. Zsilinszky hidegen, keményen fogadja a döntést.

Elvezetik, a védő bent marad. Dominich pattogva közli vele, hogy azonnal utazik Kőszegre, ahol a vezérkar és a kormány maradéka található, ott fogja megkapni az ítélet jóváhagyását.

– Holnap reggel kivégzés!

– Karácsony előestéjén?

– Sajnálom. Semmit sem tehetek. Engem is sürgetnek.

Jánosi ügyész is halasztást javasol: „a szent ünnepre tekintettel".

– Nem halasztok – mondja Dominich. – *Értsék meg, végezni akarok. Nyugodt karácsonyi ünnepeket szeretnék . . .*

Autóba ül és rohan Kőszegre, a kivégzést jóvá hagyó aláírásért.

„JÓ ÜGYÉRT HALOK MEG!"

Volt-e valahol és valaha fegyház, amelyben annyira keveredett bűn és ártatlanság, hősiesség és gyáva megalkuvás, magasztos és alantas ösztönök, szürke vagy piszkos bűnözők, törpék és nagy egyéniségek, vértanúk és árulók világa, s ahol annyira bizonytalan volt: a cellák ajtaján belül vagy kívül kell-e keresni a bűnösöket, mint Sopronkőhidán 1944-ről 1945-re fordulóban? . . .

Megvan a közönséges bűnözők osztálya, ahol rablók, gyilkosok, erőszaktevők töltik büntetésük nehéz éveit. Elgondolni is meghökkentő, hogy egy bukófélben levő, de haldoklásában is vérszomjas rendszer idehozza a Bajcsy-Zsilinszkyeket – egy fegyház, egy rend, egy szigorú fegyelem, csak hóhér nincs, mert

akasztani itt nem szoktak –, s nem tudja elvinni innen a betörőket, a rablógyilkosokat, mert összeszűkült az ország, már nincs hová vinni őket. Itt van Zsilinszky, Rajk, hős kommunista fiatalok – Pataki István, Kreutz Róbert, Pesti Barnabás, akik Zsilinszky előtt mennek majd a halálba –, emberek, akik lázadtak, szervezkedtek, partizánkodtak egy országvesztő rendszer megdöntésére, s a háború ellen, és itt vannak országvesztők, mint Kállay, mint Antal István, mint Szombathelyi tábornok, mert bizonyos határig elmentek az árulásban, azután már nem bírtak vagy nem mertek tovább menni, talán a lelkiismeretük is megszólalt, s mert a legszélsőségesebb árulók már nem tudtak bennük bízni, börtönbe, védőőrizetbe zárták őket. Szombathelyi és aki legmarkánsabb ellenlábasa volt a tábornoki karban, nagybaczoni Nagy Vilmos ugyanazon fegyház foglya. Horthy fő katonái közül itt raboskodik Dálnoki Veress és Lázár, kisbarnaki Farkas viszont odakint Szálasi utolsó katonai erőfeszítéseit szervezi. Van püspök, gróf, titkos tanácsos, szökött katona, partizán, s talán az is itt van, aki a partizán felett egy hónapja, két hónapja még a Magyar Szent Korona nevében bíráskodott. Töreky Géza is védőőrizetes. Barcsay csendőr alezredes vezeti a Margit körútról ide telepített „részleget", foglyai egy részével olyan egyetértésben, hogy amikor a szovjet hadsereg elől innen is futni kell, mennek vele Ausztriába, Bajorországba, s néhánya még akkor sem akar majd elszakadni a véres kezű csendőrtől, amikor már se hatalma, se csendőre, legfeljebb egy tisztiszolga lábatlankodik a közelében.

Sopronkőhidán rendezkedett be Szálasi igazságügyminisztere, Budinszky, ott voltak a legfőbb igazságügyi szervek, már amennyi megmaradt belőlük, polgári és hadbírák, s ha lakásuk talán Sopronban vagy közeli faluban van, ide járnak „hivatalt tartani" és – ítélkezni.

Itt vannak a régi fegyőrök, akiket rablógyilkosok, s hasonló bűnözők fékentartására válogattak össze, de a Margit körútról is idejöttek a leggonoszabb őrök, – akiben emberség volt és remény, hogy szolgálatáért az új világban is helyt tud állni, ami-

kor felelősségre vonják, az idejében megszökött. De Zsilinszky tarpai embere is Sopronkőhidán kap beosztást. Vannak pártszolgálatosok, nyilas Árpád-sávos karszalaggal, s ha idebentről valaki a külvilágra tekintve SS-őrséget lát felsorakozni, akkor éppen olyan esemény készül vagy történik idebent, amire a németek is figyelnek. December 20-a után Sopronkőhidán SS-alakulatok is teljesítenek szolgálatot.

A hírek gyorsan elterjednek a fegyház óriási épületében, ezer csatornája van a hírszolgálatnak, s a Zsilinszky-ítélet estéjén valahol felzendül az ének, a bezárt cellákban reménykedve vagy halálra szántan raboskodók átveszik a szólamot, és a hátborzongató erejű kórus egy nagy hazafi lelkéhez, érzelmeihez szól:

Boldogasszony Anyánk,
Régi nagy Patronánk,
Nagy inségben lévén,
Így szólít meg hazánk,
Magyarországról, édes hazánkról,
Ne feledkezzél el szegény magyarokról . . .

Az első két sort még zavarja az őrök tiltó kiáltozása, azután ők hallgatnak el, és az ének szomorúan szárnyal a rideg falak között.

Az esti séta Zsilinszky nélkül indul. Rajk és Varga, a két kommunista arra gondol, már siralomházba vitték, s nem látják többé. Pár perc múlva azonban hozza az őrség, s amikor elébe érkezik az emberlánc, Zsilinszky beáll a helyére, csatlakozik.

Rajk kérdezi: mi történt?

Izgalomtól fűtötten, amit a rabok sétájának csendparancsa fékez, mormogja el, hogy még egyszer felajánlották a menekülést – és az árulást.

Tegyen hűségnyilatkozatot, elhalasztják a kivégzést, újrafelvételt rendelnek el az ügyében, s később, nyugodtabb körülmények között döntenek a sorsáról. Rádió- és sajtónyilatkozatot kellene tennie, amelyben megtagadja eddigi elveit, a háború-

ról és a német szövetségről vallott felfogását, elítéli, hogy együttműködött a kommunistákkal és kapcsolatot keresett a Szovjetunióval.

Hangjában és indulatában benne van a döntése, Rajk mégis tárgyilagosan megkérdezi:

– Ön mit mondott nekik?

– Visszautasítottam. Gazember volnék, ha más lett volna a válaszom . . .

Keserűen folytatja:

– Becsületesen sem akarok én már élni . . . Ha feltétel nélkül ajánlottak volna kegyelmet, azt sem fogadhattam volna el . . . Kiss Jánost, Nagy Jenőt, Tartsayt én hívtam, én szerveztem be, miattam haltak meg . . .

– Az ügyért haltak meg.

– Miattam és az ügyért. Nem tudom, hányan ülnek börtönben, nehéz ítélet alatt, és hányat vertek agyon, akik követtek az utamon.

– Egyik ember dicsőségért kockáztat, a másik még az áldozat veszélyére se gondol.

– Mindegy. Elkezdtünk valamit, sokan, sokfelől indultunk, nem a dicsőségért, hanem a népért, az országért. Nem sikerült. Sokan meghaltak, és ki tudja, hányan fognak még meghalni. Becstelen gazember volnék, és nem tudnék az emberek szemébe nézni, ha nem állnék be a halottak rendjébe, hanem tovább élnék.

– Amíg harcosok élnek, remény van, hogy újra kezdhetünk valamit, amint ön mondja, a népért, az országért.

– *A halottak is szolgálatot tesznek.* A túlélők, remélem önök is, *folytatják a harcot.* Minden nemzetben lehetnek hitványak, *a nemzet nem lehet becstelen.* Önök vigyék tovább a harcot, és vállalják a felelősségét . . .

Rajk és Varga nyugtatni próbálja, de már valahol az öntudat határán, talán azon túl elmélkedik, hogy mi lesz az országgal, meddig tart még a szenvedés.

Ez volt az utolsó találkozásuk.

Régi cellájába kísérik, egyedül marad.

Bárdosi Jenőt, a fegyház evangélikus lelkészét éjfél után küldik hozzá. A lelkészek utasítást kaptak, hogy aznap éjszaka nem hagyhatják el a fegyházat, ebből tudták, hogy hajnalban lesz három halálra ítélt kommunista és Bajcsy-Zsilinszky kivégzése. A papnak azt mondták, Zsilinszky nem tud közeli haláláról, ő azonban az elítéltet levélírás közben találta, tehát ismerte sorsát.

„A helyiségben egy támla nélküli széken meg egy priccsen és egy zsámolyon kívül semmi sem volt. A vállas, szép, ősz ember nagyon nyugodtan viselkedett. Amikor beléptem hozzá, levelet írt. Bemutatkoztam neki, és elmondtam, már napok óta kísérleteztem, hogy kapcsolatot találjak vele, de sajnos, nem sikerült, mivel a közelébe sem engedtek. Ő azt felelte, hallott próbálkozásaimról, és hálás nekem, hogy mihelyt alkalmam nyílt, elmentem hozzá. Hellyel kínált, még egy pár levelet akart megírni, kért, várjak amíg befejezi őket . . .” – így írja le Bárdosi a találkozást.

Reggel hat óra tájban katona lépett a zárkába. A hadbíróság elnöke hívatja Zsilinszkyt. Látszott, tudja, miről van szó, de – így emlékszik a lelkész – arcizma sem rándult, amikor szólították. Követte a katonát.

Dominich – ezt más forrásokból tudjuk – azzal fogadta: „Nincs kegyelem.”

– Nem kértem kegyelmet, és nem is fogadnám el maguktól – hangzott a válasza.

Visszakísérték, a várakozó pappal közölte, hogy két órán belül kivégzik. Bárdosiba karolva indult a harmadik emeletre, ahová a fegyőr kísérte: a siralomházba. Ott már csak támla nélküli faszék s asztal a berendezés, az asztalon gyertyák között feszület, hiszen a Keresztrefeszített nem maradhat ki a galád gyilkosságból. Mintha Krisztusnak kellene valamit átvennie a bírák és hóhérok felelősségéből.

Bajcsy-Zsilinszky egyháza rendje, szokása szerint Úrvacsorát vett, majd beszélgetett a lelkésszel. Az ország sorsáról, a jövőről, s nagyon sokat a feladatról, hogy a népet, a milliókat hogyan

kellene anyagilag és szellemileg felemelni, földreformmal, a gyengék védelmével, demokratizmussal, jó iskolákkal, hogy a magyar nemzet is elérje a kor színvonalát, élni tudjon annak lehetőségeivel, ura legyen a sorsának. Ekkor hangzott el később sokszor idézett intelme a nemzethez: „*Legyen a jövőben bátor és gerinces a magyar, történelme során soha ne adja meg magát a németnek, az örök ellenségnek, mert különben sorsa ugyanolyan bukás lesz, mint a mostani . . .*"

A visszaemlékezésekben emlegetnek egy politikai végrendeletet. Minthogy azonban a történészek ennek sehogy sem tudnak a nyomára jutni, azt gondolom, a lelkésszel folytatott utolsó beszélgetés öltött a legendákban végrendelet-formát, s talán annak is mondhatjuk. A búcsúlevelek közül tudtunkkal csak a feleségéhez intézett írás került a címzett kezébe – ezt Bárdosi titokban hozta ki a siralomházból és kézbesítette –, a többi levélnek címzettjét sem ismerjük.

Kintről puskaropogás hangzott, ebből Zsilinszky megtudta, hogy közeleg a perc: a fegyházudvaron Pataki Istvánon, Kreutz Róberten és Pesti Barnabáson, a három fiatal kommunistán végrehajtották a golyó általi halálra szóló ítéletet.

– Lassan rám kerül a sor . . . – mondta a papnak.

Néhány korty bort ivott, pár percre kérte, hagyják magára, a lelkész és a fegyőr kiment. Nemsokára újra szólította őket, s az őr – Kalmár József – hátat fordított, hogy Zsilinszky átadhassa feleségéhez intézett levelét a lelkésznek.

Azután kérte Bárdosit, közvetítse végső akaratát a túlélőknek: szeretné, ha a viharok elmúltával Tarpán helyeznék örök nyugalomra. *Reméli, a magyar nép megőrzi emlékét*, megérti törekvéseit, cselekedeteit, megvalósítja céljait, özvegyéről pedig megfelelő módon gondoskodni fog. A halál küszöbén Tarpa úgy bukkan fel megint előtte, mint álmainak földje, s nem arra gondol, hogy sok politikai reménységének temetője, bukásainak színhelye volt, hanem a népre, amely ott él, s bárminő erőszakkal gyötörték, tömegében mindig mellette állt, joggal gondol-

hatta róluk, hogy megértik. Hamvait küldi el nekik utolsó üzenetképpen.

Fél nyolc tájban honvéd jön érte. A sors véletlenje, hogy ez is tarpai. Ráhajlik Bajcsy-Zsilinszky feléje nyújtott kezére, sírva megcsókolja.

– Na, fiam, nekünk mennünk kell . . . – s elébe lép. Még egyszer megöleli, megcsókolja a papot, vele a balján, mögötte a tarpai katona, indulnak a vesztőhely felé.

Az udvarra vezető ajtónál a lelkészt visszafordítják, a bitófa alá nem kísérheti az elítéltet.

Katonák sorfala között, emelt fővel halad, a hadbíróság várja Dominichcsal, s mert hivatalos okirattal állami ítéletvégrehajtónak kinevezett hóhér nincs Kőhidán – a hóhérok a bíróságban ülnek –, három nyilas mesterkedik a kötél, az akasztófa körül, várják áldozatukat: önként jelentkeztek a hóhérmunkára.

Dominich felolvassa az ítéletet, Bajcsy-Zsilinszky Endre nyugodtan végighallgatja, és a hadbíróságnak ennyit mond:

– Uraim! A történelem engem fog igazolni. Isten mindent lát. Én jó ügyért halok meg . . .

Dominich türelmetlenül félbeszakítja, a három nyilast utasítja, teljesítsék a parancsot, hajtsák végre az ítéletet. S a három hóhér – talán ebben is volt valami jelképes, hogy pénzért, italért megvásárolt három nyilaskeresztesre volt szükség a szörnyű ítélet végrehajtásához – teljesítette kötelességét. *Az ellenállás hős vezéralakja 1944. december 24-én délelőtt, mint 1849-ben az aradi honvédtábornokok, bitófán végezte életét.*

Karácsony estéjén titokban temették el a három fiatal kommunistát és Bajcsy-Zsilinszky Endrét a fegyintézet temetőjébe, pap nélkül, jeltelen sírba. A sírások őrizték a titkot, s 1945. április 22-én, amikor az özvegy a holttestet megkeresni Sopronkőhidára ment, a lelkész egyenesen a sírhoz tudta vezetni . . .

A felszabadult ország romjaiból ébredő fővárosába május végére érkezett meg a halott, 27-én nemzeti gyászünnepségen búcsúztatták. Katonatemetés volt, mert Zsilinszkyt holtában, tiszteletadásul, nemzetvédelmi miniszterré és vezérezredessé

nevezték ki, s valóban katona módján halt meg, talán a legnehezebb harcmezőn. Érckoporsóba zárt holttestét százezrek sorfala között indították el Tarpára, utolsó nyugvóhelyére.

Dálnoki Miklós Béla, az ideiglenes kormány miniszterelnöke bátorságát méltatta, Tildy Zoltán gyémántkemény jellemét, emberi jóságát, tiszta életét. „Az egész nemzet szívébe temetkezik", mondta a halott hősről a Független Kisgazdapárt vezetője, s a koporsó előtt önvizsgálatra, önmagunk felett ítélkezésre, a hősi példák követésére szólította fel a népet.

– Bajcsy-Zsilinszky Endre a nagy magyarok fajtájából való volt, a nemzet függetlenségéért és fennmaradásáért vívott elszánt, bátor és soha meg nem alkuvó harcban esett el – mondta a ravatalnál Kállai Gyula, a halott szövetséges harcostársa, a Kommunista Párt nevében.

A Szovjetunió pártja, kormánya és népei nevében Puskin követ mondott búcsúbeszédet.

– Hősi magatartása a halállal és gyilkosaival szemben, méltán váltja ki csodálatunkat. Így csak olyan ember viselkedhetik, aki rendületlenül hisz ügye igazságában, s akit eltéphetetlen szálak fűznek népéhez.

– Másrészt – folytatta –, olyan nagy férfit, amilyen Bajcsy-Zsilinszky Endre volt, csak olyan nép adhatott, amely méltó függetlenségére, önállóságára, nemzeti kultúrájának felvirágoztatására – joga van rá. Meg vagyok győződve róla, hogy a magyar nép hős harcosának, Bajcsy-Zsilinszky Endrének emlékét nem homályosítják el a múló évek. Nevét együtt fogják emlegetni a magyar nép nagy hőseinek, Rákóczinak, Kossuthnak a nevével. Örök dicsőség Bajcsy-Zsilinszky Endre emlékének!

A szovjet küldött, aki a felszabadulást követő nehéz hónapokban nagy megértéssel és részvéttel segített gyógyítani a háború által megtépett nemzet, a tönkretett ország súlyos sebeit, és diplomáciai szolgálatával segített lerakni a magyar–szovjet barátság, szövetség és testvériség alapjait, értékelni tudta Bajcsy-Zsilinszky egyéniségét, a néppel való kapcsolatát, a nemzettel és a hazával való összefonódásának, azonosulásának bonyolult mély-

ségét, harcait, szolgálatait, vértanúságát s a gyászt, amellyel a nemzet körülvette a ravatalát.

Ötvenkilencedik évében, szellemi és fizikai ereje teljében küldték a halálba, amikor már minden értelemben felkészült, hogy a haza, a nép szolgálatában betöltse hivatását. *A nép embere volt*, felelősségérzettel, megtisztult látással, államférfiúi képességekkel.

Fiatal éveiben azt gondolta, nemesi rangja, neve, származása, neveltetése véglegesen kijelölte élete útját, pályafutását. Jogász, politizáló közhivatalnok, párbajhős, katona, vitéz. Aztán mind súlyosabb válságokba, összeütközésekbe kergette az élet, becsületérzése, embersége és olthatatlan ismeretszomja, igazságkereső örök nyugtalansága rákényszerítette, hogy kilépjen a körből, amelyet családja, neve, osztályhelyzete jelölt ki számára. Elfogultságait, hibáit nehezen vetkőzte le, de mind bátrabban szembenézett velük, látóhatára kiszélesült, felelősségérzete elmélyült, a nemzetről, a hazáról, a történelmet formáló erőkről, a szociális igazságról, a társadalmi összefüggésekről és mozgásról vallott fogalmai átalakultak. Amikor a karrier, a becstelen jólét és a tisztességes szegénység között kellett választania, a pénz ellen döntött, és ez nemcsak belső biztonságérzetét fokozta, hanem közéleti helyzetét, súlyát és tekintélyét is meghatározta. Egy züllött, anyagias, sötét gonosztettektől terhes korszakban a becsület és az áldozat jelképe lett, természetes szövetségese minden közéleti jószándéknak és a nép felemelésére irányuló mozgalmaknak.

Korán és osztályában szinte egyedülálló világossággal ismerte fel a Magyarországot létében fenyegető hitleri fasiszta veszedelmet, és majdnem reménytelennek tűnő körülmények között vette fel ellene a harcot. Mikor a válság kitört, törvényszerű volt, hogy küzdelméhez osztályán kívül keresett szövetségeseket: a parasztságon kívül, amelyet zömében mindig politikai támaszának érzett, elsősorban az ipari munkásságnál. A Kommunista Párt a nemzeti erők legszélesebb körű összefogását, harci egységét kezdeményezte, szervezte. Bajcsy-Zsilinszkynek – noha el-

fogultságait, előítéleteit ismerték – elébementek, kérdéseire választ adtak, válságain átsegítették, s a kialakult harcos szövetségben megadták neki az őt megillető becsülést, tiszteletet, a feladatokat. Közéleti helyzetének, erkölcsi és politikai tekintélyének, emberi értékeinek, harcainak, rendkívüli bátorságának természetes következménye volt, hogy a válság utolsó szakaszában a felszabadító ellenállási mozgalom élére állt. Személyében szinte testet öltött az eszme: *a nemzeti erők összefogásának kötelessége harcban, háborúban vagy békés építő munkában, a haza és a nép szolgálatában.*

Életét adta a szabad és független Magyarországért, amely vértanúhalála után valósult meg. Áldozata nem volt hiábavaló. Emléke mint a nemzeti összefogás szimbóluma él közöttünk, és tarpai sírját az egész nép kegyelete őrzi.

TARTALOM

Az igazságkereső ember 5
Áchimmal kezdődik 9
Négy huszárral Pancsováért 12
A golyóig és az akasztófáig 19
A Kenyeres-Kaufmann botrány 28
„Leteszem vitézi rangomat" 44
Népfront a fasizmus ellen 49
Futás a csodaszarvas után 61
Zsilinszky földreformtervei 72
A birodalmi álmok káprázatában 78
„Magyarország" és „Független Magyarország" 96
Helyünk, sorsunk Európában és a Kárpát-medencében . 105
Teleki öngyilkossága 111
A nagy válság 120
Szövetségesek 136
Előretörve, visszaesve, ingadozva 149
Háború Angliával és az Egyesült Államokkal 159
Rossz hírek a Délvidékről 163
„Odalent valami szörnyűség történik . . ." 172
Felelősségre vonás? 180
Kállay Miklós és Zsilinszky 187
A sváb tábornokok 198
A memorandum 206
A Békepárt riadója 223
„Isa pur es chomuu vogymuk" 230
„A magyar demokrácia válaszúton" 242
„Fegyvert fogok ellene . . ." 248
A németek foglya 261
„Új szabadságharcot, új népháborút hirdetünk!" 272
Bujdosók az elszabadult pokolban 280
Politika és diplomácia a mozgalom élén 287
A katonák 296
„Hat akasztófát a Vérmezőre . . ." 304
Egy nyilas államférfiú 314
Utazás és ítélet 319
„Jó ügyért halok meg!" 326

FELELŐS KIADÓ A KOSSUTH KÖNYVKIADÓ IGAZGATÓJA. SZERKESZTETTE: R. TÖRÖK PIROSKA. A BORÍTÓ, A KÖTÉSTERV ÉS A TIPOGRÁFIA SZÁNTÓ TIBOR MUNKÁJA. MŰSZAKI VEZETŐ: SZÉCSI ANDOR. KÉPSZERKESZTŐ: FÁBRI MAGDA. MŰSZAKI SZERKESZTŐ: JORDÁN GUSZTÁVNÉ. A SZEDÉST 1966. VII. 11-ÉN KEZDTÉK MEG. MEGJELENT 1966. X. 26-ÁN, 15 000 PÉLDÁNYBAN. TERJEDELME 21¼ (A/5) ÍV, + ½ ÍV KÉPMELLÉKLET

PL – 166 – K – 6668

66.2519 ATHENAEUM NYOMDA, BUDAPEST
FELELŐS VEZETŐ: SOPRONI BÉLA IGAZGATÓ

30,-11

DERNŐI KOCSIS LÁSZLÓ

BAJCSY-ZSILINSZKY

DERNŐI KOCSIS LÁSZLÓ

BAJCSY-ZSILINSZKY

„... hazugsággal, álnagyságokkal és áligazságokkal teli furcsa magyar korszakban igaz ember és nyugtalan, becsületes, igazságkereső ember volt" – írja Bajcsy-Zsilinszkyről a szerző. Ezzel a szóval „igazságkereső" már megadja a kulcsot hőse vívódó, viharos temperamentumú egyéniségének megértéséhez. Volt szegedi ellenforradalmárból, egykori fajvédőből antifasiszta, az ellenállási mozgalom egyik vezetője, a kommunisták szövetségese – olyan ellentmondások ezek, melyeknek feloldása valóban írói feladat.

A neves újságíró anélkul, hogy teljességre törekedne, kiragadta e különös életút legjellemzőbb motívumait és drámai erővel vetíti elénk Zsilinszky életének legizgalmasabb pillanatait. A parlamentben ő volt az egyetlen, aki tiltakozott a Szovjetuniónak kuldött hadüzenet ellen, és ő volt az egyetlen, aki a német megszállás napján fegyvert szegezett a náci betolakodókkal szembe.

Mindenkor szót emelt az elnyomottak érdekében, legyen az nincstelen paraszt vagy elfogott kommunista. Szenvedélyesen kikelt a délvidéki mészárlások ellen. Embersége és hazaszeretete a legkritikusabb helyzetekben is felülkerekedett benne, míg sok vívódáson keresztül életét a szabadságért és függetlenségért áldozta.

KUBINYI FERENC

SIRATNI CSAK HAZÁT LEHET

„Somogyban még ma is számos történet kering Latinka Sándorról, melyek az idő múlásával szinte népmesei hőssé emelik a pécskai kovács fiát" – írja epilógusában a szerző.

A nép nem könnyen felejt, s ha nem is mindig a nagy tettekre emlékszik, megőrzi az apró eseményeket, szavakat, amelyek annyira jellemzőek az egyéniségre.

Találóan nevezte egyik kortársa és harcostársa tanárembernek Latinkát, aki valójában soha nem volt tanár, hanem a nép egyszerű, szerény tanítója, aki a jó pedagógusra jellemző turelemmel fáradhatatlanul magyarázta az új élet igazságait.

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ